

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Murádin János Kristóf

Felejtésre ítélve

Murádin János Kristóf
Felejtésre ítélve

Murádin János Kristóf

Felejtésre ítélve

Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944–1953)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2023

Szakmai lektor
Bárdi Nándor

A borítón M. Lovász Noémi festményének részlete látható

Kiadja a Nemzeti Közszerológati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: György László
Korrektor: Kutas Éva
Tördelőszerkesztő: Tihanyi József

DOI: https://doi.org/10.36250/01083_00

ISBN 978-963-531-897-1 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-902-2 (ePDF) | ISBN 978-963-531-907-7
(ePub)

© A szerző, 2023

© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Előszó</i>	7
<i>Bevezető</i>	11
<i>Az elhurcolások politikai, demográfiai és katonai előzményei</i>	15
Demográfiai és kisebbségpolitikai változások Erdélyben 1940 és 1944 között	15
Az 1944. augusztusi szovjet támadó hadművelet és Románia átállása	16
A magyar–román fegyveres konfliktus kirobbanása és a hadműveletek kezdete Erdélyben	18
Az 1944. szeptemberi magyar támadó hadművelet Dél-Erdélyben	20
A Székelyföld kiürítése	24
<i>Foglyul ejtések az erdélyi magyar polgári lakosság köréből</i>	27
Az elhurcolások földrajzi kiterjedése Erdélyben	27
Az Erdélyben foglyul ejtett magyarok összesített száma	37
A foglyul ejtések hamis indokai	38
A foglyul ejtések valós okai	39
Román közreműködés a foglyul ejtésekben	41
<i>Kiszállítás a szovjet fogoly- és kényszermunkatáborokba</i>	47
A gyűjtőhelyektől az útnak indításig	47
Bevagonírozás, szökések	50
A brassói tranzittábor	56
A foksányi gyűjtőtábor	58
Út a szovjet céltáborokba	63
Megérkezés a céltáborokba	69
Közbenjárások a foglyok szabadon engedéséért	74
<i>Táborélet a Szovjetunióban – elveszett esztendő</i>	81
Elhelyezési nehézségek a megérkezés után	81
Élelmezési hiányosságok – éhezések	82
A táborok kialakítása, belső rendje, szökési kísérletek	85
Munka a fogságban	90
Tábori propaganda, ünnepek, kikapcsolódás	95
A romániai propaganda torzképe a szovjet fogságról	107
Kapcsolat a távoli otthonnal – levelezés	110
Egészségügyi vizsgálatok, betegségek, halál a lágerekben	121
Temetések, a foglyok halálozási aránya	125
<i>A foglyok szabadon bocsátása és hazaérkezése</i>	129
Hiú ábrándok, álhírek és átverések	129
A hazatérők száma és a hazaszállítás megszervezése, útvonalai a szovjet–román határig	132
A romániai fogadó- és elosztólágerekben	138
A foglyok hazaérkezése	142
Akik soha nem térhettek haza	145
<i>A foglyok utóélete</i>	149
Hatósági zaklatások, tabusítás, kisemmizés	149
A fogság traumájának fizikai és lelki utóhatásai	153
Kárpótlás?	156

<i>Emlékezet és emlékeztetés – a szovjet fogság a köztudatban</i>	161
Visszaemlékezések	161
Tudományos feldolgozás	163
Emlékművek Erdélyben	168
Párhuzamos múltértelmezések	174
<i>Mellékletek</i>	177
<i>Felhasznált irodalom</i>	211

„Aki egyszer fogollyá lett, örökké az marad.
És fogollyá nem akkor leszel, amikor csattan a bilincs,
döndül az ajtó. Nem akkor leszel, amikor azt mondják:
fogoly vagy. Fogollyá belül leszel. Elkophatnak az emlékek.
Ujjunk elfelejtheti a felpattogzott festéktől reszelős vasajtó tapintását,
de az érzés belül örökké megmarad.
Mert aki egyszer fogollyá lett, örökre az marad.”

Szárász Miklós György: *Apám darabokban*, 2016

Előszó

Két párhuzamos történelem létezik egymás mellett – tartják egyes történettudományos elméletek. A nagy történelmi folyamatok és azok összefüggései, illetve a regionális, helyi események és azok lokális társadalmi megélése. Egy-egy nép történelmi emlékezete általában a nagyobb kataklizmákat, a nemzeti fejlődés döntő sorsfordulatait, a nagyszabású hatalmi változásokat, vagyis a makrotörténelem rá vonatkozó részének legfontosabb elemeit tartja számon. Ezek mellett a társadalmi csoportok kollektív emlékezetében elsősorban a személyes történetek maradnak meg, vagyis a mikrotörténet konzerválódik.

Igaz ez a magyarságra is, amely makrotörténeti szempontból, a 19. századból a reformkori eszméket, az 1848-as forradalmat és az 1867-es kiegyezést, a 20. századból pedig az I. világháborút és a trianoni országcsönkítést, a II. világháborút és a két bécsi döntést, az 1944–1945-ös frontátvonulást, az 1956-os forradalmat és szabadságharcot, valamint az 1989-es rendszerváltozást őrizte meg mint olyan történelmi vízválasztókat, amelyek az egész nemzet jövőjét meghatározták. Ezek közül pedig látványosan kimaradt a II. világháborút követő szovjet fogság, azon belül is főképp a magyar civilek évekig tartó rabsága. Mindez csak a mikrotörténelem egyéni sorsainak mozaikkockáiban rögzült. Érdekes jelenség, főleg, ha összevetjük a holokauszt tragédiájával, amely távolról sem csak a zsidóság kollektív emlékezetében fennmaradt katasztrófa. Míg azonban a zsidók millióinak elpusztításáért felelős náci rezsim tetteit az eltelt nyolc évtized alatt tudományos értelemben nagyrészt feldolgozták, és azok emléke megmaradt a társadalom legszélesebb köreiben, addig az alig néhány évtizede magunk mögött hagyott, gyilkos szovjet lágervilágról a ma embere alig tud valamit, vagy jó esetben is csak felületesek az ismeretei.

A II. világháborúban győztes Szovjetuniót ugyanis nem volt ildomos kritizálni, a győzelemért emberéletben fizetett hatalmas ár pedig hovatovább „legalizálta” a szovjet fogság rendszerének iszonyatát. A „fasiszták” által a szovjet államnak okozott károkat hivatalosan a „megérdemelt büntetésüket töltő”, „fasiszta foglyok” munkájával kellett jóvátenni. Vagyis bizonyos furcsa logikájú erkölcsi törvény „igazolta” a kommunista diktatúra rettenetes megtorló táborrendszerét. Mindemellett tény, hogy a legyőzött Németország lágereiről az évtizedek során jóval több információ vált ismertté, mint az orosz fogoly-

táborok rendszeréről, ahonnan jóformán alig szivárgott ki valami. A Szovjetunióban, de a kelet-európai szatellitállamokban is, 1989 előtt minderről mélyen hallgatni kellett.

Általános jelenség ugyanis, hogy a vitatható, morális szempontból kifogásolható cselekvéseket az azokat elkövető hatalom megpróbálja félremagyarázni, hamis indokokkal alátámasztani, vagy ha ez nem sikerül, végső esetben elhallgatni. Ez a gyakorlat a szovjet rendszerre különösen jellemző volt. A kommunista diktatúra igyekezett rémtetteit palástolni vagy szélsőséges elvekkal, sőt olykor éppen valótlan állításokkal „igazolni”. A sztálini Szovjetunióban a propaganda alapvető közvélemény-, sőt társadalomformáló tényező volt, és hatalmas szerepe volt a rendszer stabilitásának eszmei-ideológiai fenntartásában. A tökélyre fejlesztett propaganda idővel kialakította sajátos fogalmi rendszerét, a terror és a tömeggyilkosságok elkendőzésére szolgáló szótárát. Mint köztudott, a nemzetiszocialista Németországban a holokauszt hivatalos megnevezése a zsidókérdés végső megoldása (*Endlösung der Judenfrage*) volt. Ugyanakkor a kelet-európai területek Vörös Hadsereg általi, 1944–1945-ös elfoglalását követően végrehajtott, tömeges civil foglyulejtéseket a köznyelvben utólag csak „kis munka” (*malenkij robot*)¹ néven emlegették. Különbség a kettő között mindössze annyi volt, hogy míg az előbbi az ipari szintű tömeggyilkosság célját takarta, az utóbbi a foglyok elpusztulása előtt munkaerejük lehetőleg maximális kihasználására törekedett. A végeredmény azonban ugyanaz volt: ártatlan civilek meghurcolása, halálra dolgoztatása és fizikai likvidálása.

E borzalmas cél elérésére tett lépéseiket – végtelenül cinikus módon – a két totalitarista rezsim vezetői mint „szükséges intézkedéseket” állították be. Egyik az eltorzult fajelmélet, másik az emberi egyenlőség eredetileg nemes, de a 20. századra végképp kifordított és félremagyarázott eszméje alapján. Ugyanakkor a szörnyűségekről már a kezdetektől fogva hamis képet alakítottak ki, eltussolva azok valódi célját és méreteit. A propaganda széles eszköztárát használva, tökélyre fejlesztett módszerekkel sikerült a népirtások volumenét minimalizálni, a gyilkosságok tényét elhallgatni, vagy – ha arra már nem volt lehetőség – mondvacsinált indokokkal igazolni. Míg azonban a náci rendszer bukásával az iszonyatos mértékű genocídiumokra, azon belül a holokauszt legtöbb részletére fokozatosan fény derülhetett, a II. világháborút követően még majd fél évszázadig regnáló kommunista rendszerek bűneik nyomainak döntő többségét sikeresen eltüntették. Számos deportálás, népirtás és tömeggyilkosság mind a mai napig ismeretlen a közvélemény előtt. A hallgatás és elhallgatás módszeresen épített fala ugyanis még napjainkban is gyakran áthatolhatatlan. Különösképpen így van ez a közép-európai térségben, ahol a kisállami lét közegében kifejlődő, nacionalista indíttatású gyűlölködés számos esetben a más nemzetiségű vagy identitású kisebbségek erőszakos eltüntetését célozta a II. világháborút közvetlenül követő, kaotikus években. A soha ki nem alakítható, abszolút nemzetállam megvalósításának ideálját sokszor a szovjet elhurcolások módszereinek átvételével vagy éppen azok felhasználásával próbálták megvalósítani.

Ebbe a törekvésbe illeszkedik bele az erdélyi magyar civil lakosság 1944–1945-ös elhurcoltatása, ami e könyv témája. A Vörös Hadsereg előrenyomulásával és Románia

¹ Oroszul helyesen: malenkaja rabota (*маленькая работа*).

1944. augusztus 23-án bekövetkezett átállásával a szövetségesek oldalára ugyanis megfelelő körülmények jöttek létre ahhoz, hogy a még 1940-ben, a második bécsi döntés következtében Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély területét, szovjet segítséggel, újból román fennhatóság alá vonják. A háborúból való kiugrást elkéslekedő és a németek mellett végül is kitartó magyarokat pedig a hamarosan csak „népinek” nevezett demokrácia ellenségeiként, a később közismertté vált jelzővel, „utolsó csatlósként” lehetett megbélyegezni. Ez azután az erdélyi magyar lakosságra nézve drámai következményekkel járt. A négy év után visszatérő román állami adminisztráció a magát megvédeni képtelen magyar civil lakosság tömeges elhurcolásával és szovjetek általi elhurcoltatásával állt bosszút a második bécsi döntésért.

A magyarok 1944. szeptember–októberi deportálását követően hamarosan a másik „bűnös népre”, a németekre is sor került. A romániai szász és sváb közösségeket megtizedelve, 1945 januárjában újabb nagy elhurcolási hullám zajlott le Romániában. Két évtizedes kutatásaim alapján kijelenthető, hogy Észak-Erdélyben 1944 szeptember–októberében, a frontátvonulás időszakában legkevesebb 20 000 magyar civil fiút és férfit ejtettek foglyul a bevonuló oroszok és hurcoltak el a Szovjetunióba kényszermunkára.² Pár hónappal később pedig, 1945 januárjában a bánsági, partiumi és belső erdélyi német polgári lakosság soraiból legalább 70 000,³ de egyes becslések szerint megközelítőleg 100 000 embert,⁴ nőket és férfiakat vegyesen deportáltak szovjet kényszermunkatáborokba. E hatalmas méretű civil fogolyszedések Erdély mind magyar, mind szász/sváb lakosait súlyosan érintették, és a két kisebbségi közösség 20. századi történetében az 1944–1945-ös évek fordulóján a legnehezebb próbatétel ideje érkezett el.

E könyv témáját a két elhurcolási hullám közül az első, a magyarok foglyul ejtése és szovjetunióbeli rabsága képezi, viszont emellett többször kitér a németek elhurcolásának körülményeire is. A két deportálási hullám ugyanis nem választható szét élesen egymástól, és az összkép árnyaltabb megvilágításához feltétlenül szükséges a németek kálváriájának legalább a legfontosabb aspektusokat figyelembe vevő földidézése is.

² A foglyul ejtett magyar civilek összesített számának Észak-Erdélyen belüli regionális eloszlásáról lásd bővebben *Az elhurcolások földrajzi kiterjedése Erdélyben* című alfejezetet.

³ Mircea Rusnac: *Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică* (1945). Cu referire specială la Banat. *Istoria Banatului*, 2009. június 17.

⁴ Erwin Josef Tigla – Werner Kremm: *„Ich weiß, daß du mein Vater bist, aber ich kenne dich nicht”. Erzählungen von Rußlanddeportierten*. Reşiţa, Kultur und Erwachsenenbildungsverein „Deutsche Vortragsreihe Reschitza”, 1995. 9–10.

Vákát

Bevezető

Korunk egyik legnagyobb történeti feladata elsősorban itt, Közép-Európában, hogy megkíséreljük – vagy legalább elősegítsük – azt, hogy apáink, nagyapáink fogságának felejtésre ítélt története visszaépüljön a társadalom kollektív emlékezetébe. Ezáltal, ha csak elvi szinten is, megtörténhet egy bizonyos rehabilitáció azon tízezrek részére, akiket a rendszer sosem rehabilitált, akik számára a kommunizmus évtizedeiben nem létezett sem megkövetés, sem föloldozás. E nagy kihívással való szembenézéskor a történelem-kutatás – oly sok más esethez hasonlóan – tévhitekkel, mítoszokká szilárdult, helytelen múltértelmezésekkel kell hogy megküzdjön. A múlt egyre távolabbra kerülésével ugyanis újabb és újabb generációk tudatában rögzülnek – és válnak ezáltal szinte megdönthetlenné – korábbi események hibás, sőt nemegyszer tudatosan félrevezető értékelései.

Ismert tény, hogy a kollektív emlékezet legegyszerűbben jelképes szavak, kifejezések toposzokká minősítésével tud megjelölni és számontartani múltbeli történeteket. Ezért gyakori jelenség, hogy egyes kiemelkedő jelentőségű történelmi eseményeket egy bizonyos kifejezéssel jelölünk meg, amely azután elválaszthatatlanul összeforr a múlt ama szegmensével, és így válik általánosan ismertté. Pozitív példaként hozható fel a „honfoglalás” vagy a „rendszerváltozás” kifejezése, de számos negatív eset is van, amelyekkel szemben gyakran a történetsszakma tehetetlen. Egyebek mellett ilyen a Gulag terminus is, amely a mai társadalom értelmezésében a Szovjetunió lágervilágával azonos. Így kollektív gyűjtőfogalomként él a köztudatban, és egyértelműen a szovjet fogság szinonimája. Holott eredetileg a Gulag mozaikszó, az orosz *Glavnoje upravlenije iszpravityelno-trudovih lagerej*⁵ kifejezés rövidítése. Jelentése: Javítómunka-táborok Főigazgatósága.⁶ Ez egy olyan kényszermunkatábor-rendszert irányító intézmény neve volt, amelynek feladata a politikai okokból vagy köztörvényesen elítélt rabok fogva tartása és dolgoztatása volt a Szovjetunió teljes területén. Kezdetben ide nem kerültek más államok polgárai. Ez azután megváltozott a II. világháború idején, amikor a Szovjetunióval hadiállapotban levő országok egyes állampolgárait vélt vagy valós szabotázs-, illetve partizánakcióért, hadbírósi eljárás keretében a Gulagon letöltendő rabságra ítélték. Ez azonban sosem jelentett nagyszámú elhurcolást, a Gulagra nem kerültek milliószámra külföldről származó foglyok.⁷ Mégis, a Gulag szó – talán Szolzsenyicin megrázó önéletrajzi ihletésű regényei és elbeszélései⁸ nyomán – a szovjetunióbeli rabságot jelölő kifejezéssé vált mindenütt Közép- és Kelet-Európában.

Ezzel szemben szinte ismeretlen az európai közvélemény előtt a Gupvi terminus, amely pedig éppen a tájainkról elhurcolt civilek és a Vörös Hadsereg által ejtett hadifoglyok számára kialakított táborrendszert igazgató központi szerv nevének rövidítése.

⁵ Orosz, cirill írással: *Главное управление лагерей*.

⁶ Anne Applebaum: *A Gulag története*. I. kötet. Budapest, Európa, 2005. 11.

⁷ Applebaum (2005): i. m. I. 11–15.

⁸ Ivan Gyenyiszovics egy napja (1962), *A GULAG szigetvilág* (1973).

Az oroszul *Glavnoje upravlenyije voennoplennih i intyernyirovannih*⁹ megnevezés magyar fordítása Hadifogoly- és Internáltügyi Főigazgatóság. Ez volt az a hadifogoly- és kényszermunkatáborok hatalmas hálózatát koordináló intézmény, amelynek lágerai – más nemzetek fiai mellett – százezrével nyelték el a magyar embereket nemcsak a trianoni ország, de az egész Kárpát-medence területéről.

A legújabb kutatások szerint a II. világháború alatt összesen mintegy 1 000 000 magyar került valamilyen formában szovjet fogságba.¹⁰ Ez az akkori Magyarország 1941-es népszámlálási adatok szerinti 14 683 323 főt kitevő összlakosságához¹¹ mérten hatalmas arány! Kijelenthető, hogy az ország 1941-ben 11 364 839 magyar lakosa közül¹² 1945 tavaszára minden tizenegyedik, vagyis a teljes magyar lakosság körülbelül 8,8%-a szovjet fogságba került. A Gupvi táboraiba hurcolt milliónyi magyar nagy része, mintegy 700 000 ember fogságba esett katoná, azaz hadifogoly volt, míg a civil deportáltak száma 300 000-et tett ki.¹³ Utóbbiakat nem spontán, a fronton, hanem szervezett akciók részeként, az éppen „felszabadított” területeken, a harcok elcsitulását közvetlenül követően ejtették foglyul. A civilek elhurcolására született „málenkij robot” terminus erre vonatkozik. Amikor polgári lakosok deportálásáról van szó, ez tehát a helyes kifejezés. Az elhurcolt magyar civileket így nem a Gulagra, hanem a Gupvi táboraiba vitték el 1944–1945-ben, a málenkij robot keretében.

De mit is jelent ez a szó? Mint már fentebb említettük, az orosz *malenkaja rabota* magyarosított formája, amelynek értelme: „kis munka”. Eredete arra vezethető vissza, hogy a civileket begyűjtő szovjet különítmények általában azzal az indokkal hurcoltak el embereket, hogy csak egy kis munkára, elsősorban háborús károk pár napig, egy-két hétig tartó helyreállítására viszik őket. Ehelyett a valóságban évekre rabságba vetették a gyanútlan polgárokat, és mint ingyen munkaerőt a Szovjetunió gazdasági igényeinek megfelelően dolgoztatták, embertelen körülmények között. A málenkij robot nem egyedül a mai Magyarország területére volt jellemző, hanem általános jelenségről van szó, amely Erdélyt, Kárpátalját, a Felvidéket és a Vajdaságot ugyanúgy érintette. Ráadásul nemcsak magyarokra vonatkozott, hanem – ahogy a trianoni országterületen is – a német származású polgári lakosságot is megtizedelte. Mindezekről hosszú évekig nem lehetett beszélni. Hivatalosan meg nem történtnek tekintették, holott magyar és német családok tízezreinek életét örökre megváltoztató, nagyszabású történelmi esemény volt.

A civilek deportálását a II. világháború utolsó szakaszában bevett szovjet gyakorlatnak lehet tekinteni, amelyet a megszállt – a korabeli szóhasználat szerint „felszabadí-

⁹ Orosz, cirill írással: *Главное управление по делам военнопленных и интернированных*.

¹⁰ Bognár Zalán: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? Az 1941–1945 között szovjet (hadi) fogságba vetett magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma és halálozási arányuk. In Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017*. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz, 2017. 66–93.

¹¹ Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunkint 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 22. (1944), 1–3. 6.

¹² Fogarasi (1944): i. m. 6.

¹³ Bognár (2017): i. m. 92.

tott” – területeken alkalmaztak. Így hát valódi közép-európai történet ez. A történelmi kontextusból adódóan a német származásúak voltak a legnagyobb számban szenvedő alanyai az elhurcolásoknak, de hasonlóképpen nagy arányban estek fogságba lengyel és magyar civilek is. E kötet arra törekszik, hogy a szovjet fogság nagy, kollektív traumájából bemutassa az Erdélyben történeteket. E vegyes lakosságú régióból más területekhez – elsősorban Kárpátaljához – képest ugyan némileg alacsonyabb számban hurcoltak el magyar civileket szovjet fogságba, viszont az itteni magyar lakosság számához viszonyítva elmondható, hogy a foglyul ejtések arányaikban követték az általános trendet.

A 2020-as évben a második nagy világegés végetéréseinek 75. évfordulójára emlékezünk. A holokauszt, a zsidó népirtás szörnyűségei méltán kerültek ekkor ismét előtérbe. A szakmai objektivitásra való törekvés követelménye azonban előírja, hogy a nácik iszonyatos bűntettei mellett a sztálini Gulag és Gupvi elszenvedőiről és áldozatairól is méltóképpen megemlékezzünk. E könyvben arra teszek kísérletet, hogy összefoglaljam az erdélyi magyar civilek elhurcolását, és részletesen elemezzem a Szovjetunióban töltött rabságuk éveit, kezdve az 1944-es foglyul ejtéstől a túlélők többségének 1953-ig tartó szabadulásáig. A különböző fejezetekben rávilágítok a civilek deportálásának politikai, demográfiai és katonai előzményeire, majd az erdélyi magyar és német polgári lakosság soraiból való fogolyszedés körülményeit, ütemét és intenzitását foglalom össze. Bemutatom a romániai tranzitlágereket, a Szovjetunióba való kiszállítás útvonalait és a fogság szovjetunióbeli helyszíneit. Részletesen kifejtem a tábori élet jellemzőit, elemzem a foglyok élelmézését és elhelyezési körülményeit, valamint felvázolom kötelező munkavégzésük különböző típusait. A lágerbeli és az otthoni propaganda, illetve a foglyok szeretteikkel való levelezése külön tárgyat képezik a könyvnek, akárcsak az elhalálozások okai és az áldozatok száma, valamint a túlélők aránya. Ezután bemutatom a szovjet lágervilágból való hazatérés folyamatát, annak fontosabb szakaszait, illetve körülményeit. Az utolsó két fejezet a foglyok utóéletét, a kárpótlás kérdését és a kollektív emlékezet erdélyi jellegzetességeit foglalja össze. Végül a könyv a mellékletekben közölt, felkutatott foglyul ejtési helyszínekkel és fogolynévsorokkal zárul.

Jelen kötet, amely a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Molnár Tamás Kutatóintézete által támogatott kutatómunka keretében készült el, összefoglalja a témában 2003 óta tartó kutatásaim eredményeit. A kutatás során többféle forrásanyagot használtam fel: egykori foglyokkal és közvetlen hozzátartozóikkal készített interjúk, tábori levelezés, archív fényképfelvételek, kiadott és kéziratban maradt visszaemlékezések, dokumentumgyűjtemények, levéltári források, tudományos és magángyűjtemények, irathagyatékok, illetve szakkönyvek, tanulmányok, interjúkötetek, statisztikai kiadványok, valamint a korabeli és mai erdélyi magyar nyomtatott és online sajtó anyagai képezik a könyvben foglaltak alapját. A memoárirodalom jellegzetességeit és a téma szakirodalmi feldolgozását részletesen a kötet zárófejezete tárgyalja.

A történész számára alapvető forrásnak számító levéltári adatokról azonban már itt, a bevezetőben ki kell emelnem, hogy azok ehhez a témához sajnos csak rendkívül korlátozottan állnak rendelkezésre, és a fellelhető levéltári iratanyag is eseti és szórványos. Ennek az a magyarázata, hogy egyrészt szóbeli utasítások alapján, razziaszerűen zajlott

a civilek elhurcolása Észak-Erdélyben, másrészt a szovjet hadsereg nem arról volt híres, hogy nagyszámú konkrét iratanyagot hagyott volna hátra jogtalan, civilek elleni fellépéseiről egy olyan területen, amelyen alig két hónap alatt, harcok közepette haladt át. Annál is inkább, hogy felszabadítóként tüntette fel magát az adott régióban. Még a Szovjetunióba kijutott és a táborokig tartó utat túlélő foglyokról sem készült minden esetben személyi katon a szovjet lágervilágban. Így mintegy 300 000 magyar civil és katona, azaz a magyar foglyok egyharmada esetében szovjet fogságuk éveiről nem létezett semmilyen korabeli hivatalos adat, nyilvántartás. Nagy előrelépés e téren, hogy több évig tartó tárgyalások után Magyarország 2019-ben megvásárolhatta az Orosz Föderáció levéltáraiban fellelhető magyar hadifoglyok és civil elhurcoltak adatait tartalmazó személyi katonok másolatát, amelyek 682 131 személyre vonatkozóan 2021. február 25-étől kezdve váltak elérhetővé a kutatók és érdeklődők számára a Magyar Nemzeti Levéltár által üzemeltetett online adatbázisban.¹⁴ Az adatbázis adatai sok esetben tévesek, további tisztázásra várnak, elsősorban a személyi katonokat a helyszínen kitöltő szovjet tábori adminisztráció hallás alapján leírt információinak (helységnevek, családnevek, olykor keresztnévek is) pontatlanságai miatt. Ráadásul – mivel hivatalosan civilek nem kerülhettek hadifogságba a Szovjetunióban – a személyi katonokon nincs feltüntetve, hogy az illető fogoly civil volt-e. Erre legfeljebb közvetett módon lehet következtetni azokban az esetekben, ahol a személyi katonon nem szerepel a foglyok katona mivolta, illetve – ha volt, akkor – a rangja. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy az adott fogoly valóban civil volt. Mindezek miatt ezt a forrást a kutatás során csak ritkán és a szükséges forráskritikával élve használtam.

A szovjet fogsággal kapcsolatban a román levéltári források is csak korlátozott mértékben tudták a kutatómunkát segíteni. A román levéltári anyag elsősorban a román hatóságok általi, országon belüli internálásokra vonatkozik, amelyek folyamata a szovjet foglyul ejtésekkel párhuzamosan ment ugyan végbe, de attól mind motivációiban, mind gyakorlatában, mind végeredményében egészen eltérő volt. A szovjet elhurcolásokról csak közvetett módon és igencsak szűkszavúan tanúskodnak egyes román levéltári források. A Román Nemzeti Történeti Levéltár Jelenkortörténeti Levéltárának¹⁵ keretében a Magyar Népi Szövetség irataiban és a Kolozsvári Református Kollégium levéltári anyagában található pár fogolynévsor, illetve az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára szolgál némi közvetett információval a magyar civilek elhurcolásáról. E forrásokat is feldolgoztam, és a megfelelő helyeken szerepeltetem a könyvben.

Ezek alapján elmondható, hogy a kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, egy talán soha be nem fejezhető kutatás mind ez idáig legszélesebb merítésű, de minden bizonnyal távolról sem teljes összefoglalása. Olyan történészi munka, amely apró részinformációk, személyes történetek, olykor valódi drámák, de sokszor a túlélés eposzszerűen felemelő históriáinak mozaikdarabkáiból fölépülve a Szovjetunióba elhurcolt erdélyi magyar civilek történetét dolgozza fel, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy emléket állítson az ártatlanul szenvedőknek.

¹⁴ *Szovjet táborok magyar foglyai* (é. n.).

¹⁵ Arhivele Naționale Române, Serviciul Arhive Naționale Istorie Centrale (a továbbiakban: ANR. ANIC.).

Az elhurcolások politikai, demográfiai és katonai előzményei

Amellett, hogy beleillett a mindenütt alkalmazott szovjet gyakorlatba, az erdélyi magyar civilek fogságba hurcolásának különleges, az általánostól eltérő, mélyen gyökerező okai is voltak. Előzményei visszanyúlnak a második bécsi döntésig. Mint közismert, az 1940. augusztus 30-i német–olasz határozat Erdély északi részét visszajuttatta Magyarországnak.¹⁶ A visszacsatolt terület 43 104 km²-t tett ki,¹⁷ lakossága pedig az 1941-es magyar népszámlálás szerint 2 557 260 főt ért el, amelynek 53,6%-a magyar, 39,9%-a román anyanyelvű volt. Az 1 380 506, magát magyar anyanyelvűnek valló lakos mellett 1 029 470 román, 47 357 zsidó, 44 686 német, 34 338 cigány, 19 635 ruszin (rutén) és 19 584 szlovák (akkori megnevezéssel tót) élt a területen.¹⁸

Demográfiai és kisebbségpolitikai változások Erdélyben 1940 és 1944 között

A második bécsi döntés utáni hónapokban a Dél-Erdélyben maradt mintegy 473 000 magyar számottevő része, körülbelül 100–150 000 ember döntött a határátlépésről önként vagy a román hatóságok által kényszerítve,¹⁹ és telepedett le többségében Észak-Erdélyben. E nagy méretű migráció később ugyan jelentős mértékben enyhült, de 1944 februárjáig mégis összességében már mintegy 200 000-re nőtt a Romániából Magyarország területére átmenekülő magyarok száma.²⁰ Ugyanakkor hasonló számú román ember hagyta el önként vagy hatósági nyomásra Észak-Erdélyt is dél, illetve kelet felé. A Romániánál maradt területekre költöző észak-erdélyi románok száma 1944-re megközelítette a 220 000-et. Közülük mintegy 28 000 fő a tisztviselői karhoz és a rendvédelmi erőkhöz tartozott.²¹ Ez a jelentős népmozgás oda vezetett, hogy Erdélyben megváltoztak az etnikailag hagyományos összetételűnek mondható vidékek, és felerősödött a magyar–román ellentét. A magyar lakosság zömében az anyaországhoz visszakerült Észak-Erdélyben összpontosult, ahol 1944-re már mintegy 1 580 000 magyar élt, míg a Romániánál rekedt Dél-Erdélyben alig 250 000 magyar maradt. Ugyanakkor Észak-Erdélyben továbbra is jelentős számú, mintegy 850 000 fős román kisebbség élt.

¹⁶ Ennek előzményeiről és részleteiről lásd L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csikszereda, Pro-Print, 2002. 5.

¹⁷ Thirring Lajos: A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. *Magyar Statisztikai Szemle*, 18. (1940), 8–9. 663.

¹⁸ Fogarasi (1944): i. m. 4.

¹⁹ Lásd erről bővebben: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. 1830-tól napjainkig*. III. kötet. Budapest, Akadémiai, 1986. 1757.

²⁰ L. Balogh Béni – Bárdi Nándor: A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 162.

²¹ Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, Jaffa, 2011. 207.

A bukaresti kormány – a további területvesztésektől való félelmétől vezérelve – a nemzeti kisebbségek és közöttük is elsősorban a magyarok politikai életből való kirekesztésére törekedett, közösségi fejlődésüket minden lehetséges eszközzel igyekezett akadályozni, és végső soron az erőszakos asszimilációjukra tett kísérletet. Ezzel egy időben a magyar kormány a kisebbségek magyar politikai nemzetbe való befogadását, azaz részben önkéntes asszimilációjukat akarta elérni. Ehhez a magyarság megerősítését tartotta szükségesnek minden lehetséges módon és eszközzel, annak érdekében, hogy a hozzá való tartozás vonzóná váljék a nemzeti kisebbségek számára. Ez a terv azonban az észak-erdélyi román és német kisebbségi közösségek elzárkózása miatt már a kezdetektől kudarcot vallott. Sikertelenségét látva, a „magyar Erdély” megteremtésén fáradozó budapesti vezető körök kisebbségekhez való viszonyulását egyre inkább a határ túloldalán alkalmazott elnyomó gyakorlatok határozták meg. Így alakult ki 1940 októberétől kezdve fokozatosan a két állam által kisebbségi kérdésekben követett kölcsönösségi politika, amely addig soha nem látott mértékben szította föl a nemzetiségi gyűlöletet Erdélyben.²² Amikor azután 1944 őszén a régióban megjelent a szovjet és nyomában a román hadsereg, a robbanásig feszült interetnikai helyzet – egyebek mellett – a magyar polgári lakosság romániai internálótáborokba hurcolásában, illetve a szovjet deportálásokban való helyi román segítségében nyilvánult meg.

Az 1944. augusztusi szovjet támadó hadművelet és Románia átállása

Az Erdélyben végbement civil foglyul ejtések közvetlen katonai előzményei 1944. június 22-éig nyúlnak vissza, amikor napra pontosan három évvel a Szovjetunió német megtámadása után a Vörös Hadsereg 181 hadosztállyal összpontosított offenzívát intézett Fehéroroszországban a német Közép Hadseregcsoport ellen. A *Bagrasyon*-hadművelet keretében a szovjet csapatok egy hét alatt több mint 200 kilométert haladtak előre. Huszonnyolc német hadosztályt, több mint 330 000 katonát örölt fel az orosz előrenyomulás. A Wehrmachtnak csak július közepére sikerült lengyel földön és Kelet-Poroszország határában egy újabb, összefüggő védővonalat kialakítani.²³ Hogy az új arcvonalat tartani lehessen, a leharcolt német hadosztályokat más, ugyancsak a keleti fronton lévő egységekből töltötték fel. Elsősorban a legnagyobb erőt képviselő, 1944 áprilisában kettéosztott Dél Hadseregcsoporttól vontak el csapatokat. A magasabb egység felosztásakor keletkező Észak-Ukrajna (parancsnoka Walter Model tábornagy) és Dél-Ukrajna Hadseregcsoport (parancsnoka Ferdinand Schörner, majd július 25-től Hans Friessner vezérezredes) feladata az Ukrajna délnyugati és középső részén áprilisban kialakult frontvonal megtartása

²² Lásd erről bővebben: Murádin János Kristóf: *Minority Politics of Hungary and Romania between 1940 and 1944. The System of Reciprocity and Its Consequences. Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 16, (2019b), 1. 59–74.

²³ Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945*. Debrecen, Püldo, (é. n.). 60–65.

volt.²⁴ A Besszarábiában és Moldvában levő, két német és két román hadseregből álló Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz 44 hadosztályából augusztus 13-ig 11-et irányítottak át északra.²⁵ Ilyenformán a Románia keleti részén állomásozó német haderő meggyöngítése lehetővé tette a háborúból való kiugrást, amit a román vezető körök már hónapok óta terveztek, és aminek veszélyét a német politikai és katonai vezetés nem ismerte fel.²⁶ Bukarest számára a végső lökést az átálláshoz a Moldova irányába végrehajtott, átfogó szovjet támadás augusztus 20-i megindulása adta meg. A támadásra a szovjet vezetés hatalmas erőt vont össze. A 2. és 3. Ukrán Front 90 hadosztálya 929 000 katonával indította meg az offenzívát, félresöpörve a gyengén felszerelt román csapatokat. A mai Románia keleti határainál védelemben levő Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz állásait Jászvásár és Kisinyov körzetében több helyen is áttörték, majd a német 6. hadsereget óriási katonai veszteségekkel a Besszarábiába zárták, és zömében megsemmisítették.²⁷ A szétvert, illetve csapdába került német csapatok nem tudták megakadályozni, hogy I. Mihály román király és a román politikai pártok vezetői augusztus 23-án megvalósítsák a fordulatot, letartóztatásba helyezve Ion Antonescu diktátort. Bukarest felmondta a német szövetséget, és fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól. A király augusztus 23-án este elhangzott rádiószózatának záró része így szólt: „A Szövetségekkel együtt és azok támogatásával hadseregünk első feladata lesz a Bécsben, 1940-ben reánk kényszerített erdélyi határok átlépése és egész Erdély felszabadítása! A diktatúra ideje lejárt, és ezzel minden elnyomás a múlté!”²⁸

A nyílt fenyegetés hátterében az Erdély birtoklására vonatkozó, románoknak tett szovjet ígéret állott. Ez három héttel később, az 1944. szeptember 12-én megkötött szovjet–román fegyverszüneti egyezményben azután tételesen is helyet kapott. A Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 19. pontja kimondta: „A Szövetséges Kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik s egyetértéssel azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának s a szovjet kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet csapatok Romániával közös hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen.”²⁹

A kapkodó és jórészt hatástalan német ellenlépésekre, illetve Bukarest szórványos bombázására hivatkozva Románia már augusztus 25-én hadat üzent Németországnak.³⁰

²⁴ Gosztonyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Korona, 2001. 199., 217., 221.

²⁵ Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban*. Budapest, Korona, 2001. 337.

²⁶ Vargyai (2001): i. m. 335.

²⁷ Szabó–Számvéber (é. n.): i. m. 88–89.

²⁸ Gosztonyi (2001): i. m. 238.

²⁹ *Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása. Orosz–magyar fegyverszüneti egyezmény*. Kolozsvár, Józsa Béla Athenaeum, 1945. 7–8.

³⁰ Benda Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája. 1848–1944*. III. kötet. Budapest, Akadémiai, 1993. 995.

A magyar–román fegyveres konfliktus kirobbanása és a hadműveletek kezdete Erdélyben

Az átállást követően Románia Magyarországgal való viszonya is nyíltan ellenségesessé vált. A Dél-Erdélyben élő magyarokat, különösen az értelmiségieket augusztus végétől zaklatták, üldözték. Észak-Erdélyben ugyanakkor a Magyar Csendőrség Főfelügyelősege még 24-ére virradóra elrendelte, hogy a hatalom szempontjából veszélyesnek minősíthető román értelmiségieket mind a tíz vármegyében vegyék őrizetbe. Az intézkedést 24-én reggelig a helyi csendőri szervek végrehajtották. Az internáltak között volt az egyetlen észak-erdélyi román nyelvű napilap, a Kolozsváron megjelenő *Tribuna Ardealului* főszerkesztője, Emil Hațieganu és több munkatársa, ortodox és görögkatolikus egyházi vezetők, jogászok, orvosok, tanárok. Gróf Bethlen Béla főispán Lakatos Géza miniszterelnöknél közbenjárva elérte, hogy a Szolnok–Doboka vármegye területéről internált román értelmiségieket engedjék szabadon. Ám a többi kilenc vármegyében ez nem történt meg.³¹ A román kormány válaszképpen fokozta a dél-erdélyi magyarok internálását, augusztus 24-e után az őrizetbe vett romániai magyar vezető személyiségek száma megduplázódott.³²

A két ország közötti viszony hamarosan pattanásig feszült. A még augusztus 23-án, Constantin Sănătescu tábornok vezetésével megalakult új román kormány, mielőtt megszakította volna a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, augusztus 30-án ultimátumban szólította fel a magyar kormányt Észak-Erdély önkéntes kiürítésére. Hogy üzenetének a tábornok nyomatékot adjon, az ultimátum átadásának napján a román légi-erő polgári célpontokat is bombázva, támadást intézett Kecskemét, Cegléd, Nagyvárad és Szászrégen ellen.³³

Időközben a szovjet csapatok a román átállás miatt az arcvonalban tátongó hatalmas résen keresztül, szélesebben haladtak előre. Rogyion Jakovlevics Malinovszkij és Fjodor Ivanovics Tolbuhin szovjet marsallok hadseregcsoportjai augusztus 24. és 31. között elfoglalták majdnem az egész Ó-Romániát, és elérték a Kárpátok hegyvonulatait. A nagyerejű szovjet roham következtében a Dél-Ukrajna Hadseregcsoportához tartozó német 6. és 8. hadsereg 26 hadosztályából 16 teljesen, 6 pedig részben megsemmisült. Felmérhetetlen értékű hadianyag és hadfelszerelés maradt vissza Romániában, illetve a német hadigépezet számára elveszett a stratégiai jelentőségű, Ploiești környéki román olajvidék is.³⁴ A Wehrmacht hatalmas veszteségei miatt a Déli- és Keleti-Kárpátok hágói, illetve az utóbbi térségében kialakított észak-erdélyi magyar védelmi vonal maradt az egyetlen remény a szovjet túlerő megállítására, vagy legalább lelassítására.

³¹ Gróf Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim. A cenzúrázatlan és teljes változat*. Budapest, Szépműves–Athenaeum, 2019. 168–169.

³² Két felhívás a román kormányhoz. Több száz délerdélyi magyar vezető személyiséget internált a román kormány. *Ellenzék*, 65. (1944), 199. 12.

³³ Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944*. Budapest, Petit Real, 2002. 15.

³⁴ Gosztonyi (2001): i. m. 239.

Hans Friessner vezérezredes, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporth parancsnoka visszaemlékezéseiben később így írta le a német csapatok kivonulását Romániából:

„Fronthadosztályok szétszóródott csapatrészei, ellátócsapatok, a légierő földi egységei, testileg és lelkileg teljesen kimerült kisebb csoportok vegyes összevisszasága vonul hosszan elnyúló sorban a Déli-Kárpátok délkeleti részén át, a Bodza völgyében, északnyugat felé, Magyarország irányába. Mögöttük a nyugat felé előretörő szovjet hadseregek. Sem Havasalföld nyugati részén, sem Dobrudzsában már nem ütköznek ellenállásba. Ölükbe hullik a német csapatoktól elhagyott, védtelen ország.”³⁵

A Románia területébe ékszerűen benyúló Észak-Erdély a katonai védelem tekintetében nagyon rossz helyzetben volt. A román átállás és a gyorsan visszavonuló német katonaság miatt a magyar határok védelme hirtelen prioritássá vált, hiszen az alig négy évvel korábban visszacsatolt erdélyi területeket három oldalról – keletről, délről és délnyugatról – immár ellenség vette körül, és a szovjet, illetve román alakulatok már a határ közelében jártak. A bukaresti fordulat hírére, első lépésként, László Dezső altábornagy, a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese augusztus 24-én a teljes magyar–román határ mentén határzárat rendelt el.³⁶ Éppen időben, hiszen alig két nappal az átállás után, augusztus 25-én már megtörtént az első román betörés Észak-Erdélybe Marosvásárhelytől délnyugatra, majd másnap, 26-án a szovjet 2. Ukrán Front részei az Úz és a Csobányos völgyében átlépték a magyar határt. Ezzel megkezdődtek a két hónapig tartó erdélyi hadműveletek.³⁷ Az erőszakos román határsértések a következő napokban megsokszorozódtak: augusztus 25. és szeptember 3. között Úzvölgy, Csíkszereda, Illyefalva, Sepiszentgyörgy, Előpatak, Nagyajta, Miklósvár, Köpec, Barót, Felsőrákos, Székelyzsombor és Marosvásárhely körzetében reguláris román csapatok többször is behatoltak magyar területekre.³⁸ A székely határőrség és a sebtében felfegyverzett községi polgárok azonban a betörő kisebb román egységeket visszavetették. Válaszképpen a Legfelső Honvédelmi Tanács szeptember 1-jén elrendelte Észak-Erdélyben az aktív határvédelmet. Ugyanazon a napon az újonnan felállított magyar 2. hadsereg a Fővezérségtől parancsot kapott a Dél-Erdély elleni támadásra.³⁹

³⁵ Hans Friessner: *Árulások, veszített csaták. A Wehrmacht harcai Magyarországon 1944–45-ben*. Budapest, Conexus Printer, 1992. 101–102.

³⁶ Ravasz (2002): i. m. 51.

³⁷ Az 1944 őszi erdélyi hadműveletek kezdeti napja vitatott, a források egy része augusztus 24-re, mások 25-re vagy 26-ra teszik. A szerző ez utóbbit tekinti hitelesnek. Lásd erről részletesen: Ravasz (2002): i. m. 78–82.; Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Debrecen, Püldo, 2000. 75.

³⁸ Csatári Dániel: *Forgószeiben. Magyar–román viszony 1940–1945*. Budapest, Akadémiai, 1968. 411.

³⁹ Ravasz (2002): i. m. 32.

Az 1944. szeptemberi magyar támadó hadművelet Dél-Erdélyben

A magyar offenzívában a fő szerepet a magyar 2. hadsereg és a 8. SS lovashadosztályból, illetve más német töredékalakulatokból sebtében felállított, úgynevezett Erdély-csoport (*Gruppe Siebenbürgen*) játszotta. Feladatuk az volt, hogy Dél-Erdélyen minél hamarabb átvonulva, birtokba vegyék a Déli-Kárpátok hegyi átjáróit, és lezárják azokat a szovjet hadsereg előtt. Így remélték Erdély megtartását biztosítani. A magyar 2. hadseregnek Kolozsvár térségében, az Erdély-csoportnak Marosvásárhely körzetében kellett a támadást megindítania. Míg a német 6. hadsereg feltöltés alatt állott, a német 8. hadsereg a Keleti-Kárpátok védelmét látta el, és igyekezett a Székelyföldre erősítéseket küldeni.⁴⁰ A gyenge felszereltség és a Vörös Hadsereg túlerejétől való félelem ellenére a támadásban részt vevő magyar katonák körében nagy volt a lelkesedés. Ezt támasztja alá Kemény Györgynek, a 2. páncélosadosztály, 3/I. harcokoszászlóalj hadnagyának naplója, amelyben ez olvasható: „Mi lesz velünk? Anyag nincs, de azért Dél-Erdélyért megyünk [...] Minekünk győznünk kell, és győzünk. [...] Izgalom, óriási lelkesedés az egész zlj.-nál. (zászlóalj – M. J. K.) [...] [S]enki nem tud semmit, de a lelkesedésünk határtalan.”⁴¹

A román haderő elleni támadás euforikus hangulata azonban nem mindenkit ragadott magával. A behívott civilek, fiatal levették közül sokan értelmetlennek látták a sokszoros erőfölényben lévő szovjet és román hadseregek elleni támadást. Így emlékezett erre több mint fél évszázad után Varga Márton kolozsvári lakos, későbbi civil fogoly, aki akkor levettekiképzést kapott fiatal volt:

„Pár nappal a Dél-Erdély elleni értelmetlen támadás előtt felszólítottak minden levettét, hogy jelentkezzen a Honvéd utcai⁴² kaszárnyában. Nekem is mennem kellett. Jelentkeztünk is az egyik szomszédossal. Elcipelünk egy katonaládát a kaszárnyáig, s azt otthagya mintegy »zálogként«, elmentünk mondván, hogy csak vásárolni akarunk valamit, s amíg odalesszünk, marad helyettünk a láda. Az az igazság, hogy nem akartuk az életünket kockára tenni egy teljesen felesleges cél érdekében. Egyenesen hazamentünk mind a ketten. Sok fiatal levettét azután kivittek a katonákkal együtt a Felekre,⁴³ s szinte fegyvertelenül küldték őket harcra.”⁴⁴

A Dél-Erdély elleni támadást végül a magyar 2. hadsereg és a *Gruppe Siebenbürgen* 1944. szeptember 5-én hajnali 4 óra 45-kor indította meg. Offenzívájuk meglepetésként érte a román csapatokat. Nem is tanúsítottak számottevő ellenállást, arcvonaluk össze-roppant.⁴⁵ A dél-erdélyi magyarság zöme a bevonuló honvéd csapatokat mint felszabadí-

⁴⁰ Lásd erről részletesen: Illésfalvi–Szabó–Számvéber (2000): i. m. 88–90.

⁴¹ Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténeti Levéltár és Irattár. Tanulmánygyűjtemény. (A továbbiakban: HIM. HLI. Tgy.) 3216. fsz. Kemény György: *Egy páncélos hadnagy naplója az 1944-es galíciai és dél-erdélyi harcokról valamint angol hadifogságról 1944–1945.* (É. n.) 55.

⁴² Ma Calea Dorobanților.

⁴³ 832 méter magas hegy Kolozsvár déli határában. Kolozsvár felé eső, északi lejtőjén húzódott 1940 és 1944 között a magyar–román országhatár.

⁴⁴ A szerző által készített interjú Varga Márton (1926–2005) egykori civil elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. április 16. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Varga, 2004. április 16.)

⁴⁵ Illésfalvi–Szabó–Számvéber (2000): i. m. 90–92.

tókat kitörő örömmel, a román lakosság ellenben aggodalommal és félelemmel fogadta. Ezzel kapcsolatban Varga Imre, a 9. tábori póthadosztály I/III. gyalog-pótzászlóaljának szakaszvezetője naplójába a következőket jegyezte be: „A magyarok könnyes szemmel, de étellel és itallal fogadtak bennünket és virágot tűztek a zubbonyunkra. A román lakosság házaik kerítése mögül, félelmüket legyőző kíváncsisággal figyelt bennünket.”⁴⁶

A magyar offenzíva gyorsan teret nyert. A 2. páncélosadosztály egységei már szeptember 5-én estére bevonultak Tordára. A kezdeti sikereket a másnap támadásba lendülő 25. gyalogadosztály szélesítette ki. Szeptember 6-án a honvédek elérték az Aranyos folyót, és átkelve rajta, a túlparton hídfőket alakítottak. A *Gruppe Siebenbürgen* ugyanakkor Marosludasnál majdnem hadosztálynyi erővel partot váltott. Másnap a páncélos csoportok is felzárkóztak a Maros vonalára. A támadás harcászati áttöréssé bővült. A hadsereg aránylag csekély veszteséggel, három nap alatt hatvan kilométert nyomult előre. Az addigi gyors és sikeres offenzíva több parancsnokban azt a reményt keltette, hogy a magyar 2. hadsereg még Malinovszkij marsall csapatainak megérkezése előtt elérheti a Déli-Kárpátok gerincét. A magyar sajtó újongott. Sokan a teljes Dél-Erdély néhány napon belüli visszafoglalásában reménykedtek.⁴⁷

Egy utolsó, kétségbeesett győzelmi mámor lett úrrá az embereken, ami elfedni látszott a valóságot, azt, hogy a „szovjet gőzhenger” már feltartóztathatatlanul közeledik Magyarországra felé. Az euforikus közhangulat olykor szélsőséges nemzeti megnyilvánulásokban öltött testet, mint ahogy ez az Erdélyi Párt elnöke, gróf Teleki Béla emlékirataiban is olvasható:

„Hogy mi minden lehetett volna, arra egy kis ízelítőt ad Varga Lajosnak (*helyesen Vargha Lajos – M. J. K.*) a kolozsvári imrédysta polgármesternek⁴⁸ az esete, aki 1944 szeptemberében, midőn a Romániával megindult harcok során a magyar csapatok elfoglalták Tordát és azon túljutottak, hasonló, korlátozott gondolkodású tisztségviselőkkel, zászlós autókaravánnal átment Tordára és ott nagy, hazafias ünnepet rendezett. Tordának [...] az oroszok által való elfoglalása után, az ünnepélyen részt vevő magyarok valamennyiét elfogták és deportálták, börtönre, vagy kényszermunkára ítélték, amit csak egy részük élt túl. Vargha Lajos és társai nyugatra menekültek.”⁴⁹

A zavargások elhárítására gróf Bethlen Béla, Észak-Erdély alig négy nappal korábban kinevezett polgári kormánybiztosa, még szeptember 6-án Tordára érkezett. A nem sokkal később oly súlyos civil foglyulejtéseket elszenvedő dél-erdélyi kisvárosba tett helyzetmentő útját Bethlen emlékirataiban így idézte fel:

„Én már 6-án reggel kiszaladtam Tordára, mert meg akartam előzni azt, hogy az aranyosszéki magyarság meggondolatlanul a saját szakállára hozzáfogjon a városban vagy a környéken az »igaz-

⁴⁶ HIM. HLI. Tgy. 3378. fsz. Varga Imre: *Résztvételem a második világháborúban*. (É. n.) 6–7.

⁴⁷ Gosztonyi (2001): i. m. 244.

⁴⁸ Vargha Lajos nem polgármester volt, hanem Kolozsvár város főispánja.

⁴⁹ Teleki Béla: Harminc év távlatából. In Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben*. Kolozsvár, Nis, 1993. 16–17.

ságtételhez».⁵⁰ Tordára megérkezve, mindjárt felvettem a kapcsolatot az ottani magyarság vezetőivel. [...] Nekik őszintén feltártam a helyzetet, s kértem, ne ringassák magukat illúzióban, mert olyan mamut hadsereg (*sic!*) közeledik felénk, amellyel szemben képtelenség lesz helyállani, ezért figyelmeztessék mindenütt a lakosságot, hogy tartózkodjék minden provokációtól. Azután néhány román értelmiségi útján tudtára adtam a románságnak, hogy amennyiben passzívan viselkednek, akkor nem lesz semmi bántódásuk. Majd a saját lakásán felkerestem dr. Várfalvi Mór ügyvédet, régi ismerősömet, az ottani zsidóság egyik kiemelkedő, vezető személyiségét. [...] Utasítottam dr. Várfalvit, hogy siessen át a legközelebbi zsidó ismerőséhez és közölje vele intézkedésemet, mely szerint senki ne varrja fel a sárga csillagot és a továbbiakig senki ne maradjon közülük a lakásában, hanem húzódjék meg valamelyik barátjánál, ismerősénél. Ezt az üzenetet közvetítésük azután tovább családtól családig úgy, hogy rövid idő alatt értesítve legyen így Torda egész zsidó lakossága. Így is cselekedtek, és dacára annak, hogy bár a Torda körüli harcok hetekig eltartottak,⁵¹ az egész idő alatt sem a zsidóságot, sem a románságot semmi bántalom nem érte.»⁵²

Mindennek ellenére, a szovjet bevonulás után éppen Tordáról hurcolták el egész Erdélyben arányaiban a legtöbb magyar civilt. A szovjet foglyul ejtések és azok okait a későbbiekben részletezem.

Visszatérve a Dél-Erdélyben zajló magyar katonai előrenyomulásra, az mindeközben lendületesen haladt tovább. Románia szeptember 7-én hadat üzent Magyarországnak,⁵³ és a román nagyvezérkar sietve megerősítette a Dél-Erdélyben és a Bánságban levő csapatait. Dél-Erdélyt 8 hadosztállyal védték a románok, de felvonulóban volt a 4. román hadsereg 12 hadosztállyal és egy páncéloscsoporttal. A magyar hadvezetés azonban mégsem a román egységektől, hanem sokkal inkább a szovjet hadseregektől tartott.⁵⁴ Félelme nem volt alaptalan, mert a Malinovszkij vezette 2. Ukrán Fronthoz tartozó 6. gárda-harckocsi, a 27. és az 53. hadsereg, valamint a 23. harckocsihadtest egységei már szeptember 4-én behatoltak a Déli-Kárpátok román kézen lévő átjáróiba. Hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a hegyi átkelőket a német–magyar csapatok már nem tudják birtokba venni, tehát a támadás fő célja elérhetetlenné vált. Szeptember 7-én már olyan mértékűre növekedett a szovjet csapatok beáramlása, hogy magát az offenzíva folytatását is lehetetlenné tette. A gyengén felszerelt és a háromnapos küzdelemben kimerült honvédség előrenyomulását le kellett állítani. Szeptember 8-án az élen haladó magyar erők szembetalálkoztak a szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg és a 27. hadsereg két-két hadosztályával.⁵⁵ Másnap dálnoki Veress Lajos vezérezredes, a magyar 2. hadsereg parancsnoka megállította a Maroson átkelt csapatait, és a Küküllők térségében védelemre csoportosította át azokat.⁵⁶

⁵⁰ Itt az emlékiratíró az 1940 után a román hatóságok és magánszemélyek által a dél-erdélyi magyarok ellen elkövetett sorozatos atrocitásokért és üldözésekért, fosztogatásokért való megtorlás lehetőségére gondolt.

⁵¹ Pontosabban három héten és öt napon át zajlottak a fegyveres összecsapások, szeptember 12-e és október 8-a között.

⁵² Bethlen (2019): i. m. 210–211.

⁵³ Ravasz (2002): i. m. 34.

⁵⁴ Gosztonyi (2001): i. m. 245.

⁵⁵ Ravasz (2002): i. m. 109., 112.

⁵⁶ Gosztonyi (2001): i. m. 245.

A többszörös túlerő láttán a magyar hadvezetés elrendelte a visszavonulást a Nagyesztergom közelében, Miriszló és Nyírmező határában már jelentősebb román seregeket harcba bocsátkozott honvéd alakulatoknak is. Az elfoglalt dél-erdélyi területek harc nélküli feladása az egyszerű honvédek számára érthetetlen volt, mert ők úgy érezték, hogy addig helytálltak, és nem szenvedtek vereséget senkitől. A magyar csapatok visszavonulása láttán a dél-erdélyi magyarokon pedig urrá lett a kétségbeesés. Erről tanúskodnak Kemény György hadnagy korábban már idézett naplójának megrendítő szavai is: „Miért? Nem tudtuk. Elg. (ellenség – M. J. K.) fut előlünk és mégis vissza. Borzasztó volt. Szín magyar területeket feladni, olyan ellenségnek, ki fut előlünk. A magyar lakosság sírt, hogy ne menjünk és nekünk mégis menni kellett.”⁵⁷

1. kép: Az 1944. szeptember 7–9-e között zajló, miriszlói magyar–román katonai összecsapásban életét vesztett, a magyar 9. tábori póthadosztály kötelékébe tartozó, ismeretlen hősi halott honvéd sírkeresztje a helyi katonai temetőben

Forrás: a szerző felvétele

A taktikai visszavonulás célja az első jól védhető természetes vonal elérése volt, amelyet az Aranyos folyó Torda körüli északi partvonalának hatalmas félkört leíró magaslatai képeztek. Itt dűlt azután az Erdély sorsát eldöntő tordai csata 1944. szeptember 12-től a város október 6-i és a környező védőállások október 8-i kiürítéséig.⁵⁸

⁵⁷ HIM. HLI. Tgy. 3216. fsz. Kemény (é. n.): i. m. 61.

⁵⁸ Illésfalvi–Szabó–Számvéber (2000): i. m. 110–117., 121–141.

„Még gyermek voltam, de emlékszem a tordai csatára” – kezdte visszaemlékezéseit a Torda közeli Magyarfrátán⁵⁹ élő Császár Sándor a vele készült interjújában.

„Itt mentek a magyarok és a németek, de a nehézség a magyarokra hárult, nem a németekre. Úgy veszekedtek a németekkel, mert nem küldtek tartalékot, hogy a magyarokat nem váltották ki a fronton. Itt sok magyar, de román és orosz is elesett. Főleg az oroszok közül. Amikor a harcok után bevittek Tordára, a csorgónál rakásban voltak a magyar, orosz és német halottak. Egy kertben egy német, egy román, egy magyar és egy orosz halott össze volt támasztva. [...] Rengeteg volt a halott. Szörnyű bűz volt. Nem lehetett félrelépni, mert mind aknák és gránátok voltak és véres vatta. Féltünk, hogy a marhák nehogy aknára lépjenek, mert csak úgy robbantak az aknák, s telibe találhattak. Ott láttam, hogy mi a háború.”⁶⁰

2. kép: Cirill feliratos szovjet katonai faláda 1944-ből, a tordai csatátér részét alkotó Aranyosgerendről
Forrás: Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár. Leltári szám: A–03.

A Székelyföld kiürítése

Eközben a Dél-Erdélybe egyre nyomasztóbb fölénnyel benyomuló szovjet páncélos kötelékek a Székelyföldön védekező német–magyar csapatokat már bekerítéssel fenyegették. A végzetes katlancsata kialakulását elkerülendő, a német hadvezetőség elren-

⁵⁹ Románul: Frata.

⁶⁰ A szerző által készített interjú Császár Sándor (sz. 1927. január 31.) magyarfrátai lakossal, Magyarfráta, 2016. július 11. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Császár, 2016. július 11.)

delte Székelyföld feladását. Szeptember 7-én megkezdődött a terület kiürítése. Mintegy 300 000 ember hagyta el a székely vármegyéket. A Keleti-Kárpátok szorosaiiban, az Árpád-vonal völgyzárainál védekező székely határőrség augusztus 26-a óta tartó harca ezzel véget ért. Hitler eleinte mindenáron tartani akarta a Székelyföldet, és csak utólag, szeptember 10-én adta meg végleges hozzájárulását a kiürítéshez.⁶¹ A székely vármegyék feladása tervszerűen, hét védelmi vonalra támaszkodva (A, B, C, D, E, F és G), szeptember 16-ig ment végbe. Ekkorra a német–magyar csapatok a G-vonal mentén kiépítették új védelmi állásaikat. A védelmi vonal Marosvásárhelytől északkeletre Nyárádremetéig a Nyárád északnyugati partján húzódott, majd tovább északra a Maros völgyéig, Palotailváig nyúlt a Görgényi-havasok északnyugati oldalán, végül a Kelemen-havasokat a Beszterce-hegységtől elválasztó Juharos-hágón keresztül Dornavátráig ért el, kapcsolatot teremtve a Keleti-Kárpátokban húzódó Árpád-vonal még megtartott völgyzárjaival. A G védelmi vonal mögött összetorlódott polgári menekültek evakuálására a Központi Szállítási Vezetőség szeptember 16-án, „Csaba” fedőnévvel, három héten át tartó vasúti szállítást indított el.⁶²

Amint az Hans Friessner vezérezredesnek, a kiürítés katonai irányítójának emlékirataiban olvasható:

„Tekintettel az ellenség sokszoros túlerejére, el kell határozni a Székelyföld déli csücskének kiürítését. Ily módon egyfelől elkerülhető az itteni kiszögellésben lévő német–magyar erők bekerítése, másfelől lehetővé válik a súlyosan fenyegetett jobb szárny, valamint a mélységben teljesen nyitott nyugati szárny megerősítése és meghosszabbítása. [...] Szeptember 7-én estétől a kiadott parancsnak megfelelően, az arcvonal szétszakadását elkerülve, tervszerűen végbemegy a Székelyföld kiürítése. Figyelemre méltó teljesítmény ez a hiányos parancskiadási apparátussal rendelkező és nem ilyen manőverekre felkészült csapatok részéről, és annál inkább elismerést érdemel, mivel rendkívül megnehezítették az állandó ellenséges támadások és a rossz, őszi időjárási viszonyok.”⁶³

Észak-Erdély magyarok által legnagyobb arányban lakott régiójából, a Székelyföldről azonban nem mindenki menekült el. A kiürítés elsősorban a hadsereg alakulataira, a tisztviselői réteg egy részére, illetve az önkéntes menekülőkre szorítkozott. A lakosság túlnyomó többsége helyben maradt, bevárva a szovjet és román hadsereget. Az alig pár napig tartó, halogató harcok a Székelyföldön viszonylag kevés áldozattal jártak mindkét oldal esetében. Éppen ezért okozott általános megdöbbenést a frontátvonulást követően végbement nagyarányú civil foglyulejtések sorozata, ami Erdély más tájai mellett Székelyföld egyes vidékeit is érintette. Az elhurcolások földrajzi kiterjedését és időrendi menetét a következő fejezet mutatja be részletesen.

⁶¹ Ravasz (2002): i. m. 35.

⁶² A Székelyföld kiürítését lásd részletesen: Ravasz (2002): i. m. 118–133.

⁶³ Friessner (1992): i. m. 118–119.

Vákát

Foglyul ejtések az erdélyi magyar polgári lakosság köréből

Észak-Erdély – viszonylag nagy kiterjedése ellenére – egészében alig két hónapnyi ellenállás után került a szovjet és román hadsereg birtokába. A szórványos védelmi harcok, mint korábban már szó volt róla, 1944. augusztus 26-tól, a szovjet alakulatok Úz- és Csobányos-völgyi benyomulásától, 1944. október 25-ig, Szatmárnémeti és Nagykároly elfoglalásáig tartottak.⁶⁴ A távozó magyar hatóságok és a visszavonuló honvédségi alakulatok, illetve német csapattöredékek után beérkező szovjet hadsereg egységei már az első napokban megkezdték a polgári személyek foglyul ejtését. A magyar civilek elhurcolása az első ütközetek lezajlását követően, 1944. augusztus utolsó napjaitól kezdődött, és kisebb-nagyobb intenzitással, a frontátvonulást követően még mintegy két hétig, november első feléig tartott. Mivel Románia átállt a szövetségesek oldalára, és átengedte területén a szovjet csapatokat, a román közigazgatás alatt álló Dél-Erdélyből a szovjetek kevés magyar embert hurcoltak el. Észak-Erdélyben viszont, amely elfoglalásáig a még mindig német szövetségben lévő magyar kormány fennhatósága alatt állt, nagyszámú magyar civilt ejtettek foglyul. Az elhurcolások tehát éppen azokat a vidékeket érintették Erdélyben, ahol a korábbi évek népességmozgásai miatt a magyar lakosság koncentráldott: Székelyföld, Kolozsvár és környéke, illetve a Partium magyarsága szenvedte meg leginkább a foglyul ejtési akciókat.

Az elhurcolások földrajzi kiterjedése Erdélyben

Az elhurcolások volumene a szovjet hadsereg előrenyomulásának üteméhez igazodott. Ahol jelentősebb ellenállás volt, és a szovjet, illetve román csapattesteket feltartóztaták, ott a harcokat közvetlenül követően nagyobb mértékű foglyul ejtésekre került sor. Ezzel ellentétben, ahol ellenállás nélkül haladtak előre Malinovszkij marsall 2. Ukrán Frontjának egységei, vagy csak szórványos tűzharcok hátráltatták őket, elhurcolások nem történtek, illetve ilyen jellegű akciók csak sporadikusan és spontán módon mentek végbe, és jóval kevesebb embert érintettek. Ennek alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy az erdélyi magyar polgári lakosság elhurcolásának ütemét és földrajzi kiterjedését egyrészt a Székelyföld 1944. szeptemberi tervszerű kiürítése, másrészt az azt lehetővé tevő tordai feltartóztató ütközet határozta meg.

Fogolyszedések a Székelyföldön

A kiürített Székelyföld legnagyobb részén, ahol eléggé gyorsan vonult át a Vörös Hadsereg, viszonylag kevés foglyot ejtettek. 1944. szeptember első felében Háromszéken

⁶⁴ Illésfalvi–Szabó–Számvéber (2000): i. m. 163–164.

és a Csíki-medencében összesen körülbelül 3000 magyar fiút és férfit hurcoltak szovjet fogságba Kézdivásárhely, Csíkszentmárton, Csíkszentkirály, Csíkszereda környékéről.⁶⁵ Majd ahogy a magyar katonai ellenállás megerősödött a G-vonalban, a Szalárd-palotailvai, valamint a görgényüvegcsűri elhárító csaták után, szeptember közepén a Maros völgyében legalább 4000 magyar civil férfit ejtettek foglyul a szovjet katonai egységek. Gyakran a román csendőrség segítségével hajtották végre a fogolyszedő akciókat, elsősorban a harcok során bevett Gyergyószentmiklós, illetve Görgényszentimre, Görgényüvegcsűr, Magyaró és Marosvécs körzetében.⁶⁶

Az otthonaikból elhurcolt székelyföldi civilek igen jelentős része a Székely Határvédelmi Erők soraiból került ki. Az észak-erdélyi harcok ideje alatt szűkebb hazájukat, falvaikat védő székely katonák számottevő része ugyanis a front felbomlása után – sok esetben közvetlen parancsnokuk jóváhagyásával vagy beletörődésével⁶⁷ – elhagyta alakulatait, és hazatért családjához, hogy szeretteit megvédelmezhesse a frontátvonulás zavaros időszakában.⁶⁸ A jelenség egyes arcvonalszakaszokon 1944. szeptember végén, október elején tömegessé vált. A magyarói Ívás István őrzető is alakulatának, a 21. hegyi határvadász-zászlóaljnak az elhagyása mellett döntött 1944. október 9-én, a szalárd-palotailvai völgyzáró erőd szovjetek általi elfoglalása után. Visszaemlékezésében akkori elhatározását így indokolta:

„[A]z is egységünk elhagyására ösztönzött, hogy a Tölgyesről⁶⁹ való visszavonulásunk alkalmával sok gyergyóvidéki székely bajtársunk maradt le és ment haza, és a szalárdi arcvonalról is szöktek el gyergyóiak, például György István tizedes, a 4. század egyik idős rajparancsnoka, akit a rajával⁷⁰ együtt felderítésre küldtek, de ismerve az ottani erdei utakat Gyergyó felé, az egész rajával hazament.”⁷¹

Az egységeiket elhagyó, családjukhoz hazatérő székely határőrök azonban nem kerülhették el sorsukat. Őket ugyanis a bukaresti román Nagyvezérkar 1944. október 19-én kiadott 578 843. sz. rendeletével hadifogolynak nyilvánította. A rendelet kimondta, hogy „a magyar hadseregben szolgált és a felszabadított Erdélyben (*sic!*) levő, otthonaikba hazatért katonaszökevények hadifoglyoknak tekintendők, és lágerekbe internálandók”.⁷²

⁶⁵ Illyés Elemér: *Erdély változása. Mítosz és valóság*. München, Aurora Könyvek, 1976. 68–69.

⁶⁶ Gál Mária – Gajdos Balogh Attila – Imreh Ferenc: *Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenés atrocitásokról*. Kolozsvár, RMDSZ Ügyvezető Elnökségének Politikai Főosztálya, 1995. 77–78.

⁶⁷ Sebő Ödön főhadnagy sem akadályozta meg alakulata, a 32. hegyi határvadász-zászlóalj székely katonáinak dezertálását a front szovjetek általi áttörése után a Gyimesi-szorosban. Lásd erről: Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944*. Budakeszi Kultúra Alapítvány, 2008. 173., 189.

⁶⁸ Így tett a magyarói Ívás István is, a 21. hegyi határvadász-zászlóalj katonája. Lásd erről részletesen: Ívás István: *Az utolsó székely határőrök. Katonáságom története 1943–1944*. Budapest, Timp, 2004. 171–191.

⁶⁹ Utalás a Tölgyesi-szorosra, amely a mai Hargita megye északi részén, 618 méter tengerszint feletti magasságban, a Kis-Beszterce folyó mintegy 3 km hosszú völgyesorosa a Besztercei-havasok és a Csalhó között, a Keleti-Kárpátokban.

⁷⁰ Egy raj 30 katonából álló alegység volt az akkori magyar hadrendben.

⁷¹ Ívás (2004): i. m. 171.

⁷² ANR. ANIC. Inspectoratul General al Jandarmeriei (A Csendőrség Főfelügyelősége). Fond 1474. dos. 149/1944. 9.

Ennek megfelelően, az immár alakulataikat hátrahagyó, fegyvertelen civil embereket a román csendőrök tömegesen hurcolták el otthonaikból, családjuk szeme láttára, majd átadták őket a szovjet katonai hatóságoknak.⁷³

Elhurcolások Tordán és környékén

A legnagyobb mértékű civil elhurcolásokra azonban Erdély közepén, Torda és Kolozsvár környékén került sor. Ennek oka a korábban már említett tordai csata volt, amelynek során a magyar–német csapatok majdnem négy héten át sikeresen tartóztatták fel a sokszoros túlerőben levő szovjet–román alakulatokat. A Torda körül vívott csata időt adott a magyar közigazgatás és a menekülő polgári lakosság számára Székelyföld elhagyására. A székelyföldi magyar–német egységek így sikeresen kicsúsztak a szovjet bekerítésből, ami feldühítette az orosz katonai vezetést. A Tordánál erőltetett áttörési kísérletekben körülbelül 13 000 szovjet és több ezer román katona esett el, sebesült meg, tűnt el vagy esett fogságba, miközben a jól kiépített védőállásoknak köszönhetően viszonylag kevés, körülbelül 2500 honvéd halt meg, 4–5000 volt a sebesültek száma, és mintegy 2500 magyar katona került fogságba.⁷⁴ Ez utóbbi azonban túl kevés volt ahhoz, hogy a moszkvai vezetés előtt igazolni lehessen a 2. Ukrán Front jelentős erőinek heteken keresztül való feltartóztatását. Ezért a hiányzó hadifoglyokat magyar civilekkel pótolták a környék településeiről.

A parancsnak megfelelően október 7-től, a Torda elfoglalását követő naptól kezdve csak az Aranyos-parti kisvárosból az elhurcoltak visszaemlékezései szerint 700,⁷⁵ más források alapján mintegy 400⁷⁶ magyar fiút és férfit hurcoltak el. A két adat közül az előbbi a valószínűbb, ugyanis a szovjet fogolytáborokba került tordai magyar civilek közül 217-en hunytak el,⁷⁷ ami a később részletezett általános halálozási arányoknak megfelelően, a fogságba vetettek számának körülbelül egyharmadát tette ki. 400 elhurcolt esetében, figyelembe véve a más településekről foglyul ejtettek halálozási arányát, ez kiemelkedően és indokolatlanul magas arány lenne. Ezért a Tordáról elhurcoltak számára vonatkozóan a 700 főt tartom valódinak. Ebben az esetben pedig elmondható, hogy Torda magyar lakosságát a szovjet fogságba ejtésekkel valósággal megtizedelték.

⁷³ Benkő Levente – Papp Annamária: Állampolgárság vagy/és nemzetiség? Romániai magyarok és németek alattvalói/etnikai hovatartozásának értelmezése a második világháborús fogság és a hazatérés idején. In Bognár Zsolt – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *GUPVI, GULAG. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45 – 2019/20. A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága VIII. nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete*. Miskolc, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, 2021. 109.

⁷⁴ Illésfalvi–Szabó–Számveber (2000): i. m. 164.

⁷⁵ Papp Annamária: *Szögesdrót*. Sepsiszentgyörgy, Háromszék Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 2001. 156.

⁷⁶ Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, Lucidus, 2006. 34.

⁷⁷ Lásd 3. melléklet.

Ugyanis az 1941. április 6-i román népszámlálás adatai szerint a 30 668 lakosú város⁷⁸ lakosságának 23%-a, 7108 fő volt magyar.⁷⁹

A szovjet járőrök és román segítőik válogatás nélkül fogdosták össze a tordai magyar fiúkat és férfiakat. Jellemző Vass Károly és édesapja, Mihály esete, akiket az alighogy elcsitult harcok idején megrongálódott családi házuk tetőzetének tatarozása közben szőlítették le az utcára és állították be a foglyok sorába.⁸⁰ De a pincék, óvóhelyek sem nyújtottak biztos menedéket. A híres tordai kerámiagyár tulajdonosait, a Tompa testvéreket rokonaik légoltalmi pincéjéből hurcolták el az orosz járőrök. A hírhedt magnytogorszki 257. számú lágerbe kerülve, Tompa Sándor már 1944. karácsony napján, Lajos pedig 1945 tavaszán hunyt el. Egyedül Tompa Mihály tért haza két év fogság után, 1946 őszén.⁸¹

3. kép: A Tompa testvérek tordai kerámiagyárának ipari műemlék épülete 1928-ból. A részben megrongálódott homlokzat felirata: „Arta. Industrie ceramică și fabrică de vase de lut” („Művészet. Iparikerámia- és agyagedénygyár”)

Forrás: a szerző felvétele

⁷⁸ *Indicatorul localităților din România. Datele recensământului general din 6 aprilie 1941.* (H. n.), Imprimeria Institutului Statistic, 1943. 196.

⁷⁹ Erre vonatkozóan lásd Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992). Etnikai statisztikák.* (é. n.).

⁸⁰ Lásd erről: Csetri Elek: A tordai halálmenet. In Cech Vilmos – Józsa István Lajos – Kékkői Károly: *A tordaiak malenkij robotja (helytörténet a nehéz időkből).* Torda, Tordai Honvéd Hagyományörző Bizottság – Hiperborea, 2017. 16.

⁸¹ Tompa Sándor: A Tompa testvérek kerámiagyára. *Szabadság*, 9. (1997), 110. 5. Lásd 3. melléklet.

Torda mellett a környékbeli falvak magyar lakossága is megszenvedte a szovjet deportálásokat. A fellelhető, igencsak szórványos levéltári adatok alapján tudjuk, hogy Magyarfrátáról 1, Mészkőről 2, Harasztosról 3, Aranyosegerbegyről 3, Aranyospolyánról 4, Mezőbodonról 6, Tordaszentmihályról 7, Detrehemtelepről 7, a Torda körüli védelmi állások elleni szovjet támadás főirányában levő Bágyonból pedig jóval több, összesen 35 magyar fiút és férfit⁸² hurcoltak el a szovjet katonák,⁸³ román „muszkavezetők” közreműködésével. Az, hogy Aranyosvidék falvainak magyar lakossága pontosan hány fővel adózott a tordai csatát követő foglyul ejtéseknek, nem lehet megállapítani. Egyes források egész Torda-Aranyos vármegyéből 1000 főre teszik az elhurcolt magyar civil férfiak számát.⁸⁴ Akárcsak Tordán, az aranyosszéki falvakban is sokszor a dél-erdélyi román katonai és polgári hatóságok segítették a szovjetek fogolygyűjtő akcióit. A magyar fiatalokat gyakran ők kötelezték jelentkezésre a tordai rendőrségen vagy a vidéki csendőrsőkön, majd átadták őket a szovjeteknek. A román csendőrség egészen 1944. december elejéig folytatta a Torda környéki falvak magyar férfilakosságának internálását. Foglyul ejtésére, több mint hét évtized távlatából, így emlékezett a Tordaszentmihályon élő Kiss László:

„Miután véget értek a harcok, minket, civileket összeszedtek. Egy egész civil század összekerült innen a környékről. A bátyámmal együtt mi is le voltunk tartóztatva. A bátyám 35 éves volt, én meg csak 21. Volt egy időtávolság közöttünk. [...] Kiss Feri, az unokatestvérem, az is fogságba került. Székely Sándor, a későbbi termelőszövetkezeti elnök, meg Bajka Sándor szintén. Mind Szentmihályról⁸⁵ (*Tordaszentmihály – M. J. K.*). [...] A román csendőrök, ha nem tudták megbüntetni az embereket, átadták az oroszoknak. Azok meg elszállították. Így kerültünk orosz fogságba. Egy évet voltam az Urálban. A bátyám Cseljabinszkban halt meg. Nekem lefagytak az ujjaim a téli hidegben végzett munka miatt, kórházba kerültem, s egy év után, 1945 őszén hazaengedtek. [...] Mészkőről a Halmágyi testvéreket, Lászlót és Istvánt is elhurcolták.⁸⁶ Ők mindketten túléltek a fogságot.”⁸⁷

Az elhurcolások még a Tordától viszonylag távolabbra eső, mezőszéki falvak szórvány-magyarságára is kiterjedtek. A magyarfrátai Császár Sándor így emlékezett:

„Tőlünk a faluból Rozsnai Ferencet elvitték a Szovjetunióba.⁸⁸ Többet hírét sem hallottuk. Biztosan ott pusztult el. Huszonegy-huszonkét éves lehetett. A testvéremet is elvitték volna, de ő Magyarországra szökött. Vajdakamarás már magyar világ volt, ott nem zaklatták egyáltalán. De itt, akit az őrmester csak tudott, elvitetett. Zaklatták a magyarokat. Sok embert vittek akkor el. Nem tudta senki, hogy hova. Sok ember pusztult el, meg akarták apasztani a magyarokat. Ne legyenek.”⁸⁹

⁸² Lásd 4. melléklet.

⁸³ ANR. ANIC. Fond 27. Uniunea Populară Maghiară, M.A.D.O.SZ.

⁸⁴ Lásd erről: Lipcsey Ildikó: *Erdélyi autonómiák. (Történeti tanulmányok)*. Budapest, (k. n.), 1990. 53.; Gál – Gajdos Balogh – Imreh (1995): i. m. 107.

⁸⁵ Lásd 4. melléklet.

⁸⁶ Lásd 4. melléklet.

⁸⁷ A szerző által készített interjú Kiss László (sz. 1923. március 1.) tordaszentmihályi lakossal, egykori elhurcolttal, Tordaszentmihály, 2016. október 22. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Kiss, 2016. október 22.)

⁸⁸ Lásd 4. melléklet.

⁸⁹ Császár, 2016. július 11.

A Torda környékén elfogottak közül többeket a román csendőrök a Brassó melletti földvári táborba hurcoltak el, ahova korábban Háromszék, Csík és Maros-Torda vármegyékből már internáltak mintegy 6-8000 magyar civilt.⁹⁰ Őket, a székelyföldi internáltak egy részével együtt, később adták át a szovjet hadseregnek, és szintén orosz hadifogságba kerültek.⁹¹

Foglyul ejtési razziák Kolozsváron és környékén

Ahogy a front Tordától északra átlépte a magyar–román határt, a szovjet alakulatok birtokába jutott első közeli észak-erdélyi nagyvárosban, Kolozsváron csúcsosodott ki a foglyul ejtések folyamata. A magyar–német alakulatok által harc nélkül feladott Kolozsvárra október 11-én vonult be a szovjet, két nappal később, 13-án pedig a román hadsereg.⁹² Innen, Észak-Erdély fővárosából hurcolták el Erdélyben az egy településről számított legtöbb magyar polgári lakost. Október 12-e és 15-e között, mindössze négy nap alatt 5000 magyar férfit és fiatal fiút ejtettek fogságba,⁹³ sokszor itt is román szomszédok közreműködésével.⁹⁴

A legtöbb esetben egyszerűen az utcáról⁹⁵ vagy a munkahelyükről⁹⁶ szedték össze a magyar férfiakat. Elhurcolták a vörös karszalagos városi őrség számos tagját, a hely-

⁹⁰ A barcaföldvári haláltáborról lásd bővebben: Benkő Levente: *Székely golgota. Haláltábor Földváron, 1944–1945*. Sepsiszentgyörgy, Kaláka Könyvek, 2003; Benkő Levente – Papp Annamária: *Magyar foglyosors a második világháborúban*. I. kötet. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2007. 60–61.

⁹¹ A szerző által készített interjú Moldvai Béla (1923–2016) egykori elhurcolttal, Detrehemtelep, 2016. február 11. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Moldvai, 2016. február 11.)

⁹² Murádin János Kristóf: Az 1944-es frontátvonulás Kolozsváron. In Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől*. Budapest, L'Harmattan, 2012. 43.

⁹³ A kolozsvári elhurcoltak pontos számát Csetri Elek (1924–2010) kolozsvári egyetemi tanár, egykori civil fogoly – a szerző által vele 2004. április 22-én készített interjújában (a továbbiakban: Csetri, 2004. április 22.) – 5000-ben állapította meg, indokolta ezt azzal, hogy egyes, oroszul tudó deportáltak kérdésére az őket őrző szovjet katonák ezt a számadatot adták meg. Egy másik elhurcolt, Ercsey Gyula visszaemlékezésében ugyancsak 5000 körülben határozta meg sorstársainak számát. Lásd erről: Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006. 39.

⁹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. Külügyminisztériumi iratok. (A továbbiakban: MNL OL KÜM.) XIX-J-1-a. 61. doboz. IV-138. csomó. 40.821/Bé. Csutak Béla levele Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz. 1945. október 10.

⁹⁵ Így esett fogságba sok más sorstársával együtt Bakó Mihály kenyérkihordó is a Széchenyi téren, ahova szekerével kenyérért ment. A szerző által készített interjú Fodor Eszterrel, Bakó Mihály leányával, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Fodor, 2004. március 23.) Hasonló módon ejtették foglyul Csetri Elek és Szentpéteri László másodéves egyetemi hallgatókat és Székely János tűzoltót is, akik a városi őrség tagjaiként a Nemzeti Színházat őrizték. Lásd erről: Csetri, 2004. április 22.

⁹⁶ A munkahelyén, Honvéd (ma: Dorobanților) utcai műhelyében fogták el Sáska Pált október 12-én délelőtt. A szerző által készített interjú id. Sáska Pál egykori elhurcolt fiával, ifj. Sáska Pállal, Kolozsvár, 2004. április 5. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Sáska, 2004. április 5.) Hasonlóképpen Denderle József paptanárt a kolozsvári Zágoni Mikes Kelemen Piarista Főgimnáziumban (ma Báthory István Elméleti Líceum) lévő irodájából hurcolták el október 13-án. A szerző által készített interjú Denderle József

reállításon dolgozókat a gyárak udvaráról, és elfogtak járókelőket is.⁹⁷ Miután ennek híre ment, és az emberek igyekeztek otthon elrejtőzni, a katonák sorra járták az utcákat, és otthonaikból⁹⁸ terelték össze a magyar fiúkat és középkorú férfiakat. Mindezt addig folytatták, amíg az előírt fogolylétszám összegyűlt. A fogságba esés így szinte elkerülhetetlen volt, és gyakran előfordult, hogy egy-egy családból több embert hurcoltak el. Ilyen eset volt Kolozsváron a Bitay családé is, ahonnan – bár egymástól függetlenül, de – apát és fiút egyaránt fogságba vetették. Évtizedekkel később Bitay László így emlékezett elhurcolásának körülményeire:

„Azon az őszen, 1944-ben, a VI. gimnáziumi osztályt kellett volna elkezdenem a Piarista Gimnáziumban.⁹⁹ Engem 1944. október 12-én, a Széchenyi téren¹⁰⁰ kaptak el. Egy orosz őrnagy, aki a házukba szállásolta el magát, tisztiszolgájával együtt elküldött valami italért. A katonát rajtam kívül az udvarunkról egy 15 éves fiú, Tibi, és a nálunk éppen látogatóban levő 14 éves István unokaöcsém kellett elkísérje. A velünk italért küldött orosz katona besszarábiai származású volt, és valami keveset tudott románul. Ismertünk egy borpincét a Szamoson túl, az állomás felé vezető úton.¹⁰¹ Oda indultunk. A Wesselényi utcán¹⁰² mentünk le, majd a felrobbantott Szamos híd mellett, egy a folyómederbe leeresztett »tyúkajtorján« keltünk át a folyón. Miután beszereztük a bort, éppen jöttünk hazafelé a Széchenyi téren át, amikor két orosz katona megállított. Civileket terelgettek egy háznak a kapuja alá. Minket nem is zavart az ügy, mert tudtuk, hogy itt van velünk az orosz katona, aki elvisz. Sajnos nem így történt, mert a katonák nagyon ragaszkodtak ahhoz, hogy menjünk velük, mert valamit dolgozni kell. A velünk lévő tisztiszolga románul valahogy eldadogta, hogy mennünk kell valamit dolgozni, de hamarosan haza fogunk jönni, hazaengednek. Na, akkor becsaptak az ott lévő civilek közé, és amikor összegyűltünk úgy ötvenen, akkor sorba állítottak és lekísérték a Honvéd utcai börtönbe. Ott bezártak a cellákba.

Tulajdonképpen csak egy kőhajításnyira voltam hazulról. Csak néztem ki az ablakon, és arra gondoltam, hogy én szerencsétlen itt vagyok, még talán száz méterre sem az otthonomtól, és engem ide bezártak, és visznek valahova. Miért kellett nekem eljönni hazulról? Mindig ezen gyötrődtem. Amikor azután éjjel, vagy inkább már kora hajnalban, lezavartak sorba állni, ott láttam apámat a sorban még egy csomó ismerőssel együtt, innen a szomszédból. Ők mondták el, hogy otthonról szedték őket össze a házról házra járó orosz katonák. Na, akkor azután megnyugodtam, hogy úgylis mindegy, ha otthon maradtam volna, akkor sem szabadulhattam volna meg sehogy sem. Az oroszok befészkeltek magukat a Zápolya utcai¹⁰³ kaszárnyába, és a környéken járva összeszedték az embereket. De persze máshonnan is. Édesapám, Bitay József, később Magnyitogorszkba került, és ott meghalt. Elhurcolásakor 43 éves volt.”¹⁰⁴

egykori elhurcolt unokaöccsével, Holok Péterrel, Kolozsvár, 2004. március 22. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Holok, 2004. március 22.)

⁹⁷ Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: Észak-Erdély másodszori „felszabadulásának” előzményei. A román közigazgatás visszatérése és kiutasítása Észak-Erdélyből (1944. szeptember–november). *Székelőföld*, 4. (2000), 5. 107.

⁹⁸ Számos más esethez hasonló módon, kolozsvári otthonából, a Bethlen (ma Baba Novac) utca 27. szám alól hurcolták el október 13-án Bérces Albertet is. Lásd erről bővebben: Ercsey (2006): i. m. 38.

⁹⁹ Utalás a kolozsvári Zágoni Mikes Kelemen Piarista Főgimnáziumra.

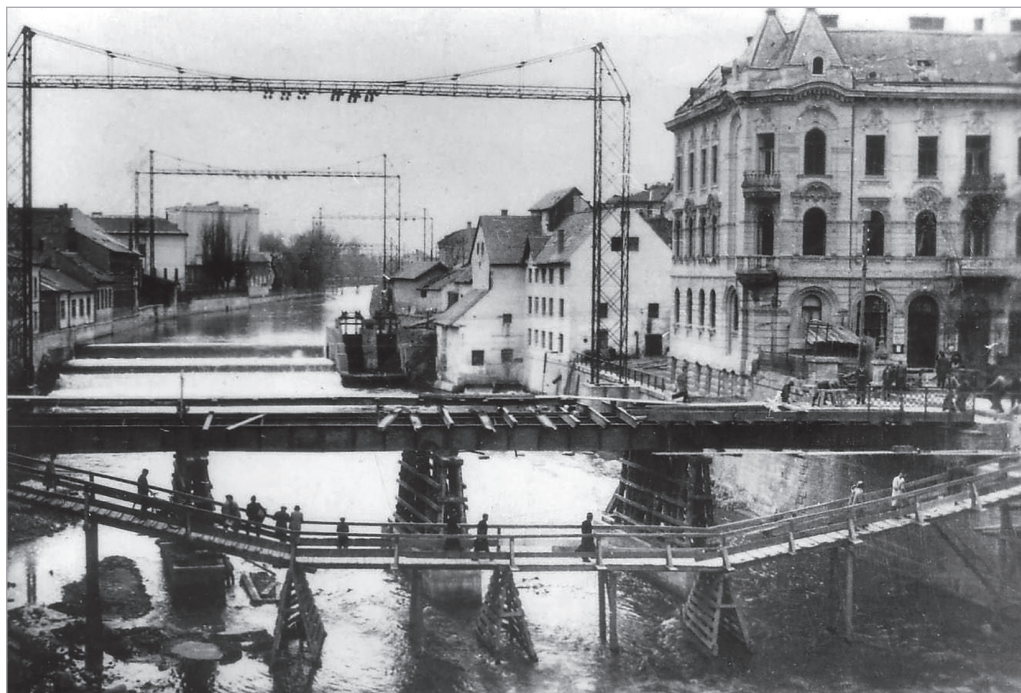
¹⁰⁰ Ma Piața Mihai Viteazul.

¹⁰¹ Utalás az akkori Horthy Miklós útra, ma str. Horea.

¹⁰² Ma str. Regele Ferdinand.

¹⁰³ Ma str. General Traian Moșoiu.

¹⁰⁴ A szerző által készített interjú Bitay László (1928–2018) egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2006. január 13. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Bitay, 2006. január 13.)

4. kép: A Bitay László által említett „tyúklajtörja” Kolozsváron, a Szamos fölött, a németek által visszavonulásukkor, 1944. október 9-én felrobbantott Vashíd maradványai mellett. Archivfényképfelvétel 1945-ből
 Forrás: a szerző tulajdonában

A Széchenyi téren, amely már ekkor is Kolozsvár egyik fontos közlekedési csomópontja volt, sok civilt fogtak el, illetve gyűjtöttek oda össze. Itt esett fogságba október 13-án, mondhatni véletlenszerűen, mint járókelő az alig 16 éves Török Imre géplakatosinas is:

„A Széchenyi téren, túl a Szamoson, a Nagy híd mellett volt egy kisipari műhely, ott dolgoztam. [...] A műhelyt bezártuk. Mind óvóhelyen bujkáltunk. A Kőkert utcai¹⁰⁵ katolikus inasotthon alatt egy nagyon jó óvóhely volt. [...] Hallottuk a pincében, hogy milyen jók az oroszok, nem bántanak senkit, s ki lehet menni. Elindulhat az élet. Elszaladtam a műhelyig. Nem volt feltörve. Indultam vissza, hogy vigyem meg a jó hírt, hogy a műhely sértetlen. [...] Ahogy futottam visszafelé, a Széchenyi téren egy orosz katona meglátott, és rám kiáltott, hogy:

– Davaj! Davaj! – intve a géppisztolyával, hogy álljak be a sorba.

Már vagy száz ember állhatott ott sorban. Megijedtem. Nem akartam beállni, inkább futottam tovább. De az orosz figyelmeztetésül a lábamhoz lőtt egy rövid sorozatot. Akkor láttam, hogy itt muszáj engedelmesskedni. Be kellett hogy álljak a sorba. Ott ácsorogtam a többi leendő fogoly között a mai Köztársaság mozi¹⁰⁶ mellett, a műszaki vasas üzlet előtti utcasoron. Még csak 16 éves

¹⁰⁵ Ma str. Bogdan Petriceicu Haşdeu.

¹⁰⁶ Jelenleg Cinema Florin Piersic. Impozáns, magas épülete 1944-ben még nem létezett.

gyermek voltam. Sírtam és vártam, hogy mi lesz. Amikor már több százan is összegyűltünk, elvittek a törvényszéki fogdába, és bezártak a börtöncellákba.”¹⁰⁷

A belváros más részén elfogott Kelemen Istvánt és sorstársait is foglyul ejtőik először a Széchenyi téri gyűjtőhelyre kísérték:

„A Szentlélek utcában¹⁰⁸ jártak először és szedték össze az embereket. Minket is összeszedtek október 12-én, és a 2. számú ház alá gyűjtöttek össze. [...] Bejöttek utánunk az oroszok a házba, a pincéből hoztak ki engem és György Jakab Misit, aki hátul lakott, a Jókai utcában¹⁰⁹ volt töltőtolljavító üzlete. Apámmal együtt minket hármunkat kaptak el csak tőlünk az udvarról. Őcsém otthon maradt, meg az unokaöcsém is. Ők még csak 15 évesek voltak. Édesapám, Kelemen Ferenc 43 éves volt akkor. Délelőtt 10-11 óra felé fogtak el. Mi apámmal álltunk ott kinn karba tett kézzel és nézem, hogy anyám hogy sír a kapuban a 8. szám alatt. [...] Eleinte ott voltunk a 2. szám alatt, a Györke-féle házban, majd átvittek minket a Széchenyi téri vasas üzlet mellé, ahol a kis utcába¹¹⁰ betérve, a sarkon volt egy műhely, ahol cipészek katonáknak készítettek csizmát. Oda vittek az oroszok. [...] Ott már sokan voltunk, több mint 200 ember egy nagy udvaron. [...] Felvittek minket az emeletre. De ahogy beléptem, kettő már motozott is és mindent, ami nálam volt, raktak ki az asztalra. Mindenkitől mindent elvettek, ami csak létezett. Bicskát, fésűt is meg mindent. És akkor estefelé, amikor már mindenkit »leverifikáltak« (*leellenőriztek* – M. J. K.) onnan egyenesen vittek be a törvényszékre, a börtöncellákba.”¹¹¹

A kolozsvári fogolyszedésekkel egy időben a város környéki falvakból, Pusztacsánról, Ajtonról, Kolozsról, Györgyfalváról, Kisbácsból is elhurcoltak mintegy 1000 magyart.¹¹² Mindezek fényében megállapítható, hogy míg magyar lakosságának arányában (10%) Torda, a fogságba hurcolt civilek abszolút számában Kolozsvár szenvedte meg egész Erdélyben a legnagyobb mértékben a szovjet hadsereg 1944. őszi fogolygyűjtő akcióit.

Elhurcolások Erdély északi részén és a Partiumban

A szovjet foglyul ejtési razziák ezt követően, 1944. október közepén kiterjedtek Észak-Erdély északi és nyugati területeire is, igaz, valamivel kisebb intenzitással. A tordai csata lezárulása és Kolozsvár szovjet birtokbavétele után a magyar–német hadvezetés jelentősebb harcok nélkül, két hét alatt feladta Észak-Erdély összes többi területét. Október 11-e

¹⁰⁷ A szerző által készített interjú Török Imre (sz. 1928. február 22.) egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2006. december 6. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Török, 2006. december 6.)

¹⁰⁸ Ma str. Virgil Fulicea.

¹⁰⁹ Ma str. Napoca.

¹¹⁰ Ma str. Dávid Ferenc.

¹¹¹ A szerző által készített interjú Kelemen István (1926–2011) egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2008. január 17. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Kelemen, 2008. január 17.)

¹¹² Az egykori foglyok kártérítési igénylését összeállító id. Dáné Tibor (1923–2006) kolozsvári jogász – a szerző által vele 2004. április 6-án készített interjúban (a továbbiakban: Dáné, 2004. április 6.) – a Kolozsvár környéki falvakban foglyul ejtettek számát, a városban elfogottakéval együtt maximum 6000 főben állapította meg. Ha a korábban leírtaknak megfelelően 5000 főben állapítjuk meg a Kolozsváron elfogottak számát, akkor a fennmaradó 1000 főt teszi ki a környékbeli falvakból elhurcoltak száma.

és 25-e között az úgynevezett „Wöhler” seregcsoport¹¹³ még állásokban levő alakulatai, kisebb halogató harcokat folytatva visszavonultak a trianoni határig. A Nagyvárad felé vezető műút szovjetek általi átvágása és Nagyvárad október 12-i birtokba vétele miatt¹¹⁴ a szórványos utóvédharcok főképp Erdély északi részére tolódtak. A Dés és Zilah felé hátráló német és magyar csapatok csak ideiglenesen tartóztatták fel az őket követő szovjet és román erőket, fedezve saját és társaik Keleti-Kárpátokból való visszavonulását. Ezért a harcok ekkor már kevesebb veszteséggel jártak, és az arcvonal gyorsabb mozgása miatt valamelyest csökkent a civilek foglyul ejtésének volumene is. A szovjetek – a már bevált gyakorlat szerint – csak ott ejtettek polgári foglyokat, ahol kisebb ellenlökésekbe, feltartóztató ellenállásba ütköztek, és a környéken magyar nemzetiségű lakosság élt. Ezért bár az Erdélyi-szigethegységben, Bánffyhungadtól nyugatra, illetve Csucsán is ideiglenes védelmi harcokra került sor,¹¹⁵ a zömmel román lakosságú vidéken nem voltak jelentősebb civil foglyul ejtések. Ugyanakkor október 12-e után a vegyes lakosságú Szamos-völgyben, Bonchida és Dés környékén, valamint a Sajó völgyében, Szeretfalva és Beszterce vidékén, az ellenállás legyűrése és a frontátvonulás után – a korábbiaknál kisebb mértékben ugyan, de – ismét elhurcoltak magyar embereket. Erdély északnyugati területein, a dombvidékről az Alföld felé való kijáratoknál október 18–21-e körül vívott kisebb utóvédharcok után Varsolc, Szilágysomlyó,¹¹⁶ Szilágynagyfalu, Sarmaság, de Nagysomkút és Nagybánya vidékén is elfogtak magyar civileket. Margitta jelentősebb harcok utáni bevételével, majd október 25-én Szatmárnémeti és Nagykároly elfoglalásával az egész Észak-Erdélyt megszálló szovjet és román katonai alakulatok – ahogy korábban már utaltam rá – még több napon át, november elejéig folytatták a polgári lakosság foglyul ejtését.¹¹⁷ Ezek az akciók már közvetlen összefüggésben álltak az alföldi páncéloscsatát követő elhurcolásokkal, amelyek elsősorban Nyíregyházát és környékét érintették.¹¹⁸ A kolozsvári elhurcolásokat követően, Erdély északi vidékeiről, 1944. október 12-e és november eleje között összesen mintegy 6000 magyar civil férfit ejtettek foglyul a szovjet és román katonák.¹¹⁹

¹¹³ 1944. október 3-án létrehozott német–magyar hadművelleti csoportosítás a Dél Hadseregcsoport kötelékében. Állományába a német 8. hadsereg, a magyar 2. hadsereg és a Székely Határvédelmi Erők tartoztak. Nevét parancsnokáról, Otto Wöhler gyalogsági tábornokról kapta. Lásd erről bővebben: Illésfalvi–Szabó–Számvéber (2000): i. m. 147.

¹¹⁴ Illésfalvi–Szabó–Számvéber (2000): i. m. 147–156.

¹¹⁵ Illésfalvi–Szabó–Számvéber (2000): i. m. 157–159.

¹¹⁶ A Szilágysomlyó környéki elhurcolásokról lásd Gál – Gajdos Balogh – Imreh (1995): i. m. 103.

¹¹⁷ Egyéb települések mellett 1944 novemberében Szilágylompértről is elhurcoltak magyar civileket. A faluból összesen 21 férfit ejtettek fogságba. Életkoruk 23 és 45 év között volt. Lásd erről: 5. melléklet.

¹¹⁸ Lásd erről bővebben: Bognár Zsolt: *GULAG, GUPVI, „Málenkij Robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban*. Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2017. 94–95.

¹¹⁹ Murádin János Kristóf: „Málenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részekről. In Bank Barbara et al.: *„Itt volt a végállomás” – Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949*. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2015a. 88–89.

Az Erdélyben foglyul ejtett magyarok összesített száma

Egész Észak-Erdély területén, 1944. szeptember eleje és november első fele között összesen legkevesebb 20 000 magyar fiú és férfi került szovjet fogságba. Életkoruk 14 évestől 70 éves korig terjedt, többségük azonban elhurcolásakor 20. és 40. életéve között járt. Az elfogottak ugyan csak körülbelül 1,5%-át alkották a teljes erdélyi magyarságnak, mégis, mivel elsősorban fiatal fiúk és férfiak voltak, elvitelük a későbbiekben érezhető demográfiai veszteséget okozott a kisebbségi magyar közösségnek.

Mindehhez pedig még hozzá kell tenni az erdélyi harcok során mintegy 20 000 szovjet fogságba esett magyar honvédet,¹²⁰ akiknek – ma már kideríthetetlen, hogy pontosan milyen arányban, de az erdélyi harcokban részt vevő magyar csapattestek hadkiegészítő területei alapján – többsége bizonyosan erdélyi származású volt. A hadifoglyokkal együtt már megközelítőleg 40 000, Szovjetunióba hurcolt erdélyi magyar fogolyról lehet beszélni. De a végleges szám még ennél is nagyobb, ugyanis 1945 januárjában, egy második nagy elhurcolási hullám keretében, újabb mintegy 5–10 000 magyar vagy magyar–sváb identitású erdélyi ember került a szovjet Gupvi lágerrendszerébe. Azokról a jórészt elmagyarosodott szatmári svábokról van szó, akiket német származásuk miatt, a kollektív bűnösséggel vádolt és egyszerűen csak „fasisztának” tekintett erdélyi szász és sváb lakosság deportálásakor, 1945. január 10-e és 16-a között, jól szervezett, átfogó akció keretében internáltak, és kényszermunkára a Szovjetunióba deportáltak. A szovjet légerekbe kiszállított mintegy 70–100 000 németnek tekintett fogoly jelentős részét, körülbelül 8-12%-át alkották a Szatmárnémetiből, Nagyváradról, Margittáról, Nagykárolyról, Tasnádról,¹²¹ illetve az e partiumi városok közelében lévő falvakból elhurcolt német származású, de magyar öntudatú emberek. A nemzetiségi hovatartozás megállapításánál ugyanis, az egyének identitásától függetlenül, a különböző területekre kiadott fogolylétszámra vonatkozó központi utasítás volt mérvadó. Ez azután számos visszaéléshez vezetett. Több esetben is előfordult, hogy egy-egy településen, ha nem találtak elég német nemzetiségű lakost, a családnevekből kiindulva, előbb a németes nevű magyarokat hurcolták el, majd ha ez sem volt elég az előírt mennyiség összegyűjtéséhez, akkor már teljesen magyar nevűeket, sőt olykor románokat is elvittek. Ez történt többek között a Nagykároly közeli Szaniszlón is.¹²²

Az észak-erdélyi harcok során foglyul ejtett magyar honvédekkel, valamint az 1944 szeptember–októberében, illetve 1945 januárjában, két deportálási hullám keretében elhurcolt civilekkel együtt már mintegy 50 000-re rúg a II. világháború végén

¹²⁰ Pontos adatok híján az Észak-Erdélyben szovjet fogságba esett honvédek számára vonatkozóan csak becsléseink lehetnek. A 20 000 fős létszám reális lehet a rendelkezésre álló, szórványos adatokat figyelembe véve. Ezekről lásd részletesebben: Stark (2006): i. m. 24–25.; Bognár Zsolt: *Hadifogolytáborok és (hadifogoly)sors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*. Budapest, Kairosz, 2012. 41–42.

¹²¹ Az 1945. januári tasnádi deportálásokról lásd bővebben: Pék Sándor: *A tasnádi római katolikus plébánia 20. századi története*. Államvizsga-dolgozat. (Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Római Katolikus Teológia Kar, 2012.) Kézirat, a szerző tulajdonában. 64–68., 99–116.

¹²² Tótos Tímea: Emlékmű a szaniszlói deportáltaknak. *Szatmári Friss Újság*, 2013. október 7.

szovjet lágerekbe kerülő erdélyi magyarok, polgári lakosok és katonák összesített száma. Ez pedig a teljes akkori erdélyi magyarságnak már legalább 3%-át teszi ki. Súlyosbítja a veszteséget, hogy ellentétben az 1944. őszi első elhurcolási hullámmal, az 1945 januárjában, német származásuk alapján internáltak – és így a velük együtt elhurcolt magyarok – között nemcsak férfiak, hanem immár fiatal nők is voltak.¹²³ Ekkor már sok esetben egész családokat vittek el,¹²⁴ ami nemcsak a romániai német lakosság megroppanásához, de a németek által nagy számban lakott partiumi térségekben az ott élő magyarság jelentős mértékű megfogyatkozásához is vezetett.

A foglyul ejtések hamis indokai

Az elhurcolások tényét már a végrehajtás ideje alatt megpróbálták leplezni. Az emberek összetételését ezért a szovjet járőrök hamis indokokkal támasztották alá. A leggyakrabban azt állították, hogy „málenkij robot”-ra, azaz egy kis munkára viszik az elfogottakat. Mindig csak a közelben bekövetkezett háborús károk elhárításáról beszéltek, a Szovjetunióba való kiszállításról nem volt szó... Legtöbbször vasútvonalak helyreállítása vagy hidak újjáépítése, vagyis a megrongálódott infrastruktúra kijavítása volt a „hivatalos indok”,¹²⁵ de Kolozsváron az is megtörtént, hogy teljesen irreálisan „gázárokásást” emlegettek,¹²⁶ holott a földgáz bevezetését a városba még békeidőben sem tudták korábban megoldani, és arra hatalmas erőfeszítések után, majd csak 1948. február 1-jén került ténylegesen sor¹²⁷ – a gazdasági szükséglet mellett természetesen az új kommunista rendszer legitimitásának növelésére, propagandisztikus okokból is.

Talán a legcinikusabb mégis az az igen gyakran előforduló jelenség volt, amikor az orosz járőrök mentesítési igazolványok osztásának ígéretével terelték be a sorba az embereket. Azt állították, hogy a helyi katonai parancsnokságra kísérik őket, ahol úgynevezett „dokumentet” (hivatalos iratot) kapnak, és azzal majd szabadon dolgozhatnak, újrakezdehetik a békés civil életet.¹²⁸ A Kolozsváron foglyul ejtett Csetri Elek,

¹²³ Lásd erről a szovjet Állami Honvédelmi Bizottság 1944. december 16-án kiadott, a németek deportálásának megkezdését elrendelő 7161. sz. határozatának szövegét: Pavel Polian: *Against Their Will. The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. Budapest – New York, CEU Press, 2004. 250.

¹²⁴ Egyebek mellett lásd erről a Benkő Levente által készített interjút Bonjainé Brenner Agneth Teresia (sz. 1920), egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában. (A továbbiakban: Bonjainé, 2001. február.)

¹²⁵ Az elhurcolások hamis indokairól többek között lásd Ercsey (2006): i. m. 34.; Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991a), 9. 3.

¹²⁶ Ezzel az indokkal fogták el a 35 éves Schweier Nándor kolozsvári kereskedőt is 1944. október 13-án. Lásd erről a szerző által készített interjút Schweier Ágnessel, az elhurcolt Schweier Nándor leányával, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Schweier, 2004. március 23.)

¹²⁷ Gaal György: *Kolozsvár a századok sodrában. Várostörténeti kronológia*. Kolozsvár, Kincses Kolozsvár Egyesület – Kriterion, 2016. 247.

¹²⁸ Lásd erről a szerző által készített interjúkat: Forrai Imre János egykori elhurcolt lányával, Orbán Erzsébettel, Kolozsvár, 2004. március 29. (A továbbiakban: Orbán, 2004. március 29.); Magyarai Ferenc

későbbi egyetemi tanár (1944-ben elsőéves történezhallgató a kolozsvári I. Ferenc József Tudományegyetemen) erre így emlékezett:

„Az orosz bevonulás napján egy évfolyamtársammal, Szentpéteri Lászlóval jelentkeztem a városi őrségbe. A Nemzeti Színházhoz osztottak be a rablások megakadályozására. Másnap egy szuronyos orosz katona jelent meg egy TR-es (*Termen redus, karpaszományos* – M. J. K.) román kíséretében. Ez utóbbi megkérdezte, mit csinálunk. Volt egy vörös karszalagunk, de nem sokat ért a szemükben. Szólt, hogy vegyük magunkhoz, amink van, mert átvisz a törvényszékre, ahol a szolgálatunknak megfelelő igazolványt kapunk. Ehelyett a fogdába kerültünk, ahol már nagyon sok civil volt.”¹²⁹

Ugyancsak a mentesítési igazolványok hamis ígéretével áltatták Mile József postatisztviselőt és a vele együtt elhurcolt családtagjait: „Október 12-én édesapámmal és öcsémmel együtt a házunk pincéjéből, az óvóhelyről vittek el” – idézte fel emlékeit Mile József. „Két orosz katona tört reánk, és azt mondták, egy órai munkára elvisznek. Ehelyett a Törvényszék fogdjába kísérték, s ott mentesítési igazolványt ígértek, amit Tordán kaptunk volna meg. Persze hazugság volt ez is.”¹³⁰

Mentesítési igazolványok valóban léteztek, de csak nagyon kis számban, és azokat a szovjet parancsnokság kizárólag a legmegbízhatóbb helyi kommunistáknak állította ki. A felmentő papír, amely tényleges mentességet biztosított, háromnyelvű volt, és rózsaszínű kartonra nyomtatták.¹³¹ Az ilyen mentesítő igazolványok ígéretével őrizet alá vett embereknek egy idő után feltűnő lett, hogy az összeterezt csoportot szigorúan őrzik, és a kíváncsiskodókat erőszakkal tartják távol. Többen már ekkor szökni próbáltak, és volt, akinek sikerült. Ha az örök észrevették a sorból kiugró embereket, utánuk lőttek, több halálos áldozatot okozva.¹³²

A foglyul ejtések valós okai

A magyar civilek elhurcolásának tényleges okait vizsgálva, elsősorban a már korábban említett hadifogolylétszám-kiegészítésre kell gondolnunk. Fontos volt, hogy Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front főparancsnoka Sztálin előtt nagyszámú „hadifogollyal” tudja igazolni csapatai előrenyomulásának kényszerű megtorpanását Erdélyben. Ezért a Székelyföldön, de különösképpen Tordán, Kolozsváron és a környező falvakban szervezett, nagyarányú fogolygyűjtő akciók alapvetően a „hadifoglyok” számának növelése céljából következtek be. A foglyul ejtett polgári lakosokat azután a tényleges hadifoglyok tömegei

egykori elhurcolt lányával, Magyar Eszterrel, Kolozsvár, 2004. március 23. (A továbbiakban: Magyar, 2004. március 23.); Sáska, 2004. április 5. Az interjúk szövegei a szerző tulajdonában.

¹²⁹ Csetri, 2004. április 22.

¹³⁰ A szerző által készített interjú Mile József (1923–2015) egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. március 25. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Mile, 2004. március 25.)

¹³¹ Nagy László: Szovjet felszabadítás, hadifoglyok, munkaszolgálat. *Szabadság*, 14. (2002), 135. 3.

¹³² A szökési kísérletekről egyebek mellett lásd Csetri, 2004. április 22.; Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Kolozsvár, Komp-press – Korunk Baráti Társaság, 1994. 27.; Papp (2001): i. m. 134–135.

közé keverve, ugyanúgy fel lehetett használni, mint azokat, a Szovjetunió gazdasági újjáépítéséhez. A szovjet államban ugyanis minden munkaerőpótlásra égető szükség volt. Az ország óriási, 22 milliót elérő háborús embervesztesége hatalmas munkaerőhiányt eredményezett, és az elszenvedett tetemes anyagi károk helyreállítása, illetve az újjáépítés addig soha nem látott mértékű munkaerőt igényelt. Mindez akár önmagában is indokolhatta a tömeges elhurcolásokat. A foglyok kérdéseire válaszolva, a Szovjetunióba való kiszállításkor már maguk az orosz örök is általában erre hivatkoztak.¹³³ Az ingyen munkaerő szerzésének szándékát mint foglyul ejtési okot támasztja alá az a tény is, hogy az elfogottak közül néhány öreg, munkaképtelen embert elengedtek.¹³⁴ Azokat pedig, akik eljutottak a tranzitáborokba, és ott beosztották őket a különböző transzportokba, már egységesen hadifoglyoknak tekintették.¹³⁵ Foglyul ejtési körülményeik, akárcsak eredetileg civil voltak öreiket többé fikarcnyit sem érdekelte.

A hadifogolylétszám-kiegészítés és a munkaerőszerezés „praktikus” okai mellett az elhurcolásoknak kétségtelenül volt egy lélektani indoka is. A szovjet hadvezetést, jól érzékelhetően, a bosszú és a kollektív felelősségre vonás is vezérelte. Az a vágy hajtotta őket, hogy Németország szövetségeseit példaszerűen megbüntessék. A tömeges deportálások előzményei 1943-ig nyúltak vissza, amikor a magyarokkal szemben a kollektív bűnösség vádja először jelent meg hivatalos formában. Ebben az értelemben Sztálin Nagy-Britannia kormányához 1943. június 7-én írott levelében így fogalmazott: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott [...], a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak, de kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is viselnie kell.”¹³⁶

Fél évvel később Eduard Beneš száműzetésben levő csehszlovák elnök Sztálinnal és Vjacseszlav Mihajlovics Molotov külügyi népbiztossal 1943. december 12-e és 18-a között, Moszkvában folytatott tárgyalásai még inkább megerősítették a magyarellen-es álláspontot a szovjet vezetésben. A szovjet–csehszlovák szerződés, valamint a Németországgal és Magyarországgal szemben követendő, háború utáni magatartás megbeszélésekor, a december 14-i, második összejövetelen – amelyen Sztálin nem vett részt – Molotov egyszerűen kijelentette: „A magyarokat meg kell büntetni!”¹³⁷ Ezt követően, december 18-án, a Kremlben Beneš, a Sztálinnal folytatott tárgyalásairól beszámolva, felszólalásában így vélekedett: „Sztálin a magyarokkal kapcsolatban a legélesebb kifejezésekkel élt. Ők állítólag még a németeknél is rosszabbak [...].”¹³⁸ A tárgyalások végkövetkeztetésében leszögezték: „Mindkét fél elismeri, hogy Magyarország nagy felelősséggel tartozik a háborúért [...]” Ugyanakkor Romániával kapcsolatban azt állapították meg,

¹³³ A foglyul ejtés indoklásáról lásd bővebben: Papp (2001): i. m. 149.

¹³⁴ Murádin János Kristóf: Kolozsváriak keresztútja az Urálban 1944-ben. *Rubicon*, 15. (2005), 2–3. 119.

¹³⁵ Murádin János Kristóf: Elhallgatott múlt. Kolozsvári civilek a GULAG-on. In Székely Tünde (szerk.): *RODOSZ Konferenciakötet 2009*. Kolozsvár, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatalkutatók Szövetsége (RODOSZ) – Clear Vision, 2009. 304.

¹³⁶ Gosztanyi Péter: *Vihar Kelet-Európa felett*. Budapest, Népszava Kiadó Vállalat, 1990. 152–153.

¹³⁷ Gosztanyi Péter: *Háború van, háború*. Budapest, Népszava Kiadó Vállalat, 1989. 26.

¹³⁸ Gosztanyi (1989): i. m. 32.

hogy: „[...] a román népet, ellentétben a rendszerrel, amely őt a háborúba bevitte, nem terheli közvetlen felelősség a háborúért.”¹³⁹ Érdekes módon, ez a kettős mércén nyugvó végkövetkeztetés akkor fogalmazódott meg, amikor 1943-ban, a Donnál vereséget szenvedett magyar 2. hadsereg maradványainak hazaszállítása után, Magyarországnak szovjet területen csak kis számú és gyengén felszerelt megszálló csapatai voltak. Ezzel ellentétben Románia továbbra is két teljes hadsereggel vett részt a keleti front csataiban.

Az 1944. augusztus 23-i román átállás után Sztálin magyarokkal szembeni ellenérzései még inkább felerősödtek, hiszen Magyarország tovább folytatta az előrenyomuló szovjet hadsereggel szembeni egyre kilátástalanabb küzdelmet. A Generalisszimusz ekkor már teljességgel a magyarok ellen foglalt állást. Ez tükröződik az 1944. szeptember 12-én megkötött szovjet–román fegyverszüneti egyezményben is, amelynek 2. pontja a román példa láttán kiugrásra készülő magyarokat változtatlanul, a németekkel együtt ellenségként kezelte. Az idézett szöveg szerint: „Románia kormánya és főparancsnoksága kötelezi magát Németország és Magyarország Románia területén található fegyveres erőinek lefegyverzésére és internálására, valamint az említett államok ott tartózkodási hellyel (*sic!*) állampolgárainak internálására.”¹⁴⁰ Ez gyakorlatilag az egész erdélyi magyarságra vonatkozott, és ennek a román kormány igyekezett is eleget tenni. Ezt bizonyítja több ezer magyar férfi korábban említett elhurcolása a földvári és a Târgu Jiu-i haláltáborokba, valamint a szovjet fogolygyűjtő akciók románok általi támogatása. Ezekből rajzolódik ki az elhurcolásoknak egy másik, a legutóbbi időkig mélyen elhallgatott oka: az etnikai tisztogatás szándéka.

Román közreműködés a foglyul ejtésekben

A szovjetek oldalára átállt román politikai és katonai vezetés 1944 kora őszen elérkezettnek látta az időt arra, hogy a második bécsi döntés következtében Magyarországhoz került Észak-Erdély fölött újból visszaszerezze az ellenőrzést. Tervei megvalósításában akadályt látott e terület nagyszámú, ekkor még abszolút többséget alkotó magyar lakosságában. Célja ezért a magyarság létszámának minden eszközzel való csökkentése volt. Ezt szolgálta az úgynevezett Maniu-gárdák (román önkéntes paramilitáris csoportok) 1944. őszi terrorja is Erdély-szerte, amelyet olyan hírhedtté vált vérengzések fémjeleztek, mint a szárazajtai mészárlás vagy az egeresi, bánffyhungyadi, kendilónai, kispetri gyilkosságok.¹⁴¹ Mindezzel

¹³⁹ Benkő (2003): i. m. 12.

¹⁴⁰ *Orosz–román fegyverszüneti egyezmény* (1945): i. m. 4. Eredeti szöveg szerint: „Guvernul și Înalțul Comandament al României se obligă să ia măsurile pentru dezarmarea și internarea forțelor armate ale Germaniei și Ungariei, aflate pe teritoriul României, ca și pentru internarea cetățenilor celor două State menționate, care își au reședința acolo.” Convenția de armistițiu între guvernul român, pe de o parte, și guvernele Uniunii Sovietice, Regatul Unit și Statele Unite ale Americii, pe de altă parte din 12.09.1944. *Monitorul Oficial*, 112. (1944), 219. 6372–6374.

¹⁴¹ A korabeli jegyzőkönyvek alapján végzett összesítés megtalálható: MNL OL KÜM. Titkos Ügykezelt Irat. Románia, XIX–J–1–j, 18. doboz, 16/b csomó, Demeter-csomó, sérelmi anyag. Szakirodalmi feldolgozásban lásd Gál – Gajdos Balogh – Imreh (1995): i. m. 47–56., 89–102.

egyrészt a magyarok megfélemlítését akarták elérni, hogy tömeges menekülésre késztessek őket Erdélyből, másrészt pedig arra törekedtek, hogy eltántorítsák a már korábban Magyarországra menekülteket attól, hogy a harcok lezárultával Erdélybe visszatérjenek. A különös kegyetlenséggel végrehajtott atrocitások azután alapul szolgáltak arra, hogy 1944. november 14-én Vladiszlav Petrovics Vinogradov tábornok, a Romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyettes elnöke rendeletére Észak-Erdélyben bevezessék az ideiglenes szovjet katonai közigazgatást. A szovjet katonai hatóságok ezt követően kitiltották egész Észak-Erdély területéről a front nyomában érkező román csendőrséget, az erőszakkal visszahelyezett román tisztviselőket, valamint az önkéntesek irreguláris alakulatait is.¹⁴²

Mindez azonban nem befolyásolta a magyar civilek szovjet katonai hatóságok által foganatosított elhurcolását, amit a bukaresti román vezetés egyébként szintén fel akart használni az erdélyi magyarság megrikittatására. A román katonai főparancsnokság nem is késlekedett a 2. Ukrán Front vezérkarát arról „tájékoztatni”, hogy a Magyar Királyi Honvédség visszavonulásakor, helyben mozgósítva, nagyszámú magyar katonakorú férfit hagyott hátra Észak-Erdélyben, hogy azok a frontátvonulást követően diverziós és partizántevékenységet kezdjenek a Vörös Hadsereg hátában. A románok azt állították, hogy a tordai csata után „fasiszta” német és magyar katonák tömegei húzódtak vissza a legközelebbi nagyvárosba, Kolozsvárra, és civil ruhába öltözve szabotázsakciókra készülnek.¹⁴³ Ez lehetett az oka annak, hogy éppen Kolozsváron ejtették foglyul a legtöbb magyart, illetve hogy az elhurcoltak között sok volt a szőke, németes kinézetű (Kovács Károly református kollégiumi diák esete)¹⁴⁴ vagy jellegzetesen német nevű (Schweier Nándor kolozsvári kereskedő példája)¹⁴⁵ fiú és férfi. Olykor maguk a fogolyszedési akciókban részt vevő szovjet járőrök is „fasisztáknak”, illetve „partizánoknak” nevezték az elfogott magyar civileket, akik „veszélyeztethetik” a front mögöttes területeit.¹⁴⁶

A román vádakból annyi volt igaz, hogy Kolozsváron valóban tervbe volt véve egy különleges katonai alakulat, úgynevezett „hegyi vezető” zászlóalj létrehozása. A báró Aczél Ede kezdeményezésére, önkéntesekből, elsősorban egyetemista diákokból szervezni kezdett katonai egység a kolozsvári 26. honvéd gyalogezred kötelékébe tartozó második zászlóaljból alakult volna meg. Feladata a front mögötti harc, a szovjet csapatok elleni tevékenység lett volna. A gondolat azonban túl későn született, és a kiképzés is csak 1944. szeptember 1-jén kezdődött meg, mindössze két századnyi újonccal, Kolozsvártól északnyugatra, a Lomb-tetőn. A teljes értékű zászlóalj felállítására és harcba vetésére végül – időhiány és a katonai helyzet gyors változása miatt – nem került sor. Négyheti kiképzés után, szeptember 28-án a két századot besorolták a visszavonuló honvédalaku-

¹⁴² Lásd erről részletesen: Nagy–Vincze (2000): i. m. 118–119.

¹⁴³ A magyarok elhurcolásában a románok és a szovjetek együttműködéséről, egyebek mellett, lásd bővebben: Szabó (1994): i. m. 25.; Balogh Edgár: Hatalomváltás Kolozsvárt 1944-ben. *Korunk*, 3. (1992), 10. 113.; Nagy Károly: *Tanúság. Tények és tettek*. Kolozsvár, Kriterion, 2011. 12.

¹⁴⁴ A szerző által készített interjú Kovács Károly egykori elhurcolt özvegyével, Kovács Jolánnal, Kolozsvár, 2004. március 31. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Kovács, 2004. március 31.)

¹⁴⁵ Schweier, 2004. március 23.

¹⁴⁶ Benkő Levente: *Fogolykönyv*. Sepsiszentgyörgy, (k. n.), 1999. 123., 149., 168.

latok közé, és kisebb utóvédharcokban vetették be Zilah, Tasnád és Nagykároly környékén. Végül október utolsó napjaiban, a többi magyar katonai egységgel együtt, ezek is elhagyták Észak-Erdélyt anélkül, hogy bármilyen front mögötti partizántevékenységet folytattak volna.¹⁴⁷

Emellett a románok képtelen vádjának alapjául még annyi szolgálhatott, hogy a visszavonuláskor valóban maradoztak le magyar katonák Észak-Erdélyben, azonban nem diverzáns tevékenységekre készülve, hanem szeretteik védelmében. Mint korábban már szó volt róla, főleg a székely határőr alakulatokban szolgálók, de a magyar 2. hadsereg katonái közül is többen, a zömmel Kolozsvár, Nagyvárad és Nagykároly környékéről származó honvédek,¹⁴⁸ amikor a front átvonult szülő-, illetve lakóhelyük vidékén – gyakran közvetlen parancsnokaik jóváhagyásával – elhagyták egységeiket, és hazatértek családjuk körébe.

Ettől függetlenül tény, hogy a nyugat felé előretörő szovjet katonai alakulatok utánpótlási vonalainak biztosítása mindennél előrébbvaló volt az európai háború utolsó nagyobb csatáit megvívni és Berlint elfoglalni készülő oroszok számára. A román vádak bizonyíthatóságát ezért biztonsági okokból nem is firtató Malinovszkij marsall kiterjedt foglyul ejtési akciókat rendelt el, összegyűjtetve a fegyverforgatásra alkalmas észak-erdélyi magyar férfilakosság jelentős részét. Függetlenül attól, hogy azelőtt katonák voltak-e vagy sem, mindannyian civilként, mint magyar állampolgárok kerültek szovjet fogságba.

A „legveszélyesebb magyar fasiszta elemek” névsorainak románok részéről való átadása¹⁴⁹ csak még inkább felszította az elhurcolások tüzét. A Bukarestben állítólag összeállított listán, a valóban szélsőséges elemek mellett olyan észak-erdélyi magyar értelmiségiek neve is fel volt tüntetve, akik a „kis magyar világ” négy éve alatt politikai vagy bármilyen más közéleti szerepet vállaltak. Így, mások mellett, az Erdélyi Párt vezető személyiségei: gróf Teleki Béla pártelnök, Albrecht Dezső ügyvezető alelnök, Mikó Imre országgyűlési képviselő, a párt országos politikai főtitkára, Nyíró József és Vita Sándor országgyűlési képviselő stb. Közülük a szovjetek Telekit és Vitát elfogták, és Nyugat-Magyarorszáig hurcolták magukkal,¹⁵⁰ Mikó Imre pedig bekerült a Szovjetunióba kényszermunkára elvitt civilek sorába, és csak 1948 júliusában térhetett haza.¹⁵¹ Mellettük azonban a románok által összeállított névsorban „fasisztáknak” minősült még számos más magyar értelmiségi is: Mikecs László és Pikéthy Károly

¹⁴⁷ A partizánfeladatokra kijelölt, különleges alakulatról lásd egyik katonája, ifj. Péter Sándor karpaszományos közlegény visszaemlékezését: Péter Sándor: *Vert hadak útján (1944–1945)*. In Péter Sándor: *Apa és fia két világháborúja*. Kolozsvár, Polis, 2015. 124–133.

¹⁴⁸ A magyar 2. hadsereg toborzási körzete túlnyomórészt ezekre a vidékekre terjedt ki. Lásd erről: Illésfalvi–Szabó–Számveber (2000): i. m. 94., 162.

¹⁴⁹ A románok által összeállított névsorok létezéséről Nagy Károly, az író Nagy István fia, állítólag személyesen a kolozsvári szovjet parancsnokságon dolgozó egyik elhárító tiszttől, Borisz Polevoj írótól értesült 1969 októberében, moszkvai látogatásakor. Lásd erről bővebben: Nagy Károly: Tanúság. *Szabadság*, 26. (2014), 234. 3. Az információ ellenőrizhetetlen.

¹⁵⁰ Tibori Szabó (1993): i. m. 28.

¹⁵¹ Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968)*. Kolozsvár, Polis, 2003. 148.

történészek, Kiss Jenő író, Erdő János későbbi unitárius püspök, Járosi Andor evangélikus esperes, író, Nagy Tibor ügyész, Bartha Ignác, Decsy István és Hunyadi János ügyvédek, Jancsó Béla orvos, Józsa Lajos vegyész, Kovács Zoltán fizikus, docens, Faragó József, Árvay József, Haáz Ferenc és Sándor Gábor néprajzkutatók, ifj. Márton József festőművész, Turóczy Tibor színész stb. Veszélyes elemnek minősítették és elhurcolták a nagynevű kolozsvári Református Kollégium tanári karának szinte mindegyik férfi tagját is: Ádám Zsigmond, Bartalis József, Bodrogi János, Fazekas Gyula, Fejér Miklós, Finta Zoltán, Kovács Zoltán, Maklári Ernő és Máthé János.¹⁵²

A határtalan bosszúvágy következtében válogatás nélkül kerültek fel magyar emberek a listára, így helyi baloldali értelmiségiek, sőt erdélyi magyar kommunista vezetők is. A pár évig Magyarországhoz tartozó területre visszatérni készülő román közigazgatás így állt bosszút a második bécsi döntésért a szovjet szemszögből is ellenségesnek minősülő, mégis védtelen magyar polgári lakosságon, amelynek tömegei ráadásul ekkor még magyar állampolgárok voltak.

Mindezek figyelembevételével elmondható, hogy a magyarság ellen voltaképpen etnikai tisztogatásra tett kísérlet zajlott ezekben a hetekben, hónapokban Erdélyben. A románok hathatósan hozzájárultak a magyarok tömeges elhurcoltatásához. A városokban a szovjet katonai járőröknek gyakran helyi román civilek segítettek a magyar szomszédaik elfogásában, míg falvakon sokszor maguk a román katonák és csendőrök végezték a begyűjtéseket.

A dél-erdélyi határmenti területeken, főleg a súlyos harcokat megélt Torda körüli vidékeken a román karhatalom elsősorban azokat a magyarokat igyekezett összefogdosni és a szovjeteknek átadni, akik 1940 őszét követően a hatósági zaklatások elől Észak-Erdélybe menekültek, majd a frontátvonulás után, 1944 őszén visszatértek román területen levő otthonaikba. Őket egyenesen hazaárulóknak tekintették. Így került két évre szovjet fogságba a Kolozsvárra menekült, majd 1944. augusztus végén a honvédségbe besorozott Moldvai Béla is a Torda közeli Detrehemtelepről. Elhurcolására a vele készült interjúban így emlékezett:

„A bécsi döntés után a telepi magyarokból sokan átmentünk Észak-Erdélybe, hogy legyünk a magyaroknál. [...] Én a vasúthoz kerültem, a MÁV-hoz, ott dolgoztam egészen 1944 július–augusztusáig. Addig volt felmentésünk, de amikor a front már közeledett, behívtak, felöltöztettek katonaruhába és kivittek a frontra. A Mezőségen széjjelvetettek az oroszok, s onnan már ledobtuk a katonaruhákat és indultunk, mint civilek hazafelé. Haza is értünk Detrehemtelepre, de akkor már november volt. Az itteni helyeken már bejöttek a románok. Mi hazajöttünk a szülői házhoz. Vagy 4–5 napot hagytak itthon, és akkor jöttek a románok és összeszedtek, s vittek gyalog Tordára. A román csendőrség felelőse kísért Tordáig. Elvittek innen fiatalokat is, öregeket is, de Tordáról hazaengedték. Csak minket ötünket, akik azelőtt el voltunk menekülve, tartottak vissza: az egyik a nagybátyám Moldvai Ferenc volt, rajta kívül még Moldvai Lajos és Moldvai Károly

¹⁵² Lásd erről: ANR. Direcția Județeană Cluj. Arhiva Colegiului Reformat din Cluj. Fond 289. 157. sz. 1/1944. Tanárkari jegyzőkönyv. 1944. december 20. Szakirodalmi feldolgozásban: Kolozsvári József (szerk.): *Litteris et Pietati Sacrum. Adalékok a Kolozsvári Református Kollégium történetéhez*. I. kötet. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2007. 386–388., 390–391.

(ők csak névrokonok), Szász Ferenc és én, aki akkor 21 éves voltam. Ez az öt ember volt innen elvive a Szovjetunióba, de mind az ötön élve hazakerültünk.¹⁵³ Az igaz, hogy egy kicsi szerencse is kellett hozzá a Jó Atyától [...].”¹⁵⁴

Valamelyest árnyalja ugyanakkor a képet, hogy egyes román lakosok igyekeztek segíteni bajba jutott magyar ismerőseiken. Többen bújtatták őket, vagy segítettek nekik elrejtőzni. Ez azonban nem volt általános jelenség. Az Észak-Erdély újbóli megszerzésének lehetősége miatt felfokozott nacionalista közhangulatban, a román polgári lakosság nagyobb része helyeselte, sőt olykor tevőlegesen hozzájárult a magyarok elűldözéséhez vagy elhurcoltatásához. Ebben hatalmas szerepe volt a nacionalista szellemiségű román adminisztrációnak és a korabeli román sajtó úszító cikkeinek. A Iuliu Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt (*Partidul Național Țărănesc – PNT*) és a Nemzeti Liberális Párt (*Partidul Național Liberal – PNL*) ugyanis sajtóhadjáratot indított az erdélyi magyarok ellen. Állásfoglalásaikban azt hangoztatták, hogy a magyarság kollektíven bűnös, és hogy úgy kell elbánni vele, mint bűnös néppel. Ebben a szellemben nyilatkozott Ion Bozdog Maros megyei prefektus is, aki 1944. szeptember 28-án, Marosvásárhelyen elhangzott beszédében már valóságos genocídiumot követelt: „Hajthatatlan vagyok, mint az öreg Cato, és nem szűnök meg ismételni: Teljes és azonnali leszámolás a magyarokkal! Most vagy soha! A magyarok által bemocskolt erdélyi földön mától fogva csak egyetlen nemzetnek van létjogosultsága: a románnak. Ne legyen nyugta a román szívnek, és a román férfi karja ne engedje el a fegyvert mindaddig, amíg Erdélyt meg nem tisztítottuk ettől a nemzettől.”¹⁵⁵

Hiába hangoztatta egy brassói tízezres népgyűlésen Teofil Vescan, Kolozs megye új román főispánja, hogy „az erdélyi nép szerencsétlenségéért nem az egész magyar nép bűnös”, és hiába figyelmeztetett az Ekésfront lapja a Plugarii, hogy „ne egy egész nép, hanem csak a bűnösök büntetését kérjük”.¹⁵⁶ Felhívásaik a román társadalom legnagyobb részében süket fülekre találtak.

¹⁵³ A valóságban hét magyar férfit hurcoltak el Detrehemtelepről a Szovjetunióba, mindegyikük túlélte a fogságot és 1945 eleje, valamint 1948 vége között hazatért. Lásd 4. melléklet.

¹⁵⁴ Moldvai, 2016. február 11.

¹⁵⁵ Idézi: Ercsey (2006): i. m. 39.

¹⁵⁶ Benkő Levente: A tervszerű merénylet. *Korunk*, 14. (2003), 2. 94.

Vákát

Kiszállítás a szovjet fogoly- és kényszermunkatáborokba

A foglyul ejtett erdélyi magyarokat vasúton, marhavagonokba tuszkolva, két útvonalon vitték ki a Szovjetunióba. A Székelyföldön, illetve a Tordán és Kolozsváron, valamint a környékbeli falvakban elfogott magyar férfiakat Brassóba gyűjtötték össze, majd hamarosan továbbszállították őket Délkelet-Európa legnagyobb gyűjtőtáborába, Foksányba. Innen, Iași érintésével, a szerelvények az ungheni határátkelőn keresztül jutottak ki a Szovjetunióba. A másik – közvetlenebb – kiszállítási útvonal, amelyen a Partium vidékén elfogott embereket vitték ki a szovjet fogolytáborokba, Máramarosszigeten keresztül vezetett. A továbbiakban a foglyok Szovjetunióba hurcolását mutatom be részletesen, a fogságba eséstől a fogoly- és kényszermunkatáborokba való megérkezésig.

A gyűjtőhelyektől az útnak indításig

Az elfogott civileket általában a legközelebbi gyűjtőhelyre kísérték. A falvakban ez legtöbbször egy kisebb tér vagy a polgármesteri hivatal, esetleg a kultúrház udvara volt. A városokban, ahol sokkal több embert fogtak el, általában több gyűjtőhely is létezett. Kolozsváron, az elhurcoltak visszaemlékezései, illetve a többükkel készített interjúk alapján, hét gyűjtőpontot sikerült azonosítanom.¹⁵⁷ Ezek a következő helyszínek voltak: a korábban már említett Széchenyi tér és Dávid Ferenc utcai kereszteződés, a Tordai út¹⁵⁸ elején az akkori úgynevezett Cigánysor, a Farkas utcai református templom előtti tér,¹⁵⁹ a főtéri New York Szálloda¹⁶⁰ impozáns épületének udvara, a Mátyás király szülőháza előtti terecske,¹⁶¹ a Bercsényi utca¹⁶² és a Rákóczi út¹⁶³ kereszteződése, illetve a Horthy Miklós út¹⁶⁴ vasútállomás előtti, Baross téri¹⁶⁵ torkolata. Az itt összegyűjtött embereket az orosz örök csoportosan bekísérték a kolozsvári törvényszék épületébe.¹⁶⁶ Ezzel szemben Tordán, ahol – kisebb város lévén – kevesebb embert fogtak el, egyetlen gyűjtőhely létezett: maga a helyi törvényszék. Közvetlenül ennek épületébe, illetve udvarára terelték be az elfogottakat.¹⁶⁷

Az összegyűjtött civilek előbb rövid kihallgatásra a helyi szovjet katonai parancsnok, vagy kisebb helységekben egy tiszt elé kerültek. Érdekes mozzanata volt a kolozsvári

¹⁵⁷ Térképi ábrázolásban lásd 1. melléklet.

¹⁵⁸ Ma Calea Turzii.

¹⁵⁹ Ma Piațeta Jean Calvin.

¹⁶⁰ Ma Hotel Continental.

¹⁶¹ Ma a Matei Corvin (Mátyás király) és Virgil Fulicea (Szentlélek) utca kereszteződése.

¹⁶² Ma str. C. A. Rosetti.

¹⁶³ Ma str. General Eremia Grigorescu.

¹⁶⁴ Ma str. Horea.

¹⁶⁵ Ma Piața Gării.

¹⁶⁶ Mások mellett lásd erről: Szabó (1994): i. m. 24.

¹⁶⁷ Papp (2001): i. m. 135., 149.

elhurcolásoknak, hogy az itt nagy számban foglyul ejtett értelmiségiek között több egyházi személy is volt, akiket kihallgatásuk után elengedtek. Lestyán Ferenc gyulafehérvári római katolikus vikárius, valamint Baráth Béla és Erőss Lajos plébánosok úgy menekültek meg, hogy egy jóakarátú román ismerősük, aki a szovjet tiszték részére tolmácskodott, felismerve őket, román papokként nevezte meg mindannyiukat. Erre azonnalmód szabadultak.¹⁶⁸ Más esetekben a személyes bátorság és nyílt őszinteség vezetett a szabaduláshoz. László Dezső esperes, a kolozsvári Farkas utcai református templom lelkésze, egyben erdélyi párti országgyűlési képviselő, és Nagy András református pap, egyházi író, szerkesztő,¹⁶⁹ mindketten kihallgatásukkor nyíltan vállalták lelkészi mivoltukat,¹⁷⁰ aminek hallatán nyomban szabadon engedték őket. Ezzel szemben, több társuk úgy gondolta, hogy az alapvetően ateista szovjet rendszer elsősorban az egyházi személyek elhurcolására vagy éppen elpusztítására törekszik, ezért félelmükben nem vallották be azt, hogy papok. Őket, több ezer sorstársukkal együtt, a szovjet munkatáborokba hurcolták, amelyeknek poklát többségük nem élte túl. Így lett a szovjet táborvilág áldozata az 1944-ben alig 25 éves Petri József kolozsvári református segédlelkész¹⁷¹ és a Református Kollégium korábban már említett több paptanára is.¹⁷²

A kihallgatott embereket megmotozták, majd ahol erre lehetőség volt, a törvényszéki fogda celláiban helyezték el. Általában ezek csak két- vagy négy személyes helyiségek voltak, de például Kolozsváron sokszor húsz,¹⁷³ sőt volt úgy, hogy harminc embert is beléjük zsúfoltak.¹⁷⁴ Így sem sikerült az összes foglyul ejtett embert cellákba zárni. Ezért, ahogy a kolozsvári razzia napjai alatt egyre több fogoly került a gyűjtőhelyekről a törvényszék épületébe, fokozatosan szabadították fel a cellákat, az újonnan érkezőknek. A korábban elfogottakat hajnalonként több száz fős csoportokba szervezték, és gyalogosan útnak indították őket Torda felé. A kora reggeli órákban kevesen jártak az utcán, így nem volt sok szemtanú. Teherautók és szállítójárművek nem álltak kellő számban rendelkezésre, és a meglévőkre a továbbvonuló szovjet hadseregnek volt szüksége. A Kolozsvár és Aranyosgyéres között húzódó vasútvonalat pedig még az október első napjaiban visszavonuló németek rongálták meg.¹⁷⁵ Ezért kellett a foglyoknak gyalog menniük Tordáig. A Kolozsvárról elhurcolt Török Imre erre így emlékezett:

„Elvittek a törvényszéki fogdába, és bezártak a börtöncellákba. Ezeket a kicsi helyiségeket úgy megtöltötték velünk, hogy csak állni tudtunk egymás mellett. Egy-egy cellában lehattunk körülbelül harmincan állva, mint a gyufaszálak a gyufásdobozban. Nem is tudtunk lefeküdni. Éjszaka két-három óra körül adtak egy kis paszulylevest (*bablevest* – *M. J. K.*). Jó meleg volt. Jól is esett,

¹⁶⁸ Lásd erről Lestyán Ferenc visszaemlékezését. Gál – Gajdos Balogh – Imreh (1995): i. m. 79–80.

¹⁶⁹ A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Református Karának későbbi dékánja.

¹⁷⁰ Cseke Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete*. Kolozsvár, Polis, 2004. 246.

¹⁷¹ Lásd 2. melléklet.

¹⁷² A szerző által készített interjú László Ferenc (1930–2009) kolozsvári újságíróval, Kolozsvár, 2003. február 11. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: László, 2003. február 11.)

¹⁷³ Szabó (1994): i. m. 26.

¹⁷⁴ Mile, 2004. március 25.

¹⁷⁵ Lásd erről bővebben: Ajtay Ferenc: Egy vasúti vonalszakasz 60 éve. *Szabadság*, 14. (2002), 271. 6.

mert nagyon ki voltunk éhezve. Mivel kanalat nem adtak, a csajkából hamar meg is ittuk. De nagyon »dávájoztak« az oroszok. Siettetek. Aki nem volt elég ügyes, az nem is tudta meginni, mert már le is tereltek az emeletről. A Honvéd utcán kellett sorakoznunk tízesével, arccal a város felé. Ijesztően sokan voltunk. Lehattunk úgy kétezren, két és félezren. Szuronyos puskás oroszok járkáltak körülöttünk farkaskutyákkal. Valósággal elijesztettek minket a szökésnek még a gondolatától is. Úgy meg voltunk félemlítve, hogy nem mertünk félrenézni sem. Minden korosztály képviselve volt a csoportban. Éjjel hajtottak ki az utcára, hogy a civil lakosság ne tudjon semmit. Vittek a törvénytől előre, majd fel a Tordai útra gyalogosan Tordáig.¹⁷⁶

5. kép: A kolozsvári törvényszék épülete, ahol a városban és környékén foglyul ejtett magyarokat összegyűjtötték. Képeslap, 1910 körül

Forrás: Gaal (2016): i. m. 229.

Több hasonló menetoszlopot indítottak útnak Kolozsvárról délkeleti irányba, a 32 kilométerre lévő Torda felé. Az első, kisebb csoport még október 13-án a hajnali órákban,¹⁷⁷ az utolsó 18-án, szintén hajnalban hagyta el a Szamos-parti várost.¹⁷⁸ Az elhurcoltakat még ekkor is hol azzal áltatták, hogy Tordára viszik őket az Aranyos lerombolt hídjainak újjáépítésére,¹⁷⁹ hol pedig azzal, hogy Nagyenyedre mennek munkára.¹⁸⁰ Ám ekkor

¹⁷⁶ Török, 2006. december 6.

¹⁷⁷ Csetri, 2004. április 22.; Mile, 2004. március 25.; Sáska, 2004. április 5.

¹⁷⁸ Lásd erről Körmeny Lajos és Bérces Albert visszaemlékezését. Ercsey (2006): i. m. 37–38.; Schweier, 2004. március 23.

¹⁷⁹ Vincze (1991): i. m. 3.

¹⁸⁰ Szabó (1994): i. m. 26.

az elfogottaknak már gyanús lett a folyton változó indok, és egyre többen gondolták úgy, hogy az örök nem mondanak igazat. Így azután, bár tízméterenként egy-egy szuronyos őr kísérte őket,¹⁸¹ néhány fogoly szökésre szánta el magát. Mivel a szovjet katonáknak a város területén tilos volt lőni, nem tüzeltek a hajnali ködben a Házsongárdi temető sírjai között eltűnni igyekvő emberekre. Mások a Felek dombjának oldalán, az útkanyarokban tudtak sikeresen megszökni.¹⁸² De mihelyt a menet elhagyta Kolozsvár területét, minden szökéssel próbálkozót kíméletlenül lelőttek. Voltak azonban szerencsés esetek is. Mire a foglyok menete Kolozsvártól délre, a Felek gerincére ért, néhányan annyira kimerültek, hogy már nem bírták tovább a gyaloglást. Őket, főleg idősebbeket, az orosz örök egyszerűen elzavarták.¹⁸³

Bevagonírozás, szökések

Torda felé menet egész úton csak egy pihenőt tartottak, Tordatúr előtt.¹⁸⁴ A foglyoknak ekkor megengedték, hogy az út melletti árokból hullott gyümölcsöt szedjenek és az éhségüket csillapítsák.¹⁸⁵ A szembe jövő orosz alakulatok katonáinak őreik azt mondták, hogy magyar partizánokat kísérnek. Bár a falvak magyar lakói igyekeztek segíteni a foglyokon, sokszor ennivalót adva nekik, az örök a legtöbbször elzavarták őket. A Tordán is kicsődülő bámészkodók között több fogoly is igyekezett elvegyülni. A szerencsésebbeknek sikerült, és megmenekültek,¹⁸⁶ de volt, akit az örök elkaptak és lelőttek. „Útközben volt aki megszökött” – elevenítette fel emlékeit Varga Márton. „Tordán is egy férfi meg akart szökni, de elkapták és helyben agyonlőtték.”¹⁸⁷ A Tordáig tartó, megerőltető gyalogútra és a szökésekre Mile József így emlékezett:

„13-án hajnalban, még teljes sötétségben, gyalogosan útnak indítottak Tordára. A sorban több százán voltunk, néhány hetven éven felüli is. Ők nem bírták az utat. Egy mézsáros is velünk volt, s a nála levő zsákból lókolbászt osztott szét közöttünk. Az úton mindenütt láttuk a harcok nyomait. Kilőtt tankok, lelőtt repülőgépek voltak az út szélén. Menetelés közben néhányan megszöktek, s ezért Tordára érve, hogy a létszám teljes legyen, az örök két ferences barátot is beállítottak a sorba.”¹⁸⁸

Tordára érkezésük után, a kolozsvári elhurcoltakat is – akárcsak a helyieket – az ottani törvénszék épületébe, illetve annak udvarára kísérték be.¹⁸⁹ Rövid idő alatt szörnyű

¹⁸¹ Csetri, 2004. április 22.

¹⁸² Lásd erről: Szabó (1994): i. m. 27.; Papp (2001): i. m. 134–135.; Csetri, 2004. április 22.; Sáska, 2004. április 5.

¹⁸³ Dáné, 2004. április 6.

¹⁸⁴ Csetri, 2004. április 22.; Mile, 2004. március 25.

¹⁸⁵ A Torda felé való gyalogmenetről lásd szépirodalmi jellegű földolgozásban: Kiss Jenő: *Ithaka messze van. Vallomás helyett krónika*. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1992. 11.

¹⁸⁶ Szabó (1994): i. m. 27.

¹⁸⁷ Varga, 2004. április 16.

¹⁸⁸ Mile, 2004. március 25.

¹⁸⁹ Csetri, 2004. április 22.

zsúfoltság alakult ki. Egyszerűen nem volt már elég hely annyi fogoly számára. „Egy szobába bezsúfoltak, de úgy, hogy alig volt hely állni egymás mellett” – emlékezett vissza a Kolozsvárról elhurcolt Bitay László. „Borzalmas volt. A nagy fáradtság után még meg voltunk izzadva, és elviselhetetlen levegőhiány lett odabent. Nagyon sokan voltunk. Ezren felül lehettünk, mert nagyon hosszú volt a sor.”¹⁹⁰

Átmeneti megoldásként a szovjet parancsnokság elrendelte, hogy az újabb fogolytranszportokat a tordai rendőrség közelben levő épületében helyezték el.¹⁹¹ Hamarosan viszont már ott sem volt elég hely, és a foglyok Tordáról való elszállítását sürgősen meg kellett szervezni. Ezért a kolozsváriakkal és a környékbeli falvakból odahurcoltakkal összekeverve, ismét nagyobb csoportokat alakítottak belőlük, és kivezték a tordai szárnyvasút állomására, ahol bevagonírozták, majd útnak indították őket Brassó felé.¹⁹²

6. kép: A tordai törvényszék régi épülete, ahol a Tordán és a környező falvakban, valamint Kolozsváron és környékén foglyul ejtett magyarokat bevagonírozásuk előtt összegyűjtötték. Képeslap, 1905

Forrás: Torda. Erdélyi képeslapok a múltból. Pethő Csongor gyűjteménye, 2012. április 12.

¹⁹⁰ Bitay, 2006. január 13.

¹⁹¹ Mile, 2004. március 25.

¹⁹² Mile, 2004. március 25.

A Kolozsváron foglyul ejtett Kelemen István így emlékezett a Tordán töltött időre:

„Tordán bevitték minket a törvényszék udvarára. Ott már főztek valami káposztalevest és adtak egy darab kenyeret. Egy szekrény tetején aludtam, a törvényszéken. Felmásztam a tetejére. [...] Egy napot voltunk benn, [...] a törvényszéken. Másnap reggel gyülekező! Be voltak állítva a vagonok Tordán a cementgyár mellé. Ott beraktak az egészünket. Hatvanan voltunk egy vagonban. Egy Bibza nevezetű öreg tordaival cseréltem egy kétliteres vasfazakat. [...] Egy literes üveget cseréltem. Mert az öregnek kellett egy literes üveg.”¹⁹³

Hasonlóképpen idézte fel Török Imre is a tordai körülményeket és a bevagonírozást: „Beértünk dél körül Tordára, ott egy láger (*sic!*) várt. Enni csak üres káposztalevest adtak, kenyér és bármi más nélkül. Benzines hordókban főzték. Estefelé bevagoníroztak és elvittek Brassóba. Marhavagonokba tuszkoltak. Egy-egy vagonban nyolcvan is voltunk.”¹⁹⁴

7. kép: A Kolozsvár és Torda környékén foglyul ejtett civilek 1944. októberi, tordai bevagonírozási helyszíne, a helyi szárnyvasút cementgyár melletti állomása közelében

Forrás: M. Lovász Noémi felvétele

¹⁹³ Kelemen, 2008. január 17.

¹⁹⁴ Török, 2006. december 6.

8–9. kép: A foglyok szállítására használt marhavagonok egyik tipikus példányának maradványai a tordai szárnyvasút cementgyár melletti állomása közelében

Forrás: M. Lovász Noémi felvétele

Bár a marhavagonokat zsúfolásig megtöltötték, mégsem állt rendelkezésre kellő mennyiségű vasúti gördülőanyag a nagyszámú fogoly szervezett elszállítására. Ezért a tordai törvényszéken feltorlódott embertömeg egy részét gyalogosan kísérték tovább déli irányba, Brassó felé. Ma már nem lehet biztosan megállapítani, hogy a foglyok e csoportját hol vagonírozták be. Egyes visszaemlékezések szerint a Tordától 38 kilométerre lévő Nagyenyeden került sor erre.¹⁹⁵ Ottani szemtanúk viszont úgy emlékeznek, hogy csak áthajtották a foglyokat a városon, és az onnan 11 kilométerre délre fekvő, sokkal jelentősebb vasúti csomóponton, Tövisen kerültek marhavagonokba. Ebben az esetben azoknak, akiket Kolozsvárról hurcoltak el, és Tordán már nem tudtak vonatra tenni, összesen több mint 80 kilométert kellett gyalog megtenniük a tövisi vasútállomásig. E hosszú és kimerítő menetelés alatt többen is megpróbálkoztak a szökéssel. Az örök pedig az állandóan apadó fogolylétszámot folyamatosan a helyi lakosság soraiból igyekeztek pótolni. Minderre így emlékszik Lőrincz Zoltán nagyenyedi lakos, aki 1944-ben hét éves kisfiúként szemtanúja volt az eseményeknek:

„Mikor már a harcok után, itt Enyeden vitték keresztül gyalog Tövis felé a foglyul ejtett magyar civileket, nagyapám éppen elment a borbélyüzletbe és megborotválkozott. Mikor kijött a járdára, akkor vonult a nép. Nagyapám csodálkozva nézte őket. Odament az orosz őr, megfogta és betette a sorba. Nagyapám hiába ellenkezett, vitték. Fennebb ott állt Bedeleán, a város katonai parancsnoka. Megismerte és megszólította: »Lőrincz úr! Maga mit keres ott?« Odament és mint magas rangú tiszt, kiemelte a sorból. Az orosz katona nem ellenkezett.

Egy csoportról tudok, amelyik áthaladt Enyeden. Azt én is láttam. Olyan hosszú volt a sor, hogy bekanyarodtak a postánál és még nem látszott a vége. Mind férfiak voltak, vegyesen, fiatalok

¹⁹⁵ Lásd erről: Csetri (2017): i. m. 17.

és öregek. A barátjával együtt elkapták az én bátyámat is, aki akkor alig 13 éves volt. Betették őket is a sorba. Felvitték Tövisig. Gyalog természetesen. Ott átvitték a Maros hídján, és közben beesteledett. A híd mellett lefektették őket a földre. Sem ételt, sem italt, semmit nem kaptak. Ahogy besötétedett és elcsendesedett a hely, a bátyám és a barátja mindketten bekúsztak a Marosba. Jól tudtak úszni. Lebuktak a víz alá, és addig úsztak a víz alatt, amíg bírták. A Maros lefele vitte őket. Egy idő után kiúsztak a túlsó parton, és annak mentén jöttek haza. Ez már novemberben *(valójában október második felében – M. J. K.)* volt, és a bátyám a hideg víztől tüdőgyulladást kapott, de szerencsére megúszta.”¹⁹⁶

A sikeres szökés azonban keveseknek adatott meg. Az elhurcolt civilek legnagyobb része megadóan tűrte sorsát. A bevagonírozás után – függetlenül annak helyszínétől – már kevesebb esély volt a szökésre. Mégis többen ekkor is próbálkoztak. A bátrabb, vállalkozó szellemű emberek éjjelenként a mozgó vonatból kiugrálva igyekeztek megszökni. Többségüket azonban vagy a vonat kerekei gázolták halálra, vagy az örök lőtték le helyben.¹⁹⁷ A szökések miatt a foglyokat állandóan számolták. Az öröknek ugyanis egyedül a hiánytalan létszám volt a fontos, amivel feletteseiknek el kellett számolniuk. Amennyiben pedig a fogolylétszám kiegészítésre szorult, az örök az útba eső vasútállomásokon ejtették szerét a hiánypótlásnak. Ilyen esetekben már nem figyeltek sem a nemzetiségre, sem az életkorra. Válogatás nélkül terelték be a foglyok közé mindazokat, akiket a bámészkodó civilek közül el tudtak kapni. Olykor cselhez is folyamodtak céljuk elérése érdekében. Ma már nem lehet kideríteni, hogy pusztán anekdota volt-e, vagy valóban megtörtént eset, de több forrás is utal arra, hogy Tövist elhagyva, a balázsfalvi vasútállomáson az egyik foglyokat szállító szerelvény továbbindulásakor, az utolsó vagon végében álló szovjet katona lehajolva kezét nyújtott a lámpával jelző román vasutasnak, akit azután, a kézfogást kihasználva, mindenestől beemelt a vagonba és belékölt a foglyok közé.¹⁹⁸ A történetet alátámasztja az a több visszamemlékezésből is ismert tény, hogy Balázsfalván az állomáson huzamosabb ideig veszteglő fogolyvonatokból többen sikeresen megszöktek. Mile József civil fogoly szemtanúja volt egy ilyen csoportos szökésnek: „Ott, Balázsfalván a vagonunkból hárman ugrottak ki. Lőttek utánuk a katonák, mert minden vagon végében állt egy katona, és ha valakit szökni látott, lőtt. Azt remélem, nem találták el egyiket sem. Nem tudjuk, mi lett velük.”¹⁹⁹

A balázsfalvihoz hasonló esetek máshol is megtörténhettek, hiszen a vonatút Brassóig két-három napig is eltartott, és a megszökött foglyokat pótolni kellett. A háború ugyanis még javában zajlott, és a front felé igyekvő katonavonatoknak gyakran elsőbbséget kellett adni. Ezért az ellenkező irányba tartó fogolyvonatokat gyakran hosszú időn át vesztegeltették. „Útközben a szerelvény néha megállt, mert a szembe jövő vonatoknak elsőbbséget kellett hogy adjon” – idézte fel a Brassóba tartó vonatutat Bitay László:

„Félreállítottak egy mellékvágányra, amíg a szemből jövő vonat el nem ment. A vagonunk le volt zárva, kimenni nem lehetett. Csak időnként néztek be a kísérő katonák, hogy megszámlaljanak.

¹⁹⁶ A szerző által készített interjú Lőrincz Zoltán (sz. 1937. július 1.) nyugalmazott felenyedi református lelkipásztorral, Nagyenyed, 2020. június 6. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Lőrincz, 2020. június 6.)

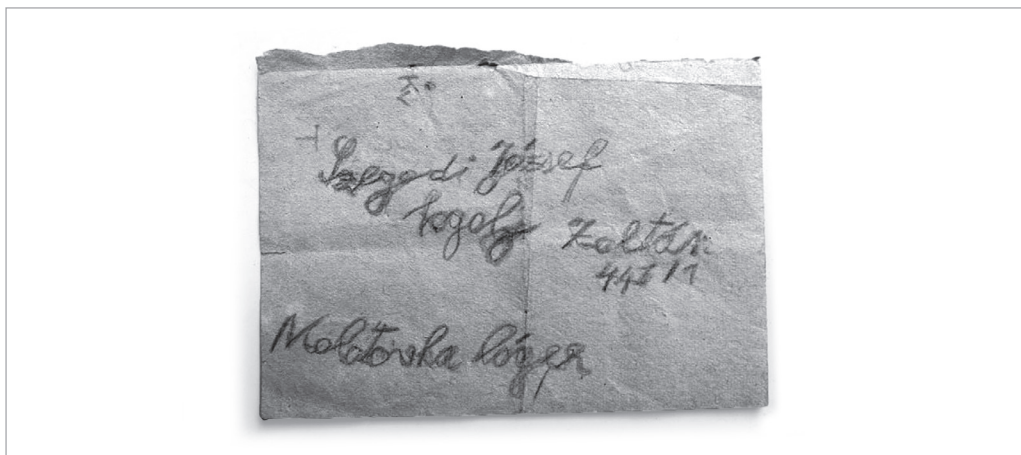
¹⁹⁷ Vincze (1991): i. m. 3.

¹⁹⁸ Lásd erről: Szabó (1994): i. m. 28–29.

¹⁹⁹ Mile, 2004. március 25.

Mert közben szökdöstek el olyanok, akiknek volt elég bátorságuk, hogy a felszedett deszkák helyén kiugráljanak a lassan induló vonatból. Azután hason fekve a sínek között maradtak, míg a vonat elment felettük. Ilyenformán a szállítmány napról napra apadt, mert mindig maradoztak el a foglyok. A katonáknak viszont az volt a fontos, hogy ugyanannyi embert vigyenek, ahányat feltettek Tordán. Tehát a hiányzókat pótolni kellett. Így, amikor megálltunk egy-egy állomáson, akkor az ott csellengő civileket összefogdosták, és benyomták közénk. Azzal nem törődtek, hogy akiket elkaptak, szőkék-e vagy barnák, öregek-e vagy fiatalok, benyomták a vagonokba, hogy meglegyen a létszám. Csak férfiakat fogtak el, nőket nem. Útközben nemigen láttuk, hogy hol járunk, úgyhogy nem tudom, pontosan milyen állomásokon egészítették ki a foglyokat.”²⁰⁰

A lágerélet később oly megszokott, egyik alapvető jelenségével, az éhezéssel is a Brassóig tartó vonatút ideje alatt ismerkedtek meg először a civil elhurcoltak. Őreik mindössze kis adag kenyeret, némi fagyos húst és egy kevés vizet juttattak nekik. Itt-ott a lakosság elég bátor volt ahhoz, hogy a foglyoknak ivóvizet adjon fel. A fűtetlen vagonokban kis-kabátban foglyul ejtett és a nélkülözések miatt legyengült emberek egyre inkább érezni kezdték az őszi hideget. Brassó felé közeledve növekedett az izgalom azok között, akiknek rokonai, hozzátartozói éltek a városban vagy környékén. Amikor végül, sok kényszer-megállóval, harmadik éjjel megérkezett a vonat Brassóba, néhányan cédulákat dobáltak ki a rácsos vagonablakokon, amelyekben olykor névsorokkal is tudatták, hogy kiket vittek el, és hol vannak.²⁰¹ Ezt a gyakorlatot nevezte el később „köpostának” a szakirodalom, hiszen általában valamilyen súlyosabb tárgyhoz, legtöbbször kavicsához rögzítették a papírfecniket, hogy azokat ne fújja el a szél, és a sínek mentén megtalálhatók legyenek.

10. kép: Az úgynevezett „köposta” egyik tipikus példánya: Szegeci József kolozsvári orvosnak címzett rövid üzenet, amelyben értesítik fia, Szegeci Zoltán Zsolt, 30 éves hadnagy, szovjet hadifogoly sorsáról, aki a molotovkai 441/1. sz. fogolytáborban (Georgia) raboskodott
Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-346

²⁰⁰ Bitay, 2006. január 13.

²⁰¹ Szabó (1994): i. m. 30.; Mile, 2004. március 25. Többek között Lőrincz László is így módon üzent. Lásd erről: Csetri, 2004. április 22.

A brassói tranzitábor

A Barcaság központjába érkező transzportok foglyait a város északi határában, a Méh-
kertek nevű sík területen szállították le a vonatokról. Itt a helyi csendőrkaszárnya szom-
szédtságában, még a németek által épített, óriási lágerben helyezték el őket.²⁰² „Bevittek
a brassói lágerbe” – emlékezett Bitay László a vele készült interjúban. „Ott tartottak
néhány napig. A láger Brassóban a repülőgépgyártól nem messze, az úgynevezett
»Brassó-méhkertekben« feküdt. Ez egy külvárosa Brassónak. Elég jól ismertem a kör-
nyéket, mert Brassóban születtem.”²⁰³

A hatalmas brassói tranzitáborban a különböző fogollyszállítmányok összekeveredtek.
A Kolozsvárról és Tordáról elhurcoltak mellett ide kerültek ugyanis a Székelyföldről
összegyűjtött civilek, sőt a frontról érkező valódi hadifogoly katonák is. Nem csoda, hogy
rövid idő alatt itt is túlszűfolttság alakult ki, és a később érkezőknek már nem jutott hely.
Őket rövid megálló után továbbszállították Foksány²⁰⁴ felé.²⁰⁵ Az egy-egy településről
elfogott civilek így transzportok szerint szétszóródtak, az ismerősök többségét elsodorta
egymástól a kiszállítás kaotikus folyamata.

A Brassóban maradtak közül voltak, akiket csak pár napig, másokat egy-két hétig, de
volt úgy, hogy több mint egy hónapig is ott tartották a táborban. Sorsukat a fogolytransz-
portok összeállítása és útnak indítása határozta meg. Kelemen István viszonylag rövid
ideig volt a brassói láger foglya, mégis jól emlékezett az ottani körülményekre:

„Minket Tordáról egyenesen Brassóba vittek. A külvárosban volt egy csendőrlaktanya. Annak
az udvarán a németek valamikor csináltak föld alatti félbunkereket. Ők oda voltak elszállásolva.
Rendesen meg voltak csinálva, de nem volt lenn semmi, csak deszka. Deszkasor kétoldalt és egy
szál deszka, ami párnának volt téve, srégen. Ez volt. Ott feküdtünk. [...] Brassóban voltunk körül-
belül egy hétig. [...] Kiss Gyulának, az osztálytársamnak sikerült megszöknie, és György-Jakab
Misinek is.”²⁰⁶

A zsúfolt táborban azonban nem mindenkinek jutott fekvőhely a deszkapriccseken. Ők
a csupasz földön voltak kénytelenek meghúzni magukat. A koszt a brassói lágerben is
nagyon gyenge volt. Híg szójalevesen kívül a foglyok semmit sem kaptak. Az élelme-
sebbek ezért munkát vállaltak a lágerben, a nagyobb élelelmadag reményében. Tányért
és evőeszközöket a foglyoknak nem osztottak ki, így akinek nem volt már korábban
valamilyen csajkaszerűsége – és a civil foglyok közül szinte senkinek nem volt – annak
a levest a kalapjába vagy egyenesen a tenyerébe öntötték. Ritka volt az a szerencsés civil,
aki valamilyen élelemtartó edényhez jutott. Mile József közéjük tartozott. Munkával
tudott edényt, illetve plusz fejadagot szerezni, amivel enyhíthette a vele együtt fogságba
hurcolt öccsének és édesapjának szenvedéseit. Minderre így emlékezett:

²⁰² Lásd erről: Papp (2001): i. m. 136.; Szabó (1994): i. m. 24.; Mile, 2004. március 25.

²⁰³ Bitay, 2006. január 13.

²⁰⁴ Románul: Focșani.

²⁰⁵ Ercsey (2006): i. m. 38.; Varga, 2004. április 16.

²⁰⁶ Kelemen, 2008. január 17.

„Megérkeztünk Brassóba. Szörnyű szomjasak voltunk. Egy árokból ittuk a békanyálas vizet. Nagyon éhesek is voltunk. [...] Én beálltam a raktárhoz zsákokat cipelni, hogy több élelmet szerezhessek édesapámnak és a tizenhat éves öcsémnek. Ott szereztem a levesestálamat. [...] A fejpárnám is volt és a kosztos edényem is. Nappal ebből ettem, éjjel ez volt a fejem alatt a párna, s így került haza. Kézzeletünk belőle, vagy fakanalat csináltunk hozzá, s azzal. Az embernek fel kell találnia magát valahogy. [...] Édesapámnak meg az öcsémnek egy ovális mosdótálat szereztem. Első nap szójalevest kaptunk. Olyan volt, mint a szappanylé. Nem tudtuk megenni. Másnap már megettük. Mivel dolgoztam, pót ételadagot is kaptam.”²⁰⁷

11–12. kép: Mile József brassói tranzittáborban szerzett vésett, magyar és szovjet címeres, feliratos, alumínium levesestálja. Felirata: „Orosz fogsági emlék. Magnyitogorszk, 1945”

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: A–06. M. Lovász Noémi felvétele

A Brassóban töltött időszak alatt Török Imre is munkába állt. A tábor képét így eleve-nítette fel:

„Több tízezer fogoly volt abban a táborban, egy nagy pusztaság, hatalmas mező közepén. Óriási nagy területen terpeszkedett el a láger. Ahogy néztük, minden irányból özönlöttek a hadifoglyok. Vége-hossza nem volt. Mindenféle nemzet tagjai voltak ott. Tábori lelkészek kísérték egy-egy csoportot.

Brassóban maradtunk egész 1944. december elejéig. [...] Olyan nagy láger volt, hogy nem lehetett az egészet átlátni. Általában csak lézengtünk, semmit nem kellett csinálnunk, de tudok olyan esetet – mert én is benne voltam –, hogy néhány munkást kikértek a lágerből, mert Brassót is érték bombázások, és vízvezetékét kellett kiasni, máskor megjavítani, hogy induljon meg az élet. De a legtöbb fogoly csak ült a lágerben tétlenül.”²⁰⁸

Tranzittábor lévén Brassóban állandó volt a foglyok cserélődése, hiszen folyamatosan állították össze az újabb és újabb fogolyszállítmányokat. Ugyanakkor itt került sor az elfogottak első szortírozására is, annak függvényében, hogy mennyire voltak alkalmasak a munkára. A túl fiatalnak vagy idősnek, illetve a gyenge fizikumúnak ítélt foglyokat elengedték. A legtöbben azonban nem voltak ilyen szerencsések, és fiatal koruk ellenére

²⁰⁷ Mile, 2004. március 25.

²⁰⁸ Török, 2006. december 6.

is bekerültek a továbbszállítandók közé. Így történt a Kolozsvárról elhurcolt Török Imre és Bitay László esetében is. Török Imre:

„Miközben folyt a foglyok összegyűjtése, háromszor is, négyszer is volt válogatás, hogy kit engedjenek haza Brassóból. Mind a háromszor beleszámláltak engem is mint gyermeket a hazamenők csoportjába. Fiatalokat, túl öregeket vagy betegeket különítettek el. Én persze igyekeztem odaállni, hogy lássák, gyermek vagyok, és engedjenek haza. De a leghamarabb mindig engem raktak ki, hogy menjek csak vissza, mert jó leszek munkára. Mindháromszor visszalöttek, nem engedtek haza. [...] Bele kellett törődnöm. Azután eljött az ideje annak is, hogy kezdték Brassóból elszállítani a foglyokat. Foksányba több szerelvényt indítottak. Én is belekerültem egy ilyen szállítmányba. Még a brassói lágerben találkoztam Török Károly nevű nagybátyámmal, akit ugyancsak civilként vittek el Kolozsvárról. Ő más légerekbe került. Nagyon bántott, hogy elválasztottak minket. Brassó után többé sosem láttam. Valahol Oroszországban (*a Szovjetunióban – M. J. K.*) halt meg.”²⁰⁹

A szintén alig 16 éves Bitay László számára még fájdalmasabb volt a búcsú, hiszen neki édesapjától kellett örökre megválnia a brassói táborban:

„A lágerparancsnok összeállított egy menetet, és azt mondta, hogy a fiatalok, akik 16–17 évnél nem voltak idősebbek, félreállhatnak, mert elengedik őket. A többiek pedig beállították a sorba. Ezek között volt az én apám is. Őket azután elvitték, és én sosem láttam többet. Másnap azonban megint kellett egy transzportot küldeni. De akkor már ki volt ürülve a láger, és nem volt meg a kellő fogolylétszám. Felállítottak hát minket is egy sorba, és a lágerparancsnok sorra szemügyre vett. Akiken látta, hogy keményebb, jobb kötésű gyerekek, azokat kiválasztva kiegészítette az újabb transzportot. Így kerültem bele én is a menetbe.”²¹⁰

A foksányi gyűjtőtábor

A különböző fogolytranszportok Brassóból a vasúti fővonalon haladtak tovább, és a Tömösi-szoroson keresztül hagyták el Erdély földjét. A Kárpátokban, Predeál környékén, ahol a vonatszerelvények a meredek emelkedő miatt nagyon lelassultak, az elkeseredett foglyok közül sokan újból szökéssel próbálkoztak. Az akkor szinte még gyermek Török Imre is erre készült, több társával együtt. A vele készített interjúbán nagyon érzékletesen elevenítette fel akkori félelmeit:

„Miközben vittek Foksány felé, mi hárman fiatalok, Hunyadi Béla, Imre Sándor meg én többször is meg akartunk szökni a vonatból. Emlékszem, hogy még a Kárpátokon való átkeléskor, éjszaka Béla és Sanyi kinyitották a marhavagon kicsi ablakát és kinéztek. Sanyi azt mondta:

– »Imre, Béla! Ha én kiugrom, velem jösztek?

– Hát, megyünk...«

Rendre kinéztünk, de rettenetes látvány volt, betonoszlopok, hidak suhantak el sorban egymás után. Ha kiugrottunk volna, biztos, hogy a halálunkat leljük. Elrettentünk, és nem mertük megkockáztatni a szökést. Az mégis állandó volt. Egy esetben például, éppen a mi vagonunkban, felszedték

²⁰⁹ Török, 2006. december 6.

²¹⁰ Bitay, 2006. január 13.

a padlózatot, és amikor megállt a vonat, megszöktek. Aki bátor volt, persze. Nagyon sok olyan elszánt kijelentést hallottam, hogy:

– »Ha sikerül, sikerül, ha nem, ott halok meg.«

Én viszont, mint megszeppent gyermek, inkább meghúzódtam. Reménykedtem, hogy visznek, ahova visznek, talán végül mégis hazajövök. Ne áldozzam fel magamat.”²¹¹

Az örök – ha valakit szökni láttak – azonnal lőttek.²¹² Mégis, néhány embernek ismét sikerült megszöknie. Havasalföldre érkezve a fogolyvonatok keleti irányba fordultak, és Ploiești, Bodzavásár (*Buzău*), valamint Râmnicu Sărat érintésével haladtak tovább a Kárpát-kanyar külső íve mentén. Végül minden Brassóból indított fogolyszállítmány Délkelet-Európa legnagyobb gyűjtőtáborába, Foksányba érkezett.²¹³

Akárcsak a brassóit, a hatalmas foksányi lágert is még a németek építették.²¹⁴ A román átállás után ez lett a Szovjetunióba irányított fogolytranszportok legfontosabb összeállító állomása, ahol a délkelet-európai régió minden országából összegyűjtött fogolytömegeket szállítmányokba szervezték, és útnak indították a kijelölt szovjet fogoly-, munka- és internálótáborok felé. Foksányban a fogolylétszám 1945 nyarán volt a legnagyobb. Ekkor mintegy 50–60 000 német és magyar katonát, illetve civilt zsúfoltak itt össze.²¹⁵ A gyűjtő- és tranzittábor jelentőségét mutatja, hogy még az európai háború véget érését követően fél évvel, 1945 utolsó hónapjaiban is több ezer fogoly raboskodott benne.²¹⁶

Az 1944. október végén, több transzportban ideérkező erdélyi civileket – akárcsak a többi foglyot – széles mezőn álló, hatalmas sóraktárakban „szállásolták el”, amelyeknek nem voltak falai, csak oszlopokon nyugvó fedelük.²¹⁷ Itt, priccsek híján, a csupasz földön aludtak, de a folytonos hideg esőzéstől felázott talaj, és az emberi ürüléktől bűzlő környezet miatt nem lehetett pihenni.²¹⁸ A civil foglyok ekkor talákoztak először a maga valójában a szovjet fogság kegyetlen körülményeivel, azzal a sanyarú sorssal, amely rájuk várt az elkövetkezőkben. A sokkhatás által felzaklatott idegállapotukat Ercsey Gyula visszaemlékezése igazán plasztikusan ragadja meg: „Foksány számunkra egy abszurd világot jelentett. Ez a világ lidérces álomnak tűnt, de mégis létezett, ahol, mint a kék zuhantunk egy deszkabarakk nyirkos padlójára, és nyúltunk el a megdöbbenéstől kimerülve.”²¹⁹

A foksányi nehéz körülményeket a Kolozsvárról elhurcolt Bitay László is külön kiemelte a vele készült interjújában:

²¹¹ Török, 2006. december 6.

²¹² Csetri, 2004. április 22.

²¹³ Többek között lásd erről: Papp (2001): i. m. 136.; Szabó (1994): i. m. 31–37.; Ercsey (2006): i. m. 36., 38–39.; Kelemen, 2008. január 17.; Varga, 2004. április 16.

²¹⁴ Stark Tamás: Magyar zsidók szovjet fogságban. *História*, 16. (1994), 2. 11.

²¹⁵ Papp (2001): i. m. 9.

²¹⁶ Benkő (2003): i. m. 56.

²¹⁷ Varga, 2004. április 16.

²¹⁸ Papp (2001): i. m. 136.; Csetri, 2004. április 22.

²¹⁹ Ercsey (2006): i. m. 39–40.

„Elvittek a foksányi hadifogolytáborba. Az egy szörnyű hely volt. Borzalmas. Volt egy sátoztábor benne, és volt egy olyan része, amelyben barakkok voltak. Mi szerencsére a barakkos táborba kerültünk, és nem a sátoztáborba, ahol azt mondták, hogy nagyon rosszak voltak a körülmények. Itt értük meg a november 7-i ünnepet.²²⁰ A foksányi táborban [...] csak pár napot ültünk, mert még november elején megint kivittek az állomásra, és betelerlek egy raktárhelyiségbe addig, amíg előkészítették a nekünk szánt vagonokat.”²²¹

Ugyanabba a sóraktárba került Mile József fogoly is: „Foksányba érkeztem. Ott két napot töltöttem borzalmas körülmények között egy óriási raktárban. Majd újból beva-
gonírozta és irány a Szovjetunió.”²²² Varga Márton emlékezetében is ez a kép maradt meg: „Foksányban garázsféle barakkba szállásoltak el. Nedves, sáros földön aludtunk, s egész éjjel csepegett ránk a víz. Találtam egy papírszakot, amit a közepén kilyukasztva magamra öltöttem, mint egy kabátot. Nagyon jól fogott, a lágert is ezzel húztam ki.”²²³

13–14. kép: A foksányi gyűjtőtábor a város déli határában, a vasútállomástól délkeletre helyezkedett el. Napjainkban szociális lakások (bal oldali kép) és sportpályák (jobb oldali kép) találhatók egykori területén. A szerző terepbejárásakor készült felvételeken a helyszín

Forrás: M. Lovász Noémi felvételei

Az élelem olyan kevés volt, hogy az örök gyakran a rabok elől is elvették. Ezért némi korpa-, répa- vagy káposztalevesért és darabka száraz kenyérért órákon át kellett sorban állni. „Foksányban is belágereztek, és ott is ugyanazt a forró káposztalevest adták, mint addig” – idézte fel Török Imre. „Azt nem is lehetett ételnek nevezni. Akinek volt valami konzervdoboz vagy valami edényfélje, amit tudott szerezni, annak könnyebb volt. A katonák néha kölcsönadták kincstári csajkájukat, amit azelőtt a fronton használtak.

²²⁰ Az 1917-es oroszországi forradalom emlékűnepe. Az államszocializmus idején minden évben kötelezően megünnepelt történelmi esemény a pravoszláv naptár szerint október 25-én zajlott le, a Gergely-naptár szerint azonban november 7-ére esett.

²²¹ Bitay, 2006. január 13.

²²² Mile, 2004. március 25.

²²³ Varga, 2004. április 16.

Végül mindenki szerzett valamilyen konzervdobozt és valahogy azt a kis levest megittuk. Éppen elég volt ahhoz, hogy ne haljunk meg.”²²⁴

15. kép: Vass Károly Tordáról elhurcolt magyar civil egy német hadifogolytól szerzett, vésett virágdíszítéses és feliratos alumíniumcsajkája a szovjet fogságból. Wehrmacht-típuscsajka 1936-ból. Oldalán és tetején tulajdonosainak bevéssett neve: „W. Morgenstern, Vass Károly”

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: A-04. Tóth Orsolya felvétele

Sokáig vizet sem adtak, ezért rettenetes szomjúság gyötörte az embereket. Kínjukban a Foksányban mindenütt fellelhető sót nyalták, amitől csak még szomjasabbak lettek.²²⁵ „Brassóból elvittek Foksányba” – emlékezett Kelemen István. „Ott töltöttünk egy éjszakát egy sóraktárban. Nem lehetett lefeküdni, mert mindenütt víz volt és sódarabok. Magamhoz vettem ott egy jó nagy darab, öklömnyi nagyságú sódarabot. Zsebembe tettem, hogy legalább sóm legyen. Nyaljam a sót.”²²⁶

Hogy az élelmezés valamivel könnyebb legyen, az embereket századokba osztották, és lajstromot állítottak össze róluk. Ekkor készült a foglyok első rendszeresebb számbavétele. Fogságba esésük óta ugyancsak itt, a hatalmas foksányi táborban adódott először lehetőségük a tisztálkodásra. A fürdőhelyiségek azonban fűtetlenek voltak, így sokan

²²⁴ Török, 2006. december 6.

²²⁵ Vincze (1991): i. m. 3.

²²⁶ Kelemen, 2008. január 17.

megfáztak. A későbbi betegségek csíráit itt szedték össze az emberek. Gyakori lett a hasmenés, ugyanakkor feltűntek a szimulánsok is, akik igyekeztek kórházba kerülni. Sok valóban beteg embernek viszont ez nem sikerült, és többen meghaltak a foksányi gyűjtőtáborban.

16–17. kép: A foksányi gyűjtőtáborban 1944–1945-ben elhunyt foglyokat a város I. világháborús katonai temetőjében hantolták el. A bal oldali képen a temető bejárata, a jobb oldali képen a foksányi lágerben elhalálozott Demeter Sándor hadifogoly sírkeresztje látható

Forrás: M. Lovász Noémi felvételei

Minden foglyot kopaszra nyírtak, a tömeg uniformizálódott. Mindenkinék rabkülseje lett. A foksányi lágerben kezdődött el a később állandósuló cserekereskedelem is. A legfőbb értéket az élelmiszer, az evőeszköz és mindenek fölött a dohány jelentette. Idővel a foglyok között kezdett kialakulni egy bizonyos vezetőréteg, amely olyan személyekből állt, akikre mindenki hallgatott. Ők képviselték a tömeget a táborparancsnokság előtt abban a kevés esetben, amikor az valamiben kikérte a véleményüket.²²⁷

Mivel Foksányban állították össze a Szovjetunióba induló végleges fogolyszállítmányokat, itt is folytatódott a brassói tranzittáborból már ismert válogatási gyakorlat. Az elhurcoltak közül azokat, akiket munkavégzésre alkalmatlannak tartott, a táborparancsnokság szabadon engedte. Így térhetett haza a kolozsvári Református Kollégium két diákja, az alig 14 évesen elhurcolt Magyar Tibor és a 16 évesen foglyul ejtett Csorba László 1944 novemberében. Nem volt azonban ilyen szerencsés az ugyancsak 16 éves korában elfogott Bakó József, aki Foksány lágerében lelte halálát.²²⁸ Leírhatatlan fájdalma lehetett a Kolozsvárról elhurcolt 14 éves Kerekes Endrének, amikor a vele egyszerre

²²⁷ Szabó (1994): i. m. 33–36.

²²⁸ Kolozsvári (2007): i. m. 388.

elfogott bátyjától, a 16 éves Mihálytól el kellett szakadnia. Endrét ugyanis hazaengedték Foksányból, Mihályt viszont nem. Őt erősebb testalkatúnak ítélték, így bekerült az egyik Szovjetunióba irányított fogolytranszportba, és később az Urál hegység valamelyik erdei lágerében, vérhasjárványban nyomorultul elpusztult.²²⁹

A Szovjetunióba való indulás traumatikus élménye így maradt meg Török Imre emlékezetében:

„Indultak a szerelvények Oroszországba (*a Szovjetunióba – M. J. K.*). Az újabb bevagonírozáshoz kötődik egy vissza-visszatérő emlékem. A foksányi láger kapujánál egy zenekar játszott, miközben mi szálltunk fel a marhavagonokra. Egy fogoly magyar katona egyszer csak hozzám fordult, és azt mondta, hogy:

»– Na, fiú, most minket jól elhegedülnek. Visznek Oroszországba!«

És úgy is lett. A katonák, akik meglelt emberek voltak, a jövőre is másképp gondoltak, mint én, aki gyermek voltam.”²³⁰

Az újabb bevagonírozás és a szibériai száműzetések réme többeket ismét szökésre készítetett. Volt, akinek sikerült betegséget színlelve visszamaradni a kórházban, majd onnan elszökni, mások a barakk tetején elbújva várták meg a bevagonírozás végét.²³¹ Egyedi, nagy lélekjelenlétet igénylő módszert választott Denderle József kolozsvári római katolikus pap, aki egy megfelelő pillanatban, reverendáját felhajtva, egyszerűen kiállt a sorból és megindult az állomás felé tartó fogolymenettel szemben. Az örök helyi plébánosnak vélhették, így sikerült megmenekülnie.²³²

Út a szovjet céltáborokba

A foksányi gyűjtőtáborban összeállított és a helyi vasútállomásra gyalogosan kikísért fogolytranszportok vegyes összetételűek voltak. Az erdélyi magyar civileket nem külön csoportokban, hanem az Alföldön, Budapesten és másutt foglyul ejtett sorstársaikkal, valamint magyar és német hadifoglyokkal összekeverve vagonírozták be. Így indították el őket a Szovjetunió felé.

²²⁹ Kolozsvári (2007): i. m. 390.

²³⁰ Török, 2006. december 6.

²³¹ Így szökött meg a foksányi gyűjtőtáborból a civilként foglyul ejtett Faragó Ferenc teológiai tanár, Faragó József és Sándor Gábor néprajzkutatók, valamint Kiss Jenő író, költő. Lásd erről bővebben: Szabó (1994): i. m. 37. Szépirodalmi földolgozásban: Kiss (1992): i. m. 111–125.

²³² Lásd erről részletesen: Holok, 2004. március 22.

18. kép: A foksányi vasútállomás 1879–1881 között emelt és 2001-ben lerombolt műemlék épülete egy 1933-as felvételen

Forrás: Poze, Imagini, Focșaniul vechi si de astăzi. *Focșani*, 2013. március 30.

A foglyokat szállító vonatszerelvények Foksányból, az I. világháborús csata helyszínéről ismertté vált Mărășești-en keresztül, Tekucs²³³ felé haladtak. Itt rátérve a Bukarest–Jászvásár²³⁴ vasúti fővonalra, a fogolyvonatok Barlad,²³⁵ majd Vászló²³⁶ érintésével jutottak el Jászvásárig, ahol a Socola nevű városrész vasútállomásán átállították őket a széles nyomtávú orosz vasúti pályára.²³⁷ Ezután a szerelvények a Pruton átvezető vasúti hídon hagyták el Románia területét, az ungheni határátkelőn keresztül jutva ki a Szovjetunióba.²³⁸ Ezután különböző szovjet fogoly kényszermunka- és internálótáborok felé vették az irányt.

²³³ Románul: Tecuci.

²³⁴ Románul: Iași.

²³⁵ Románul: Bârlad.

²³⁶ Románul: Vaslui.

²³⁷ Az európai standard vasúti nyomtáv 1435 mm, míg az orosz széles vasúti nyomtáv 1520 mm. A kettő közötti különbség 85 mm.

²³⁸ Többek között lásd erről: Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991b), 14. 3.; Török, 2006. december 6.

Az elhurcolt erdélyi magyar civilek túlnyomó többségét Csernovicon,²³⁹ Kijeven, Moszkván és Kujbiseven²⁴⁰ át az Urál hegység déli lábainál levő Baskír Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság, valamint az azzal kelet felől szomszédos cseljabinszki terület erdei munkatáboraiba vitték.²⁴¹ A mai kazahsztáni határhoz viszonylag közel fekvő céltáborok légvonalban is mintegy 2700 kilométer távolságra voltak azoktól az erdélyi településektől, ahonnan a magyar civileket elhurcolták.

A foglyok számára ez a hosszú vonatút volt az egész fogság egyik legborzalmasabb része. Általában ötven-hatvan,²⁴² de néha az is megtörtént, hogy száz embert zsúfoltak a nagyobbfajta orosz marhavagonokba. Állni is alig volt hely egymás mellett. A vagonok ajtaját lezárták, a foglyokat egészen a táborba érkezésükig egyszer sem engedték ki. Csak az a pár kiszemelt ember szállhatott le egy-egy állomáson, aki az ételt vagy a vizet vitte fel a többieknek. A foglyok nagyon kevés és gyenge minőségű élelmet kaptak. Ráadásul naponta csak egyszer ehettek. Ritkán fordult elő, hogy a szárított kenyér mellé cukrot és konzervet is beadtak nekik.²⁴³ Mindennél nagyobb gond volt azonban a víz. Az örök egy vederben lökték be a vagonajtón, és a szomjúságtól rettenetesen gyötrődő foglyok a nagy tolakodásban gyakran felborították a vedret, így valamennyien szomjasak maradtak.²⁴⁴

A kiszállítás embertelen körülményeinek érzékeltetésére a leghitelesebb forrás a túlélők visszaemlékezése. Ezért a továbbiakban a velük készült interjúkból olvashatók szemelvények, amelyekből élesen kiviláglik, hogy a civil életből kiragadott emberek számára milyen életre szóló traumát jelentett a táborokig tartó, többhetes út. Bitay László emlékeiből:

„Borzalmasan összezsúfoltak, mintegy százan kerülünk egy vagonba. Igaz, ezek már nagyobb vagonok voltak, mint az itteniek. [...] [Ö]sszevegyítették a katonákkal. Már nem törődtek azzal, hogy ki a civil, ki a katona. Nem számított: ember-ember. A vonaton legalább három hetet utaztunk. [...] Az ellátás elég gyenge volt. Naponta egyszer felváltva vagy vizet, vagy levest adtak be egy vederben, amit azután konzervdobozokban osztottak ki. Kétszersültet is kaptunk minden nap, de kenyeret nem. Egy pokrócba vagy egy köpenybe téve adták fel, és azután mi elosztottuk magunk között. Akinek volt csajkája, szerencsés volt, mert volt miből egyen. Így, valahogy megúsztuk ezt az utazást is. Az öröknek volt egy külön kocsijuk, ők abban utaztak. Menet közben nagyon sokat számoltak, és persze motoztak minket. Mindenkitől elvettek mindent, amit csak tudtak: bicskát, órát, pénzt. Zabráltak.”²⁴⁵

²³⁹ Város Délnyugat-Ukrajnában, mai hivatalos ukrán nevén Csernyivci, a történelmi Bukovina tartomány központja.

²⁴⁰ Város Délnyugat-Oroszországban, a Volga középső folyása mentén, a Volgai járás székhelye. A város hivatalos neve 1935-ig és 1991 óta ismét Szamara.

²⁴¹ Papp (2001): i. m. 157.

²⁴² Szabó (1994): i. m. 37.; Ercsey (2006): i. m. 19.; Mile, 2004. március 25.

²⁴³ Szabó (1994): i. m. 39.

²⁴⁴ Vincze (1991): i. m. 3.; Papp (2001): i. m. 138.

²⁴⁵ Bitay, 2006. január 13.

Mint ahogy e visszaemlékezésből is kiderül, a szünni nem akaró számlálásokat, az úgynevezett *proverkákat* a szovjet örök mindig egy-egy alapos motozással kötötték össze, megfosztva a foglyokat maradék „értéktárgyaiktól”. Vadásztak a jobb minőségű bakan-csokra, kabátokra, nadrágszíjakra stb.²⁴⁶ A jobb ruhadarajaiktól ekképpen megszabadított foglyok a legtöbb esetben fűtetlen vagonokban, könnyű kabátjaikkal próbáltak éjjelente takarózni. Ez messze nem volt elegendő testhőmérsékletük állandó szinten tartására, és így néhányan komoly fagyási sérüléseket szenvedtek. A zsúfoltság miatt a vagonokban csak felváltva tudtak aludni.²⁴⁷ Ezért rövid idő alatt a legtöbben halálosan kimerültek.

A heteken át tartó út alatt a beálló téli hideg és a folytonos éhezés sorban szedte áldozatait. Csak a Tordáról elhurcolt 700 magyar civil közül 87-en pusztultak el a táborokba való kiszállítás közben.²⁴⁸ Csetri Elek így idézte fel a marhavagonokban uralkodó rettenetes körülményeket:

„Október 28-án indulva egy kerek hónapon át utaztunk Cseljabinszkon keresztül az uráli Magnyitogorszkba. A vagonban az égvilágon semmi sem volt. Egy idő után beállt az orosz tél. Egyesek megpróbáltak a falakból levágott szálkákkal tüzet csinálni. Ha egy szenesvagon mellett mentünk el, onnan szemet szereztek. Náluk levő eszközökből kis edényeket is készítettek. Mint a heringek feküdtek az emberek a vonatban, nappal álltak, éjjel feküdtek. Egy alkalommal száraz, sós heringet kaptunk, de nem adtak vizet utána. Rettenetes volt. A vasrészekre ráfagyott jeget lekapartuk, és kínunkban azt nyaltuk. Az ehetetlen koszt és a tetvek mindnyájunkat kikészítettek. Elkezdtek az emberek hullani. Mire megérkeztünk, a vérhas és a tetvek révén terjesztett tífusz miatt vagonunkban nyolcan haltak meg. Végül kiszállítottak minket Cseljabinszkban és egy vagongyárba tereltek. Onnan vittek egyeseket Ukrajnába, másokat a Kaukázusba. Itt egy napot töltöttünk, majd az én csoportomat bevagonírozták, és megállás nélkül Magnyitogorszkba vitték.”²⁴⁹

A helyi moldáv, ukrán és orosz lakossággal a foglyok semmilyen módon nem érintkezhetek. De a szovjet propaganda által megtévesztett és a háborús pusztítások miatt ellenséges érzelmű lakosság amúgy is előítéletekkel teli és bizalmatlan volt velük szemben. Ugyanígy a szovjet katonák is, akik közül legtöbben a foglyokban továbbra is csak az ellenséget látták. Sokszor még az örök sem tudták megvédelmezni tőlük a lágerek felé tartó fogolyszállítmányokat. Erre emlékezett Kelemen István is:

„Beraktak az oroszok vagonjába, oda már száz embert tettek be. Felmentünk Csernovicig. [...] Befut egy másik szerelvény orosz katonákkal, köztük nők is voltak, az ajtó földre volt húzva, ott volt egy asztal, ittak, s az egyik fehérnép veszi a pisztolyt és löni kezdi a mi vagonunkat. Pisztollyal. Az egész banda egymáson voltunk, hasra feküdve. És a lyukak ott maradtak a vagon oldalában. Azt is megértük. Ez volt az első bemutatkozásuk.”²⁵⁰

Ugyanez olvasható a Mile Józseffel készült interjúban is:

²⁴⁶ A folytonos motozásokról lásd Papp (2001): i. m. 138.

²⁴⁷ Szabó (1994): i. m. 38., 41.

²⁴⁸ Csetri (2017): i. m. 13.

²⁴⁹ Csetri, 2004. április 22.

²⁵⁰ Kelemen, 2008. január 17.

„Vonatunkra minden állomáson rálóttak. Sokszor a katonák felszálltak és elvették a még használható cipőinket, kabátjainkat. Menet közben egyszer vagy kétszer sós halat kaptunk. Szörnyű volt a szomjúság utána. Kötelekre, nadrágszíjra kötöttük a konzervdobozokat és kilógatva a vonatablakon gyűjtöttük a havat. A bajunkat a vagon aljába vájt lyukba végeztük. Egy társunk nemsokára meghalt, Veress nevű szomszédom pedig megbolondult. Tele lettünk tetűvel. Heteken át utaztunk Magnyitogorszkba a szörnyű hidegben, borzalmas körülmények között.”²⁵¹

A végletekig kimerült, éhező és rettenetes szomjúság által gyötört foglyok a lehető legtalálékonyabb módon próbálták meg vízhez jutni. Kelemen István ezt így elevenítette fel:

„Az összekötözött nadrágszíjammal egy fazekat lógattam ki az ablakon, és a havat vettem fel vele. Mindig kellett figyeljem, milyen pozícióban áll, hogy akkor engedjem el, amikor egy kicsi hó ment belé. Nem telt meg a fazék. Felhúztam, már tíz kéz nyúlott felé... [...] Egész éjjel halásztam a havat. Aztán odaadtam a többieknek a fazekat, mert már nem bírtam tovább. De nem bírta az sem, akinek a vállán álltam, hogy a fenti kis ablakot elérjem. Voltak, akik nyalták le a nyitszegeket benn a vagonban. Azon vastagon állt a hóharmat. Nyalták, aztán ragadt oda a nyelvük. Mire kivittek, nyolcan meg voltak halva. Azok sorba voltak téve a túlsó ajtóhoz. A többiek már leszedték a ruhákat róluk. Egymásra voltak téve. A legelső már lapos volt...”²⁵²

Az elhurcolt emberek többségének fogalma sem volt arról, hogy merre viszik őket. Az pedig, hogy hova tartanak, mindegyikük előtt rejtély volt. A rácsos vagonablakokon át kitekintve az egymástól nagy távolságra eső állomások cirill betűs nevét igyekeztek kibetűzni. A vonatút legnagyobb részében azonban órákon át robogott a szerelvény végig az ukrán, majd az orosz sztyeppén anélkül, hogy egyetlen lakott helységet érintett volna. A háború nyomai mindenütt látszottak, az állomások fel voltak robbantva, a hidak jó része szintén. Kiegett harckocsik és katonai járművek roncsai heverték a végtelen pusztaságokon.

Mivel úti céljuk felől hiába faggatták az öröket, félelmükben az emberek a legszörnyűbb haláltáborokat képzeltek el. Emiatt néhány végletekig elkeseredett fogoly szökni próbált. A határon túl azonban már minden szökési kísérlet megghiúsult. Ha a foglyok mégis ezzel próbálkoztak, felfesztve a vagonok padlódeszkáit, és a robogó vonatból a hóba ugrottak, menekülniük nem lehetett. Az ellenséges érzelmű helybeliek átadták őket a rendőröknek, rosszabb esetben a csellengő, szökött foglyok után állandóan kutató titkosrendőrségnek. A szabály az volt, hogy a fogolynak vissza kellett kerülnie saját transzportjába.²⁵³ Varga Márton egyike volt azoknak, akik mindenre elszántan a szökés útját választották – sikertelenül. Filmbe illő kalandját évtizedekkel később így elevenítette fel a vele készült interjúbán:

„Amikor átmentünk a határon, elvesztettük utolsó reményünket is. Harkovot²⁵⁴ elhagyva már nem bírtam tovább. Dózsa János barátommal elhatároztuk, hogy kiugrunk a vonat ablakán. A többiek

²⁵¹ Mile, 2004. március 25.

²⁵² Kelemen, 2008. január 17.

²⁵³ Varga, 2004. április 16.

²⁵⁴ Ma Harkiv, Ukrajna.

nem akartak engedni, mert féltek az örök bosszújától. Mi mégis megszöktünk. Előbb én ugrottam ki, majd Dózsa János. Szerencsésen földet értünk a nagy hóban. Oroszok mentek el mellettünk, köszöntek. Motyogtunk valamit, mert egyikünk sem ismerte a nyelvet. Végül valakinek gyanúsak lettünk, és elkezdett kérdezgetni minket. Mivel nem tudtunk felelni, visszavittek a legközelebbi kis állomásra. Másnap két szovjet katonával bekísértek a GPU²⁵⁵ helyi székházába. Itt három-négy tiszt oroszul beszélt hozzánk, megpróbálták kihallgatni. Még szótárral sem értettük meg egymást. Mikor látták, hogy nincs mit kezdjenek velünk, bezártak a harkovi börtönbe, amely egyik legnagyobb ilyen intézmény volt akkor Európában. Újra foglyok lettünk.”²⁵⁶

A foglyok túlnyomó többsége azonban nem gondolt a szökésre. A sok szenvedéstől teljes apátiába süllyedtek, és az sem érdekelte őket, hogy milyen táborba kerülnek. Egy idő után már csak azt várták, hogy megérkezzenek. Mindegy, hogy hova, csak a borzalmak érjenek véget.²⁵⁷ A táborokba való kiszállítás általában néhány hetet, de volt úgy, hogy több mint egy hónapot is igénybe vett, ugyanis a háború még tartott, és a fronton harcoló szovjet egységek számára utánpótlást szállító katonai szerelvényeknek abszolút elsőbbségük volt. Ezért, a túlterhelt vasútvonalakon haladva, a foglyokat szállító szerelvények néha napokig vakvágányokon voltak kénytelenek vesztegelni félrehúzva egy-egy állomáson, ameddig a katonavonatok elhaladtak.²⁵⁸ Emiatt az amúgy is hatalmas, több ezer kilométeres távolságot a fogolyvonatok elképesztően hosszú idő alatt tették meg.

A többhetes vonatút alatt balesetek is előfordultak. Kelemen István is sérülten érkezett meg a céltáborba:

„November 1-jén indultunk el Csernovicból és 24-én érkeztünk Magnyitogorszkba. [...] Volt olyan vagon, ami csak lécből volt. Azok a szerencsétlenek, akiket abban vittek... Az oroszoknál már szeptemberben le volt esve a hó. Novemberben már komoly, félméteres hó volt. [...] Adtak egy pléh dobkályhát. Minden vagonba betettek egyet-egyet, hozzá darab szén és kisebb farönköket dobtk be. [...] Leszedtünk mindent a vagonban, ami mozgatható rész volt. Volt egy hosszú erősítő valami, amihez kötötték a marhákat. Azt lefeszítettük. Ütöttük, vágtuk az egészet. Azt is elégettük. Voltak kallantyúk fából, azt is elhasítottuk, és azt is be a tűzbe. A többiek látták, mennyit dolgoztam és odaengedtek, hogy üljek a kályhához közel. Elaludtam és hozzáért a kezem a sárgán izzó kályhához. Egyszer csak érzem, hogy csúszik a kezem. Elcsúszott a bőr a kályha oldalán. Akkor kitéptem egy darabot az ingemből és befásliztam. Teljesen beleragadt. Még napokig vittek. Én a kezemmel így kerültem ki.”²⁵⁹

Mindezek ellenére elmondható, hogy Kelemen István mégis a szerencsésebbek közé tartozott. A zárt marhavagonokban szállított foglyok közül ugyanis – mint ahogy a korábban idézett visszaemlékezésekben is olvasható – sokan útközben kiszenvedtek, vagy annyira legyengülve érkeztek a táborba, hogy ott már nem lehetett rajtuk segíteni. A mindenütt megjelenő tetvek elterjesztették a flekktífuszt, ami a gyenge táplálkozásból eredő kró-

²⁵⁵ Az 1922 és 1934 között működő Állami Politikai Igazgatóság nevének rövidítése. Az idézett szövegben hiba, ugyanis a politikai titkosrendőrség hivatalos neve 1944-ben már Belügyi Népbiztosság (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel), rövidítve NKVD volt.

²⁵⁶ Varga, 2004. április 16.

²⁵⁷ Lásd erről: Ercsey (2006): i. m. 20.

²⁵⁸ Szabó (1994): i. m. 40–42.

²⁵⁹ Kelemen, 2008. január 17.

nikus hasmenéssel és vérhassal karöltve az elhurcoltak körében isszonyú pusztítást vitt végbe. Nem volt olyan vagon, amelyben ne halt volna meg valaki.²⁶⁰ A holttesteket legtöbbször egyszerűen kidobálták a szerelvényből, vagy jobb esetben az utolsó vagonban helyezték el.

Megérkezés a céltáborokba

Hetekig tartó, keserves út után a még élő, de végsőkéig elcsigázott, reményvesztett foglyok megérkeztek a kijelölt foglytáborokba. Az úti cél egészen az utolsó pillanatig ismeretlen volt számukra. Mikor már minden reményt feladtak, útjuk egyszerre véget ért. „Egy hegy közepén megállt a vonat. Lent a mélyben folyó kanyargott, a Belaja” – olvashatjuk Vincze Sándor visszaemlékezésében az Urál hegységben levő Asába való megérkezésről. „Állt a vonat, s egyszer csak kinyitották a vagonajtót. Ránk parancsoltak, hogy ugorjunk le. Ám mind dávájozhatott az orosz, mert mozdulni nem tudtunk. A legerősebbek megpróbálták, de az lett a vége, hogy ki, amint kászálódott elő, gurult is le a töltésen, magatehetetlenül.”²⁶¹ Ugyanazon fogolytranszport megérkezéséről Ercsey Gyula így írt:

„Valahol az Urál és Szibéria határvidékén megállt a vonat. [...] Meglazultak a súlyos vaspántok, dübörögve nyíltak a vagonajtók, hideg levegő zúdult a gőzölgő vagonokba. Mint a rögök zuhantunk ki a fagyos földre. Néhányan azonnal talpra álltunk, és kábultan néztünk az elénk tároló ijesztő látványra. Kimeredt szemmel valami jelzést kerestünk, valami feliratot, hogy hol is vagyunk, de csak azt láttuk, hogy halottakat dobálnak ki a vagonokból, és halomba rakják a megdermedt tetemeiket. [...]

Nem volt rokonom az áldozatok közt, sem barátom vagy ismerősöm, mégis szomorúság vett erőt rajtam, és a látványtól megdöbbentem. A halottak már megderesedtek a fagyban. Megrettenve néztem a halottakat, és borzadva gondoltam a jövőmre, hogy mi vár rám ebben az idegen, zuzmárás országban. Marcona katonák, géppisztollyal vigyázták a téren szédelgő, megriadt embereket. Egyesek jártányi erejük végén, négykézláb kúsztak a talpon állók illuzórikus biztonsága felé. [...] Sírás, kiabálás, könyörgés. [...] Őrség vesz körül, és egy nagyobb térségre terelnek, taszigálnak, lökdösnek, ordibálnak, hogy álljunk fel, sorakozzunk – po pjáty – ötösével. [...] Az én csoportomat – lehettünk vagy ezren – szüntelen dávájozások közepette elindították a folyó irányába, és a távoli erdő felé vezettek.”²⁶²

A vonatút szenvedéseit túlélők megérkezése a foglytáborokba mindenütt hasonló jelek között ment végbe. „Megérkeztünk Magnyitogorszkba” – emlékezett Mile József. „Amikor ki kellett szállnunk, nem volt erőnk. Összecsuklottam. Úgy dobáltak fel a többiekkel együtt egymás hegyére-hátára egy teherautóra, a kezemet és a lábamat fogva. Bevittek minket a fürdőre, ahol megborotváltak mindenütt, mert tele voltunk tetűvel.

²⁶⁰ Többek között lásd erről: Papp (2001): i. m. 139.

²⁶¹ Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991c), 16. 4.

²⁶² Ercsey (2006): i. m. 41–43.

Akinek még volt ruhája, cipője, elvették. Rongyokat és fatalpú, a felső részén vászonból készült cipőket adtak.”²⁶³

Nem állt azonban minden táborban teherautó rendelkezésre a járni képtelen foglyok szállítására. Főleg a kisebb, erdei altáborok esetében volt általános jelenség, hogy a vasúti megállóhoz való megérkezés után még hosszú, kínos gyaloglás következett a lágerig, amit a végsőig kimerült foglyok közül sokan nem bírtak megtenni. Még az örök levegőbe leadott riasztó lövései sem hatottak rájuk. Többen lemaradoztak, és összeestek a hóban. Otthagyták őket kiszenvedni, vagy kísérőik egyszerűen agyonlőtték őket. Nehéz sorsuk miatt az emberek egy részéből fokozatosan kiveszett a szolidaritás és a segítőkészség. A foglyok között gyakran veszekedés tört ki, mert azokat a betegeket, akiknek semmilyen rokonuk, barátjuk a sorstársak között nem volt, senki sem akarta cipelni. Aki még bírta a menetelést, igyekezett az élcsoporthoz maradni, hogy megérkezéskor elsőként juthasson a melegnek remélt barakkba.²⁶⁴ A tábor elé érkezve azonban az igyekvőknek csalódniuk kellett, mert a fogolymenetet csak órákon át való sorban állás és többszöri számlálás után engedték be a barakkokba. A betegeket és a végletekig legyengülteket a kórházbarakkban helyezték el, míg a jobb erőben lévőket az örök azonnal munkára irányították.²⁶⁵

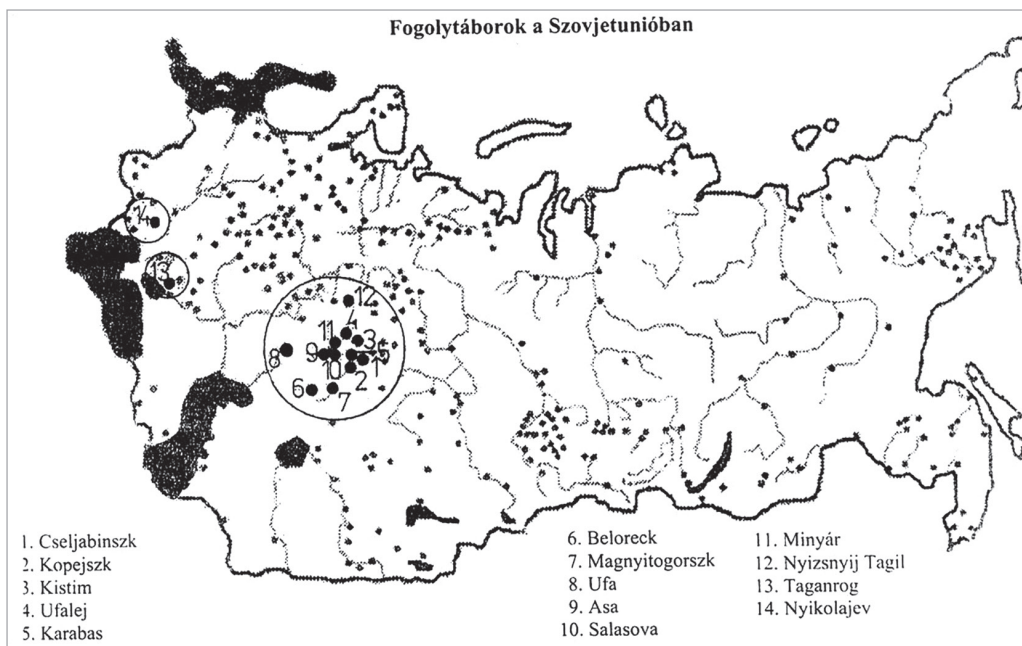
De pontosan hova is kerültek? Két évtizedes kutatásaim eredményeként megállapítható, hogy az elhurcolt erdélyi magyar civileket, a munkaerőre való igény alapján, a Gupvi 14 táborába és az azokhoz tartozó legalább 93 altáborba szórták szét a Szovjetunió hatalmas kiterjedésű délnyugati és északnyugati területein. A legtöbb céltábor az Urál hegység délnyugati és délkeleti lejtőin helyezkedett el – orosz léptékkal mérve – általában egymáshoz viszonylag közel, olyan nagyobb közlekedési csomópontok és ipari központok környékén, mint Magnitogorszk (257., 257/2., 1079., 1080., 1081., 7602., 7605. sz. láger), Cseljabinszk (102., 102/2., 102/5., 102/9., 102/24., 102/30. sz. láger), Asa (6., 130., 130/1., 130/3., 130/4., 130/5., 130/7., 319/1. sz. láger) és Ufa (319., 319/2., 319/3. sz. láger). E nagyobb városok mellett működtek a központi lágerek, amelyeket körülvettek a közeli kisebb települések körzetében létesített altáborok. Ilyenek voltak Salasova (6., 130/9. sz. láger), Novi Salasova, Beloreck (7775., 7777. sz. láger), Karpacsova, Minjar, Isimbaj, Kistim (180/12. sz. láger), Karabas, Nyizsnyij Tagil, Ufalej, Kopejszk (201., 202., 204. sz. láger), Tvarájá Platyina és más helységek lágerei.²⁶⁶ Mint már korábban szó volt róla, ezek a táborok – mintegy a sors furcsa fitoraként – Baskíriában és a cseljabinszki területen, azaz éppen a magyar őshazában (*Magna Hungaria*) voltak...

²⁶³ Mile, 2004. március 25.

²⁶⁴ Lásd erről: Szabó (1994): i. m. 45.

²⁶⁵ Lásd erről: Vincze Sándor: Pokoljárás, *Szabadság*, 3. (1991d), 18. 3.

²⁶⁶ Az uráli fogolytáborokról többek között lásd Papp (2001): i. m. 139., 142–143., 150., 152., 157–159.; Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből 1944–1948*. Marosvásárhely, Mentor, 2002. 148.

1. térkép: A különböző fogoly- és munkatáborok, ahol az erdélyi magyar civilek többsége fogságát töltötte a Szovjetunióban

Forrás: a szerző szerkesztése

2. térkép: Ahogy a fogoly emlékezett: az Urál hegység délnyugati lábainál fekvő fogolytáborok a Harmati Miklós egykori fogoly által készített térképen

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: H-410

Az elhurcolt erdélyi magyar civilek szerencsésebbnek mondható, kisebb része viszonylag közelebb és enyhébb klímájú vidékekre jutott. Őket a Gupvi délnyugati táborrendszeréhez tartozó Volga menti lágerekbe, Sztálingrád²⁶⁷ közelébe (362., 362/3., 362/6., 362/9., 362/10. sz. láger), a Saratovi területre, az Azovi-tenger partvidékére, a Taganrog melletti táborokba (251/2. és 356/1. sz. láger),²⁶⁸ a Rosztovi területen levő Novosahyinszk (430/2. sz. láger) és Sahti környékére (182/1., 182/3., 182/6. sz. láger), a Krasznodari területre (148/5., 148/25., 148/26., 148/27. sz. láger), de főleg a Krím félszigetre vitték, ahol az ottani nagyvárosok Feodoszija, Szimferopol és Szevasztopol (299. sz. láger) környékén kialakított munkatáborokban raboskodtak. Utóbbinak a 2., 3. és 7. altáborában működött, ahova szintén eljutott néhány erdélyi magyar fogoly.²⁶⁹ A Krímbe irányított fogolytranszportok egyikében volt a Kolozsvárról elhurcolt Török Imre is, aki a vonatútra és a Feodoszijába való megérkezésre így emlékezett:

„Három hétig utaztunk a marhavagonban. Az úton egy ízben három napig semmit, sem vizet, sem kenyeret nem adtak. Rettenetes állapotok voltak. Sokan meg is haltak már a vagonban. Voltak olyan katonák (*hadifoglyok* – M. J. K.), akik jobban tájékozódtak. Például emlékszem, hogy említették Dnyepetrovcskát,²⁷⁰ és arra is emlékszem, hogy a vonat egy olyan részen haladt át, hogy akármerre is néztünk ki, mindenütt csak tengert láttunk.²⁷¹ Az egyik katona azt mondta, hogy: »– Fiúk, jófele megyünk, a Krím félszigetre.«

Csak egy vasúti sín pár és egy országút vitt be a félszigetre. Jó hely volt, mert nem volt hideg. A tengerpartra, egy Feodoszija nevű városba érkeztünk. Ami azonnal szembeötlött, az volt, hogy nem volt egy ép épület. Emlékszem, hogy láttam ép köztéri szobrokat, de ház egy sem volt egészben.²⁷² Megállt a szerelvény, és a minket váró orosz egészségügyi csoport (nők és férfiak) felszólított, hogy szálljunk ki. De senki sem tudott leszállni a vonatról. Aki megpróbálta, kigurult, mint egy káposzta. Úgy le voltunk gyengülve, hogy nem volt semmi erőnk. Vegyesen voltunk, rengetegen, keverve mindenféle nemzet tagjai. Többek között csehek is voltak közöttünk. Még decemberben, karácsony előtt megérkeztünk.”²⁷³

Az erdélyi magyar foglyok közül néhányan azonban a Krím félszigetnél sokkal zordabb vidékekre kerültek. Őket az északi sarkkör közelébe, a Karél-Finn Szovjet Szocialista Tagköztársaság Onyega-tó körüli területére vitték. Itt a stratégiai fontosságú, Szentpé-

²⁶⁷ Eredetileg Caricin, 1925 és 1961 között Sztálingrád, 1961 óta Volgográd.

²⁶⁸ Sok más sorstársa mellett Taganrogban raboskodott 1944 és 1948 között Mikó Imre országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt országos politikai főtitkára is. Lásd erről: Balázs (2003): i. m. 149.

²⁶⁹ Dupka György kutatásai alapján.

²⁷⁰ Város Ukrajnában, a Dnyeper partján. 1776-os alapításától 1926-ig Jekatyerinoszlav, 1926 és 1991 között Dnyepetrovcsk, 1991 és 2016 között Dnyipetrovcsk. Ma Dnyipro.

²⁷¹ Tévedés az idézett szövegben: nem tengert, hanem hatalmas tavakat láthattak a Krím félszigetre tartó foglyok. Az utalás ugyanis valószínűleg a Krím félszigetre bevezető, Perekopi-földszorosától keletre levő, kiterjedt tóvidékre vonatkozik, amelyen átvezet a Novoolekszijivka és Dzsankoj közötti vasúti vonalszakasz.

²⁷² Feodoszijában és környékén 1941 novembere és 1942 januárja között súlyos harcok dúltak a német és a szovjet hadsereg között, amelyek során a város nagy része megsemmisült. A németektől végül 1944. április 13-án, alig nyolc hónappal az illető fogolyszállítmány érkezése előtt foglalta vissza a várost a szovjet hadsereg.

²⁷³ Török, 2006. december 6.

tervár–Murmanszk-vasútvonalon fekvő szegezszai 7212. sz. központi láger²⁷⁴ és az ahhoz tartozó medvezsegorszki és kacsikai altáborok voltak a célállomások, ahova igencsak hosszúra nyúlt vonatút után érkeztek meg.²⁷⁵ A levonteként Sopron közelében foglyul ejtett, kolozsvári származású Kerekes György évtizedekkel később, visszaemlékezésében így írta le a kiszállítást:

„Dupla vágányok voltak mindenfelé, nem kellett bevárni a szemből jövő vonatokat. [...] Már eltelt 20 nap és még nem érkezünk meg sehová. [...] Nagyon messze voltunk otthontól, már a vagonokat sem zárták be. [...] Az állomások egyre ritkultak, apróbbak is voltak, az idő is egyre hidegebbre váltott, [...] a vagon ajtaját már mi zártuk be, mert fáztunk. Beérkeztünk egy nagyobb állomásra, [...] nem tudtuk, hol vagyunk. Leszállítottak a vagonokból, megszámoztak és irány a szegezszai láger. [...] 24 napot utaztunk egyfolytában ahhoz, hogy [...] kijussunk a karéliai főlészetre, a 7212-es hadifogolylágerbe.”²⁷⁶

Sok erdélyi magyar a mai Ukrajnába jutott, ahol több mint 120 fogolytábor működött.²⁷⁷ Az ide irányított magyar foglyok többségét az Ukrán Szovjet Szocialista Tagköztársaság belső területeire: Kijev, Lvov,²⁷⁸ Nyikolajev²⁷⁹ (126. sz. láger),²⁸⁰ Maghino, Harkov és Sztálinó²⁸¹ lágereibe, valamint a Donbász hírhedt szénbányáinak közelében felállított gorlovkai (28., 242., 242/2.), koborlai (144/3., 144/9.), Kraszniy Lucs-i (256., 256/1., 256/13., 256/43.) és más munkatáborokba szállították.²⁸² Otthonuktól a legkevésbé távol azok az erdélyi civilek voltak, akik a mai Moldova Köztársaság területén, Kisinyov (198., 198/1., 198/2., 198/3. sz. láger) és Bender²⁸³ hadifogolytáboraiiban kényszerültek rabságuk hosszú éveit tölteni. Ez utóbbiba, a mai transznisztriai régió második legnagyobb városában működő 104. sz. lágerbe jutott ki egy fogolyszállítmánnyal a Detrehemtelepről elhurcolt Moldvai Béla is. Emlékeit ekképpen elevenítette fel:

²⁷⁴ A szegezszai lágerben 1945 elején 1600 fő raboskodott, kizárólag magyar civilek és hadifoglyok. Lásd erről: Benkő Levente és a szerző által készített interjú Bara András (sz. 1925. november 1.) egykori honvéd hadifogollyal, Kézdiszentlélek, 2016. július 16. Benkő Levente és a szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Bara, 2016. július 16.)

²⁷⁵ Fogarasi Sándor visszaemlékezése. In Kocsis István (összeáll.): *Kolozsvári levonték emlékezései az orosz fogságról*. Kiadatlan kézirat a szerző tulajdonában. 1.

²⁷⁶ Kerekes György visszaemlékezése. In Kocsis István (összeáll.): *Kolozsvári levonték emlékezései az orosz fogságról*. Kiadatlan kézirat a szerző tulajdonában. 4.

²⁷⁷ Joël Kotek – Pierre Rigoulot: *A táborok évszázada. Fogva tartás, koncentrálás, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve*. Ford. Szilágyi András, Vajda Lőrinc, Budapest, Nagyvilág, 2005. 134.

²⁷⁸ A 14. századtól Lwów, 1772 és 1918 között Lemberg, 1918 és 1945 között ismét Lwów, 1945 és 1991 között Lvov, ma Lviv.

²⁷⁹ Ma Mikolajiv.

²⁸⁰ Lásd erről a szerző által készített interjút Dózsa Sándorral (1930–2014), az elhurcolt Dózsa János öccsével, Kolozsvár, 2004. április 19. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Dózsa, 2004. április 19.)

²⁸¹ Ma Donyeck.

²⁸² Lásd erről bővebben: Murádin János Kristóf: Ungarische Zivilisten von Klausenburg in sowjetische Gefangenschaft 1944–1949. *West Bohemian Historical Review*, 6. (2016d), 1. 87.

²⁸³ A város nem hivatalos, román neve Tighina.

„Körülbelül két hétig vittek Foksányból a szerelvényen, de nem mentünk messze, csak a moldvai Kisinyovig. Sokat állt a vonat az állomásokon, de nem tudtuk, hogy miért. Együtt voltunk a székelyföldiekkel a marhavagonban, vagy 40–50 személy. Csak abból az egy vagonból hárman-négyen is megszöktek. Jól emlékszem rá. Moldvában kivagoníroztak és Tighinában egy részben leégett várban²⁸⁴ helyeztek el. Ott mind magyarok voltak, 3500 fogoly. Hozzávetőleg fele a Székelységből került oda és fele az anyaországból. Mire a háború véget ért, fél év alatt a 3500 személyből nem maradtunk, csak 500-an. 3000 mind meghalt ott.”²⁸⁵

Az itteni kirívóan magas elhalálozási szám nem elírás és nem is túlzás, ugyanis 1944–1945-re vonatkozóan a 104. sz. láger más forrásokban is nagyon hasonló mortalitási adattal jelenik meg.²⁸⁶ A rendkívül súlyos benderi lágerkörülmények más túlélők emlékezetében is megmaradtak. Hazatérése után több évtizeddel a Backamadarasról elhurcolt, és a fogságot szerencsésen túlélő Csíki Imre hasonló módon 3600 táborlakóról tett említést, akik közül 500 élte túl a megpróbáltatásokat. Egyébként maguk a Backamadarasról származó és a benderi lágerbe került civil foglyok sorsa is nagyjából ezt az elhalálozási arányt tükrözi vissza. A nyárádmenti faluból 1944. október 24-én elhurcolt 11 magyar civil²⁸⁷ közül ugyanis a 104. sz. lágerbe jutott 10 fogoly négyötöde, 8 fő hunyt el a hírhedt moldvai táborban.²⁸⁸

Nem számított tehát, hogy milyen messze vitték az embereket; a fogság súlyosságát és így a túlélés lehetőségeit alapvetően a helyszíni körülmények és nem a távolság határozta meg. A lágernek belső életét és az elhalálozási számokat, arányokat a következő fejezet részletesebben tárgyalja.

Közbenjárások a foglyok szabadon engedéséért

Fontos és mindenképpen figyelemre méltó tény, hogy a civilek teljességgel jogtalan és durva elhurcolása nemcsak magukra az érintettekre, hanem közvetlen hozzátartozóikra is traumatikus hatással volt. Sokan életük végéig nem tudták földolgozni azt a pillanatot, amikor szemtanúi voltak szerettük foglyul ejtésének. Így az elhurcolt erdélyi magyar fiúk és férfiak szabadon bocsájtása érdekében is természetesen elsősorban kétségbeesett családtagjaik próbáltak meg közbenjárni. Először a Magyar Dolgozók Szövetségéből (MADOSZ) 1944. október 16-án Magyar Népi Szövetségé (MNSZ) alakuló erdélyi magyar baloldali szervezethez folyamodtak abban a reményben, hogy politikai vonalon sikerül elérni a foglyok hazaengedését. Az MNSZ irodáiban azonban elhárították az elhurcoltak hazahozatalára vonatkozó kérésüket.

²⁸⁴ A törökök által, a 16. század közepén épített, híres benderi (tighinai) várról van szó.

²⁸⁵ Moldvai, 2016. február 11.

²⁸⁶ A benderi (tighinai) 104. sz. hadifogolytáborban 1944. október 24-én 10 000, 1945-ben pedig már csak 7000 főt tartottak nyilván. Lásd erről: *Szovjet táborok magyar foglyai* (é. n.).

²⁸⁷ Lásd 7. melléklet.

²⁸⁸ Lásd erről: Pál-Antal Sándor – Makkai Endre: A kommunizmus jármában. In Pál-Antal Sándor (szerk.): *Backamadaras 600 éve 1392–1992*. Székelyudvarhely, INFOPRESS Rt., 1992. 68.

Az eredménytelenség nem csüggesztette el a hozzátartozókat, akik most már egyenesen a nyilvánosság akkori legfontosabb fórumaihoz, a napilapokhoz fordultak segítségért. A történetekről azonban a korabeli magyar sajtó legnagyobb része mélyen hallgatott. Az MNSZ kolozsvári napilapja, a *Világosság* is csak kitartó kérdezősködéseikre válaszolva, november második felében említette végül az elhurcolásokat. A lap egyik számában „a felszabadulás első napjaiban biztonsági okokból elvitt férfiak”-ként utalt a fogságba vetett civilekre.²⁸⁹ Ezután a cikk folytatásában minden további közbenjárási kérésnek elébe menve leszögezték: „Kérdéseikre őszintén megmondottuk, hogy sem a hadifoglyok, sem az elszállítottak (*sic!*) dolgában semmit nem tehetünk, hiszen a velük való érintkezést szigorú hadijog szabályozza s bizonyára időnek kell eltelnie, míg a kijelölt helyeken történő számbavételük után a hozzátartozók levelezésbe bocsátkozhatnak velük.”²⁹⁰ Bár tény, hogy az erdélyi magyar sajtó nem volt abban a helyzetben, hogy a győzedelmes szovjet fegyveres erők fogságába került emberekért bármit is tehessen, mégis, az adott körülmények között legalábbis cinikus volt „hadijogot” emlegetni akkor, amikor a civilek elhurcolása teljességgel ellentmondott mind az 1907-es, még a cári Oroszország által szorgalmazott, hágai hadifogoly-egyezménynek, mind az 1929-ben megkötött genfi hadifogoly-konvenció előírásainak. Ezek ugyanis tételesen tiltották, hogy háborús konfliktus esetén a polgári lakosságot más állam területére kényszermunkára vigyék.²⁹¹

Mindazonáltal a sajtó annyiban segítségére volt az elhurcoltak szeretteinek, hogy 1945 elejétől olykor közölte a foglyok hazaküldött üzeneteit, illetve teret engedett hozzátartozóik társadalomhoz címzett, közvetlen segítségkéréseinek. A *Világosságban* két és fél éven keresztül, 1945 márciusától 1947 szeptemberéig megjelent egy rovat *Ki tud róluk?* címmel, amelyben az otthon maradt családtagok közléthették elvitt szeretteik nevét és eltűnésük időpontját, helyszínét. Annak körülményeit azonban nem pontosíthatták, és a szovjet „felszabadítók” szerepét az elhurcolásban egyáltalán nem említhették... Segítségkéréseik ilyen formában nem sok eredményt hozhattak.

A foglyul ejtett civilekért egyedül a temesvári *Szabad Szó* állt ki, igen bátran és szókimondóan, igaz, az is csak 1945 januárjában, amikor már a Szovjetunió munkatáborai rég elnyelték őket: „Ezrek és ezrek elhurcoltattak, akik mind, kivétel nélkül magyar nemzetiségűek voltak, hogy ezáltal az észak-erdélyi magyarság minél inkább megritkítsék.”²⁹² Ez azonban csak egyedi eset volt, hiszen a szovjet fogolyszedési akciókról nem lehetett nyíltan kimondani az igazat, legfeljebb nagyon szűk körben ismertté váló, bizalmas diplomáciai levelezésekben. Így tett Demeter Béla, a magyar Békeelőkészítő Osztály Erdély-szakértője is egyik Budapestre küldött jelentésében: „A Vörös Hadsereg

²⁸⁹ Válasz szomorú asszonyoknak. *Világosság*, 1. (1944), 30. 3.

²⁹⁰ Válasz szomorú... (1944): i. m. 3.

²⁹¹ Lásd erről: *Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907* (é. n.); *Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929* (é. n.). Az egyezményekre utal: Stark Tamás: Magyarok szovjet fogságban. *História*, 17. (1995), 2. 24.

²⁹² Magyar Népi Szövetség Népvédelmi Egyesület: A Magyar Népi Szövetség és a Népvédelmi Egyesület drámai rangú kiáltványa az internáltak ügyében. *Szabad Szó*, 2. (1945), 13. 2.

vonult be tavaly ősszel erre a területre, ahol kitörő örömmel üdvözölték őket. (*Sic!*) [...] Ekkor szedték össze a városok és falvak népeit, oktanul összefogdosták és internálótáborokba hurcolták.”²⁹³

Rövid idő alatt nyilvánvalóvá vált, hogy a sajtó segítségével a foglyok keserű sorsán nem lehet változtatni. Látva a helyzet reménytelenségét, kolozsvári magyar anyák, hitvesek és árván maradt gyermekek egy kitartó csoportja végül a református egyházhoz fordult segítségért. Szeretteik mielőbbi szabadon bocsátása érdekében, Vásárhelyi János kolozsvári református püspököt kérték fel közbenjárásra a magyar kormánynál. Meghatóan őszinte sorokban fejezték ki hónapok óta tartó, szomorú helyzetüket, 1945. március 2-i keltezésű levelükben:

„Az összes kolozsvári magyar nők nevében, síró és kétségbeesett magyar anyák, hitvesek és elárvult gyermekek nevében fordulunk nagyméltóságodhoz segélyért, oltalomért és pártfogásért azoknak a szerencsétlen elhurcolt magyar embereket (*embereknek* – *M. J. K.*), kiket minden ok nélkül, ártatlanul elraboltak családjukból, otthonukból, hogy kegyetlenül kínozzák és halálba vigyék őket. (*Sic!*) A mi fájó lelkünk, szívünk régóta megérezte és tudja, hogy minő sorsban szenvednek a szerencsétlenek, de ha sírva, jajgatva, kétségbeesve valahol felszólaltunk érdekükben, vagy panaszkodtunk, elhallgattattak bennünket azzal, hogy: »nincsenek rossz sorsban (*sic!*), vagy pedig jönnek már haza« stb. [...] Nagyméltóságod jól tudja, mert itt volt és van a mi körünkben, hogy hány ezer meg ezer embert szedtek össze csak ebből a városból is, így átérezheti a mi rettenetes lelki fájdalmunkat és kérve kérjük [...], szólaljon fel a magyar kormánynál, hogy intézkedjenek, tegyenek valami lépéseket és hozzák haza azokat a szerencsétlen, elhurcolt magyar embereket, kik a foksányi és a többi táborokban szenvednek.”²⁹⁴

A püspök azonban mit sem tehetett értük. Hiszen ha az ekkor már hónapok óta ideiglenes szovjet katonai közigazgatás alatt álló Észak-Erdélyből valamiképpen kapcsolatot is teremthetett volna a magyar kormánnyal, az sokat nem tehetett volna a foglyokért. A Budapestet két héttel korábban feladó és a Nyugat-Dunántúlon fokozatosan visszaszoruló magyar közhatalom már rég nem volt abban a helyzetben, hogy az erdélyi ügyekben lépéseket tegyen. A Debrecenben székelő, szovjetbarát Ideiglenes Kormánynak pedig nem volt meg az ehhez szükséges mértékű befolyása, de nyilván a szovjet elhurcolási akciók elleni fellépésre irányuló akarata sem. Mindemellett pedig a segítségkérés is már jócskán megkésett. Az elhurcoltak közül ugyanis azok, akik túléltek az addigi megpróbáltatásokat – mint ahogy azt a korábbiakban részletesen kifejtettem –, már mind megérkeztek a szovjet céltáborokba, ahonnan külső hatalom ki nem szabadíthatta őket.

²⁹³ MNL OL 41. 667/Bc. Demeter Béla: *Transylván helyzetkép*. 1945. november 24. 8.

²⁹⁴ Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban: EREK KGY). Erdélyi Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának levéltára. Kolozsvár. 1945/147.

Kolozsvár. 1945. márc. 2.

187-1945,

Nagymelteságy

Dr. Vásárhelyi János
ev. ref. püspöknek!'

Az összes kolozsvári magyarról nevében,
sírja és kétségbeesett magyarságának, hitének
és elhunyt gyermekei nevében fordulunk
nagy melteságyadhoz segítségért, oltalomért és párt-
fogásért azoknak a szenvedésben elhurcolt
magyar embereknek, kiket minden ok nélkül
átlatlanul elraboltak családjaikból, otthonukból
hogy kórházokba kerüljenek és halálba vigyjenek őket.

A mi faja lakunk, szívünk regóta
megőrzte és tudja hogy minő sorsban szenvednek
a szenvedésben, de ha sírja, jajgatva, kétség-
beesve valahol fellobban a szívükben, vagy
parancsolnak, elhallgatással bennük azonnal
hogy, minem is, rossz sorsban, vagy pusztig jönnek
már haza, stb."

Hogy minő sorsban vannak, most már
nyilvánosságra került, hisz meg az igazság is hoz-
tak, - jönni pedig még mindig nem jönnek, hanem
tovább szenvednek, s mindennap, minden órá sok

ember életébe kerül ott a táborban, hol
élniük, fennlenni és elgyengülve, szívtörő, magyi-
nosra további szívtörő.

Hagy mellesággal jól tudja, most itt van
és van a mi közeinkben, hogy hány ember meg-
szorult és ott van és ott van és ott van és ott van
is, így átveszheti a mi rettentő lelki fájdalom-
unkat és kesere kezük mint a jó Péterünk
amint kezük, tegye meg értük, tegye meg em-
berként, mindegyiket és családja fel a
Magyar kormányhoz, hogy intézkedjenek, tegy-
nek valamit kétségek és hosszok haza azokat
a szenvedésben, elhurcolt magyar embereket,
kik a lakásnyi és a többi táborokban szenvednek.

Haza hozataluk sürgős, most odaát
mindennap veszteljük a helyet, s lehet ezáltal
őket is nagyobb vesztés fegyverei mint eddig.
Kérjük kérem, hogy vedve legyenek haza
haza őket, haza fiamokat, haza fiamokat, ha-
za a gyermekek apját vissza!!

Így van nevében, az Úr János nevében, sírja,
könyörgése kezük halálra meg kesereket és
segítsen rajtuk és rajtuk!! Én kezük mi,

az összes kolozsvári magyar anyák, hitének
és elhunyt gyermekei nevében.

19–20. kép: A kolozsvári elhurcoltak hozzátartozói által Vásárhelyi János református püspöknek írt, 1945. március 2-i keltezésű segítségkérő levél

Forrás: EREK KGY Erdélyi Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának levéltára, Kolozsvár. 1945/147

Közvetlen befolyás híján az egyházak ugyan nem sokat tehettek az elhurcoltakért, mégis a lehetőségeikhez mérten igyekeztek a fogolykérdést valamiképpen napirenden tartani. Elmondható, hogy híveik kiszabadításának ügyét a lelkészek, felekezettől függetlenül, szívükön viselték. Szemléletesen példázza ezt a kolozsvári-hídelvi református lelkész, Bíró Mózes által egyházközségének 1944-es évi életéről és munkájáról írott jelentése, amelyhez mellékelte a gyülekezetéből elhurcolt 62 egyháztag névsorát. Az akkori körülmények között már csak e témának írott formában való rögzítése is nem kevés bátorságot igénylő tett volt. A foglyok hazatéréséhez ugyan nem járult ténylegesen hozzá, viszont idővel nagyon fontos történelmi forrásanyaggá vált, hiszen egyike azon ritka eredeti számvetéseknek, amelyek pontosan érzékeltetik az elhurcolások mértékét és az adott közösség veszteségét.

A kolozsvári-hídelvi ref. gyülekezet tagjai közül 1944 októberében elhurcolt egyháztagok.

1.	Székely János	Bot. István	u. 46
2.	14. Világi Ferenc	Veregy F.	40
3.	Tilgneri-Agoston Kálmán	Pontás u.	49
4.	Milánó Albert	Bogza	84-85
5.	Andrási Rudolf	Bogza	84-85
6.	Szilágyi Ferenc	Székely u.	1
7.	Borváth Kálmán	Bor	1
8.	Szilágyi János	Szilágyi	1
9.	Gottárd János	Szentiványi	1
10.	Almáskor István	Kisudvar	1
11.	Vándor István	Székely	24
12.	Kereki László	Batthyányi	12
13.	Pástor Lejtes	Borváth u.	12
14.	Borváth László	Andrássy	7
15.	Borváth Sándor	Bogza	18
16.	Teregy Márton	Károli János	18
17.	Borváth Sándor	"	27
18.	Borváth Sándor	"	18
19.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
20.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
21.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
22.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
23.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
24.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
25.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
26.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
27.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
28.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
29.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
30.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
31.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
32.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
33.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
34.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
35.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
36.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
37.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
38.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
39.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
40.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
41.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
42.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
43.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
44.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
45.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
46.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
47.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
48.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
49.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
50.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
51.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
52.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
53.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
54.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
55.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
56.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
57.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
58.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
59.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
60.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
61.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58
62.	Borváth Sándor	Borváth Lea	58

21. kép: A kolozsvári-hídelvi református gyülekezet tagjai közül 1944 októberében elhurcolt 62 egyháztag névsora. Az egyházköztség 1944. évi életéről és munkájáról szóló lelkeszi jelentés melléklete
 Forrás: EREK KGY Kolozsvár, fd. A22. E. Egyházmegyei vizitációs jegyzőkönyvek másodpéldányai. Kolozsvári Egyházmegye, 1944. évi csomó, sz. n.

A több tízezer elhurcolt civil fiú és férfi szabadon engedésének ügye az egész korabeli erdélyi magyar társadalmat érintette, és annak egyik legfájóbb kérdése volt. Ettől a politikum sem tekinthetett el. A szovjet katonai hatóságok implikációja miatt viszont a civilek elhurcolása igencsak kényes kérdésnek számított, amit ajánlatos volt kellő óvatossággal kezelni. Sokáig mélyen hallgattak is róla. Először csak 1945. március 2-án, éppen a Vásárhelyi János püspöknek írt segítségkérő levél keltezésének napján került említésre a civil foglyok ügye. A szovjet igények szerint összeállított Groza-kormány 1945. március 6-i megalakulását közvetlenül megelőzően az MNSZ 21 pontos dokumentumot adott ki, amelyben összefoglalta céljait és elvárásait. Az oly sokat idézett, történelmi jelentőségű irat 7. pontjában ez állt: „Kívánjuk mindazon magyar férfiak hazabocsátását és jogaikba való visszahelyezését, akiket – értesüléseink szerint sok ezer embert – a [...] katonai elemek hurcoltak el Észak-Erdélyből, pusztán faji megkülönböztetés alapján.”²⁹⁵ E nyílt

²⁹⁵ Az MNSZ kívánságai. In Andreea Andreescu – Lucian Nastasă – Varga Andrea (szerk.): *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*. Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2002. 63.

kiállításra a hagyományos polgári pártok addigi kormányaival szemben a kommunista párt hatalomátvételét előkészítő kampány kereteiben kerülhetett sor. Ennek megfelelően, a szovjet hadseregbe való pontos utalás helyett, csak ködösítve, bizonyos „katonai elemek”-et jelöltek meg végrehajtókként, ami – részben jogosan – akár a román hadsereg tagjaira is vonatkozhatott. Ami pedig magát a kérést illeti, az nem tekinthető egyébnek, mint egyszerű szándéknyilatkozatnak, amely a foglyok tényleges szabadon bocsátásának tekintetében teljesen eredménytelen volt.

Hamarosan viszont már ez a ködösítő hozzáállás sem bizonyult elegendőnek, és felsőbb utasításra az MNSZ-nek is mindent a „reakciók” megfoghatatlan csoportjának nyakába kellett varrnia. Így vált a kommunisták által vezetett szovjetizáció időszakában a civil elhurcolások témája a társadalom tragédiájából politikai propagandaeszközzé. A kényszermunkára vitt magyar fiúkról és férfiakról az MNSZ később oly súlyosan meghurcolt elnöke, Kurkó Gyárfás 1945. április 21-i beszédében már így nyilatkozott: „Olyan nehéz történelmi pillanatokat éltünk, hogy mikor bejött a Vörös Hadsereg, nem tudta, kivel álljon szóba. *(Sic!)* Az akkori reakciós hatóságok éppen a legjobb demokratákra fogták rá, hogy fasiszták. Százával fogtak össze bennünket addig, amíg nem tudtuk leigazolni magunkat. Az a segítség, amelyet a Vörös Hadseregtől kaptunk, nem fejezhető ki szavakkal *(sic!)*.”²⁹⁶

Mindebből az derülhetett ki, hogy a jószándékú szovjet katonai vezetést voltaképpen félrevezették, ami részben akár igaz is lehetett. Viszont az elhurcolások alig néhány száz fős nagyságrendje és a leigazoltatás utáni automatikus szabadon engedés már hazug csúsztatás. Szó sem volt politikai leigazolásról! Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint annak a 18 éves, kolozsvári fiatalembernek, Varga Mártonnak az esete, akit éppen akkor hurcoltak el a szovjet járőrök az utcáról, amikor a mentesítési igazolványok mintáját vitte a városházáról a nyomdába. Elfogásának élete végéig feldolgozhatatlan, traumatikus élményét a vele készült interjúbán ekképpen elevenítette fel:

„Október 14-én a Brassai utcai²⁹⁷ Minerva nyomdából hazajövet elfogtak az oroszok. Éppen a mentesítő igazolványok mintáját vittem volna kinyomtatni. Másnap kellett volna az elkészült igazolványokért mennem. Még csak 18 éves voltam. Az új, kommunista városvezetőségtől azt az utasítást kaptam, hogy ha az oroszok megállítanak, mondjam azt: »magyarszki milicijé« *(magyar polgárőrség – M. J. K.)*. De hiába mondtam, mert a katona nem reagált, csak azt kiáltotta, hogy »dáváj« *(gyerünk – M. J. K.)* be a sorba! A törvényszéki fogdába, a 86-os cellába vittek.”²⁹⁸

Az elhurcolástól csak az menthetett meg valakit, ha magyar nemzetiségét eltitkolva, románként igazolta magát.²⁹⁹ Ez azonban nagyon ritkán fordult elő.

²⁹⁶ *Mit kell tudnia mindenkinek a Magyar Népi Szövetségről?* (H. n.), a Magyar Népi Szövetség kiadása, 1945. 13.

²⁹⁷ Az utca neve ma is ugyanaz.

²⁹⁸ Varga, 2004. április 16.

²⁹⁹ Így szabadult meg például Brätigam Albert, aki az édesapja nála lévő román katonakönyvével tudta igazolni magát. Lásd erről: Dózsa, 2004. április 19.

Tény, hogy még ismert magyar baloldali vezető személyiségek, erdélyi szociáldemokrata vagy éppen kommunista magyar vezetők személyes közbenjárásai sem vezettek eredményre. A szovjet katonai hatóságok nem voltak tekintettel a világnézeti kérdésekre: magyar kommunistákat is elhurcoltak. Az érdekükben Kolozsváron közbenjáró kommunista és szociáldemokrata vezetőknek: Balogh Edgárnak, Demeter Jánosnak, Lakatos Istvánnak és Katona Szabó Istvánnak a város szovjet katonai parancsnoka, Zimcsik gárdaőrnagy vagy kitérő választ adott: „a foglyok nem tartoznak a városparancsnok hatáskörébe”, vagy felsőbb parancsra hivatkozott: „kérem, higgyék el, hogy ez nem tőlem függ”.³⁰⁰

Látva a helyzet reménytelenségét, Balogh Edgár baloldali beállítottságú író, ismert közéleti személyiség egyénileg is megpróbált tenni valamit, legalább elvtársai kiszabadításáért. A civilek foglyul ejtésének megszüntetését és a már elhurcoltak szabadon bocsátását kérve, francia és orosz nyelvű beadvánnyal fordult a Bukarestben székelő Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz. A szovjet vezetés alatt álló, bár hivatalosan közös szovjet–angol–amerikai–francia ellenőrző szerv válasza azonban negatív volt. A testület azzal érvelt, hogy a nemzetközi hadijog alapján (!) a szovjet hadsereg hadifogságba vetheti a sikertelen Horthy-féle kiugrás után továbbra is német oldalon harcban álló honvédség katonaköteleseit. Elutasító válaszában civilekről szót sem ejtett. Az erdélyi elhurcoltak zömének szabadon engedéséről pedig – akiket éppen az 1944. október 15-i magyar kiugrási kísérlet előtt ejtettek fogságba – nem nyilatkozott.³⁰¹

Mindezek alapján nem lehet kétséges, hogy a több esetben razziaszerű, tömeges elhurcolások Erdélyben egy központilag irányított, átfogó katonai akció részét képezték, amely a szovjet front főparancsnokság direktívái szerint zajlott le.

Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy a foglyul ejtett magyar emberek szabadon engedéséért minden polgári oldalról jövő kezdeményezés teljesen eredménytelen volt. Még az új, baloldali szerveződésként, Kolozsváron, 1944. december 1-jén megalakult, vegyes összetételű, magyar–román Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testület Végrehajtó Bizottsága sem tehetett semmit az elhurcoltakért. A hivatalos testület nevében Kolozs megye új főispánja, a magyarokkal különben kiegyezésre törekvő Teofil Vescan memorandumot nyújtott be, amelynek 9. pontjában kérte hogy: „akiket elhurcoltak [...], azok térhessenek vissza szülőföldjükre.”³⁰²

Ez a kérés is, mint az összes többi, pusztába kiáltott szó maradt csupán.

³⁰⁰ Katona Szabó István: *A nagy remények kora. (Erdélyi demokrácia 1944–1948)*. I. kötet. Budapest, Magvető, 1990. 41.

³⁰¹ Balogh (1992): i. m. 114.

³⁰² Idézi: Lipcsey Ildikó: Szovjet katonai közigazgatás. Észak-Erdély 1944. november 14. – 1945. március 23. In Bárdi Nándor (szerk.): *Erdély a történetében*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 359.

Táborélet a Szovjetunióban – elveszett esztendők

A túlélők visszaemlékezései alapján elmondható, hogy 1944–1945 fordulóján a Szovjetunió nem volt felkészülve annak a hatalmas fogolytömegnek az elhelyezésére, amely a sikeres hadműveleteket követően hirtelen beáramlott az országba. Bár a kommunista nagyhatalom már az 1920-as évek elejétől kezdve fokozatosan kiépülő, hatalmas internáló- és munkatábor-hálózattal rendelkezett, az mégsem volt elegendő a világégés győzedelmes befejezése előtt álló szovjet seregek által foglyul ejtett ellenséges katonák és civil tömegek megfelelő őrizet alatt tartására.

Elhelyezési nehézségek a megérkezés után

Az 1944 őszen elhurcolt erdélyi magyarok, de az 1945 januárjában deportált romániai németek is nagyjából egy hónapon át tartó vonatút után, az esetek egy részében félig elkészült lágeretekbe kerültek, vagy éppen nekik kellett a foglyotábor tervezett helyszínén a szükséges épületeket felépíteniük, azokba a bútortárat (priccseket, asztalokat) elkészíteniük. Olykor még az is előfordult, hogy a foglyokkal húzták ki a tábor körülvevő szögesdrót kerítéseket is...

A szovjetunióbeli lágeretek kaotikus viszonyairól, a hatalmas fogolytömeg fogadására való felkészületlenségről igencsak szemléletes képet nyújt Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene közhalmi szász fiatalasszonyként elhurcolt túlélő a vele készült interjúbán:

„Nyolcvan voltunk abban a vagonban. Én nem is tudom, hogy tudtuk átélni... (1945 – M. J. K.) február 18-án odaérkeztünk, leszálltunk... nem egy állomáson, hanem kint a mezőn... S akkor onnan még kilenc kilométert kellett mennünk gyalog Siglovkáig,³⁰³ ahol volt a mi lágerünk. Jaj, aztán ott mi volt! Hőfűvás... nagy tél, hideg volt... hogy belémentünk egész idáig (*deré-kig* – M. J. K.) a hóba, húztuk ki egyik a másikat! Odaérkeztünk egy órákor a lágerbe. [...] Egy órától este hét óráig mind számoltak, és mégsem voltak meg... Egyszer igen sok, egyszer igen kevés volt (*a létszám* – M. J. K.). Aztán volt Nagyszebenből egy Reisenberger nevezetű mérnök és Lutsch, ő tolmács volt. S akkor megkérték a tiszteket, hagyják, hogy ők számoljanak meg minket. S akkor kiadták a rendeletet, hamar négyesével felállítottak minket, leszámoltak egyszer, és vége... Jó volt a számolás. Na, bementünk a barakkokba. Aztán a barakkok, hogy milyenek... azokat akkor készítették, jegesek voltak, a hó csepegett le róluk, hideg volt. Fabarakkok, de meg voltak vakolva. Az ablakok szimplák voltak. Éjszaka, amikor aludtunk, a hó fűjt be, és reggel a fejünk teli volt hóval. Még akkor este jöttek az oroszok, s átkutattak. Ami óra, ékszer volt, amit tudtak, könyveket, énekeskönyveket, mindent elvettek.”³⁰⁴

³⁰³ A donbászi szénmedence egyik hírhedt tábora a mai Ukrajna területén.

³⁰⁴ Benkő Levente által készített interjú Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene (sz. 1913) egykori elhurcolttal, Kóhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában. (A továbbiakban: Kadácsi, 2001. február.)

Még az egyik legnagyobb Urál hegységbeli lágerközpontban, Magnyitogorszkban is csak részben volt elkészítve a főtábor. Amikor 1944. november 24-én megérkeztek ide a hosszú úttól legyengült foglyok, tekintet nélkül fizikai állapotukra, azonnal kirendelték őket a saját használatra szükséges illemhely kiadására. A Kolozsvárról elhurcolt Kelemen István erre így emlékezett:

„Bevittek a lágerbe, felvittek a barakkba. Hatalmas barakk, nem is láttam a végét, s akkor kezdték a népet beosztani a priccsekre. Mert háromemeletes priccsek voltak. Az ajtótól kezdődött és egészen be hátra a túlsó felén. Háztetőszerű fedele volt. Ötezer ember volt oda betéve, hármassal sorokba, a priccsekre. Aztán hozták a katonákat is a frontról. Lengyel, cseh, jugoszláv, ott már minden volt. Nagyon sok német. [...] Miután bementünk és megkaptuk a helyünket, mindenki, hogy hova feküdhet, csóré deszka, semmi szalmazsák, semmi más, csak a ruhánk, amiben voltunk. Egyszer csak fűtyölnek, gyülekező. Mindenki le kell hogy tegye a bakancsát az ajtó elé. Tízperces munka. Hát kellett magunknak vécut csinálnunk. De fagy volt. Úgy meg volt fagyva a föld és agyagos volt, hogy a vasrúddal ahogy ütöttem, csak egy kis darabka esett le. És csak tíz percre. Olyan bakancsot vehettem ott fel kapásból, amelybe belefért a lábam. Tíz perc alatt ki kellett menni. Mi ástunk meg egy körülbelül tíz méter hosszú és két méter mély latrinát.³⁰⁵ Dupla vécut lett aztán belőle, a szélessége után.”³⁰⁶

Élelmezési hiányosságok – éhezések

A megérkezés, létszámmellenőrzés, barakkokba való beosztás, illetve elhelyezés után azonnal előtérbe került a legnagyobb problémát jelentő étkeztetés. Az úttól kimerült, gyenge és feltáplálásra szoruló foglyok hatalmas tömegének élelmiszerral való rendszeres ellátása óriási kihívás elé állította a háborús erőfeszítéseknek mindent alárendelő Szovjetuniót. Gyakorlatilag sehol nem volt elegendő élelem a foglyok étkeztetésére. A táborok még a foglyok megérkezése után hónapokig sem rendelkeztek a szükséges élelmiszer-mennyiséggel, és volt, ahol egyenesen katasztrofális állapotok uralkodtak.

A foglyok étkeztetését elvben a Vörös Hadsereg által még 1941. június 23-án kiadott rendelkezések szabályozták. Ezek szerint napi fejadagjuk: 600–750 gramm rozskenyér, 90 gramm kása, dara, 600 gramm burgonya és zöldség, 40 gramm hús, 120 gramm hal és 20 gramm cukor kellett volna hogy legyen.³⁰⁷ Bár a fejadagokat a háború folyamán, majd később is többször emelték, a foglyok az esetek túlnyomó többségében még az eredetileg előírt mennyiségnek is csak egy részét kapták meg. Ez tűnik ki például a Német Vöröskereszt által, a hazatértek beszámolóí alapján, az 1946–47-ben kiosztott fejadagokról készített felmérésből is. Eszerint a foglyok átlagosan naponta csak: 400–600 gramm rozskenyet, 50–100 gramm kását és darát, 600–830 gramm burgonyát és egyéb zöldséget, 20–30 gramm húst, 70–75 gramm halat és 10–17 gramm cukrot kaptak.³⁰⁸ Ez a felsorolás

³⁰⁵ Illemhely a lágeri szóhasználatban.

³⁰⁶ Kelemen, 2008. január 17.

³⁰⁷ V. P. Galickij: *Vengerskije voennoplennije v SSSR. Voenna Isztoricseszkijszurnal*, (1991), 10. 45–47.

³⁰⁸ Hedwig Fleischhacker: *Die Deutsche Kriegsgefangenen in der Sowietunion. Der Faktor Hunger. Zur Geschichte der Deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges*. III. kötet. München, (k. n.), 1965. 30–31.

azonban csak a fogság utolsó éveire vonatkozik, amikor a közellátás már jelentős mértékben javult. A háború végi évekről, 1944–1945-ről nem állnak rendelkezésre pontos adatok, de az több visszaemlékezésből is egyértelműen kiviláglik, hogy az általános háborús élelmiszerhiány miatt a napi fejadagok a későbbieknél jóval kisebbek voltak, és az étkeztetés az unalomig egysíkú volt. A legrosszabb időszak 1944–45 tele volt, amikor a nagyszámú fogoly ellátását a néhol még mindig építés alatt álló táborokban nem tudták megfelelő módon megszervezni. Ezért az ellátás minőségét nem lehet pontosan meghatározni, mert az a különböző táborok között is nagy eltéréseket mutatott.

Zsigmond József hadifogoly emlékirataiból részletesen ismert az Urál hegységbeli ufaleji lágerben raboskodó foglyok élelmezése 1945-ből, amely ritka pozitív példaként, a háborús időszak nélkülözései között is elég tűrhető volt. A foglyok itt naponta háromszor kaptak enni, és ebben benne volt a napi 600 gramm kenyér is. Itt reggelire teát, egy lecsapott kanál cukrot – többnyire malátacukrot – adtak, 20 grammnyi vajat vagy margarint, vagy olykor 30–50 gramm főtt halhúst, sózott lazacból. Az ebéd 5–6 deciliter levesből és 2 decinyi burizsból³⁰⁹ vagy árpakásából állt. Vagy hallevest osztottak káposztával, répával és héjában belefőzött pár szem burgonyával, megpergelt hajdinakásával, burizzsal vagy korpás liszttel sűrítve. Vacsorára a 200 gramm kenyér mellé mindig volt leves.³¹⁰

Nem így a szintén uráli Magnyitogorszkban, ahol 1945-ben „a krumplit héjastól ettük, káposztát, halfejet” – emlékezett Mile József. „A kenyeret kicsi darabokra vágtuk, hogy minél többet tartson.”³¹¹ A magnyitogorszki táborban átélt nélkülözésekre és a kenyéradag szétosztásának már-már rituális jelenetére Kelemen István is emlékezett:

„[N]em volt csak buriskása és köleskása. Ez volt a kaja. És káposztalé. Vagyis csak a lé, mert a káposzta benne: két-három kicsi lepedő. És 200 gramm kenyér. Ennyi járt naponta. A végén oda kerültem, hogy adtak egy kerek kenyeret, egy tepsiben formába sütötték, és azt tizenkét felé kellett elosztani. Tizenkét embernek. Mit csináltam? Egy darabka fácskára csináltam egy etalont (*sablont* – *M. J. K.*), két másik fácskát meghegyezve, kivágtam a kenyérből, felvágtam az egészet és azzal mértem ki. De aztán azt 12 szempár nézte! Hogy nehogy nagyobb legyen egyik vagy másik. [...] Csináltam egy kis cetlit, mindegyiket megszámoztam, beraktam egy sapkába és aztán húzattam. Sorba raktam egy deszkára a kenyereket és aki ahányast húzott, az lett az övé. Így bele voltak egyezve, korrektül osztottam el.”³¹²

Szintén mindössze napi 200 gramm kenyeret és kevés híg levest vagy rossz minőségű kását osztottak ki a foglyoknak 1945-ben a salasovai 6-os számú erdei lágerben is. Halat vagy zöldséget itt sem adtak,³¹³ ezért a napi kalóriabevitel rendkívül alacsony maradt. Ez volt a fő oka a salasovai táborra jellemző magas elhalálozási aránynak, amiről megrendítő képet nyújt visszaemlékezésében Ercsey Gyula:

³⁰⁹ Hántolt búza rizs pótlására.

³¹⁰ Zsigmond (2002): i. m. 67.

³¹¹ Mile, 2004. március 25.

³¹² Kelemen, 2008. január 17.

³¹³ Ercsey (2006): i. m. 32.

„Naponta haltak meg az emberek a gyomorsavhiány okozta hasmenés következtében. Az állati – állandó – éhezéstől a mirigyek elsorvadtak, és leállt a szervezet savtermelése. [...] Szervezetünk felélte zsírtartalékát, az izmok elsorvadtak, már csak bőr fedte a csontokat, és csak lötyögött rajtunk.

A test lepusztulása aztán lelki összeomlással járt, amit erkölcsi összeomlás követett. Az ilyen csak imbolyogva járt a zónában, mint a dervisek, amiért muzulmánoknak nevezték őket. A muzulmán állapot csak a temetőben ért véget.”³¹⁴

Nem volt jobb a helyzet a cseljabinszki 102-es lágerben sem, ahova szintén sok erdélyi magyar került. Olyan akut élelemhiány volt 1945-ben, hogy még a betegeknek sem tudtak jobb ellátást biztosítani. A lábsérülést szenvedett és így a kórházbarakkba elkülönített Bitay László is nagyon egysíkú étkezésről számolt be:

„Három hónapon át reggel-délben-este csak káposztalevest kaptam. Ez egy adag meleg víz volt, benne egy szál káposztalevéllel. De semmiféle hús vagy kövérség nem volt benne. Minden délben adtak körülbelül két decinyi kását – köleskását vagy burist. Ez volt a kosztunk. A kórházbarakkban előfordult, hogy vagy kétszer, délután – mondjuk »uzsonnaképpen« – a betegek (köztük én is) kaptak egy-egy kis darab vaját, ami akkora volt, hogy meg lehetett vele kenni vékonyan két szelet kenyeret. Egyetlen egyszer még kompótot is adtak az alatt a nyolc hónap alatt, amit Cseljabinszkban töltöttem.”³¹⁵

A rendkívül gyenge élelmezés miatt a foglyok állandóan éheztek. „Ha nem vittek munkára – írja Szabó György –, csak a következő étkezést vártuk, mohón, villogó szemekkel, mint a kiéhezett farkasok; az ételosztás volt mindennek az eleje-vége, sarkalatos pontja.”³¹⁶ Ilyen körülmények között nem csoda, ha az örökös beszédtemák – természetesen a honvágy mellett – az otthoni ízek, ételek voltak.³¹⁷ „A beszélgetések nagyon érdekesek voltak” – idézte fel Bitay László:

„Összeálltak hárman-négyen és kezdtek trécselni. Miről? Ennivalóról. Közös emlékeikről, lakodalmakról. Arról, hogy miket ettek egy-egy nagyobb összejöveten. Felsorolták a fogásokat, részletesen leírva az egész étlapot. Sokszor viták alakultak ki. Például éles veszekedés volt állandóan arról, hogy az uborkasalátára kell-e tejföl vagy nem. Volt, aki esküdött, hogy csak tejföllel jó. Mások szerint nem kellett rá. Így két tábor alakult, amely állandóan kiabálva bizonygatta az igazát. Végül persze sosem jutottak megegyezésre.”³¹⁸

Az állandó éhínség és az egyéb alapvető szükségletek ösztönözték a foksányi gyűjtőlágerből már ismert cserekereskedelmet. Az ennivaló mellett a legfőbb érték az úgynevezett mahorka, vagyis a kapadohány volt, amelyet a foglyok újságpapírba csavarva szívtak.³¹⁹

³¹⁴ Ercsey (2006): i. m. 30–31.

³¹⁵ Bitay, 2006. január 13.

³¹⁶ Szabó (1994): i. m. 47.

³¹⁷ Többek között lásd erről: Zsigmond (2002): i. m. 75., 92.; Szabó Zsigmond: *Hol vagy iskolám?* Kolozsvár, Apáczai Baráti Társaság, 1998. 26.

³¹⁸ Bitay, 2006. január 13.

³¹⁹ Szabó (1994): i. m. 36., 76.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a háború utáni években az orosz lakosság ugyanúgy éhezett, mint a táborlakók. Ezért ők is minden lehetőséget kihasználtak, hogy a munkára kivezényelt foglyoktól valamiért cserébe ennivalót szerezhessenek.³²⁰ Az orosz örök a legyengült foglyokat gyakran pótételadagok ígéretével sarkallták fokozott munkára.³²¹ Máskor éppen ellenkezőleg, a norma alulteljesítését vagy a nem kellőképpen elvégzett munkát szigorú ételmegvonással büntették.³²² Ez könnyen halálos is lehetett. Élelmet nem volt szabad tartalékolni, és akit ételfelhalmozáson értek, kegyetlenül megbüntették.³²³

A túlélés ösztönétől hajtva, a foglyok sokszor a lopástól sem riadtak vissza,³²⁴ sőt a jobb kondícióban lévők a gyengébbektől vagy akár az elővigyázatlanoktól erővel is elvették az ételt.³²⁵ Az pedig már szinte általánossá vált, hogy meghalt bajtársaik utolsó fejadagját megették. Így tett a 17 évesen foglyul ejtett Harmati Miklós is, aki visszaemlékezésében így írta le a Novi Salasova-i láger kórházbarakkjában folytatott folyamatos harcot a túlélésért:

„Egyik nap délelőtt, mikor beadták a kosztot, próbáltam felébreszteni a szintén beteg társamat (rendes hadifogoly – a 22 éves Varga Ernő, aki véletlenül került a civil foglyok közé). Nem mozgult, megrémültem – nem is szuszogott. Meghalt? – Több mint valószínű, de nem irtóztam tőle. A létért való küzdelemben is bele lehet fásulni. Ha szólok, a szanitécek eszik meg a porcióját. Azt hazudtam, hogy fáradt és rosszul érzi magát... Aztán a falhoz fordulva megettem az ő részét is. Kissé bántott a lelkiismeret. Azzal nyugtatgattam magam – nem éltélendő dolog a halotti tor. Az én kosztosbádogomat a feje mellé tettem – örököltam az ő alumínium katonacsajkáját. Ez lett aztán négy éven keresztül az evődényem. Mai napig megvan, elég jó állapotban, belevésve saját kezűleg az előző tulajdonosa neve.”³²⁶

A táborok kialakítása, belső rendje, szökési kísérletek

Szolzsenyicin műveiből ismert, hogy a Szovjetunió nem volt egyéb, mint egy óriási börtön. Ennek ellenére a hatalmas ország távoli területein elhelyezkedő Gulag- és Gupvi-táborok viszonylagos belső függetlenséget élveztek. A központi rendeletek betartásának kötelezettsége mellett gyakorlatilag a helyi lágerparancsnokra volt bízva a tábor működtetése, amelyben voltaképpen szabad kezét kapott. Így a parancsnok szó szerint élet és halál ura volt a táborban. Az anyagi készletek szűkössége, illetve a háború időszakában a front hatalmas igényei, majd a világégés utáni gazdasági nehézségek miatt Moszkva nem tudott, de nem is akart minden lágert teljes mértékben a központi erőforrásokból fenntartani. Ezért a táborok lényegében önellátóak voltak, azaz helyi szinten kellett szinte

³²⁰ Papp (2001): i. m. 151.

³²¹ Ercsey (2006): i. m. 35., 66.

³²² Szabó (1994): i. m. 76.

³²³ Papp (2001): i. m. 28.

³²⁴ Szabó (1994): i. m. 46., 67–68.

³²⁵ Ercsey (2006): i. m. 31.

³²⁶ Harmati Miklós: *Kegyetlen élettapasztalat! A közelmúlt árnyékában*. Kiadatlan kézirat a szerző tulajdonában. 15–16.

A hatalmas táborvilág önellátásra való berendezése a szovjet államnak is érdekében állott, hiszen a több millió fogoly eltartása – még azon a minimális szinten is – óriási költségterhet jelentett. Ezért a világháború véget érése után, a hatékonyság növeléséért, 1946. január 1-jétől bevezették az önelszámolásos rendszert, vagyis a *hozraszcsiót*. Ez azt jelentette, hogy a lágereket mint katonai alakzatokat szervezték meg: egy tábor egy zászlóaljnak számított, századokra, szakaszokra és rajokra osztva. Mivel a táborokban civilek és katonák egyaránt voltak, utóbbiak közül a tisztek vették át az adminisztrációt. Viselhették rendfokozataikat és nem kellett dolgozniuk. Külön barakkokban is laktak.³²⁸ E kiváltságok miatt a többi fogoly rendszerint ellenszenvvel viseltetett a tisztekkel szemben, akiknek legtöbbször német volt, és ez csak még inkább fokozta a sokkal nehezebb körülmények között élő magyar foglyok ellenérzéseit. Jól érződik ez a Kelemen István által mondottakban is:

„Persze hogy a németek közül választották ki, kikből lesznek a nagyfőnökök. Német lágerfőnököt tettek az oroszok. Egy kicsi orosz őrnagy volt és egy német generál (*tábornok – M. J. K.*). Nem vettek el tőle semmit, még a kitüntéseit sem. És külön szoba. Minden egyes katonacsoportnak külön vezetője volt és azoknak mind külön szobája. És mindegyiknek járt egy csicskás (*tisztiszolga – M. J. K.*), aki hozza a kaját neki az étkezdéről és takarítja a szobáját. Ez járt neki na, a tiszteknek, nemzetiségtől függetlenül.”³²⁹

A foglyok létszáma egy-egy főtáborban általában 5000–6000 volt, míg az altáborokban jóval kevesebb, körülbelül 800–900 fő raboskodott.³³⁰ Méretbeli különbségeik ellenére a lágerek szerkezetileg nagyjából azonosak voltak. Rendszerint egyetlen főkapun lehetett bejutni a tábor területére, amelyet magas őrtornyokból felügyeltek. A láger négyszög vagy téglalap alakú volt, és minden oldalon többszörös szögesdrót kerítés övezte. Minden sarkán, valamint oldalain egymástól mintegy 50–100 lépés távolságra őrtornyokat helyeztek el. Az őrség egy vagy két különálló épületben volt elszállásolva, a foglyoktól elkülönítve.

A táborok legnagyobb épületei a foglyoknak szállást nyújtó lakóbarakkok voltak, amelyek hosszan nyúltak el egymás mellett. Bennük általában két vagy három szintet képező fapriccsok sorai húzódtak, amelyeken a foglyok szorosan egymás mellett fekhettek. Mint korábban szó volt róla, különböző műhelyeknek helyet adó, különleges rendeltetésű barakkok is voltak a táborokban, amelyek azonban kisebb méretüket leszámítva, külsejüket illetően semmiben sem különböztek a többitől. Minden épület földszintes volt, és a legtöbb esetben fából készült, ugyanis ez volt az orosz vidéken a legkönnyebben beszerezhető építőanyag.

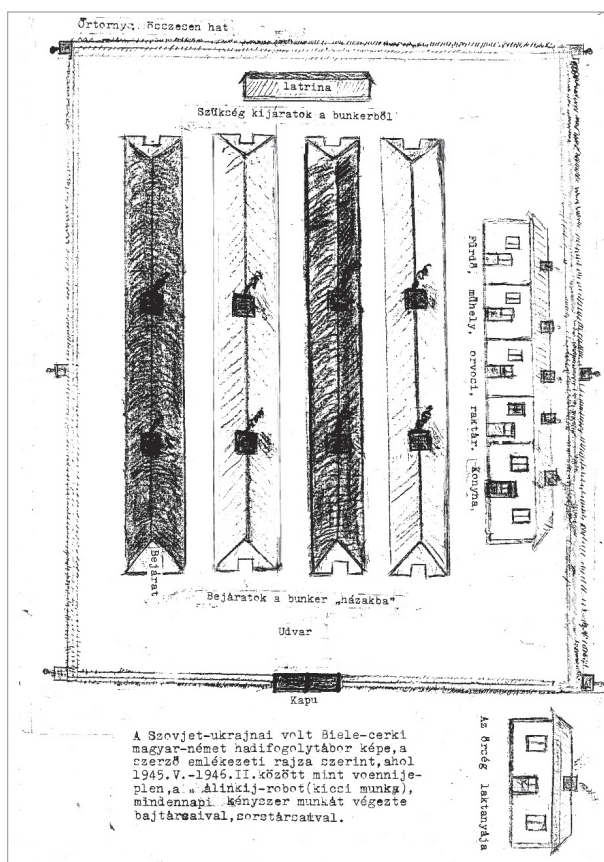
A közönséges barakkok és az azoktól nem sokban különböző kórházbarakkok belső kialakításáról a cseljabinszki 102. sz. lágerben raboskodó Bitay László elmondásából kaphatunk képet:

³²⁸ Lásd 22. kép.

³²⁹ Kelemen, 2008. január 17.

³³⁰ A különböző lágereken fogvatartottak számáról többek között lásd Szabó (1994): i. m. 73.; Kadácsi, 2001. február; Csetri, 2004. április 22.; Mile, 2004. március 25.

„A cseljabinszki barakktábor elég nagy területen feküdt. A barakkok nagyon hosszú, közönséges téglalap alakú, fából készült épületek voltak. Középen volt egy folyosószerűség bennük, és attól jobbra is meg balra is három magas, szekrény nagyságú kemence volt. Azokban tüzeltek szénnel. Ezek a kemencék között voltak felrakva az emeletes priccek. A barakknak a négy sarkában le volt választva négy helyiség. Amikor beléptünk a barakkba, jobboldalt volt az úgynevezett »klubhelyiség«, míg bal oldalon a súlyos betegeknek volt egy elkülönítő. Onnan nemigen jött vissza épen ember. Aki oda bekerült, az pár nap alatt meghalt. A barakk másik két sarkában pedig jobbra volt az orvosi szoba, a »rendelő«, és baloldalt voltak elszállásolva a szanitécek, az ápolószemélyzet. A pricceken pedig mi fekvdtünk. Ez volt a kórházbarakk. Mert én oda kerültem. De a többi barakkok is nagyjából így néztek ki. Még volt ebben a táborban két-három földbe ásott barakk is. Ezek ugyan melegebbek voltak, de nem lehetett őket kiszellőztetni. Így olyan bűz volt azokban a barakkokban, hogy az valami rettenetes. Nem volt semmi különleges rendeltetésük, ezek is egyszerű fogolybarakkok voltak.”³³¹

23. kép: Az ukrainai Bila-Tserkva (Kijevi terület) melletti hadifogolytábor alaprajza és barakkjainak homlokzati rajza (1946–1947-es állapot). Kolozsy Gergely István egykori hadifogoly munkája, 2016
Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: H–411

³³¹ Bitay, 2006. január 13.

Minden láger rendelkezett latrinával, azaz illemhellyel. Ez azonban nem önálló épület volt, hanem csak egy széles gödör, rajta „egy deszka, amelyen lyukak voltak kivágva” – emlékezett Kelemen István a magnyitogorszki tábor latrinájára. „Deszkapalló volt és a lyukak rajta, amelyek szintén deszkával voltak elválasztva egymástól. Mind az ötezer ember oda járt, mert csak az az egy vécé volt. Folyton sorban állás volt előtte, egyik (*fogoly* – M. J. K.) dobta ki a másikat.”³³² A nagy zsúfoltság és lökdösődés néha tragédiához vezetett. A fogságát szintén Magnyitogorszkban töltő Mile József is utalt erre a vele készült interjúban: „Mindenki annyira gyenge volt, hogy volt, aki beesett a latrina gödrébe és nem tudott kijönni. Mire kihúzták onnan, már meghalt.”³³³

Az illemhely minden táborban hasonló kialakítású és így éppolyan veszélyes is volt. A krími Feodoszija lágerében például a vécé csak annyiban különbözött a magnyitogorszkitól, hogy „egy nagy gödör fölé párhuzamosan elhelyezett hosszú sínekből állt” – idézte fel az ott raboskodó Török Imre:

„Ha nem ügyeltünk, főleg télen, aki a gödörbe becsúszott, az bele is fulladt. Volt ilyen eset. Én mindig ügyeltem, hogy csak a sín végére menjek, és hogy ne csússzak meg. Mindig sok fogoly végezte egyszerre a dolgát a latrinán. Ültek végig a hajlott, imbolygó vassíneken. Olyan gyengék voltak, hogy egyik-másik néha beleszédült a latrinába. Tudom, hogy vagy két-három német katona is ott vesztette az életét. Valami szörnyű dolog volt.”³³⁴

A foglyokat nagyon szigorúan őrizték, ezért szökni szinte lehetetlen volt. A táborokat általában sík, puszta területeken vagy szélesebb völgyekben alakították ki, és közelükben mindenütt kiirtották a növényzetet, hogy az őrtonyokból körös-körül jól belátható legyen a környék. Így volt ez az ufaleji láger esetében is, ahol még ezenfelül a tábor kerítésének külső és belső oldala mellett végig három-három méter szélességben felszántott és elge-reblyézett nyomsávot is létrehoztak, amire tilos volt rálépni. Ha ez mégis megesett, a friss nyom azonnal látható volt.³³⁵ A táborok jól kiépített szögesdrót kerítését a foglyoknak még csak megközelíteni sem volt szabad. A salasovai táborról írja Vincze Sándor:

„Az őrök minden figyelmeztetés nélkül, azonnal lőttek. A hatos láger nem volt nagy, még ezer ember sem volt benne, mégis mind a négy sarkán éjjel-nappal géppisztolyos katona őrködött. Kerítése nem megszokott szűrődrót-kerítés (*szögesdrót kerítés* – M. J. K.) volt: középen egy sor az oszlopokon s arra oldalról drótprizmát építettek. Úgy nézett ki, mint egy házfedél s rajta, cserepek helyett, a felaggatott üres konzerves dobozok. Azokat ha csak megérintetted, koccantak össze. S már lőttek is.”³³⁶

Mindezek ellenére néhány végletekig elkéseredett fogoly mégis megpróbálkozott a szökéssel. Teljesen esélytelenül. A táborok túlnyomó többsége olyan mélyen helyezkedett el

³³² Kelemen, 2008. január 17.

³³³ Mile, 2004. március 25.

³³⁴ Török, 2006. december 6.

³³⁵ Zsigmond (2002): i. m. 71.

³³⁶ Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991e), 20. 2.

a Szovjetunió belsejében, hogy onnan a határ gyalog majdhogynem elérhetetlen volt.³³⁷ Ráadásul a szökés a naponta tartott létszámenőrzésekkor, az úgynevezett *proverká* során nyomban kiderült, és a hiányzók keresését azonnal megkezdtek.³³⁸ A menekülők gyors elfogásának és táborba való visszaszállításának sikerességét mutatja egyebek mellett az egyik korabeli szovjet összeírásban szereplő, megdöbbentő adat is. Eszerint a szovjet fogságba került és nyilvántartásba vett összesen 526 064 magyar hadifogoly³³⁹ közül az 1949. január 1-jei számbavétel szerint a megszököttek száma mindössze három volt!³⁴⁰ Mindez azt bizonyítja, hogy a jószerivel lehetetlen szökés helyett a foglyoknak más választása nem volt, mint kivárni a szabadulás pillanatát. Addigra azonban a teljesen kiszolgáltatott helyzetben lévő és súlyos kényszermunkát folytató emberek jelentős része már nem volt életben.

Munka a fogságban

A szovjet fogolytáborok hatalmas rendszerét elsősorban azért alakították ki és működtették, hogy a Szovjetunió gazdasági igényeit a szükséges munkaerővel kielégítsék. Ezért is húzódott el a munkaképes emberek fogságának időtartama a világháború véget érése után is még hosszú évekig. A szovjet vezetés megpróbálta a lehető legtöbbet kisajtolni a foglyul ejtett milliók munkabírásából. A fogságban végzett munka ezért a legtöbb esetben nagyon megerőltető volt. Főleg bányákban,³⁴¹ gyárakban,³⁴² építkezéseknél,³⁴³ hidak és vasútvonalak helyreállításánál,³⁴⁴ fakitermelésben³⁴⁵ vagy mezőgazdasági munkákban dolgoztatták erejükön felül a foglyokat, amit sokan közülük nem bírtak.

³³⁷ Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991f), 21. 3.

³³⁸ Zsigmond (2002): i. m. 73.

³³⁹ Ez a számadat nem teljes, azóta a hivatalos szovjet nyilvántartások is sokkal nagyobb számú magyar foglyot említenek.

³⁴⁰ A Gupvi 1. sz. parancsnoksága által 1949. január 28-án készített jelentés. Lásd Varga Éva Mária: *Magyarok szovjet fogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében*. Budapest, Russica Pannonicana, 2009. 163–164.

³⁴¹ Lásd erről: Benkő Levente és a szerző által készített interjú Imre Domokos (sz. 1924. március 4.) egykori honvéd hadifogollyal, Bereck, 2016. július 16. Benkő Levente és a szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Imre, 2016. július 16.); Papp (2001): i. m. 153–155.; Szabó (1998): i. m. 28.

³⁴² Zsigmond (2002): i. m. 131.

³⁴³ Benkő Levente és a szerző által készített interjú Balló András (sz. 1924. május 18.) egykori honvéd hadifogollyal, Nagybacon, 2016. július 15. Benkő Levente és a szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Balló, 2016. július 15.)

³⁴⁴ Papp (2001): i. m. 157.; Ercsey (2006): i. m. 61., 68., 106.

³⁴⁵ Lásd erről: Benkő Levente és a szerző által készített interjú Benkő Vilmos (sz. 1925. január 21.) egykori honvéd hadifogollyal, Székelyszáldobos, 2016. július 15. Benkő Levente és a szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Benkő, 2016. július 15.); Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991d), 18. 3.; Ercsey (2006): i. m. 27.

A szerencsésebbeket a táborokon belüli könnyebb munkákra osztották be, de ez az esetek többségében csak ideiglenes volt. A legjobban azok jártak, akik a tábori konyhán segédkeztek, mert ők mindig melegben voltak, és több ételhez is hozzájutottak.³⁴⁶

24. kép: A nyikolajevi (Ukrajna) foglyotábor konyhájában készült archív fényképfelvétel Bérces Albert egykori civil fogoly hagyatékából

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: F-380

Egyes foglyokat a kórházbarakkban mint szanitéceket vagy éppen orvosokat alkalmaztak, akiknek pedig mesterségbeli jártassága volt, azokat a szabó-, ács- vagy kovácsműhelyekben dolgoztatták.³⁴⁷ Ha nem akadt senki, aki ismerte volna e mesterségeket, akkor az örök felszólítására bárki önként jelentkezhetett.³⁴⁸ Az élelmesebb foglyok igyekeztek is minél hamarabb bekerülni a műhelyekbe, ugyanis „a legjobb körülmények közt voltak az »obszlugások«, vagyis az iparosok (szusterek, szabók)” – emlékezett Bitay László:

„Ezeknek jó dolguk volt, mert ők bent ültek mindig a melegben. Fűtött helyiségekben dolgoztak, nem kellett kimenniük a hidegbe. [...] Késeket is bütyköltek. De azokat nagyon keresték az örök náluk. [...] Megmotozták őket, és akinél kést találtak, megbüntették. A kést pedig elvették tőlük.

³⁴⁶ Varga, 2004. április 16.

³⁴⁷ A kovácsműhelybeli munkáról lásd például: Ercsey (2006): i. m. 47.

³⁴⁸ Többek között lásd erről: Szabó (1994): i. m. 66.

Aki mégis meg tudta őrizni a kését, az azután igen sokat kért érte. Kész ritkaságnak számított. Nekem van is egy késem, amit onnan hoztam haza.”³⁴⁹

25. kép: Bitay László Kolozsvárról elhurcolt civil fogoly saját készítésű kése 1945-ből, Cseljabinszk, 102. sz. láger

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: A-14. M. Lovász Noémi felvétele

A táborokban állandó volt az evőeszközhány. Ezért a műhelyekben dolgozó foglyok a mindenütt jelen levő alumíniumdarabokból igyekeztek csajkákat, csészéket, kanalakat készíteni, amelyeket azután ételadagokért cseréltek el evőeszközökkel nem rendelkező fogolytársaikkal. Így jutottak pluszélelemhez, ami főleg a szűkös téli hónapokban egyet jelentett a túléléssel.

26. kép: Bérces Albert civil fogoly alumínium füles csészéje a nyikolajevi lágerből

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: A-08. A szerző felvétele

27. kép: Kovács János civil fogoly étkezőkészlete a nyikolajevi lágerből. Több fogoly is használhatta – erre utalnak a rávésett monogramok és dátumok: „N., Sz. J., 1945. V. 7, 1945. XI. 30, 1947. V. 17”

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: A-13. A szerző felvétele

³⁴⁹ Bitay, 2006. január 13.

Voltak, akik még tovább mentek, és utasításra primitív orvosi eszközöket is készítettek az igencsak kezdetleges felszereltségű műhelyekben. Ez volt a dolga a Kolozsvárról elhurcolt Török Imrének is, aki „obszlugás” lett a feodoszijai táborban. Beszélgetésünkkor iparos státusának előnyeiről így számolt be:

„Fiatal voltam, erősebb, ellenállóbb volt a szervezetem. Nagy előnyöm volt az, hogy sok találmányom volt, és nekifogtam olyan dolgoknak, amiket addig el sem tudtam képzelni, hogy valaha is véghez viszek. Olyasmiket valósítottam meg, amiket más fogolytársaim nem. Készítettem például borotvákat, foghúzó fogókat. Ez utóbbinak külön története van. A lágerorvos egyszer megkérdezte, hogy tudnék-e foghúzó fogót készíteni. Én vállalkoztam rá, csak egy mintára volt szükségem. Erre egy Lengyel nevű magyar szanitécet a szovjet zászlósért küldött, akinek kijárása volt a *(feodoszjai – M. J. K.)* táborból. A zászlós azután elvitt engem Jaltára, egy poliklinikára. A tengerparton végigsétálva egy napba került az út Jaltáig és onnan vissza.³⁵⁰ A tiszti küldőpapírjával mindenhol bejutottunk, és mindenféle orvosi szerszámmal végigmutogattak nekem. Az univerzális modellt azután lerajzoltam, és később az után készítettem el a lágerben a foghúzó fogót. Abban a hatalmas Krím félszigeti lágerben, ahol mintegy tízezer fogoly sínylődött, rengeteg volt a fogfájós ember. A lágerorvos általános doktor volt, értett a foghúzáshoz is, és sokakat megmentett a fájdalomtól az én szerszámmal. Így egyfajta védelemben voltam, kicsivel több ételt is kaptam és más szemmel néztek rám.”³⁵¹

A foglyok többsége azonban nem volt ilyen jó helyzetben. Őket a tábor területén kívüli munkára fogták. Mindaddig, amíg a téli hónapokban a levegő hőmérséklete -35°C alá nem süllyedt, kötelezően ki kellett vonulni dolgozni.³⁵² Csakhogy szeles időben a -20 fokos hideg -40 -nek felelt meg.³⁵³ Igaz ugyan, hogy a télen végzett kinti munkához meleg ruhát adtak az oroszok, ugyanakkor viszont ennek kiosztásakor minden „főlőslegesnek” ítélt ruhaneműt elvettek.³⁵⁴ A téli öltözet a következőkből állt: ing, pulóver, kiskabát, vattaskabát (*pufajka*), amelynek hátára és mellére a rab száma volt felfestve, vattásnadrág, hársfaháncsból font könnyű bocskor (*láptyi*), vattázott rongyból varrt és kapcával tömött harisnyával bélelve, vagy helyette néha szőr- vagy nemezciszma (*válinski* – ez volt a legnagyobb kincs, néha magát a túlélést jelentette), egyujjas kesztyű és fülvédős sapka.³⁵⁵ Sokszor azonban ez a meleg ruházat sem védte meg a foglyokat a súlyos fagyási sérülésektől.

A télen végzett fakitermelés volt a legmegegyőzőbb munka, olvasható Ercsey Gyula visszemlékezésében:

„Miután a fát kiválasztottuk, eltakarítottuk a méteresnél is mélyebb havat, hogy hozzáférjünk a fa tövéhez. Olykor olyan kráter keletkezett, hogy nem látszottunk ki belőle. Ebbe a kráterbe kellett

³⁵⁰ Az egykori fogoly nyilvánvalóan téved, hiszen Feodoszija és Jalta között a távolság 165 km, ami 330 kilométeres oda-vissza utat jelent. Ezt csak többnapos távolléttel lehetett megtenni.

³⁵¹ Török, 2006. december 6.

³⁵² Csetri, 2004. április 22.

³⁵³ Ercsey (2006): i. m. 27.

³⁵⁴ Ercsey (2006): i. m. 52.

³⁵⁵ A téli ruházatról többek között lásd Ercsey (2006): i. m. 26., 52.; Kurt Rieder: *A koncentrációs táborok története*. (H. n.), Vagabund, 2001. 50.

a fűrészszel lecsúsznai, hogy a fa tövéhez férjünk, ne maradjon túl magas tuskója. [...] Rendre kivágtuk az évszázados fákat. Nekiláttunk a gallyazásnak, aztán méteres darabokra fűrészeltük a rönköket, felhasogattuk és rakásba hordtuk a hasábokat. Ha jó napunk volt, kitelt a norma, a négy köbméter, ami rengeteg fa. [...] Az első hetekben, amíg tartott a kondíciánk, valahogy teljesítettük a normát, de amint telt az idő, legatyásodtunk, a farakások lassan norma alatt maradtak, mert többet dolgozni nem volt erőnk. [...] Már nem törödtünk a köbméterekkel, csak azzal, hogy mielőbb a zónába³⁵⁶ érjünk, és kiszűrcsölhessük a híg káposztalevest, és felmásszunk a priccsre, és aludjunk, mert reggel kezdődik minden előlről.”³⁵⁷

A rossz munkakörülmények és a túlzott fizikai megterhelés miatt nagyon sokan elpusztultak. A kemény orosz telek szó szerint megtizedelték a foglyok sorait. A legnehezebb az első, 1944–1945-ös tél volt. A táborvezetők ekkor még nem ismerték a foglyok munkabírását, és lehetetlen normák teljesítését követelték tőlük. Ugyanakkor maguk a foglyok sem szoktak még hozzá a táborbeli körülményekhez, a néha –40 °C alá süllyedő hőmérséklethez.

Ahogy elmúlt a tél, a vastag ruhát kötelező módon le kellett adni, és helyébe vékony zubbonyokat osztottak ki a foglyoknak, karjukon VP jelzéssel (*vojni pleni* – hadifogoly), természetesen ciril betűkkel írva (*ВП*). Ez a felirat is megnehezítette a szökéseket.³⁵⁸ Nyáron már elviselhetőbb volt a munka, mert olyankor a foglyokat rendszerint a táborok közelében lévő termelőszövetkezetekbe (*kolhozokba*) vitték ki. Erős felügyelet mellett, néha több héten át szűzföldeket törtek fel, ültettek, vetettek, kapáltak, szántottak, arattak.³⁵⁹ A rövid ideig tartó Urál vidéki nyáron végzett munkát Csetri Elek a vele készült interjúban így elevenítette fel:

„A kolhoz mellett, a mezőn laktunk egy előre megásott veremben, amelyet mi kellett hogy befedjünk. Hogy ez is meglegyen, első éjszaka a kolhozba küldtek, ahonnan gerendákat és szalmát »vételezhettünk«. Így lopták meg még egymást is az oroszok. Két nap alatt befedtük ugyan a vermet, de a hevenyészett tetőn át beesett az eső. A nedvességtől belázasodtam, s lobbos tüdőgyulladást kaptam. Egy hónapos kórházi kezelés után újra kiküldtek dolgozni.

Május elsején egyméteres hó hullott, de öt nap alatt el is olvadt. Az oroszok pontosan tudták ezt, és csak ezután kezdték velünk a mezőgazdasági munkát. Főleg krumplit ültettünk. Az alapellátást a mintegy 30 kilométerre lévő (*magnyitogorszki* – M. J. K.) lágerből szekéren szállították. Szalmán aludtunk, és mindenki kapott egy köpenyt, amivel takarózhatott. A rövid nyár miatt augusztusban már mindent betakarítottunk. Ezután visszavitték a lágerbe.”³⁶⁰

A foglyok leginkább a bányamunkától tartottak. Az követelte ugyanis a legtöbb áldozatot. Emellett, hogy igencsak megerőltető volt, veszélyes munkakörülmények között is kellett dolgozni, és ennek megfelelően sok munkabaleset történt. Nagy Borbély Sándor a bányában végzett munkára hét évtized után is emlékezett:

³⁵⁶ A táborok központi terének közkeletű elnevezése.

³⁵⁷ Ercsey (2006): i. m. 53–54.

³⁵⁸ Szabó (1994): i. m. 100.

³⁵⁹ Egyebek mellett lásd erről: Balló, 2016. július 15.; Ercsey (2006): i. m. 63., 66.

³⁶⁰ Csetri, 2004. április 22.

„A Donbászban egy szénbányában szemet bányásztunk. Orosz katonák kísérték ki a munkahelyre. A csilléket toltuk ki a tárnákból, majd onnan lifttel vitték fel, ki a szabadba és öntötték vagonokba. Nehéz volt a munka. Hason fekve fejtettük ki a szemet, majd lapátoltuk a csillékre. Nem voltam sokáig a bányában, csak pár hónapig, de arra emlékszem, hogy nők is dolgoztak ott. Munkabalesetek előfordultak, egyszer az egyik nőnek leszakadt az egyik karja, mert véletlenül befogta a gép.”³⁶¹

A korábban már említett önelszámolásos rendszer 1946. január 1-jei bevezetésétől kezdve a foglyok munkáját megfizették. Ez azonban nem jelentette a légerviszonyok valódi javulását, ugyanis komoly hátulütője volt a dolognak, hogy ezután a foglyok a saját maguk keresetéből, vagyis kötelező és mélyen alulfizetett kényszerszermunkájukból kellett hogy gondoskodjanak saját létfenntartásukról.³⁶² Végtelenül cinikus módon mindent megfizettettek velük, még a „szállást” és az „étkeztetést” is. Amennyiben a foglyoknak mindezek kifizetése után maradt még némi pénze, azt meghatározott napokon, fegyveres kíséret mellett, a közeli városok bazárjában költhették el. Ilyenkor a legtöbbször élelmiszert vagy a lágerélet legfontosabb „valutáját”, azaz dohányt vásároltak rajta, hogy a szűkös lágerkosztot valahogyan kiegészíthessék.³⁶³

Tábori propaganda, ünnepek, kikapcsolódás

Első olvasatra furcsának tűnhet, de a szovjetunióbeli légerekben sínylődő foglyok körében jelentős és sikeres propagandatevékenység folyt. A többféle módon és minden lehetséges eszközzel folytatott tábori propagandával a szovjet hatóságok arra törekedtek, hogy egyrészt a táborbeli körülmények valamelyest elviselhetőbbé tételével javítsák a foglyok közérzetét, másrészt terjesszék körükben a kommunizmus eszméit. Utóbbi sikerétől azt várták, hogy majdani hazatérésükkor, az otthoni változásokat könnyebben elfogadva, a helyi kommunista rendszer stabilitását ne veszélyeztessék. Igaz ugyan, hogy a foglyok többsége inkább csak a nagyobb ételadag – végső soron a túlélés – reményében fogadta el látszólag a táborbeli kommunista propagandát, mégis voltak olyanok, főleg a fiatalabbak között, akiknek világnézetére valóban hatott a politikai agitáció.

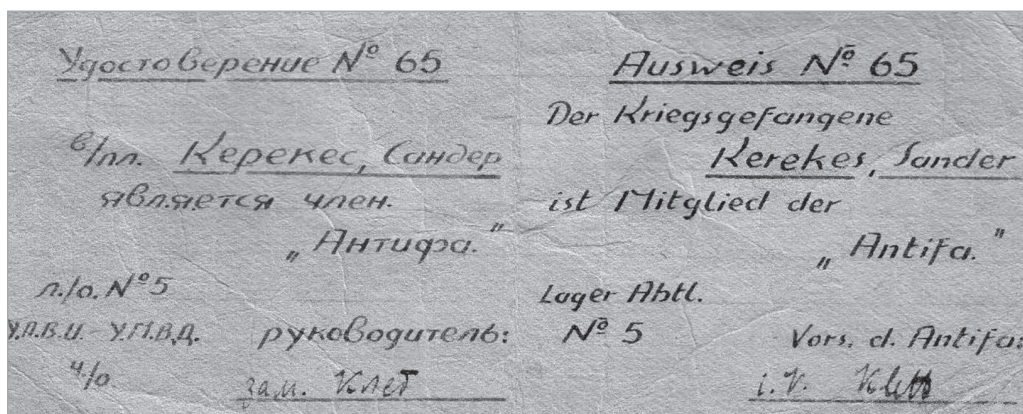
A tábori propaganda nyílt és rejtett formában is működött. Nyíltan minősült a légerek belső életéhez hozzátartozó, rendszeres „politikai nevelés” vagy más néven „szocialista nevelés”, amely nem volt egyéb, mint kommunista propaganda és agitáció. A sztálini rendszer groteskségét mutatja, hogy az ártatlanul évekre elhurcolt, éhező és nehéz fizikai munkát végző foglyok előtt a külön erre a feladatra kiképzett agitátorok (*politrukok*) „átnevelő” vagy „antifasiszta tanfolyamok” keretében az emberek egyenlőségét, a kizsákmányolás megszüntetését és a kommunizmus megváltó erejét

³⁶¹ Benkő Levente és a szerző által készített interjú Nagy Borbély Sándor (sz. 1920. december 13.) egykori honvéd hadifogollyal, Sepsiszentgyörgy, 2016. július 16. Benkő Levente és a szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Nagy Borbély, 2016. július 16.)

³⁶² Lásd erről: Zsigmond (2002): i. m. 91., 118–120.

³⁶³ Többek között lásd erről: Papp (2001): i. m. 144.; Ercsey (2006): i. m. 88–89.

ecsetelték. Leginkább az úgynevezett O.K.-sok (vagyis a nagyon legyengült és ezért szinte már munkaképtelennek minősített foglyok) között agitáltak, akik nem hagyhatták el a táborot, és így a hazug propagandának állandó szenvedő alanyai voltak. A háború végéig a politrukok az éppen aktuális hadihelyzetet ismertették, részletesen szólva a „fasiszta németek” rombolásairól. Az antifasiszta propaganda 1945 májusa után is tovább folytatódott, kiegészülve a kelet-európai kommunista pártok egyre aktívabb tevékenységének ecsetelésével.³⁶⁴

28. kép: Orosz–német nyelvű tábori igazolás Kerekes Sándor civil fogoly úgynevezett „antifasiszta képzésben” (politikai tanfolyamon) való részvételéről. Kiállítva a cseljabinszki 102/5. sz. lágerben, 1947 tavaszán
 Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: F-389

Az átnevelő tanfolyamok anyagát egyes foglyokkal külön füzetekbe írták le, amelyekből azután a barakkokban társaiknak rendszeresen fel kellett hogy olvassanak. A „tananyag” nemcsak a kommunizmus eszméinek egyszerű ideológiai összefoglalója volt, hanem a kibontakozó hidegháború Nyugat-ellenes politikai irányvonalát is tükrözte. Ezzel a táborvezetőség egyszerre igyekezett a kommunizmust terjeszteni és a Szovjetunió hidegháborús célkitűzéseit igazolni, egyféle sajátos látásmódban értelmezni a foglyok előtt.³⁶⁵

A tanfolyamok mellett rendszeresen tartottak nagyobb méretű antifasiszta előadásokat is az összes fogoly számára. Ezek voltak a lágerek politikai életének legfontosabb elemei. Általában a táborok udvarán zajlottak, minden fogoly kötelező részvételével. A táborvezetők figyeltek arra, hogy ezek a hosszabb előadások az illető foglyok anyanyelvén hangozzanak el, a nagyobb hatás érdekében. Az előadók többsége maga is fogoly volt, aki felvállalva ezt a feladatot, Moszkvában kapott agitatori kiképzést. Ilyen volt, mások mellett, Rátkey Károly, akit állítólag magyar repülő tisztként ejtettek fogságba a fron-

³⁶⁴ Szabó (1994): i. m. 82.

³⁶⁵ Lásd 29. és 30. kép.

ton, majd agitátorként azokba a lágerekbe – többek között a Donbász 28-as gorlovkai táborába – küldték előadásokat tartani, ahol nagyszámú magyar fogoly volt.

<u>Tartaloms.</u>	
Az orosz Szovjetkötészettség	3.
Kik vezetik a Szovjetuniót?	5.
A Szovjet nemzetvezetők felépítése	9.
A Szovjet demokrácia	13.
Társadalmi igazság a Szovjetunióban	18.
Mitől lesz nemzetközileg is a Szovjetunióban?	20.
Runka díjazása a Szovjetunióban	24.
Koraszervezettség a Szovjetunióban	26.
Regisztrációja a Szovjetunióban	29.
Revolúciója a Szovjetunióban	34.
Mit adhat a Szovjet-vezetők az iparkészítés	39.
Lening - Szatlini nemzetiségi politika	41.
A helyi Szovjetlet működése a Szovjetunióban	46.
Nemzetiségi közhatalmát felrakatására	51.
A Szovjet zsidó	56.
Szovjet nő a Szovjetben	61.
Demokrácia és gondolatok élet	65.
Hogyan működnek az üzemi bizottságok a Szovjetunióban?	72.
A Szovjet demokrácia gazdasági alapja	74.
A szovjetek és a szovjetek államainak a Sz. U. -ban	81.

[illegible]

29. kép: „A szovjet demokrácia...” Kovács János civil fogoly nyikolajevi lágerben írt, magyar nyelvű propagandafüzetének tartalomjegyzéke
Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: E-358

30. kóp: „Az amerikai diktatorikus politika az Egyesült Nemzetek Szervezetében...” Bérces Albert civil fogoly nyikolajevi lágerben írt, magyar nyelvű propagandafüzetének egyik oldala
Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: E-357

Az előadások alapvető célja az volt, hogy a foglyokat rábírja sorsuk elfogadására, a csendes beletörődésre. Ennek érdekében az előadók legtöbbször úgy állították be a fogságot, mint egyfajta „megérdemelt” büntetést, de egyben kiemelték azt a végtelenül ironikus gondolatot is, miszerint a Szovjetunió voltaképpen „kegyes” az ellene korábban harcoló „fasiszta” foglyokkal, hiszen megengedi, hogy bűnüket a szovjet állam újjáépítésében való részvételükkel váltsák meg. Végül mindig elhangzott az az álnok ígéret, miszerint ha minden erejükkel, kitartóan dolgoznak, sorsuk majd idővel egyre jobbra fordulhat...³⁶⁶

Az orosz nyelvet elsajátított, sikeresebb előadókat a táborparancsnokság még a szovjet örök, katonák számára tartandó ideológiai képzésekre is felhasználta. Így kerülhetett sor arra is, hogy Mikó Imre jogász, korábbi magyar országgyűlési képviselő, elhurcolt civil fogolyként előadásokat tartson öreinek a taganrogi táborban.³⁶⁷

³⁶⁶ Az antifasiszta előadásokról egyebek mellett lásd Török, 2006. december 6.

³⁶⁷ Lásd 31. kép.

31. kép: Mikó Imre civil elhurcolt orosz katonákat oktat a taganrogi foglyotáborban 1945–1947 körül

Forrás: Mikó Imre hagyatéka leszármazottainak tulajdonában, Kolozsvár

A nyílt propaganda másik eszköze a tábori kultúrbarakkok létrehozása volt. Ezekben lehetőség nyílt a rendszeresen szállított pártlap, a *Pravda* mellett, az ugyancsak Moszkvában szerkesztett és a magyar foglyok részére anyanyelvükön kiadott *Igaz Szó* olvasására is. Általában ezekből az O.K.-soknak egy-egy társuk, parancsra, hangosan olvasott fel.³⁶⁸ A tömény propagandát tartalmazó lapok terjedelmes írásokban mutatták be a hős szovjet katonák emberfeletti cselekedeteit, részletesen beszámoltak a mindig kötelezően „aljas fasiszta” ellenség rémtetteiről és állandóan ismételték a szovjet nép kitartását. Mindezt az eljövendő „boldog élet” illuzórikus perspektívájával. A *Pravda* és az *Igaz Szó* cikkei azonban nem lehettek túl meggyőzőek, hiszen a légerek szörnyűségeit saját sorsukon megtapasztaló foglyok legfeljebb elvétve adtak hitelt a bennük foglaltaknak. Sokkal fontosabb volt számukra az, hogy ezekből az újságokból értesülhettek – legalább bizonyos mértékig – az otthoni politikai változásokról, arról, hogy mi várja majd őket, ha végül hazatérhetnek.³⁶⁹ Az újságok mellett, egyes fontosabb légerekbe – így a cseljabinszki központi táborba is – eljutott egy *Mi az igazság a kolhozokról?* címet viselő, 40–50 oldalas, magyar nyelvű brosúra is. Ez statisztikai adatok tömegével, kérdés-felelet formájában próbálta a foglyoknak bizonygatni a szocialista mezőgazdaság felsőbbrendűségét.³⁷⁰

³⁶⁸ Csetri, 2004. április 22.

³⁶⁹ Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991g), 26. 4.

³⁷⁰ Bitay, 2006. január 13.

32. kép: Magyar foglyok a nyikolajevi fogolytáborban 1948 körül. A propagandafelvétel a láger kultúrbarakkjában készült – háttérben Sztálin nagy méretű portréjának részlete

Forrás: Bérces Albert egykori civil fogoly hagyatékából. Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: F-380

Mindezek mellett működtek a tábori propaganda rejtett formái is. Ezek elsősorban a „tábori klubok” működésében és az ünnepek rendszeres megtartásában fejtették ki hatásukat. A táborok többségében – mintegy a foglyok irányába mutatott kegyként – a parancsnokság engedélyezte fogolyklubok létrehozását. Ezekben a foglyok, kihasználva kevés szabadidejüket, saját zenekaruk muzsikájára táncolhattak,³⁷¹ és színjátszó előadásokat is tarthattak.³⁷² Ezeken általában a táborvezetőség is részt vett. Néha a főtáborokból – mint amilyen az asai vagy a cseljabinszki volt – kiküldött, pár tagú „vándorzenekar” is felkereste a félreesőbb táborokat. Magyar és német nótákat, szalondarabokat vagy operettrészleteket játszottak, és zene- vagy énekszámokat adtak elő.³⁷³ A tehetségesebb foglyokból, utasításra úgynevezett „kultúrbrigádokat” alakítottak, amelyekben szavaltak és énekeltek. Nekik kellett az ünnepi műsorokat is megtervezniük és lejátszaniuk.³⁷⁴ Ezek

³⁷¹ Papp (2001): i. m. 144.

³⁷² Kovács, 2004. március 31.

³⁷³ Szabó (1994): i. m. 108.

³⁷⁴ Lásd erről: Fodor, 2004. március 23.

jól átgondolt tartalma és koreográfiája néha nyílt, néha burkolt politikai üzeneteket is hordozott. Mindez azonban vajmi kevésbé érdekelte a foglyokat, akik számára a tábori klubok a kapcsolódás lehetőségét, nehéz helyzetük miatt érzett keserűségük és kínzó honvágyuk pillanatnyi enyhülését jelentették.

Az otthon és a szeretteik utáni vágyakozás érzése a legplasztikusabban éppen a fog-ságban született énekekből, a foglyok mélabús dalaiból köszön vissza. Ennek érzékel-tetésére álljon itt két tipikus fogolyének szövege, amelyet a székelyszáldobosi³⁷⁵ Benkő Vilmos idézett fel a vele készült interjújában:

I. „Kiálltam a láger kapujába,
feltekintek a csillagos nagy égre:
csillagos ég, merre van az én szülőházam,
merre sirat engem az édesanyám?
Csillagok, csillagok,
szépen ragyogjatok,
szülőházam felé utat mutassatok!
Akkor lesz majd nekem szép, szabad életem,
mikor Édesanyámat a keblemre ölelem.”

II. „Harangoznak a mi kis falunkba,
s édesanyám megyen a templomba.
Imádkozzék, a Jóistent kérje,
hogy a fiát semmi baj ne érje,
Valahol a messze idegenbe.
Hogyha egyszer haza tudnék menni.
Túl a vizen, egy nagy téglás ház,
ablakában sírdogál egy kislány.
Ne sírj, kislány, jobb is lesz majd, meglásd,
ha majd egykor viszontlátjuk egymást.
Csak még egyszer haza tudnék a falumba menni!”³⁷⁶

Az ünnepek sajátos értelmet nyertek a táborok világában. Az év ünnepnapjainak ott-honi megszokott rendje, a kommunista elveknek megfelelően, a lágerekben átalakult. A vasárnap nem számított ünnepnek, csak munkaszüneti nap volt, és az sem minden táborban. Az elvégzendő munkák függvényében több lágerben ezen a napon is dolgoztat-ták a foglyokat. Voltak azonban kötelező ünnepek, amelyeket az orosz örök mindig együtt tartottak meg a foglyokkal. Ilyen volt például május elseje, amikor senki sem dolgozott, és tartalmasabb ebédet adtak. Május 9-én, a háború végének ünnepén, a lágereket minden esztendőben fellobogózták, és orosz katonai indulókat játszottak. Ugyanígy ünnepelték

³⁷⁵ Románul: Doboseni. Falu Kovászna megyében, Székelyudvarhelytől 50 kilométerre, délkeletre.

³⁷⁶ Benkő, 2016. július 15.

meg minden év november 7-én az 1917-es bolsevik forradalom győzelmét.³⁷⁷ Különösen nagy hangsúlyt fektettek erre a harmincadik évfordulón, 1947-ben.

Ezzel szemben a kereszténység legnagyobb ünnepét, a karácsonyt az ateista szovjet rendszerben hivatalosan nem ünnepelték. Ettől függetlenül, a legtöbb táborban a vezetőség hallgatólagosan engedélyezte a foglyoknak, hogy szenteste feldíszített fenyőfát állítsanak, és német, román, illetve más nemzetiségű fogolytársaikkal együtt karácsonyi dalokat énekeljenek.³⁷⁸ Az 1944-es karácsony magnitogorszki táborban való megünneplésének katartikus hatásáról Mile József is beszámolt: „A legszebb élményem volt, amikor egy magyar őrnagy, a táborparancsnok karácsony este bejött a barakkba és mindenkinek kellemes karácsonyt kívánt. Sokféle nemzet volt ott, és a karácsonyi dalokat mindenki a saját nyelvén énekelte el, majd sírva aludt el.”³⁷⁹ Hasonló érzelmi állapotot élt át a fogságban töltött első karácsonykor súlyos betegen, kórházbarakkban fekvő Kelemen István is:

„Karácsonykor nagyon rosszul voltam már, úgy volt, hogy végem van. Voltak nálam még valami fényképek anyámékról, pár kép, úgy elővettem, néztem. Én a felső priccsen voltam, [...] és lent két német volt. Ők többen voltak és hátul énekeltek a »Stiehle Nacht, Heilige Nacht« (*Csendes éj, szentséges éj* – M. J. K.) és más karácsonyi dalaikat. Volt közöttük egy pap is, mert Biblia volt a kezében. Én hallgattam, és elkezdtem sírni.”³⁸⁰

Olykor az is előfordult, hogy karácsonykor a korábban megspórolt ételből nagyobb mennyiséget osztottak ki.³⁸¹ Az orosz lágerparancsnokok és az őrszemélyzet azonban hivatalosan elhatárolódott az ünneptől, nem vett részt a foglyok betlehemes játékokkal tarkított, karácsonyi előadásain. Újévkor azonban a táborok vezetői mindig látogatást tettek a barakkokban.³⁸²

A szovjet rendszer propagandagépezete kihasználta a különleges ünnepnapok nyújtotta lehetőségeket is a kommunista eszmék terjesztésére. Így a lágerekben módot adtak arra, hogy a különböző nemzetiségű foglyok saját nemzeti ünnepeiket megtarthassák. Ezek közül azokat, amelyek megfelelően átideologizálhatók voltak, a táborvezetőség jóváhagyásával minden évben megünnepelelhatték. A jellegzetesen magyar ünnepek között ilyen volt március 15-e, az 1848-as forradalom kitörésének emléknapja.

³⁷⁷ Zsigmond (2002): i. m. 77., 79., 128.

³⁷⁸ Többek között lásd erről: Zsigmond (2002): i. m. 114.; Szabó (1994): i. m. 64.

³⁷⁹ Mile, 2004. március 25.

³⁸⁰ Kelemen, 2008. január 17.

³⁸¹ A szerző által készített interjú Forrai János (1924–2018) volt hadifogollyal, Kolozsvár, 2004. március 30. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Forrai, 2004. március 30.)

³⁸² Zsigmond (2002): i. m. 150.

33. kép: Március 15-e centenáriumának megünneplése 1948-ban, a nyikolajevi fogolytábor kultúrbarakk-jában. A háttérben Rákosi Mátyás és Kossuth Lajos portréja látható, a pódiumon magyar civil foglyok és katonatisztek ülnek

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-317. A fényképet Kovács János fogoly egyik tábori levelezőlapjára varrva küldte haza

A '48-as ünnepségeket az orosz propaganda úgynevezett „Petőfi-megemlékezésekké” alakította át. A cári csapatok által a segesvári csatában megölt Petőfi Sándort ugyanis a szovjet ideológia szellemiségében a bolsevik forradalmárokhöz hasonlította, benne egyenesen a lenini forradalom magyar előfutárát látva. Ugyanakkor igencsak megfelelő történelmi figura volt ahhoz is, hogy mint az osztrákok ellen szabadságharcot folytató hős, áthallással a megszálló, fasiszta németek ellen küzdő népet jelképezze. Petőfi alakja tehát minden tekintetben ideális volt a kommunista propaganda alapeszméinek terjesztésére és a magyar foglyok körében való népszerűsítésére. Ezért azokban a táborokban, ahol magyarok is raboskodtak, minden év március 15-én megtartották a Petőfi-megemlékezéseket, amelyek keretében a magyar foglyok szavalatokat adhattak elő, és forradalmi dalokat énekelhettek.³⁸³ Az ünnepi előadásokat az illető lágerek más nemzetiségű foglyai is megtekinthették, ezáltal is növelve az esemény propagandahatását.

³⁸³ Más lágerek mellett így volt ez a Donbász 28. sz. gorlovkai táborában is. Lásd erről: Török, 2006. december 6.

A kötelező politikai és kultúrprogramok, valamint az ünnepek megtartása mellett munkaidejük végén a foglyok más módon is keresték a kapcsolódás lehetőségét. Néhány ügyesebb kezű, művészi érzékkel vagy csak egyszerűen jó barkácsoló készséggel megáldott fogoly, munkaidejének lejárta után, „szuvenírtárgyakat” készített. A fából, alumíniumból, rézdrótból és más, táborban fellelhető anyagból készített, csodálatosan kidíszített tárgyak több célt is szolgáltak. Készítésükkel sikerült hasznos módon elütni az időt, ami egyben arra is jó volt, hogy elterelje a fogoly figyelmét az állandó honvágyról, a kínzó éhségről és a fogság ideje alatti más nélkülözésekről. Ugyanakkor e dísz tárgyaknak gyakorlati haszna is volt: akárcsak az evőeszközökért, ezekért is plusz ételadagot lehetett kapni a fogolytársaktól a tábori cserekereskedelemben. Főleg a szenvedélyesen dohányzó foglyokat lehetett például alumíniumból vagy fából készült, díszes, vésett és néha festett mahorkás szelencékkel megkörnyékezni. Sok esetben e kis dobozkák segítették készítőjüket a túlélésben, míg az ételadagjukat feláldozó dohányosok döntő része elpusztult.

34. kép: Bérces Albert civil fogoly vésett, ló- és emberalakkal díszített, „B. A.” monogramos, alumínium cigarettatárcája – fogolymunka a nyikolajevi lágerből

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: A-10. A szerző felvétele

35. kép: Valószínűleg ugyanannak a kéznek a munkája az a két fából készült, vésett virágmintás, feliratos mahorkás szelence, amelyet Bakó Mihály és Csetri Elek civil elhurcoltak hoztak haza a magnyitogorszki 257. sz. lágerből

Forrás: Sapia-nyűgyűjtemény, leltári szám: E-363. Bakó Mihály és Csetri Elek hagyatékából. A szerző felvétele

36–37. kép: Kacsó Mihály kolozsvári honvéd hadifogoly az atkarszki (Szaratovi terület) lágerkórházban, 1946-ban készített, egyik oldalán a vajdahunyadi várat ábrázoló, másik oldalán virágmintás, vésett, „K. M.” monogramos fadobozkája. A doboz zárócsatjának felirata: „H. fogság”

Forrás: Kacsó Mihály hagyatékából. Kacsó Levente felvétele

Különösen értékes Ugray György szobrászművész, hadifogsága idején készített, faragott ló- és emberalakokkal díszített, domborműves dohányszelencéje, amely fennmaradt leszármazottainak tulajdonában.

38. kép: Ugray György szobrászművész szovjet fogságban készített, fa mahorkás doboza

Forrás: Murádin Katalin tulajdonában. A szerző felvétele

Készítők, de a többi fogoly is az emléktárgyaknak fontos szellemi értéket tulajdonított, amit az a tény is bizonyít, hogy nemcsak mahorkás dobozkák, hanem levéltartó ládikók, sőt katonai kitüntetések tárolódobozai is készültek a lágerek asztalosműhelyeiben. Utóbbiak a fronton fogságba esett katonák legmegbecsültebb személyes tárgyai közé tartoztak.

39. kép: Ismeretlen honvéd hadifogoly által, a kolozsvári Tamás Marika részére, szovjet fogságban készített, „G. J.” monogramos, sisakkal, puskával, szablyával és babérlevelekkel díszített, faragott feliratos levéltartó doboz

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: E-367. A szerző felvétele

40. kép: Fülöp Sándor kolozsvári fogoly almafából készített, egy tagba faragott, fedeles, ovális doboz-
kája, az arcvonalszolgálatért kapott első osztályú tűzkereszt szalagsávjának díszes tartója. Horthy Pál
mérnök, főhadnagy hadifogoly alkotása a szovjet légerekből

Forrás: Papp Annamária és Benkő Levente magángyűjteménye, Magyarvista. Papp Annamária felvétele

Kevésbé szolgált praktikus célt az a két „szuvenírtárgy”, amelyeket inkább csak önmaga szórakoztatására készített Bitay László civil fogoly. A rézdrótból font, „B. L.” monogramos „kitüntetések” finom utalásokként is felfoghatók arra nézve, hogy a civileket, építgyú mint a katonákat, a szovjetek hadifogolynak tekintették.

41. kép: Bitay László civil elhurcolt által, a cseljabinszki 102. sz. lágerben, 1945-ben készített, rézdrótból
font, „B. L.” monogramos „tábori kitüntetések”

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: E-365, E-366. M. Lovász Noémi felvétele

A táborokba zárt foglyok emléktárgykészítő tevékenységét a táborvezetés nem tiltotta, sőt inkább bátorította. A szovjet hatóságok ugyanis igyekeztek a foglyokat elzárni a külvilágtól, és számukra kapóra jött, ha a táboron belül találtak tartós elfoglaltságot maguknak. Olykor még megbízásokat is adtak az ügyesebb foglyoknak, hogy a saját maguk piperedobozkáinak vagy kisebb dísz tárgyainak mintájára a táborparancsnoknak is készítsenek hasonlókat.

42. kép: Kovács János civil fogoly vésett, virágmintás díszítésű, alumínium borotvatartó doboza – foglyomunka a nyikolajevi lágerből. Felirata: „Visszavár a szép magyar hazám”

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: A-07. A szerző felvétele

A táborvezetés arra törekedett, hogy a fogság éve alatt végig zárt közösségben tartsa a foglyokat. Ez segítette fő céljuk elérését is: azt, hogy a foglyok egyedül a kommunista propaganda által beléjük sulykolt, kötelezően optimista világkép és helyzetértelmezés alapján éljenek. Emiatt kivétel nélkül minden lágerben szigorúan tiltották a foglyok és a helyi civilek közötti közvetlen kapcsolatot. Szembesülve ugyanis az egyszerű orosz ember nyomorúságos, nélkülözésekkel teli életével, a foglyok előtt könnyen hiteltelenné válhatott a tábor belső kommunikációját uraló kommunista propaganda és agitáció.

A romániai propaganda torzképe a szovjet fogságról

A táborbeli körülményekről, a foglyok nehéz életéről, nélkülözéseiről az otthonmaradottak semmit sem tudhattak. Szeretteik elhurcolása és az értük való közbenjárási kísérleteik kudarca után számukra hosszú ideig nem maradt más, mint a kiépülő romániai kommunista rendszer által nyújtott torzkép az „egyre élesedő antifasiszta és antiimperialista harcokról”, illetve a mindenütt megbúvó „reakcióssokkal” való napi leszámolásról. A romániai kommunista rendszer konszolidációjának egyik alapfeltétele volt a – legalábbis

látszólagos – magyar–román megbékélés, amit az új hatalom minden lehetséges módon elő akart mozdítani. E cél érdekében a kommunista vezetők még gyomorforgató hazugságoktól sem riadtak vissza. Jó példa erre a Romániai Magyar Írószövetség *Utunk* című, Kolozsváron kéthetente megjelenő lapjának egyik 1946-os számában, László Ferenc állítólagos korábbi fogoly³⁸⁴ tollából, felsőbb utasításra megjelentetett propagandacikk, amelynek beszédes címet választottak: *Magyarok, románok testvéri kézfogása a szovjet hadifogságban*. A rendkívül alacsony írói színvonalon megírt mű a még 1946-ban is oly sokakat érintő fogolykérdésben akart valamilyen suta megnyugtatót adni az elhurcoltak hozzátartozóinak. Az erdélyi magyar családok tízezreit közvetlenül érintő ügy fontosságát ugyanis a kommunista vezetés is felismerte. Megpróbálta tehát e szomorú eseményt a maga hasznára fordítani, és ezért a fogság tényét úgy állította be, mintha az az elhurcoltak számára pozitív tanulságokkal járt volna, és valamiképpen az „élet iskoláját” jelentené, hozzájárulva emberi fejlődésüknek a rendszer által szorgalmazott irányba való előmozdításához...

43. kép: László Ferenc cikke

Forrás: László Ferenc: Magyarok, románok testvéri kézfogása a szovjet hadifogságban. *Utunk*, 1. (1946), 11. 9.

³⁸⁴ Nem azonos a szerzőnek interjút adó László Ferenc (1930–2009) kolozsvári újságíróval.

Az ominózus cikkben közöltek szerint a magyar és román foglyok között a szovjet lágerekben kialakuló „jó bajtársi viszony később a kultúrközeledésben meleg barátsággá fejlődött”³⁸⁵ és e téren „a magyarországi magyarok az erdélyiek előtt jártak [...]”.³⁸⁶ Mindezzel azután könnyű volt szembeállítani a minden elképzelhető rossz tulajdonsággal rendelkező német foglyokat, akiket, szinte már démonizálva, így állítottak be: „Mivel a németek számbeli többségben voltak, a legtöbb táborban a vezetés az ő kezükben volt. Sokan közülük látva, hogy az idők szelének iránya megváltozott, demokratáknak adták ki magukat. A fasiszta szellem azonban olyan mélyre hatolt beléjük, hogy minden tettük leleplezte önző, imperiálistaszellemű (*sic!*) voltukat.”³⁸⁷ A természetesen szüntelenül gyűlölködő németekkel ellentétben a szovjet táborvezetőséget a cikkíró úgy tüntette fel, mintha a népek testvériesülésének bajnoka lett volna. Egy táborbeli, a foglyok által rendezett, fiktív „nemzetközi koncert” kapcsán ekképp mutatta be a táborparancsnokot:

„A koncert már javában folyt, amikor megérkezett az orosz táborparancsnok. Tekintete a terem fő falán elhelyezett szovjet zászlóra esett, majd a koncert folytatását letiltva magához hívatta az ünnepély rendezőjét. [...] Pár perc múlva a szovjet zászló mellé magyar, román és osztrák (*sic!*) zászlókat³⁸⁸ tűzték ki. Csak ennek megtörténte után adott engedélyt a táborparancsnok a nemzetközi hangverseny folytatására. A német zászlót azért nem tűzték ki, mert nemzeti szuverenitásuk még nincs elismerve.”³⁸⁹

A szovjet lágert szinte már földi paradicsomként feltüntető írásban szó van még kaláka-szerű, a foglyok által rendezett, közös magyar–román nótaestékről, sőt közös faliújságról is, amelynek keretétül állítólag „egy magyar festőművész hadifogoly [...] gyönyörű erdélyi tájat festett. Az előtérben a két ország határánál egy magyar és egy román paraszt állott nemzeti viseletben. Baráti kézfogásuk súlya alatt az elválasztó határkő ledőlt [...]”.³⁹⁰ Ilyen alapra azután el lehetett helyezni azt a „kölcsonös indítványt”, hogy: „a hadifogságból való hazatértünk után, mihelyt a gazdasági helyzet megengedi (*sic!*), közös magyar–román hadifogoly találkozót rendezünk: az egyik évben Budapesten, a követ közben Bukarestben vagy a Fekete-tenger partján, hogy ezáltal is jobban megismerje egymást a két nép.”³⁹¹ Az egész idealizált, hamis kép megkoronázásaként a cikk írója kifejtette, hogy mindeme csodás tervekre és „e meleg baráti viszony kialakulására feltétlenül döntő módon hatott a szovjetnépek közötti testvéri viszony légköre”.³⁹² Az írás valódi célja ugyanis nem maga a szovjet fogság bemutatása és még csak nem is a foglyok hozzátartozóinak megnyugtatása volt, hanem végeredményben a kommunista rendszer dicsőítése és a nemzetiségi feszültségek csökkentése, a társadalom fölötti biztosabb ellenőrzés elérésének reményében.

³⁸⁵ László (1946): i. m. 9.

³⁸⁶ László (1946): i. m. 9.

³⁸⁷ László (1946): i. m. 9.

³⁸⁸ A cikkíró otromba butaságára és fóbias németgyűlöletére jellemző, hogy Németország mellett Ausztria állami önállósága sem volt ekkor még elismerve, mégis, állítása szerint, az osztrák zászlót kitűzték a szovjet táborokban.

³⁸⁹ László (1946): i. m. 9.

³⁹⁰ László (1946): i. m. 9.

³⁹¹ László (1946): i. m. 9.

³⁹² László (1946): i. m. 9.

Az új államhatalom ehhez használta fel – sok egyéb téma mellett – a szovjet fogságba hurcolt emberek tragédiáját is, teljesen kifordítva azt valós kereteiből és tartalmából, hogy azután a céljainak leginkább megfelelő módon átalakítva tálalja.

A valóságtól ily mértékben elrugaszkodó propaganda azonban hiteltelen volt, és vég-eredményben nem érte el a célját. A foglyok hozzátartozói közül kevesen voltak, akik bármit is elhittek ebből, annál inkább várták a tábori levelezőlapok és levelek útján érkező híreket, még ha azok igencsak szűkszavúak és sablonosak is voltak. A továbbiakban a tábori levelezést foglalom röviden össze.

Kapcsolat a távoli otthonnal – levelezés

A II. világháború Európában való befejeződéséig a Szovjetunióba hurcolt foglyok nem írhattak és nem kaphattak levelet. A tábori postaszolgálat pedig még 1945. május 9-e után sem indult meg azonnal, hanem csak fokozatosan, a legtöbb lágerben 1946 elejétől kezdett működni.³⁹³ Volt azonban olyan láger, például a magnyitogorszki 1080. sz. tábor, ahol ennél is tovább, 1947 elejéig kellett várni az első hivatalos üzenetküldési lehetőségre.³⁹⁴ Ráadásul a cenzorok munkájának megkönnyítésére, a kezdeti időszakban a foglyok számára csak tíz sor vagy legfeljebb huszonöt szó írását engedélyezték. A találékonyabbak ezért a rövidebb szavakat összeírták, hogy üzeneteik minél hosszabbak legyenek.³⁹⁵ A tábori levelezőlapokat a cenzúra moszkvai központjában ellenőrizték, és onnan küldték tovább a címzettekhez. Ugyanígy, a foglyoknak szóló leveleket is, a kézbesítés előtt Moszkvában átvizsgálták. Címzettként a foglyok a moszkvai Vörös keresztet kellett hogy megjelöljék, amely szervezet a tábori postát irányította. Többoldalas, valódi levelet a foglyok csak 1948-tól kezdve írhattak, addig csak a Vörös kereszt által kiadott tábori levelezőlapok formanyomtatványait használhatták. A fogság viszontagságait túlélők többségét azonban 1948 végéig hazaszállították. Így érthető, hogy a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemnek a szovjet fogság emléktárgyait felvonultató kolozsvári múzeumi gyűjteményében is elsősorban tábori levelezőlapok találhatók. A mintegy 300 vörös keresztos levelezőlap mellett jóval kevesebb, alig pár tucat hosszabb levél gazdagítja a gyűjteményt.

A békeszerződés 1947. február 10-i aláírása előtt keltezett, korai tábori levelezőlapokon a láger szó nem szerepelhetett, helyette a foglytábor közelében levő helység nevét, illetve az esetek többségében egyszerűen csak „postafiókot” vagy éppen „postaládát” írtak. Ennek száma a valóságban a láger száma volt.³⁹⁶ A fogság késői korszakában írott tábori levelezőlapokon ezzel szemben már ténylegesen is megjelent a láger szó, vagy egyszerűen csak a foglytábor száma.³⁹⁷ Függetlenül attól, hogy civilként fogták el őket vagy katonákként

³⁹³ Lásd erről Zsigmond (2002): i. m. 89–90.

³⁹⁴ Kelemen István Kolozsvárról elhurcolt civil fogoly is csak 1947. február 12-én, a magyar békeszerződés aláírása után két nappal írhatta meg első tábori levelezőlapját szüleinek a magnyitogorszki lágerből.

³⁹⁵ Papp (2001): i. m. 56., 164.

³⁹⁶ Lásd 44. kép.

³⁹⁷ Lásd 45. kép.

estek fogságba, mindannyiuknak egységesen hadifogoly státusa volt, és az ennek megfelelő formanyomtatványt osztották ki közöttük. Erre utal a lapokon két nyelven, oroszul és franciául megjelenő szöveg: „hadifogoly levelezőlap” (*Carte postale du prisonnier de guerre*).

44. kép: Ercsey Gyula 1946. március 3-án, szüleinek írt első tábori levelezőlapja. A feladó címeként „Szovjetunió – Moszkva, Vörös kereszt, Postaláda No. 130” szerepel, ami az Urál hegységbeli Asa melletti 130. sz. lágert takarja

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-90

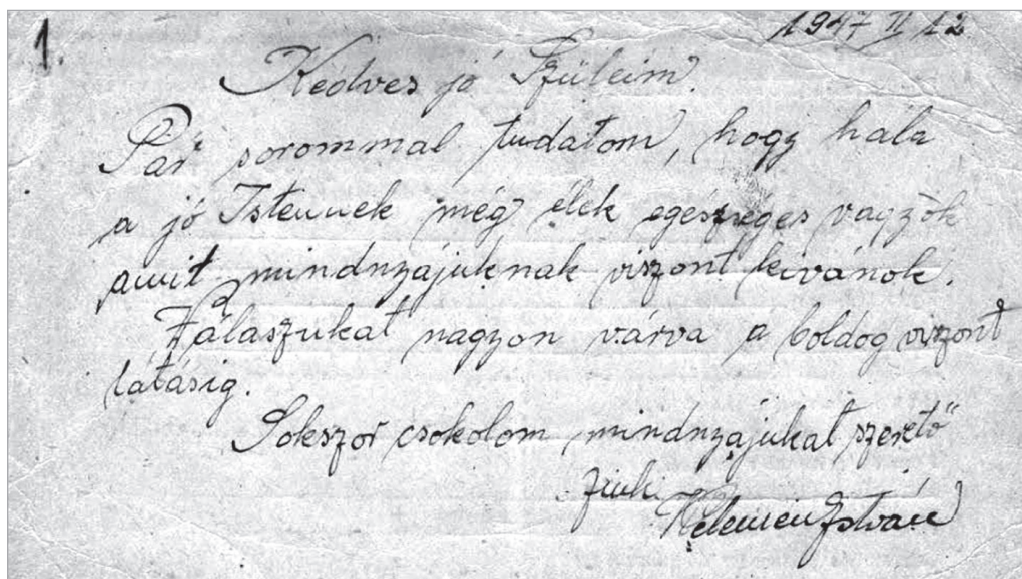

45. kép: Ercsey Gyula 1947. június 30-án, szüleinek írt tábori levelezőlapja. A feladó címeként a „Lager 7777” szerepel, ami az Urál hegységbeli Beloreck melletti 7777. sz. fogolytáborra vonatkozik

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-92

Igaz ugyan, hogy a tábori levelezőlapok szövege nagyjából sematikusnak tekinthető, mégis igen érdekes, hiszen sokáig ez jelentette a lágerek világából egyetlen „legálisan” kikerült, írott anyagot. A tábori levelezőlapok jellegzetessége a tömör fogalmazás, a sablonos kifejezések és a lényegre törő kifejezésmód. Konkrét információkat a foglyok valós helyzetéről nem lehetett leírni, mégis a fogságban szenvedőkön sokszor úrrá levő végső elkeseredés küszöbén egyedül ez, a szeretteiknek hazaküldhető kis lapocska tartotta a lelket.

Ugyanakkor az otthon maradt családtagoknak is e rövid üzenetek jelentették a fogságba hurcoltakról rendszertelenül érkező, apró életjeleket. Mindez jól érzékelhető Kelemen István első hazaküldött tábori levelezőlapjának szövegében, amely olyan, mint egy kétségbeesett kiáltás. Szerzője szüleinek címezte levelét, hiszen tudomása volt arról, hogy édesapját korábban hazaengedték a fogságból. Ő viszont először csak ekkor, másfél évvel apja hazatérése után tudathatta szeretteivel, hogy életben van, elosztatva az addigi gyötrő bizonytalanságot. Soraiból a szinte még gyermek fogoly szülei utáni vágyakozása és a hazatérés, életét megtartó, mondhatni belekövesedett, állandó reménye olvasható ki: „Kedves jó Szüleim. Pár sorommal tudatom, hogy hála a jó Istennek még élek, egészséges vagyok, amit mindnyájuknak viszont kívánok. Válaszukat nagyon várva, a boldog viszontlátásig. Sokszor csókolom mindnyájukat szerető fiuk, Kelemen István.”³⁹⁸

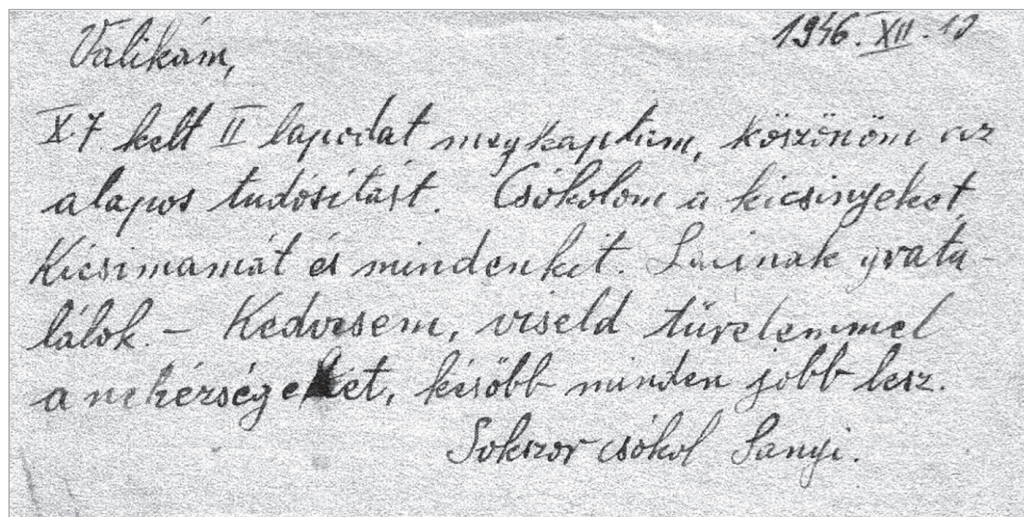

46. kép: Kelemen István 1947. február 12-én szüleinek írt első tábori levelezőlapja a magnyitogorszki 1080. sz. lágerből

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-114

³⁹⁸ Lásd 46. kép.

A levelezőlapokból kiviláglik, hogy a családdal folytatott levélváltás mennyire fontos volt a távolba szakadt elhurcoltaknak. Számontartottak minden otthonról érkező rövid üzenetet, és sokszor családtagjaiknak külön-külön is írtak pár sort – így tartva bennük (és önmagukban is) a hazatérés reményét. Kerekes Sándor 1946. december 10-i levelezőlapján egész családjának üzent: „Valikám. X 7-én kelt lapodat megkaptam, köszönöm az alapos tudósítást. Csókolom a kicsinyeket, Kicsimamát (*sic!*) és mindenkit. Lacinak gratulálok. – Kedvesem, viseld türelemmel a nehézségeket, később minden jobb lesz. Sokszor csókol Sanyi.”³⁹⁹

47. kép: Kerekes Sándor 1946. december 10-én, családjának írt tábori levelezőlapja a cseljabinszki 102/5. sz. lágerből

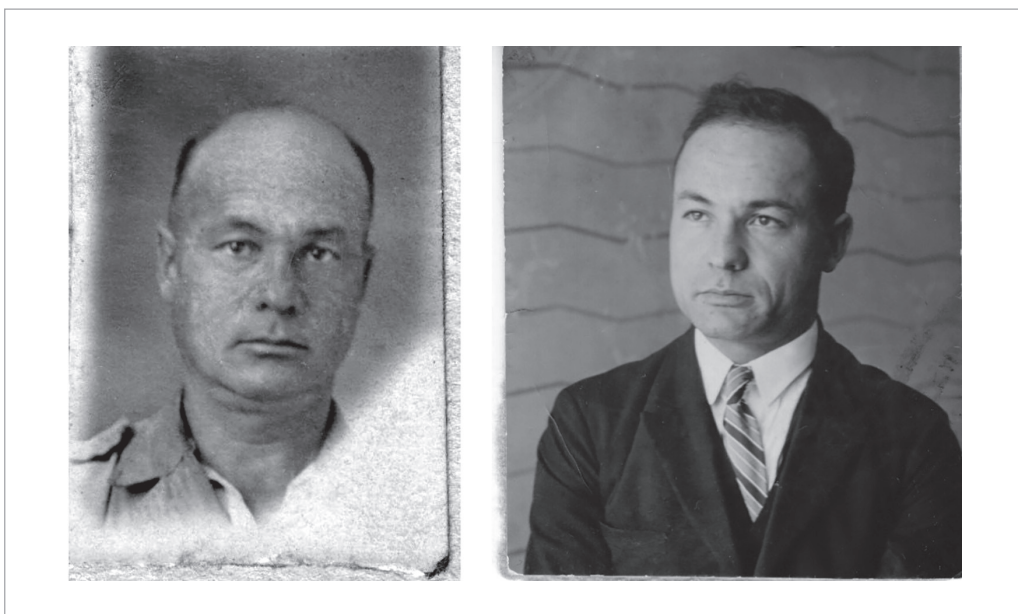
Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-125

A családdal folytatott levelezés a korábbi hosszú, gyötrelmes bizonytalanságnak vetett véget azzal, hogy a foglyok évek után tudomást szerezhettek a legfontosabb otthoni eseményekről. A cenzúra miatt a foglyoknak óvatosan kellett fogalmazniuk, ha azt akarták, hogy levelük eljusson a címzettekhez. Tilos volt írni a fogság pontos helyszínéről, akár csak a táborok belső életéről, a foglyok egészségi állapotáról és valós életkörülményeiről.

A tábori postát irányító szovjet hatóságok kezdeti szigora viszont később fokozatosan enyhült; 1947-től már megengedett volt, hogy szeretteik fényképeket is küldjenek hazulról a foglyoknak, illetve az is, hogy a foglyok küldjenek magukról fényképeket a családjuknak. Ez utóbbi természetesen erősen korlátozott mértékben és kizárólag a táborvezetőség jóváhagyásával, valamint a cenzúra ellenőrzése mellett történhetett meg. Emiatt igen kevés azon fennmaradt fényképek száma, amelyek a foglyokat a lágerben töltött időszakban ábrázolják. Annál értékesebbek viszont, hiszen – minden szépítő törekvés

³⁹⁹ Lásd 47. kép.

ellenére – közvetlen rálátást engednek egyrészt a foglyok egészségi állapotára, másrészt a táborbeli körülményekre. Az alább látható két fénykép Kerekes Sándor Kolozsvárról elhurcolt civil foglyot ábrázolja a II. világháború előtti időből, valamint a szovjet fogságban. A lágerben mindig előkészítették a fényképezésre kiszemelt foglyokat, mégis szembevető a fogságban elszenvedett nélkülözések lenyomata a Kerekes Sándorról készült, és egyik tábori levelezőlapjára ragasztva hazaküldött felvételen.⁴⁰⁰

48–49. kép: Kerekes Sándor egy 1947 júliusában, a magnitogorszki 7605. sz. lágerben készült felvételen (bal oldali kép), illetve még szabadon, Kolozsváron, 1934 körül (jobb oldali kép)

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: F–383, F–384

A tábori levelezés keretében engedélyezett fényképküldés fő jellemzője volt a foglyok idealizált ábrázolása. Általában már napokkal azelőtt, hogy a hazaküldendő felvétel elkészült volna, kiválasztották a foglyok közül az erősebb testalkatú vagy valamelyest jobb kondícióban lévőket, akiket kissé feltápláltak, majd jobb ruhákba öltöztettek, és így készítettek róluk előre beállított stúdiófelvételeket. Jól látszik, mennyire fiatal volt Kelemen István, amikor fogságba esett, hiszen a majd négy évvel később készült felvételen is szinte még gyermek.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Lásd 48. kép.

⁴⁰¹ Lásd 50. kép.

50. kép: Kelemen István civil fogoly fényképe, Kopejszk, 202. sz. láger, 1948. július
 Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: F-372

Olykor két fogolyról együtt is készült fénykép, ami a bajtársiasságot, a fogságban való baráti közösséget volt hivatott – néha a valóságnak is megfelelően – érzékeltetni.⁴⁰²

51. kép: Gschwendtner Géza és Magyarosi Jenő kolozsvári civil elhurcoltak fogságból hazaküldött fényképe. Ufa, 319. sz. láger, 1947
 Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: F-371

⁴⁰² Lásd 51. kép.

Egyes fogolytáborokban az otthonnal való kommunikáció terén még arra is figyelt a táborvezetőség, hogy lehetőleg ne kerüljön ki olyan fénykép, amely civileket ábrázol, hiszen hivatalosan csak „hadifoglyok” voltak a Szovjetunióban. Így Kovács János és Bérces Albert civil foglyok hozzátartozói meglepődve láthatták a hazaküldött felvételen, hogy szerettük katonai uniformisban van.⁴⁰³ Ennek másik, jóval kézenfekvőbb oka az, hogy ritka volt a jó minőségű ruha a lágerben, és gyakran csak az erősebb anyagú katonai egyenruhák voltak olyan állapotban, hogy azok a hazaküldött fényképeken megjelenhettek.

52. kép: Kovács János és Bérces Albert civil foglyok katonai egyenruhába öltöztetve a nyikolajevi fogolytábor udvarán, 1948 körül készült felvételen

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: F-381

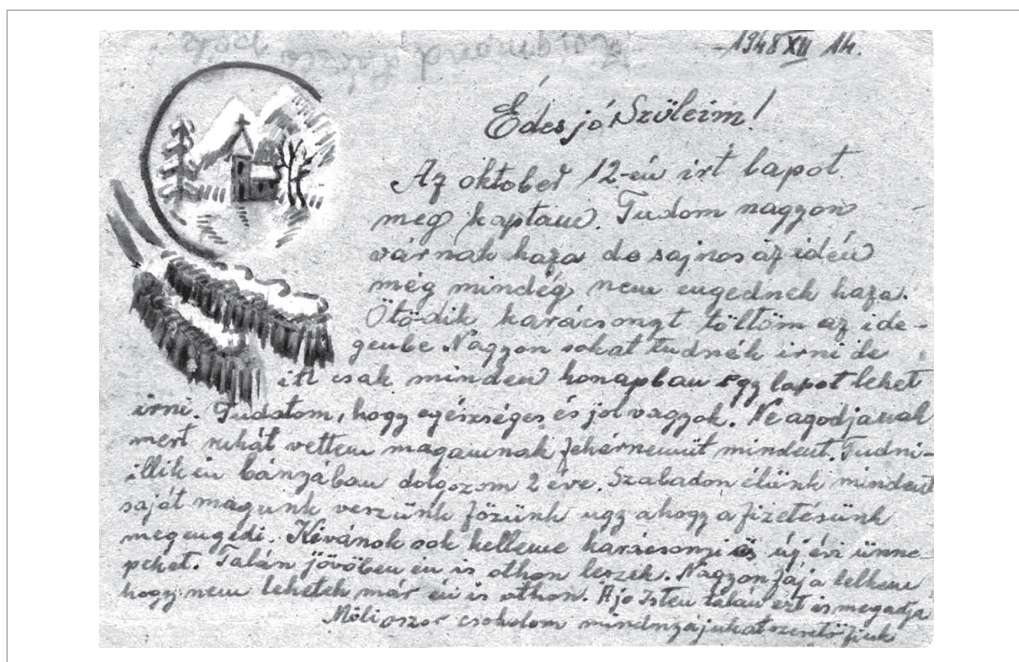
Bár tisztában voltak a levélváltás szigorú korlátaival és azzal, hogy az igazságot szenvedéseikről nem írhatják ki magukból, a foglyok számára mégis bátorítást, lelki épülést jelentett az otthon maradt szeretteikkel való legapróbb kapcsolattartás is. Leginkább ugyanis a rettenetes honvágy kínozza őket, ami főképp a sátoros ünnepek idején erősödött fel bennük. Ezért karácsonykor vagy húsvétkor igyekeztek hazaküldött lapjaikat különlegessé tenni, hogy szeretteiknek örömet okozhassanak. Így születtek az egyedi díszítésű, egyszeri és megismételhetetlen, ünnepi tábori levelezőlapok és levelek, amelyekből több

⁴⁰³ Lásd 52. kép.

is fennmaradt. Az 1948. december 14-i keltezésű, bal felső sarkában téli tájat ábrázoló, színes ceruzarajzzal ellátott tábori levelezőlapjában Kelemen István meglepően őszintén tárta fel helyzetét:

„Tudom, nagyon várnak haza, de sajnos az idén még mindig nem engednek haza. Ötödik karácsonyt töltöm az idegenbe. Nagyon sokat tudnék írni, de itt csak minden hónapban egy lapot lehet írni. Tudatom, hogy egészséges és jól vagyok (*sic!*). Ne aggódjanak, mert ruhát vettem magamnak, fehérneműt, mindent. Tudniillik én bányában dolgozom 2 éve. Szabadon élünk, mindent saját magunk veszünk, főzünk, úgy, ahogy a fizetésünk megengedi. Kívánok sok kelleme (*sic!*) karácsonyi és újévi ünnepeket. Talán jövőben én is otthon leszek. Nagyon fáj a lelkem, hogy nem lehetek már én is otthon. A jó Isten talán ezt is megadja.”⁴⁰⁴

A történész számára igen fontos információk bújnak meg tehát e sorokban. A levélírás megengedett gyakorisága mellett kiderül az is, hogy a foglyoknak, szállás- és ételmezési költségeik mellett ruházatukról is maguknak kellett gondoskodniuk, s fizetésük sokszor nem volt erre elegendő. Innen is kiviláglanak a szovjet táborrendszer ellátásának és fenntartásának hatalmas hiányosságai, amelyek az elpusztult foglyok nagy számának egyik magyarázatát adják.

53. kép: Kelemen István 1948. december 14-én, szüleinek írt, ünnepi díszítésű, karácsonyi tábori levelezőlapja a magnitogorszki 1079. sz. lágerből

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-111

⁴⁰⁴ Lásd 53. kép.

A fogság idején folytatott levélváltásban elsősorban a késői korszakban íródott, többoldalas levelek különlegesek. A tábori levelezőlapokhoz képest ugyanis összehasonlíthatatlanul több információt tartalmaznak, és így nagyobb a forrásértékük. Jó példa erre Kelemen István utolsó, 1949. május 13-án írt hosszabb levele, amelyben egyebek mellett részletesen leírta otthon maradt öccsének, hogy munkájáért milyen „fizetést” kapott, sőt annak valódi értékét is, ami mai kifejezéssel élve „reálkeresetnek” is tekinthető. A közölt adatokból egy átlagos fogoly „vásárlóerejére” következtethetünk, és így lényegében „életszínvonalára” derül fény. Érdeemes ezért a levél erre vonatkozó teljes részét idézni:

„Kaptam 200 rubel előleget és fizetés lesz még 508 rubel, az összkereset 900 rubelen felül van. Csak sok a levonás.⁴⁰⁵ Most igyekszem a májust jobb fizetési eredménnyel végigdolgozni. Itt ötszáz rubel csak az étkezésre úgy-ahogy elegendő, egy kiló kenyér 3 r., egy liter tej 4 r., egy veder krumpli 9-10 r., vaj 1 kg. 61, makaróni 12 rubel 1 kiló, cukor 13.50 1 kg. Tehát nagyjából elgondolható, hogy élünk. Ruha, sőtéték egy rend 500-600 r., félcipő gumitalppal 130 r., egész cipő 221 r., ing alsónadrág 74 r. Most már láthatod, hogy megy itt az élet.”⁴⁰⁶

Mivel a Szovjetunióban tervgazdálkodás működött, és egységes árrendszer volt bevezetve, ezek az adatok általánosságban érvényesek voltak az egész lágervilág belső viszonyaira, és a foglyok ellátásának reális költségeit tükrözik.

A jó rajzkészséggel megáldott, ügyes kezű foglyok számára a táborvezetőség engedékenyebb hozzáállása lehetőséget teremtett arra, hogy hazaküldött leveleiket igen ötletesen kidíszítsék. Szilveszter alkalmával általában virágmintával és a hagyományos újévi szerencsét hozó jelképekkel, patkóval, négylevelű lóherével stb.⁴⁰⁷ próbálták az ünnepi hangulatot felidézni, húsvétkor pedig a krisztusi feltámadás ünnepköréhez kapcsolódó szimbólumokkal, barkával, nyúllal, kiscsirkével, piros tojással utaltak az élet újraindulásának örök tavaszi jelképére.⁴⁰⁸

54–55. kép: Kovács János civil fogoly által, a nyikolajevi lágerből, húsvét alkalmából családjának hazaküldött ünnepi tábori levelezőlapok 1947–1948-ból

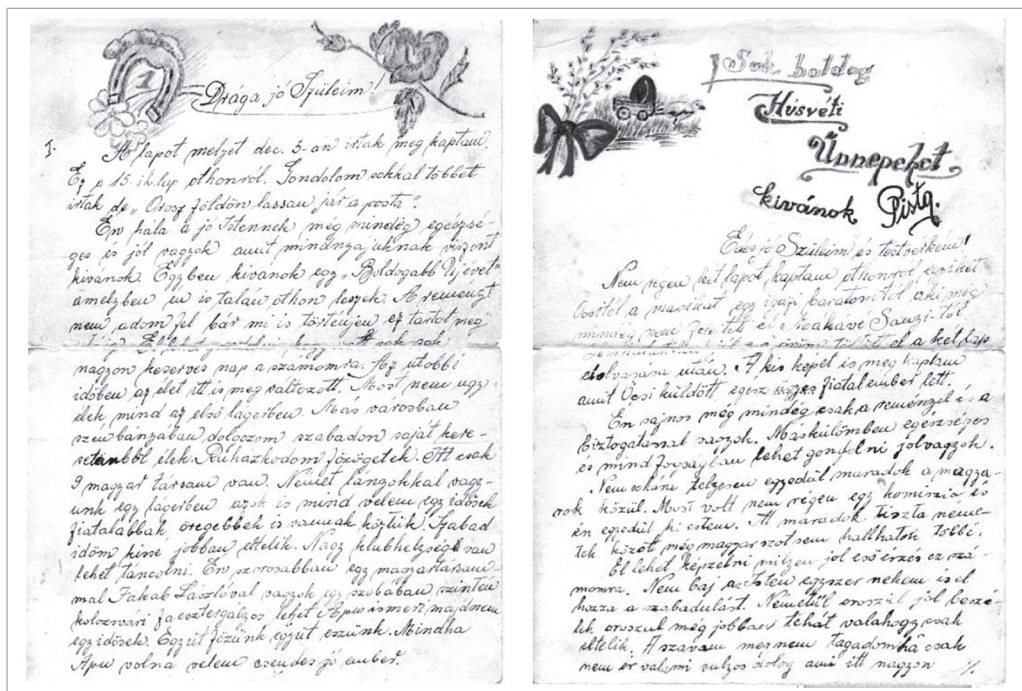
Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C–140, C–141

⁴⁰⁵ A már korábban említett „szállás- és étkeztetési költségekről” van szó.

⁴⁰⁶ Részlet Kelemen István szovjet fogságból hazaküldött, 11. leveléből. Sapientia-gyűjtemény. Leltári szám: C–120.

⁴⁰⁷ Lásd 56. kép.

⁴⁰⁸ Lásd 54., 55., 57. kép.

56–57. kép: Kelemen István 1949. január 8-i és április 3-i keltezésű, családjának írt, ünnepi disztítésű, szilveszteri és húsvéti levele a magnitogorszki 1079. sz. lágerből

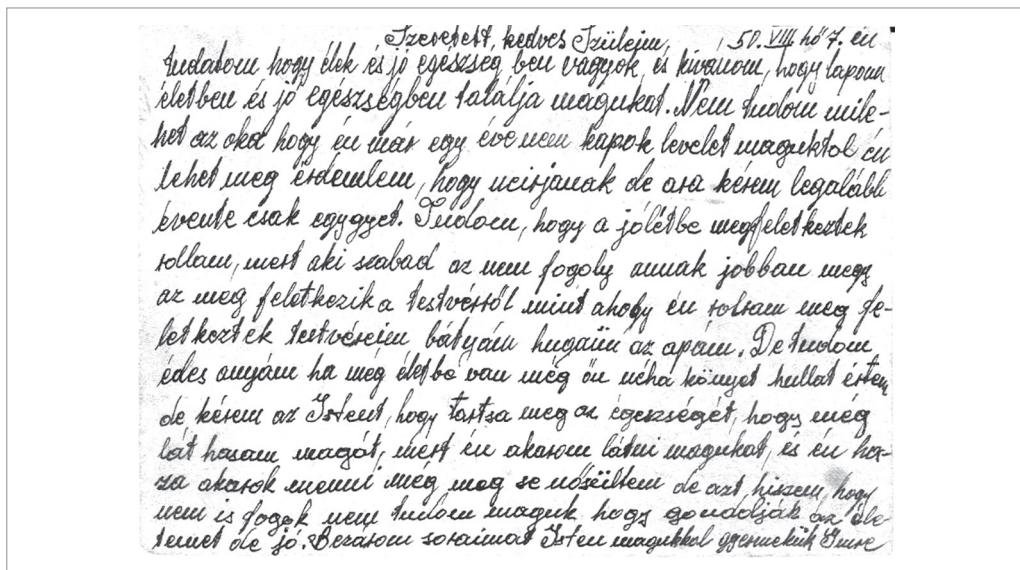
Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-112, C-113

Mint ahogy láthattuk, a tábori levelezőlapok és levelek leggyakoribb témái között volt a foglyok (mindig kötelezően jönnek feltüntetett) egészségi állapota, a honvágy kifejezése, az otthon maradt családtagok és barátok felőli érdeklődés, a ritkán érkező otthoni válaszlevelek miatti panasz, az ünnepi (karácsony, újév, húsvét) jókívánságok, valamint a reménykedés a közeli hazatérésben. Mindaz tehát, ami e rendkívüli, tragikus helyzetbe került, egyszerű civil emberek mindennapi életét meghatározta.

A tábori levelezés legnagyobb problémája azonban kétségtelenül a rendszertelenség volt. A gyakran igencsak késedelmes levélváltás ugyanis jelentős mértékben fokozta a foglyok gyötrelmeit, hiszen állandó kételyek között tartotta őket. Sokszor előfordult, hogy hónapokon át, vagy akár egy egész éven keresztül nem kaptak hírt otthon maradt családtagjaikról, és az is megesett, hogy leveleik nem érkeztek meg a címzettekhez. A szeretteitől levelet hosszú idő óta nem kapó Ráduly Imre különösen szomorú hangvételű tábori levelezőlapjában tette ezt szavá, amelyet hatévnyi fogság után, 1950. augusztus 7-én írt szüleinek:

„Nem tudom, hogy mi lehet az oka, hogy én már egy éve nem kapok levelet maguktól. Én lehet megérdemlem, hogy ne írjanak, de arra kérem legalább évente csak egyet. Tudom, hogy a jólétbe (sic!) megfeleltek rólam, mert aki szabad, az nem fogoly, annak jobban megy, az megfelelke-

zik a testvérről, mint ahogy én rólam megfedekeztek testvéreim, bátyám, húgaim, az apám. De tudom édesanyám, ha még életbe (*sic!*) van, még ő néha könnyet hullat értem. De kérem az Istent, hogy tartsa meg az egészségét, hogy még láthassam magát, mert én akarom látni magukat és én haza akarok menni.”⁴⁰⁹

58. kép: Ráduly Imre hadifogoly szüleinek, Kézdiszentlélekre küldött, 1950. augusztus 7-i keltezésű tábori levelezőlapja. Voronyezs, 7062/4. sz. láger

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-336

A levélváltás gyakorisága azonban nem annyira az otthoniaktól, hanem elsősorban a fogság helyszínétől és a táborvezetés hozzáállásától függött. A távoli vagy eldugottabb helyeken fekvő lágeretekbe ugyanis nehezen jutottak el a tábori postaszolgálat küldeményei. Azok a táborparancsnokok pedig, akik a foglyokhoz különböző okoknál fogva az átlagosnál ellenségesebben viszonyultak, más megszorító intézkedések mellett gyakran éppen a levelezés akadályozásával büntették a táborlakókat. Így olyan eset is előfordult, hogy otthonról az első levél csak évek múltán érkezett a fogolyhoz, ami hatalmas lelki megrázkódtatást jelentett a címzettnek. Érdekes erről a Donbászban kényszermunkát végző, német származású Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene visszaemlékezését idézni, aki otthon maradt családjától az első pár soros levelet csak három év fogság után, 1948 januárjában vehette kézbe:

„Pontosan január 26-án, amikor kitelt a három év, akkor kaptam az első levelet. Azt is gondolták, hogy megbolondultam... Mert éppen előleget kaptunk, és a tolmács hozta ki a postát, és kérdi: »– Ugye, [...] maga még nem kapott levelet?«

⁴⁰⁹ Lásd 58. kép.

S mondom:

»– Nem.«

S ahogy veszi, hát megismertem édesapámnak az írását. S mondom:

»– Jaj, ez az enyém!«

S azt mondja:

»– Legyen csak nyugodtan, [...] mert minden jól van.«

Igen, de hát én elkaptam a levelet, magamhoz szorítottam, és amíg a barakkba érkeztem, egyet ordítottam... Úgy mondták nekem, akkor a barakkban, az ágy mellett összeestem... Felhívták az orvost, s azt mondta, csak tegyenek le az ágyba, és... egy barátnőm olvassa el nekem azt a levelet. Aztán olvasta, olvasta, míg aztán helyrejöttem. Aztán elolvastam, és édesapám mindent megírt: a gyermekek ott vannak nála, amióta elmentem, és jól vannak, és hogy Hansit megkeresztelték...⁴¹⁰

Egészségügyi vizsgálatok, betegségek, halál a lágerekben

A fogságban végzett nehéz munka és a mindig elégtelen táplálkozás miatt a foglyok szinte mindegyike tartósan rendkívül rossz fizikai állapotban volt. Csak a szakácsok és azon kevesek, akik a tábori konyhán segédkeztek, illetve a lágeren belüli műhelymunkákat végzők voltak valamivel jobb, elfogadható kondícióban. A táborvezetés ezért minden lágerben rendszeres orvosi vizsgálatnak vetette alá a foglyokat. Ennek azonban nemcsak betegségmegelőzési oka volt, hanem fő célja a különböző nehézségű munkakategóriákba való beosztás, a foglyok munkaerő szerinti állandó újra- és újrabesorolása volt. Az általános érdek ugyanis az volt, hogy a foglyok gyakran igen csekély munkaerőjét is maximálisan kihasználják. Ha a táboron belüli könnyebb munkavégzés miatt egy-egy fogoly bizonyos idő elteltével jobb erőnlétre tett szert, az első orvosi vizsgálaton kiszűrték, és nehezebb munkára irányították. Ugyanígy, a már végletekig elgyengülteket pedig könnyebb munkára vezényelték.

Az első orvosi komisszió mindenkit nyilvántartásba vettek, és kitöltötték az úgynevezett „priuszlapokat” is. Ettől kezdve a szám szerinti nyilvántartást felváltotta a név szerinti. A legtöbb foglyotáborban az ilyenforma orvosi ellenőrzést vagy kondícióvizsgálatot negyedévenként végezték, és e rendszerességet mindvégig meg is tartották.⁴¹¹

Az orvosi szűrővizsgálatok sajátos orosz nagyvonalúsággal, rendkívül egyszerű módon zajlottak le. „Délután az egészségügyi komisszió elé vezettek” – emlékezett Ercsey Gyula. „Bent intettek, hogy vetközzünk le. [...] Az orvosnő hosszan forgatta őket (*a foglyokat* – *M. J. K.*), belecsípett a fenekükbe, a tomporukat tapogatta, hogy mennyi hús maradt rajta, és ennek alapján valamely munkakategóriába sorolta őket.”⁴¹² A lábsérülése miatt fogságának legnagyobb részét kórházbarakkban töltő Bitay László is hasonlóképpen idézte fel az orvosi vizsgálat lefolyását:

⁴¹⁰ Kadácsi, 2001. február.

⁴¹¹ Zsigmond (2002): i. m. 67–68.

⁴¹² Ercsey (2006): i. m. 24.

„Időnként jött egy orvos és egy nővér, azok leültek egy asztalhoz, volt előttük egy lista, és mentünk sorban eléjük. Egyenként. Tiszta meztelenül megálltunk előttük, és kellett forogjunk a tengelyünk körül. Megfogták a fenekünkön a bőrünket, hogy lássák, hogy van-e alatta valami. Akinek volt valamije, azt könnyörtelenül kidobták, és mehetett dolgozni. Én soha nem jutottam a munkásbrigádokba.”⁴⁴³

Mint ahogy e visszaemlékezésben is olvasható, az „orvosi viziten” dőlt el az is, hogy ki az, akit feltétlenül kórházba kell utalni, pontosabban – gyógyszerek híján – pihenésre kell rendelni. A foglyok munkabírását alapul véve öt munkakategóriát állapítottak meg. Az első csoportba azok kerültek, akik a legjobb erőnlétben voltak. Nekik napi tíz órát kellett dolgozniuk. A másodikba kerülőknek már csak nyolc munkaóra volt engedélyezve, míg a harmadik kategóriások – akiknek elvben nem kellett elhagyniuk a tábor területét – munkaidejét hat órában állapították meg. Dolgoztatták a gyengélkedőket is. Ők a korábban már említett, úgynevezett *O.K.* csoportba kerültek, és a tábor területén adódó könnyebb munkákat napi négy órán át végezheték. A legrosszabb állapotban levőket, akik közé a kórházbarakkokban fekvők is tartoztak, a disztrófiás (*D.T.*) kategóriába osztották be. Tőlük valójában már nem volt szabad munkát követelni.⁴⁴⁴

Kevés volt az orvos, nem is jutott minden táborba. Ezért a végső stádiumba került betegeket sokszor a polgári életben orvosként dolgozó rabtársak gyógyították, ápolták. Közülük meglepően sokan németek voltak. Az *O.K.*-sok külön koszon éltek, amely az átlagosnál kevesebb, de táplálóbb volt. Ráadásul őket, ha addig életben maradtak, évente egyszer – mint a munka tekintetéből hasznavehetetleneket – transzportot szervezve hazaküldték. Így kerültek haza már 1945 őszén a kolozsvári civil elhurcoltak közül Bitay László és Mile József is. „Nekem szerencsém volt a sebemmel a lábamon – emlékezett Bitay László –, mert nehezen gyógyult, és így én nem is voltam munkán. Engem nem vittek ki dolgozni. Sovány voltam, le voltam romolva, és ez a seb a lábamon megmentett engem attól, hogy munkára vigyenek. Ennek köszönhetően én elég hamar haza is jöttem, mert 1945 szeptemberében már itthon is voltam. Így nem egészen egy évig voltam fogságban.”⁴⁴⁵ Mile Józsefet is egy orvosi vizsgálat után osztották be a hazaszállítandók közé: „Egy nap a betegeket összeszedték orvosi vizsgálatra, ami abból állt, hogy levetkőztettek és a fenekünket nézték meg. Ha csak csont és bőr voltunk, akkor *O.K.*-sok lettünk. Két-három nap múlva bevagoníroztak és elindítottak haza.”⁴⁴⁶

A foglyok közül azok, akik nem kerültek be a szabaduló transzportokba, igyekeztek a táboron kívüli nehéz munkától megszabadulni. Sokan emiatt betegséget szimuláltak, elsősorban hasmenést, hogy kórházba kerülhessenek. A „kórház” azonban inkább csak egy betegbarakk volt, amelyben a beutaltakat emeletes priccseken, néha kettesével helyezték el. A csupasz deszkákra itt szalmazsák is került, és az ételt is ágyhoz hord-

⁴⁴³ Bitay, 2006. január 13.

⁴⁴⁴ Az orvosi vizsgálatokról és a foglyok munkakategóriákba való beosztásáról lásd Stark (1995): i. m. 23.; Szabó (1994): i. m. 59–60.; Papp (2001): i. m. 61., 65.; György András visszaemlékezése. In Kocsis István (összeáll.): *Kolozsvári levénték emlékezései az orosz fogságról*. Kiadatlan kézirat a szerző tulajdonában. 2.

⁴⁴⁵ Bitay, 2006. január 13.

⁴⁴⁶ Mile, 2004. március 25.

ták. A környezet azonban, mint Szabó György visszaemlékezésében írja, egy idő után elviselhetetlenné vált: „A kórteremben fertelmes volt a levegő – genny, vizelet, ürülék, étel, füst szaga pokoli keverékben úszott a falak közt, s a hidegfogó pitvar miatt kívülről sem hatolhatott be frissebb légáramlat. [...] Egészségügyi okok miatt tilos volt a vízivás, helyette beállítottak egy hordót fenyőtűből főzött teával.”⁴¹⁷

A tábori kórházbarakkok – voltaképpen elfekvők – elképesztő felszerelésbeli hiányosságokkal küszködtek. Jóformán semmiféle gyógyszer nem létezett, és az általában elég gyakran lefülelt szimulánsoktól eltérően a valóban beteg foglyok gyógyulásukat legtöbbször csak a szerencsének köszönhették. Így volt ez a fiatalon, civilként elhurcolt Kelemen Istvánnal is, aki a magnytogorszki kórházbarakkban krónikus hasmenésből való, csodával határos felépülésére a vele készült interjúban ekképpen emlékezett:

„Egyszer csak jön a német orvos. Injekciós tű a kezében, megy, meginjekciózza az egyik németet, aztán a másikat, mikor jön, hogy adja nekem is az injekciót, már nem voltam sehol. Elsötétedett minden, elájultam. Beadta az injekciót. Úgy négy óra felé megébredtem. [...] A két német reggelre meghalt, s én megmaradtam. Ez az orvos, aki adta nekem azt az injekciót odajött és megcsókolta. Azt mondta:

»– Ezerből egy!«

Ez az az egy injekció, amit adnak, hogy vagy megmaradsz, vagy elmész. És úgy látszik, hogy én kibírtam. [...] Így lassan-lassan helyrejöttem.”⁴¹⁸

A rendkívül puritán körülmények között műtétekre is sor került: „Engem is megoperáltak a bal hónaljamon” – idézte fel Mile József: „Az orvos rátérdelt a bal karomra, a jobbat fogta a tolmács, a bal lábamat egy katona. Minden érzéstelenítés nélkül egy nagy daganatot vágtak le.”⁴¹⁹

A foglyok leromlott fizikai állapota és az egészségügyi felszerelés hiánya a táborokban tömeges elhalálozáshoz vezetett. A korábban említett nehéz munkakörülmények, a folytonos túlhajszolás, a lehetetlen normák teljesítésének állandó követelése csak még inkább fokozta a megbetegedéseket és a foglyok pusztulását. De felelős volt ezért a zord, olykor extrém időjárás, a rettenetesen hideg orosz telek, amelyekben kötelező volt folytatni a munkát. Ha pedig a norma teljesítése elmaradt, kegyetlen büntetések következtek, amelyek akár a fogoly halálához is vezethettek.⁴²⁰ Hasonlóképpen a folytonos éhezés miatt élelemlopáson ért foglyokat is sokszor olyan kegyetlenül megbüntették, hogy belepusztultak. Mile József is emlékezett egy ilyen esetre a magnytogorszki táborból: „Megtörtént, hogy valaki elloptott egy fej káposztát a káposztásveremből, és büntetésből éjjelre bezárták egy cellába. Egész éjjel kellett hallgatnunk a nyöszörgését mindaddig, amíg megfagyott.”⁴²¹

⁴¹⁷ Szabó (1994): i. m. 53–54.

⁴¹⁸ Kelemen, 2008. január 17.

⁴¹⁹ Mile, 2004. március 25.

⁴²⁰ Rieder (2001): i. m. 60.

⁴²¹ Mile, 2004. március 25.

A rendszertelen és mindig elégtelen, egyoldalú táplálkozás a foglyok mindegyikénél a szervezet legyengüléséhez és az immunrendszer megrendüléséhez vezetett. A túlszűfolt barakkokban a személyes higiénia sokszor leegyszerűsített feltételeit is nélkülözni kénytelen foglyok tömegeiben hamarosan járványos betegségek jelentek meg. A halálos, gyakran megállíthatatlan ragályok olykor a táborok szinte összes lakóját elpusztították. A leggyakoribb betegségek között említhető: a gyomorsikulás, a fertőző hasmenés, a vérhas krónikus gyomorhuruttal, a flekktífusz, a malária, a szívbillentyű-gyulladás, agy- és mellhártyagyulladás, valamint a disztrófia vagy végelgyengülés.⁴²² Ez utóbbinak több fokozata volt: a négyes, ötös és a hatos súlyossági csoportba tartozókon már nem lehetett segíteni.⁴²³ Mindemellett a foglyok télen-nyáron szenvedtek a tetvektől és a poloskáktól, és gyakran meg is rühösödtek.⁴²⁴ Nem csoda, hogy ilyen körülmények között, főleg az igen fiatalon elhurcolt erdélyi magyar és német civilek közül többen öngyilkosok lettek.⁴²⁵ A fogolyéletet állandóan kísérő halált igen érzékletesen írja le Ercsey Gyula visszaemlékezésében, amikor a hírhedt salasovai 6. sz. erdei láger *O.K.*-s barakkját idézi fel:

„Az alsó priccs sötét deszkája az öreg Vincit húzza a halálba. A vén hóstátihoz⁴²⁶ a fia jött el a deszkavágók szünetében látogatóba. Kedvében jár, mahorkát szór az öreg tenyerébe, egy része a földre pereg, fogytán az apa ereje. [...] Egy nap aztán csak feküdt a priccsen, és már nem emlékezett semmire, mert az emlékezés nem volt már benne. A fázas, az éhezés és minden elment valahová végleg, amikor az ujjai begörcsöltek, és eleresztette az életet. A priccsen akkor azt beszélték, hogy az ujjak halnak meg utoljára.”⁴²⁷

A szovjet táborok világára jellemző volt a primitív munkaeszközök széles körű használata, és sokszor még a legalapvetőbb munkavédelmi szabályokat is figyelmen kívül hagyták. Ezért aztán elég gyakran előfordultak súlyos vagy végzetes munkabalesetek, főleg a bányákban vagy építkezéseknél. A bányaomlások és más, több áldozattal járó szerencsétlenségek mellett azonban néha a legbanálisabb balesetek miatt is meghaltak emberek, olyan okokból, amelyek normális körülmények között semmiképpen sem vezettek volna ilyen tragikus véghez. Egy ilyen esetet ír le igen érzékletesen visszaemlékezésében Harmati Miklós, aki édesapja halálát az Urál hegységbeli Novi Salasova lágerének kórházbarakkjában lábadozva, így élte meg:

„Nemsokára apám is mellém került nagy lázzal. Vízhordás közben ráfagyott a ruhájára ömlött víz. A patakból kellett vedrellel merni. Utána felvinni a meredek medrén. A nagy hidegben síkos

⁴²² A különböző betegségekről többek között lásd Zsigmond (2002): i. m. 47–48., 56., 72., 81.; Szabó (1994): i. m. 68., 73.; Papp (2001): i. m. 41.; Fodor, 2004. március 23.; Kovács, 2004. március 31.; Orbán, 2004. március 29.; Schweier, 2004. március 23.

⁴²³ Papp (2001): i. m. 54.

⁴²⁴ Többek között lásd erről: Csetri, 2004. április 22.

⁴²⁵ Bonjoiné, 2001. február.

⁴²⁶ Hóstát: Kolozsvárt évszázadokon át délkelet, kelet és északkelet felől övező szuburbánus régió, alapvetően falusias jelleggel, túlnyomórészt református vallású, magyar, földműveléssel (főképp zöldségtermesztéssel) foglalkozó lakossággal. Napjainkban helyén zömmel tömbháznegyedek állnak.

⁴²⁷ Ercsey (2006): i. m. 75.

lett a feljáró, elcsúszott és így történt a szerencsétlenség. A szánon lévő nagy csebre előbb meg kellett tölteni, csak azután vitték be a lágerbe. Még négy napig egymás mellett, ugyanazon pokróc alatt feküdtünk. Neki nagy láza volt. [...] Más lehetőségem nem volt, csak vizes borogatást raktam a fejére. Nem kívánta az ételt. Mégis reménykedtem a csodában – kibírja, helyrejön! Miközben nagyon szenvedhetett, az otthon maradt családtagokat emlegette. [...] Az utolsó kívánsága – egy harapás alma. Most is tisztán látom a képet: néhányszor hörgött és leszámolt az étellel. Nyitott szemmel örök álomba merült. Ez történt 1945. február 8-án este. Csak majd márciusban töltötte volna a 45. életét. Kuporogtam a priccsen halott apám feje mellett. Tenyerembe támasztva homlokomat, könnyeztem. Nagyon elkeseredtem... [...] Összekucorodva elaludtam. Többet már nem tudok édesapámról, amíg aludtam, kivitték.”⁴²⁸

Temetések, a foglyok halálózási aránya

A halottak eltemetése minden táborban a foglyok feladata volt. A túlélők visszaemlékezéseiből és a velük készített interjúkból kiderül, hogy ez volt a legnagyobb lelki megrázkódást okozó munka számukra. Sírásó brigádok alakultak, amelyek meszesgödörökbe egyszerre több hullát hantoltak el.⁴²⁹ A tömegsírok látványa a túlélőkben is örökre nyomot hagyott. Ez világlik ki a nagybaconi⁴³⁰ Virág Mihállyal készült interjúból is, aki a Volga menti Mihajlovka lágerében elhunyt fogolytársaira s azok eltemetésére így emlékezett:

„Annyiba se vettek egy embert, mint egy legyet. Sokan meghaltak a foglyok közül. Naponta négyen-ötön. A hullákat meztelenre vetkőztették, kiástak egy nagy gödört, s abba 9-10 hullát, amennyi volt, beledobták. Csak úgy kopogtak, mert meg voltak már merevedve... Rettenetes. Csak dobták be őket, s ennyi volt... A foglyok betakarták, s egy nyírfakeresztet tettek a halomra. Más fa nem volt ott. Sokan haltak meg, s nem lehetett tudni, hogy hányan lettek eltemetve a tömegsírokba.”⁴³¹

Télen a tömegsírok ásása a keményre fagyott föld miatt nagyon nehéz volt. A sírásóknak állandóan hatalmas máglyákat kellett rakniuk ágakból, hogy a földet kissé felolvasszák, de így is alig sikerült csákmánnyal megásniuk a 30 centiméternél nem mélyebb sírokat. Néha viszont annyira fagyos volt a talaj, hogy a sírásó brigádok csak a felszínét tudták felkaparni. Ilyenkor egyszerűen havas földkeveréket dobáltak a tetemekre, és azokat majd csak tavasszal temették el véglegesen.⁴³²

Az olyan lágerekben, ahol nagyon magas volt a halálózási arány, és a sírásó brigádok nem bírták tartani az iramot, a hullákat a lakóbarakkok mögött egyszerűen egymásra hányták, és eltemetésükhöz csak tavasszal, a föld felengedésekor láttak hozzá. Így volt ez az Asa melletti 130/5. sz. erdei lágerben is, ahol az elpusztult foglyok száma kiemelke-

⁴²⁸ Harmati (é. n.): i. m. 16.

⁴²⁹ A temetés módjáról többek között lásd Szabó (1994): i. m. 72., 77–78.; Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991h), 27. 3.; Ercsey (2006): i. m. 30.; Mile, 2004. március 25.

⁴³⁰ Románul: Băţanii Mari. Falu Kovászna megyében, Sepsiszentgyörgytől 27 kilométerre északnyugatra.

⁴³¹ Benkő Levente és a szerző által készített interjú Virág Mihály (sz. 1925. december 16.) egykori honvéd hadifogollyal, Nagybacon, 2016. július 15. Benkő Levente és a szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Virág, 2016. július 15.)

⁴³² Lásd erről: Nagy Borbély, 2016. július 16.; Ercsey (2006): i. m. 31.

dően magas volt.⁴³³ A holttestek a rettenetes hideg miatt nem indultak oszlásnak, sőt néha annyira összefagytak, hogy később csákánnyal kellett szétverni őket.⁴³⁴ A tél elmúltával viszont, ha nem temették el őket sürgősen, elviselhetetlen szag terjengett a táborokban.

Az alig 17 évesen lágerbe került Harmati Miklós fogságának egyik legszörnyűbb élménye a temetésekhez fűződött. Visszaemlékezésében ezt így idézte fel:

„Nap mint nap mind többen haltak meg. Vagy kétszer-háromszor voltunk a lágertől körülbelül egy kilométerre, az erdő egy kis tisztásán, a temetőben gödröt ásni. Nehéz volt megbirkózni a megfagyott földdel. Előbb tüzet tettünk, csak utána lehetett ásni. Mivel sok volt a hulla, közös sírokat ásattak velünk. [...]

Egyik éjjel, a latrináról jövet, a kápó (*őr – M. J. K.*) elkapott negyedik személynek, de nem tudtam, milyen munkára visz bennünket. Megállított egy kis udvarnál, amely deszkakerítéssel volt körülvéve. A lazaret (*kórházbarakk – M. J. K.*) közelében. A bejárata előtt lovas szán vesztegelt. [...] Be kellett menjünk a kis udvarba. [...] Majd hanyatt estem a szörnyű látványtól – hullakamra. Szinte ráléptem az egyikre. A tetemek szorosan egymás mellé voltak fektetve a havon. Talán hely híján, vagy három, már csonttá fagyottat, álló pozícióban, a kerítésnek támasztottak. A társaim látták, hogy mennyire megijedtem; hagyták, hogy én a lábuk felől fogjam meg (*a holttesteket – M. J. K.*). A kápó rám kiabált németül és bottal fenyegetett. Felraktunk körülbelül tíz hullát a szánra. [...] Indíts a kapuhoz, ahol az őrmester megszámolta, írt egy cédulát, amelyet a katonával is aláíratott. Mikor a rakományt letakartatták egy ponyvával, az őrmester közelebről az arcomba nézett. Biztos azt is észrevehette, hogy reszketek, mert elzavart. Az egyik kerítéshez támasztott hullának tátva volt a szája és a szemei nyitva. Karjai könyökből előre, mintha meg akarna ölelni. Nem is tudom, hogyan érkeztem vissza a barakkba. [...] Elaludtam. Másnap sajnálkozva mondták, hogy álmomban remegtem.”⁴³⁵

Nem lehet azt állítani, hogy a szovjet lágereket eleve a foglyok megsemmisítésére rendezték volna be úgy, ahogyan az a legrettenetesebb náci haláltáborok esetében történt, azonban tény, hogy a Szovjetunió fogolytáborainak igen nagy részében, főleg a fogság első időszakában, 1944 ősze és 1945 tavasza között, elképesztően magas volt a halálozási arány. A következőkben néhány példát ragadok ki: a besszarábiai Bender (Tighina) várában kialakított lágerbe összezsúfolt 3500 magyar fogoly közül – mint korábban szó volt róla – 1945 májusáig 3000 meghalt,⁴³⁶ azaz a halálozási arány itt megőszelítőleg 86%-ra tehető. Alig marad el ettől az Urál hegységben lévő Asa melletti 130/5. sz. láger, ahol az eredetileg 900 fogolyból 1945. január végére már csak 300–350 végsőkéig legyőngült ember maradt életben, majd február közepére a létszám 160–180-ra csökkent. A halálozási arány itt elérte a 82,2%-ot.⁴³⁷ Ugyanakkor más táborokban, ahol jobbak voltak a körülmények, ez az arány is alacsonyabb volt. A szintén az Urál hegységben lévő Magnyitogorszk melletti, központi, 257. sz. fogolytáborban az 1944 novemberében odakerült 5500 fogolyból 1945 végén még 2700 életben volt, tehát az elhalálozási arány itt „csak” 47%-os volt.⁴³⁸ A fogságban elhunytak arányával kapcsolatosan érdekes részadat még az Ercsey Gyula

⁴³³ Szabó (1994): i. m. 74.

⁴³⁴ Papp (2001): i. m. 158.

⁴³⁵ Harmati (é. n.): i. m. 12.

⁴³⁶ Lásd erről: Pál-Antal – Makkai (1992): i. m. 68.; Moldvai, 2016. február 11.

⁴³⁷ Szabó (1994): i. m. 73.

⁴³⁸ Csetri, 2004. április 22.

viSSzaemlékezésében olvasható azon információ, miszerint négyévi fogság után, a baskíriai légerekből 1948-ban nagy számban szabadon engedett erdélyi magyar foglyok közül az Ufában összeállított transzportokban átlagosan ötből hárman hiányoztak.⁴³⁹ Ezek szerint a korábban szabadulók és az elhunytak együtt az összlétszám mintegy 60%-át tették ki. Ennek nagyjából fele válhatott a szovjet fogság áldozatává. Ugyanez az arány (31%) állapítható meg a Tordáról elhurcoltak esetében is, ahol rendelkezésre áll a pontos számadat: a 700 fogolyból 217-en hunytak el a kegyetlen szovjet légervilágban.⁴⁴⁰

Mindezek alapján megállapítható, hogy összességében az 1944 őszén elhurcolt erdélyi magyar civilek majdnem egyharmada, körülbelül 6000–6500 fő pusztulhatott el a többéves fogságban. Mintegy 40%-uk, megközelítőleg 2500 fő, már a fogság elején, 1944 végéig életét vesztette. Közöttük volt a kollektív emlékezet által nyilvántartott Járosi Andor kolozsvári evangélikus esperes, író, egyike a vészorszakban zsidókat mentőknek és Mikecs László történész, a csángó kutatás elismert szakértője is. Az erdélyi magyar civil áldozatok száma az 1945-ös évben volt a legmagasabb, az esztendő végéig már mintegy 3000-et tehetett ki, ami az összes elhalálozás mintegy felét jelentette. Ekkor hunyt el a kolozsvári Református Kollégium több tanára is: Bartalis József, Bodrogi János és Fazakas Gyula. A háború végét követően javuló lágerbeli körülmények azután 1946-ra jelentősen lecsökkentették az elhalálozások számát. Az összes elhunyt fogoly alig 5%-a, valamivel több mint 300 erdélyi magyar civil veszthette életét ebben az évben. Ezt követően pedig elenyésző lett az évenkénti áldozatok száma, és megváltoztak az elhalálozás okai is. 1947-től már elsősorban munkabalesetek, illetve szökési kísérletek miatti megtorlások következtében pusztultak el az emberek. Az elkövetkező hat évben, 1953-ig maximum 300 erdélyi magyar civil fogoly halhatott meg a Szovjetunió légereiben.

Az 1944 őszén elhurcolt erdélyi magyar civilek közül a fogságban elhunytak összesített számát és arányát az 1. táblázat mutatja éves bontásban, amely a szerző két évtizedes kutatásai alapján alkotott becslés szerint készült.

1. táblázat: Az 1944 őszén elhurcolt erdélyi magyar civilek közül a fogságban elhunytak összesített száma és százalékos aránya becslés alapján

Elhalálozás ideje éves bontásban	Elhunyt foglyok száma	Elhunyt foglyok százalékos aránya (%)
1944	2600	40
1945	3000	50
1946	300	5
1947–1953	300	5
Teljes időszak összesen	6200	100

Forrás: a szerző szerkesztése

⁴³⁹ Ercsey (2006): i. m. 216.

⁴⁴⁰ Lásd 3. melléklet.

Az 1945 januárjában fogságba vetett romániai németek közül az áldozatok száma már sokkal bizonytalanabb. Hiszen az elhurcolt németek eleve jóval többen voltak, és pontos számuk is ismeretlen. A fogságban életüket vesztett németekről ezért csak jóval pontatlanabb becslések vannak. A többéves kényszermunkára vitték mintegy 15–20%-a,⁴⁴¹ legkevesebb 10 000, maximum 20 000 fő eshetett áldozatul a táborbeli körülményeknek.

A kegyetlen táborvilág főleg az értelmiség soraiban szedte áldozatait. A kétkezi munkához nem szokott, gyengébb fizikumú, városi emberek közül sokkal többen pusztultak el, mint a faluról származók közül. Ugyanakkor az elhunytak többsége az idősebb korosztályból került ki, amely nem bírta a rendkívüli megterheléseket. A fiatalabbak, akiknek erősebb volt a szervezete, ritkábban estek áldozatul a lágerbeli körülményeknek.

Összefoglalva elmondható, hogy az elhurcoltak létviszonyai a fogság elején szinte elviselhetetlenek voltak. Lassanként azonban, ahogyan a táborok belső rendje megszilárdult, és a háború végével az ellátás is valamelyest javult, a foglyok élete tűrhetőbbé vált, az elhalálozások száma is csökkent. Akik az első két évet átvésztették, azoknak valós reményük lehetett arra, hogy túléljék az egész fogságot. Bár halálesetek a következő években is gyakran előfordultak, ezek okai főleg balesetek, egyéni büntetések és krónikus szervi bántalmak voltak.

⁴⁴¹ Hannelore Baier: *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică 1945: culegere de documente de arhivă*. Sibiu, Editura Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994. 13.

A foglyok szabadon bocsátása és hazaérkezése

A korábbi fejezetekben többször is szó volt róla, hogy a civil foglyokat már elhurcolásuk idején összekeverték a fronton foglyul ejtett katonákkal, és mint „hadifoglyokra” rájuk is ugyanaz a sors várt, mint a harctereket megjárt bajtársaikra. Így fogságuk időtartama és körülményei mellett szabadulásuk időpontja is teljesen megegyezett a katonáékkal. Sok ezer erdélyi magyar és német fogoly várta a szabadulást a Szovjetunió munka-, fogoly- és internálótáborában. Mikor mehetnek haza? Senki sem tudta. A továbbiakban szabadon bocsátásuk szakaszait és ütemét, illetve hazatérésük folyamatát, útvonalait és körülményeit fejtem ki részletesebben.

Hiú ábrándok, álhírek és átverések

Állandó honvágy gyötörte a Szovjetunió távoli vidékein, hazájuktól több ezer kilométeres távolságban sýnlódó foglyokat. A szeretteik, otthonuk utáni soha szűnni nem akaró vágyakozás, a folytonos éhezés fizikai kínjai mellett, a legsúlyosabb lelki terhet jelentette számukra. Nem csoda, hogy a lágerekben állandóan fantáziahírek keringtek a szabadulásról, amelyek a fogolypszychózis jellegzetes tünetei voltak. „Minden, a zónában⁴⁴² történt eseményről tudtak a latrinán órák hosszat guggoló muzulmánok”⁴⁴³ – emlékezett Ercsey Gyula. „Az ott komponált hírek olykor csak kitalációk voltak a hazamenetelről. A csekély valóságtartalom dacára hittünk ezekben, mert azt híresztelték, amit szerettünk volna, amire vágytunk... Valaki hallotta... valaki látta... a fellobogózott vonatokat... Szibériából minden hadifoglyot áthoznak Ufába, és itt állítják össze a hazainduló transzportokat...”⁴⁴⁴ Néha ünnepeket – pünkösdt, karácsonyt, újév – emlegettek mint a hazaindulás dátumát. Néhányan az aratásra vagy éppen a szüretre esküdtek. De ezek a jóslatok soha nem váltak be.⁴⁴⁵

Reményeikkel ellentétben, sorsukon sem az 1945. január 20-án, Moszkvában megkötött szovjet–magyar fegyverszüneti egyezmény, sem a világháború európai hadszíntéren való, 1945. május 9-i véget érése, de érdemben még az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés sem változtatott. Holott az ez utóbbi kapcsán, Párizsban tárgyaló magyar küldöttség – figyelembe véve, hogy az észak-erdélyieket mint magyar állampolgárokat hurcolták el – mindent megtett annak érdekében, hogy a foglyokat a békeszerződés aláírásától számított hat hónapon belül hazaszállítsák. Eredményt azonban alig tudott elérni. A békeszerződésben végül csak annyit állapítottak meg, hogy:

⁴⁴² A lágerek központi, szabad területe, ahol a barakkok és más tábori épületek közötti közlekedés zajlott.

⁴⁴³ Mint korábban szó volt róla, a tábori zsargonban így nevezték a fertőző hasmenésben szenvedő, és ezért folyamatosan a latrinán tartózkodó, beteg foglyokat.

⁴⁴⁴ Ercsey (2006): i. m. 49.

⁴⁴⁵ Többek között lásd erről: Papp (2001): i. m. 116.; Szabó (1994): i. m. 70., 108.

- „1. A magyar hadifoglyok, mihelyt lehetséges, (*sic!*) hazaszállítandók a hadifoglyokat visszatartó hatalmak és Magyarország között erre vonatkozólag kötött megállapodások szerint.
2. Mindennemű költséget, beleértve a hazaszállításban lévő magyar hadifoglyok fenntartási költségeit, az egyes gyülekező pontoktól, amelyeket az érdekelt Szövetséges vagy Társult Hatalom kormánya állapít meg, a magyar területre való belépés pontjára a magyar kormány visel.”⁴⁴⁶

A foglyok többsége előtt pedig a táborkapuk továbbra is zárva maradtak. Helyzetük megoldására ekkorra már csak egyetlen remény maradt: egy átfogó szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény megkötése. Erre azonban nem került sor.⁴⁴⁷ A végül 1948 februárjában, Moszkvában aláírt magyar–szovjet kölcsönös együttműködési és barátsági egyezmény a fogolykérdésre nem tért ki. Sztálin Rákosinak, a tárgyalások során, a hadifoglyok hazaküldésére vonatkozóan csak szóbeli ígéretet tett.⁴⁴⁸ Lényeges eredmény volt viszont, hogy a szovjet külügyminisztérium által 1948. április 12-én kiadott, az együttműködési és barátsági egyezményt megerősítő jegyzék először jelentette be hivatalosan a német nemzetiségű magyar állampolgárok „egyenlő alapokon” való repatriálását is.⁴⁴⁹ Ez az Észak-Erdélyből elhurcolt mintegy 5–15 000 szatmári svábra és a Beszterce-vidéki szászok ezreire vonatkozott. A bánági és szászföldi (azaz a második bécsi döntés után is román fennhatóság alatt maradt területekről származó) foglyok, vagyis az Erdélyből elhurcolt németek többsége azonban kívül maradt belőle.

Mindez azt mutatja, hogy az erdélyi foglyok szabadon bocsátása a valóságban a magyarországi és romániai szovjet befolyás és pozíció megerősödésétől függött. Amint a helyi kommunista rendszer fokozatosan kiépült, illetve ennek bázisán a szovjet fennhatóság megszilárdult és tartóssá vált a két országban, a foglyok szabadon engedése is megkezdődött. A két folyamat összekapcsolódása folytán, lassanként egyértelművé vált, hogy a szabadon bocsátás nem egyszerre, hanem szakaszosan mehet végbe. Azt pedig, hogy ez milyen ritmusban és intenzitással fog zajlani, mindenekelőtt a Szovjetunió gazdasági igényei szabták meg.

Az orosz örök többsége általában emberségesen viszonyult a foglyokhoz. Igyekeztek vigasztalni őket. A visszaemlékezésekben gyakran találkozni azzal, hogy így biztatták az elkeseredett, reményvesztett embereket: Rövidesen hazamész! (*Szkoró páigyos domoj!*), vagy Ne búsulj, hamar hazamész! (*Nye bojszá, szkoro páigyos domoj!*). Néha meg csak egyszerűen elhangzott: Minden jó lesz! (*Vszjó hárásó bugyet!*).⁴⁵⁰ Másrészt viszont számos alkalommal csúnyán átejtették őket, azt ígérve, hogy nemsokára hazamehetnek. Rendszerint ez történt, amikor fogolytranszportokat kellett parancsra más táborokba irányítani. Így azután érthető, hogy a foglyok annyi csalódás után már-már elvesztették a reményt, hogy valaha is hazakerülhetnek.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Haas György: *Második Trianon*. Békéscsaba, Tevan, 1995. 190.

⁴⁴⁷ Lásd erről bővebben: Bognár Zsolt: Az elmaradt szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény. *Haditörténelmi Közlemények*, 113. (2000), 4. 861–886.

⁴⁴⁸ Stark (2006): i. m. 249.

⁴⁴⁹ Stark (2006): i. m. 249.

⁴⁵⁰ Lásd erről: Zsigmond (2002): i. m. 95.

⁴⁵¹ Többek között lásd erről: Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991g), 26. 4.; Zsigmond (2002): i. m. 129–130.; Papp (2001): i. m. 142–143.

59–60. kép: Kliment Jefremovics Vorosilov szovjet marsall (fehér díszegyenruhában) Romániában; 1951 augusztusában tett látogatásakor a fogolykérdésről is tárgyalt. A marsallt Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Kommunista Párt első titkára, Petru Groza miniszterelnök, Ana Pauker külügyminiszter, Emil Bodnăraş altábornagy, honvédelmi miniszter és más román kommunista pártfunkcionáriusok fogadták az otopeni repülőtéren

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: F–385, F–386

Az oly sokszor és számos lágerben megesett, szabadon bocsátással kapcsolatos átverés fájdalmas élményét írja le megrázóan Ercsey Gyula:

„Munkaidő végén, karácsony estéjén, a nagy pillanat elérkezett. [...] A gondos számbavételt követően a raktárban új ruhákba öltöztettek. Ez még inkább felszította reményeinket, és a közeli szabadulás lázában készültünk az útra. Mindenki hitte, hogy valóban elengednek, hozták a katona bajtársak a leveleket, és ígértük, hogy személyesen visszük a címzettnek. [...] Kivíttek az asai vasútállomásra. Csordultig volt a szívünk reménnyel, nem úszkált semmi aggodalom benne, amelyre gondolni sem mertünk. Sokáig várokztunk. [...] Aztán jött egy vonat, és azt mondták, hogy ez a miénk. Messziről látszott, amint Szibériának tartva, mint egy nagy fekete állat közeledt. [...] És akkor megértettük, hogy vége az ábrándos reményeinknek. [...] Felcélhődtünk a kijelölt vagonba, és elfoglaltuk helyünket. [...] A jövő reménytelensége nehezedett mindnyájunk lelkére. [...] Valaki megszólalt: Na, fiúk... Csak ennyit, de ebben benne volt minden...”⁴⁵²

Megtörtént az is, hogy a gyakran kaotikusan kiadott és egymásnak ellentmondó hazaszállítási rendeletek személyes tragédiákhoz vezettek. Nem valószínű, hogy rosszindulat játszott közre, inkább egyszerű félreértés eredménye lehetett az is, ami a kolozsvári származású civil fogollyal, Török Imrével történt:

„Úgy volt, hogy a civilek hamarabb hazajönnék. 1947 telén, a hatalmas gorlovkai táborban, ahol több tízezer voltunk, Prokop Gyula barátom egyik éjszaka bejött a barakkba, és felköltött azzal, hogy hívat az NKVD-s tisztt. Bementem vele a tiszti irodájába. Miután köszöntem, megkérdezte az orosz, hogy haza akarok-e menni. Én meg persze, hogy akartam, hiszen szerettem volna szabadulni a láger

⁴⁵² Ercsey (2006): i. m. 72–73.

körüli szénbányák fenyegetésétől. Mire közölte velem, hogy kivesznek a hadifogolynévsorból, és betesznek a civilekhez. Másnap kiválogatták a civileket, köztük engem is, és felkészítettek, hogy megyünk haza. Nagy volt az öröm. Körülbelül négyszázan lehettünk civilek. Teherkocsikra tettek, és elvittek egy kihalt lágerbe, ahol nem volt senki, csak a mindent benövő gyomok. Lekaszálódunk a teherautókról, és rohanguktunk egyik baraktól a másikig, hogy minél előnyösebb helyet kaphassunk magunknak. Ott vártuk az indulás napját. De csak nem akart eljönni. Helyette építőtelepen dolgoztattak. A munkahelyen már nem őriztek minket, civileket. Ezt kihasználva egyik nap megszöktem. Visszamentem a donbaszi Gorlovkára, a 28-as számú lágerbe, oda, ahonnan nem sokkal azelőtt a teherautókkal elvittek. Mikor visszaértem, láttam, hogy ott is civilek, férfiak, nők vannak, vegyesen. De mind idegenek voltak. Egyenesen a láger melletti irodára, a *(sztojkontrolra)* mentem. A személyzet ugyanaz volt, sokukat ismertem. Találkoztam is hamarosan egy ismerőssel, aki teljesen megrökönyödve kérdezte, hogy mit keresek én ott. Őszintén elmondtam neki, hogy eljöttem onnan, ahová vittek, mert nem indítottak haza. Kérdeztem, hogy hol van Prokop Gyula barátom, mire a válasz az volt, hogy egy transzporttal hazavitték. Majdnem összeestem. Kétségbeesésemben kérdeztem, hogy most mit csináljak. Azt mondta, hogy nincs mit tenni, vissza kell mennem oda, ahonnan eljöttem.

Visszafordultam, s hol megállítottam egy-egy teherautót, hol meg gyalogoltam. Megtettem vagy száz kilométert az orosz télben a táborig. Az egész szökésem oda-vissza egy napig tartott. Mivel nem őriztek minket a munkatelepen, nem is tudták meg, hogy én egy napot hiányoztam. Még két évet kellett várnom, míg az 1947-es ígélet valósággá vált, és hazaengedtek.”⁴⁵³

A hazatérők száma és a hazaszállítás megszervezése, útvonalai a szovjet–román határig

A Gulag- és Gupvi-kutatás egyik legnagyobb kérdése a fogságban elpusztultak, illetve a hazatérők száma. Mivel nincs minden táborra kiterjedő, pontos kimutatás, ezért a szovjet fogságból szabadulók számára vonatkozóan csak becslések vannak. Az orosz és a magyar adatok természetesen eltérők, de még a magyar Gulag- és Gupvi-kutatók becslései is részben különböznek. Az NKVD Hadifoglyokkal és Internáltakkal Foglalkozó Főigazgatóságának adatai szerint, 1946 júliusáig 177 000, majd 1946 júliusa és 1947 januárja között 38 000, ezt követően 1948. január és 1949. január között újabb 204 000 elhurcoltat engedtek szabadon. Az összesített létszám 419 000-et mutat.⁴⁵⁴ Ezzel szemben, a magyar Honvédelmi Minisztérium és a Debreceni Átvétőbizottság kimutatásai szerint, 1946 nyaráig 100–150 000-en (elsősorban a betegek vagy munkaképtelenek) nyerték vissza szabadságukat. A legújabb kutatások azonban jóval többre becsülik a hazatérők számát, és csak 1945-ben 200–250 000 szabaduló fogolyról tesznek említést.⁴⁵⁵ Az azonban minden forrás szerint tény, hogy 1946 őszétől 1947 elejéig a hazaszállítások szinte teljesen leálltak, és mindössze 16 322,⁴⁵⁶ más források szerint 20 000 fogoly⁴⁵⁷ érkezett vissza. A békeszerződés aláírása után, 1947 februárja és 1948 januárja között eltelt közel

⁴⁵³ Török, 2006. december 6.

⁴⁵⁴ Goszudartszennij Arhiv Rosszjiszkaj Federacii. Centr hranenija isztoriko-dokumentalnih kollekcij. Moszkva. fl/p op 12e d20. fl/p ole d81.

⁴⁵⁵ Bognár (2017): i. m. 378.

⁴⁵⁶ Stark (2006): i. m. 245.

⁴⁵⁷ Bognár (2017): i. m. 378.

egy teljes évben újabb 102 000 fogoly térhetett haza.⁴⁵⁸ A szabadonbocsátottak utolsó nagyobb hulláma 1948 eleje és 1949 januárja között érkezett meg; ekkor 84 310 elhurcolt jött vissza.⁴⁵⁹ Végül, főleg a Palásty Rezső által összegyűjtött, és 1950-ben *Fehér Könyv* címmel megjelent terjedelmes dokumentáció alapján – amelyet az ENSZ kényszer- és rabszolgamunkát vizsgáló ad hoc bizottsága is hitelesnek ismert el – az 1949 és 1951 közötti években még körülbelül 20–25 000-en szabadulhattak. A későbbiekben már csak különleges esetekről, elszórta hazaérkező néhány fogolyról tudunk. Összességében tehát, magyar becslések szerint, 1945 és 1951 között legkevesebb 330 000, legfeljebb 481 000 fő térhetett haza,⁴⁶⁰ akik a Szovjetunióba került magyar foglyok mintegy egy-harmadát-felét tehették ki.

Más léptékben és kisebb eltérésekkel ugyan, de nagyjából ugyanez az arány állapítható meg az Erdélybe hazaérkezők esetében is. A korábban már részletesebben kifejtett halálozási arányokból kiindulva, számításaim szerint, összességében az 1944 őszen elhurcolt erdélyi magyar civilek legfeljebb kétharmada, mintegy 13–14 000 fő jöhetett haza a szovjet táborvilágból, míg az 1945 januárjában foglyul ejtett romániai németek nagyobb része, körülbelül 80–85%-a, megközelítőleg 70 000 fő élhette túl a fogságot. A túlélőket már a hazaszállításkor maguk a foglyok próbálták meg számba venni egymás között. A kolozsvári Szabó György a szabaduló transzport vagonjában egy deszkalapra jegyezte föl visszatérő sorstársai tucatjainak nevét.⁴⁶¹

Az erdélyiek közül is legkorábban azon kevesek jöhetek haza, akik – mint korábban szó volt róla – sikeresen megszöktek még a kiszállítás idején, 1944-ben. Ez azonban a hazatérők alig 5–7%-át tette ki. Ezt követte azon foglyok hazaengedése, akik 1945 tavaszára annyira legyöngültek, hogy munkavégzésre alkalmatlanok lettek. Az összes szabaduló fogoly mintegy 20%-a így érkezett haza 1945 késő nyarán, őszen.⁴⁶² Ezt követően, 1946 augusztus–szeptemberében lépte át a határt több kisebb fogolyszállítmány, a hazatérők mintegy 10%-át hozva haza. Ezek voltak az első olyan, több száz fős transzportok, amelyekről a helyi sajtó is beszámolt.⁴⁶³ Jelentős számban azonban csak több mint fél évvel később, a békeszerződés aláírása után, 1947 május–júniusában, illetve az év szeptemberében érkeztek haza foglyok. A szovjet fogságból szabadulók számáról csak szórványos adatok lelhetők fel, és a forrásokból az sem állapítható meg, hogy a hadifoglyok

⁴⁵⁸ Stark Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1989. 60–61.

⁴⁵⁹ Gerhardt Éva: Adalékok a magyar hadifogoly kérdés alakulásáról a II. világháború után. A Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság. *Levéltári Szemle*, 43. (1993), 2. 30–31.

⁴⁶⁰ Lásd erről: Gerhardt (1993): i. m.; Stark (2006): i. m. 251.; Bognár (2017): i. m. 378.

⁴⁶¹ Szabó (1994): i. m. 120–123.

⁴⁶² Lásd erről: Megkezdődött a romániai magyar hadifoglyok elbocsájtása a focsani-i fogolytáborból. *Népi Egység*, 2. (1945), 148. 1.

⁴⁶³ Több száz Maros-megyei hadifogoly érkezett haza a napokban. *Szabad Szó*, 3. (1946), 195. 3.; Újabb 1400 hadifogoly utazott át Kolozsváron. A hazatértek közül 500 erdélyi – Kiknek hoztak üzenetet a visszatértek? *Világosság*, 3. (1946), 205. 3.; Újabb 2000 hadifogoly tért vissza a Szovjetunióból. *Világosság*, 3. (1946), 218. 3.

között voltak-e civil elhurcoltak, és ha igen, milyen arányban.⁴⁶⁴ A korabeli napilapokban megjelent híradások szerint, 1947. szeptember 15-én 1500,⁴⁶⁵ pár nappal később pedig 4000 erdélyi hadifoglyot kísérték át, több oszlopban a foksányi táborból a bodzavásári (*Buzău*) elosztóközpontba, ahonnan szabadon engedték őket.⁴⁶⁶ A sajtóban adat van arról is, hogy 1947. szeptember 17–18-án, több transzporttal, összesen 212 Maros-Torda megyei illetőségű fogoly érkezett a marosvásárhelyi vasútállomásra, fele-fele részben a foksányi és a máramaroszigeti fogadólágerekből.⁴⁶⁷ A sajtóadatok között átfedések is lehetnek, így a pontos szám nem állapítható meg, de becslések alapján az 1947-ben hazajutott hadifoglyok – és közöttük bizonyára civil elhurcoltak is – az összes szabadulónak legalább 22%-át tehetjük ki.

A foglyok túlnyomó többsége azonban továbbra is a szovjet légerekben sínylődött, miközben a kiépülő romániai és magyarországi kommunista rendszer a foglyok hazabocsátásának ügyét politikaipropaganda-eszközként használta fel. A Román Kommunista Párt erdélyi magyar nyelvű napilapja, a Kolozsváron megjelenő *Igazság*, de más magyar napilapok is címdalonn hozták le Rákosi és Sztálin 1947. májusi táviratváltását, amelyben a magyar kommunista pártvezér a hadifoglyok hazaengedését sürgeti, a Szovjetunió teljhatalmú ura pedig ígéretet tesz az összes magyar hadifogoly még az év végéig való hazaküldéséről.⁴⁶⁸ A megígért hazaszállításból azonban semmi sem lett. A Szovjetunióban lévő magyar fogolytömegek legnagyobb részét csak tíz hónappal később, a kommunista hatalom magyarországi és romániai berendezkedése után, 1948 márciusától kezdték szabadon engedni. Az év októberéig,⁴⁶⁹ fél év leforgása alatt, több nagyobb szállítmánnyal, a túlélők legkevesebb 33%-a tért haza. Az életben maradt erdélyi magyarok

⁴⁶⁴ Többek között lásd 60.000 hadifogoly úton van Románia felé. Kolozsvári és Kolozs megyei illetőségűek érkeztek az első kisebb csoporttal. *Igazság*, 5. (1947), 117. 2.; 170 hadifogoly érkezett haza Marosvásárhelyre és a megyébe. *Szabad Szó*, 4. (1947), 119. 1.; Háromszékbe 43 hadifogoly hazaérkezett. Nemcsak a betegek – az egészségesek is, mindenki hazajön. *Népi Egység*, 4. (1947), 122. 3.; Beszélgetés a fogságból hazatértekkel. Pénteken reggel 380 főnyi erdélyi csoport érkezett Kolozsvárra – Máramaroszigetről újabb ezres csoport van útban hazafelé. *Igazság*, 5. (1947), 132. 3.

⁴⁶⁵ Erről ismét sokat cikkezett a romániai magyar sajtó: Jönnek a romániai hadifoglyok! Az MNSZ és a foksányi főispáni hivatal közlése szerint kedd délután útnak indult az első romániai szállítmány. A Szovjetunióban lévő hadifoglyok hazaszállítása is rövidesen megkezdődik. *Szabad Szó*, 4. (1947), 213. 1.; Foksányból és Máramaroszigetről hazaérkezett az első hadifogoly csoport. 1500 hadifoglyot már elengedtek. *Világosság*, 4. (1947), 234. 1.; Megkezdődött az erdélyi hadifoglyok hazabocsátása a szigeti és foksányi hadifogly táborokból. *Romániai Magyar Szó*, 1. (1947), 16. 1.

⁴⁶⁶ Hazabocsájtották a foksányi táborból az összes erdélyi hadifoglyokat. *Romániai Magyar Szó*, 1. (1947), 20. 1.

⁴⁶⁷ Megérkeztek Foksányból az első marostordai hadifoglycsoportok. Népvándorlás, meghatározó jelenetek az állomáson – „Jól bántak velünk” – mondják egybehangzóan a hazatértek. *Szabad Szó*, 4. (1947), 215. 1.

⁴⁶⁸ A táviratváltást lásd Sztálin generalisszimusz kijelentése: Az idén hazatérnek az összes magyar hadifoglyok. Még májusban megkezdik a hadifoglyok hazaszállítását. *Igazság*, 5. (1947), 110. 1.

⁴⁶⁹ Lásd erről: A Szovjetunióból újabb hadifogly csoportok érkeztek Focsaniba. További csoportok érkezését várják. *Romániai Magyar Szó*, 2. (1948), 171. 1.; Újabb volt hadifoglyok érkeztek haza a Szovjetunióból. Romániai magyar hadifoglyok nagy tömege érkezett Focsaniba. Újabb fogolyszállító vonatok érkezését várják. *Romániai Magyar Szó*, 2. (1948), 196. 1.; Megszakítás nélkül állandóan folyik a volt hadifoglyok hazaszállítása. „Megismertük és megszerettük a szovjet népet!” írják a hazatért volt hadifoglyok. *Romániai Magyar Szó*, 2. (1948), 265. 7.; Szabó (1994): i. m. 125–127.

harmada mellett az 1916 előtt született németek is ekkor szabadultak.⁴⁷⁰ Az utolsó nagy fogolytranszport pedig 1949 októberében érkezett Erdélybe,⁴⁷¹ a hazatérő magyarok mintegy 7%-át hozva vissza. Ekkor jöttek haza az 1916 után született németek is. A még ezután is kint maradók szórványosan érkeztek vissza 1950 és 1953 között. Ők együtt is a túlélők alig 2%-át tették ki.⁴⁷²

Az 1944 őszen elhurcolt és a fogságot túlélő, a Szovjetunióból hazatért erdélyi magyar civilek összesített számát és arányát a 2. táblázat mutatja éves bontásban, amely a szerző két évtizedes kutatásai alapján alkotott becslés szerint készült.

2. táblázat: Az 1944 őszen elhurcolt és a fogságot túlélő, hazatért erdélyi magyar civilek összesített száma és százalékos aránya becslés alapján

Hazatérés ideje éves bontásban	Hazatérő foglyok száma	Hazatérő foglyok százalékos aránya (%)
1944	800	6
1945	2 700	20
1946	1 300	10
1947	3 000	22
1948	4 500	33
1949	1 000	7
1950–1953	300	2
Teljes időszak összesen	13 600	100

Forrás: a szerző szerkesztése

Szabadulásuk előtt a foglyokat általában könnyebb munkára fogták, és ellátásuk nagymértékben javult.⁴⁷³ Mindez reménykeltő volt, ahogy az Ercsey Gyula visszaemlékezéséből is kiviláglik:

„Vártuk a szabadulást szívszorongva, amely a bielorecki pékségben ért el. Jó munkahely volt, ahol bőségesen élelmeztek, hogy észrevétlen emberi formát vettem fel, és férfitvé sikeredtem. Végre megszűnt az éhségtől való félelem iszonyú korszaka. [...] Egy nap nem vittek ki a pékségbe. [...]

⁴⁷⁰ Benkő Levente által készített interjú Filpes Iuliusné Zengea Klotild (sz. 1916), egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001 február. Benkő Levente tulajdonában.

⁴⁷¹ Lásd erről: Papp (2001): i. m. 148., 156., 161.

⁴⁷² Lásd erről bővebben: Murádin János Kristóf: Az erdélyi magyar és német civil lakosság „málenkij robot”-ra hurcolása 1944–1945-ben. In Dupka György – Zubánics László (szerk.): „Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!...” Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban. Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlás Kárpátalján. Nemzetközi emlékkonferencia a GULAG-GUPVI Emlékév alkalmából a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Művelődési Intézet szervezésében (Beregszász, 2015. november 20.). A konferencia anyagai. Ungvár–Buda-pest, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet – Intermix, 2016b. 31.

⁴⁷³ Többek között lásd erről: Szabó (1994): i. m. 118–120.; Zsigmond (2002): i. m. 154–155.; Vincze Sándor: Pokoljárás. Szabadság, 3. (1991i), 28. 3.

Megjött Bieloreckbe a várva-várt pillanat: 1948. március 3-a. Aznap reggel betereltek az étkezdébe és közölték, hogy azonnal elindítanak Ufába, ahol összeállítják a hazainduló transzportokat.⁴⁷⁴

Munkájukból szerzett pénzüket útrairdítás előtt a foglyoknak mind el kellett költeniük, mert a Szovjetunióból tilos volt pénzt kivinni. Különböző árukat, amelyeket a közeli városok, bazárjaiban szereztek be, magukkal vihetek. Szabadulás előtt a foglyokat sorba állították, és a táborok udvarán egy *politruk* vagy maga a lágerparancsnok tartott rövid beszédet nekik. Figyelmeztették őket, hogy a fogság legyen tanulság és elrettentő példa számukra,⁴⁷⁵ majd alapos motozás következett, hogy a foglyoknál még esetenként meglévő pénz elvegyék.⁴⁷⁶ Végül fegyveres őrség kísérte ki a foglyokat az állomásra.⁴⁷⁷

A túlélők hazatérésének útvonala változó volt. Az első transzportokat még az Urál-béli Asában állították össze. Ide kerültek az Ufa, Cseljabinszk és Magnyitogorszk körüli Gupvi-táborokban fogva tartottak is. A visszaemlékezések szerint az Asában összeállított vonatszerelvények Kujbisev, Szaratov, Voronyezs és Harkov érintésével jutottak el az ukrainai Poltavába.⁴⁷⁸ A kolozsvári Szabó György szabadulásakor minuciózusan lejegyezte az Asától Poltaváig tartó vonatút összes állomását, ami így lehetővé teszi a hazaszállítás útvonalának föltérképezését. A nyugat felé tartó vonatok a következő településeket érintették: Dema–Rajevka–Abdulino–Filippo–Mocsegoj–Kinel–Szmiszljaevka–Praszkovlino–Mikulino–Kuznyeck–Abdulinka–Szalonka–Szkrjabino–Zsmakino–Bolinka–Taszilovka–Cservonszk–Poljana–Kalmuk–Nekrilovo–Tiszanka–Hrenovaja–Dugenska–Urazovo–Kupjanszk–Harkov–Poltava.⁴⁷⁹ Itt az útvonal kétfelé ágazott. A déli vonalon, amelyet Szabó György visszaemlékezéséből ismerünk, a fogolyvonatok a következő útvonalon haladtak a szovjet–román határig: Potoki–Kremencsuk–Pomoszaj–Beszkenovo–Bandurka–Golta.⁴⁸⁰ A szabadulókat szállító vonatok Ungheninél lépték át a határt, és végül Jászvásár vasútállomására futottak be.⁴⁸¹

A hazatérés északi útvonala – amelyet főleg 1947 után használtak – Poltavából Kijev, majd Lvov és végül Sztanyiszlav⁴⁸² felé kanyarodott. A vonatok a román határt ezúttal Máramarosszigetnél lépték át.⁴⁸³ A Donyeck-medence hírhedt szénbányáiban dolgoztatott foglyokat előbb Harkovban gyűjtötték össze, majd a poltavai elosztóállomásra kiindulva, a déli vonal használatával szállították haza. Nem így a Krím félsziget lágereinek túlélőit, akiket a nagy dél-ukrainai gyűjtőtáborba, Nyikolajevbe irányítottak, és onnan közvetlenül Odessza, illetve Kisinyov érintésével juttatták el őket Jászvásárig.

⁴⁷⁴ Ercsey (2006): i. m. 98.

⁴⁷⁵ Ráduly Béla: *Törhetetlen hittel. Egy hadifogoly emlékei*. Kézdivásárhely, Ambrózia, 2005. 75–78.

⁴⁷⁶ Ilyen eseteket jegyez le Papp (2001): i. m. 145.; Szabó (1998): i. m. 31.

⁴⁷⁷ Zsigmond Ferenc: *Hadifogságban. Naplótöredékek, emlékfeszélyek 1944–1948*. Bukarest, Kriterion, 1995. 252–255.

⁴⁷⁸ Többek között lásd erről: Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991j), 31. 6.; Szabó (1998): i. m. 31.

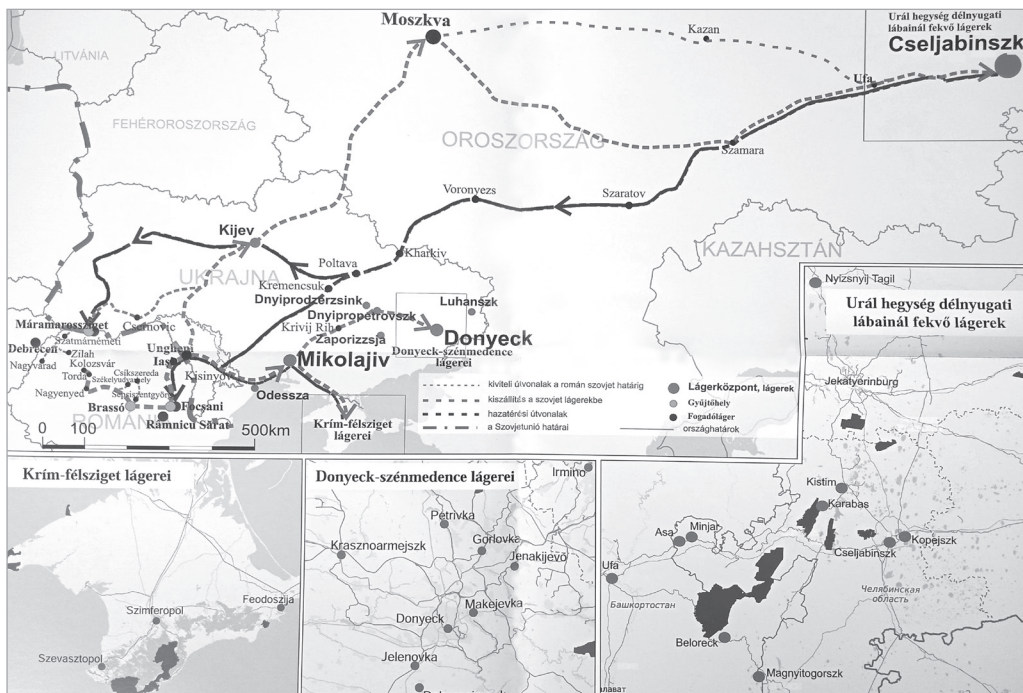
⁴⁷⁹ Szabó (1994): i. m. 125–126.

⁴⁸⁰ Szabó (1994): i. m. 127.

⁴⁸¹ Zsigmond (2002): i. m. 157.; Ercsey (2006): i. m. 109–114.

⁴⁸² Ma Ivano-Frankivszk, Ukrajna.

⁴⁸³ Varga, 2004. április 16.

3. térkép: Az erdélyi magyarok szovjet fogságba hurcolásának (szaggatott vonal) és hazaszállításának útvonalai (folyamatos vonal)

Forrás: Tonk Sándor. Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: A–01

A hazatérés más volt, mint az elhurcolás iszonyata. Már nem volt olyan nyomasztó a zsúfoltság, a foglyok enni is elég tisztességesen kaptak, és a marhavagonok ajtaját is nyitva hagyták.⁴⁸⁴ Bár a foglyokat változatlanul fegyveres őrök vigyázták, mozgásuk mégis szabadabbá vált, és azt is megengedték nekik, hogy néhol, a nagyobb városokban leszálljanak a vonatról. Ilyenkor folytatódott a már megszokott cserekereskedelem.⁴⁸⁵ Előfordult, hogy egy-egy fogoly, megrészegülve a szabadság érzésétől, csak későn tért vissza az állomásra, és lemaradt a vonatról. A kétségbeesett embert az első vonattal a rabszállító szerelvény után küldték.⁴⁸⁶ A négyéves fogságot szenvedett, kolozsvári Harmati Miklós visszaemlékezésében így ír a hazaindulásról:

„Végül is, 1948. október 12-én elindult velünk a hosszú (tehervagonokból álló) szerelvény. A vagonban annyi hely volt a padlón és a priccseken, hogy szorosan egymás mellett fekvé utazhattunk. Nem zárták ránk az ajtót. A nagyobb állomások rendező pályaudvarán kiszállhattunk, hogy ne felejtünk el járni a kéthetes utazás közben. Kaptuk a napi fejadag hidegkosztot s néha egy meleg

⁴⁸⁴ Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991j), 31. 6.

⁴⁸⁵ Varga, 2004. április 16.

⁴⁸⁶ Papp (2001): i. m. 146–147.

teát. Gazdáink naponta megkérdezték a sztársit, hogy mindnyájan megvagyunk, csak Kujbisevnél számoltak meg és amikor megérkeztünk a román határhoz, Ungheninél.⁴⁸⁷

A romániai fogadó- és elosztólágerekben

Romániába érkezésük időpontjától függően a foglyok más és más fogadó- és elosztólágerbe kerültek. Ezek közül a legtöbb a Kárpát-kanyar külső ívének lábainál futó fő vasútvonal mentén helyezkedett el. Már 1945 szeptemberétől működött itt a bodzavásári (*Buzău*) és a Râmnicu Sărat-i láger,⁴⁸⁸ illetve az egyre több fogolyszállítmány kiszolgálására tovább működtették a hírhedt foksányi tranzitábort is, immár mint a 176. sz. fogadó láger.⁴⁸⁹ Előbbiek alkalmazására 1946 áprilisáig, utóbbira pedig 1949 októberéig van adat.⁴⁹⁰ Így végeredményben a foksányi láger vált a legnagyobb romániai fogadótáborrá, amely bizonyíthatóan az utolsó jelentősebb fogolytranszport 1949. végi érkezéséig működött.

Mindez azonban nem volt elég a hazatérő foglyok jelentős tömegeinek ideiglenes elhelyezésére, ezért a fent említett, Poltavából induló északi hazaszállítási útvonal végállomását, a máramarosszigeti tábor is gyűjtőhellyé bővítették ki. A Mária Terézia korabeli helyi kaszárnyában már 1945 októberében létrehozták a 36. sz. fogadóláger.⁴⁹¹ Az itt uralkodó körülményekről érdemes Kádár József máramarosszigeti római katolikus pap visszaemlékezését idézni:

„Szigeten nagy fogolyláger csináltak az oroszok. Hoztak-vittek foglyokat állandóan. Nemcsak katonákat, de civileket is, akiket otthon szedtek össze... Csoportokat szabadon engedtek, behozták a rendházba, az volt a fő hely. Nehéz volt enni adni szegényeknek. Beszerveztük a várost, az úri asszonyokat, akik aztán főztek, amíg elszállították őket. A folyosók, az ebédlő, a kápolna mindig tele volt fogollyal. Az utolsó ennivalónk is elfogyott. Elmentem Hosszúmezőre, Sugatagra (*Akna-sugata*g – M. J. K.) kérni segítséget. Adtak is bőven.⁴⁹²

Szükség is volt az adakozásra, ugyanis az erdélyiek mellett a máramarosszigeti láger fogadta 1946 augusztusáig, a debreceni gyűjtőtábor létrehozásáig a magyarországi illetőségű foglyokat is. Emiatt Máramarosszigeten 1945-től állandó volt a zsúfoltság, mintegy 30–40 000 ember várta a szabadulást. A foglyok ellátása a végeletekig kimerítette az adakozó helyi magyarságot, amely 1946 októberéig minden tartalékát erre a célra áldozta.⁴⁹³

⁴⁸⁷ Harmati (é. n.): i. m. 23.

⁴⁸⁸ Lásd erről: Két hadifogoly-szállítmány érkezett Iași-ba a Szovjetunióból. *Szabad Szó*, 3. (1946), 193. 3.; Szabó (1994): i. m. 127–130.; Bitay, 2006. január 13.

⁴⁸⁹ Mile, 2004. március 25.; Nagy Borbély, 2016. július 16.; Kerekes György visszaemlékezése. In Kocsis (é. n.): i. m. 6.

⁴⁹⁰ Török, 2006. december 6.

⁴⁹¹ Ákosi Zsolt: A máramarosszigeti átmeneti fogolytábor. *Szabadság*, 29. (2017), 174. 3.

⁴⁹² Ákosi (2017): i. m. 3.

⁴⁹³ H. J.: Sokszázmillió lejjel segítette Máramaros magyarsága a hazatérő hadifoglyokat. Segítséget kér a máramarosi Magyar Segélyező Bizottság, hogy továbbra is elláthassa feladatát. *Világosság*, 3. (1946), 255. 3.

A magyar lakosság mellett a fogolytáborok kegyetlen világából szabaduló, betegségektől gyötört, éhező és legyengült foglyok ellátásában jelentős részt vállalt a Nemzetközi Vöröskereszt is. Főleg a bákói és buzăui szervezetek tettek sokat a Foksányba érkező foglyokért.

A fogadólágerekbe betárológó fogolytömeget mindenekelőtt számba kellett venni, ami gyakran hosszas várakozással együtt járó adatfelvételi eljárást jelentett. Ezt követte az átmeneti táborok barakkjaiban való elhelyezés, zuhanyoztatás, fertőtlenítés.⁴⁹⁴ Az általában egy-két hétig tartó „egészségügyi karantén” azonban nemcsak a foglyok rendszeres orvosi vizsgálatairól és feltáplálásáról szólt, hanem valójában biztonságpolitikai okai is voltak. A Romániába vizatért összes foglyot ugyanis átvette a román hadsereg, és ez idő alatt ellenőrizték őket a belügyi nyilvántartásokban, illetve kihallgatták – néha többször is –, részletesen kikérdezve fogságukról.⁴⁹⁵ Mindegyikük helyzetét a bukaresti felülvizsgáló bizottságnak kellett tisztáznia, majd akár katonák voltak, akár civilként hurcolták el őket, a foksányi vagy a máramarosszigeti román katonai hadkiegészítő parancsnokságtól kapták meg igazoló írásukat.⁴⁹⁶

Alighogy megérkeztek a romániai fogadótáborokba, megkezdődött a foglyok „felvilágosítása” a megváltozott hazai körülményekkel kapcsolatban. A Magyar Népi Szövetség hivatalos napi- és hetilapjait, a *Világosságot* és a *Falvak Népet* 1947 júliusától nagy számban küldték meg a foksányi és a máramarosszigeti táborokban tartott, szabadulás előtt álló foglyoknak.⁴⁹⁷ Az akciónak valószínűleg kevés fogantja lehetett, mert a sokat szenvedett emberek fő törekvése a családjaikkal való mihamarabbi kapcsolatfelvétel és kevésbé az országos politikai ügyekről való tájékozódás volt. A Szovjetunió határát átlépve ugyanis legtöbbször már csak a hazaérkezésre tudott gondolni, s igen feszült idegállapotban volt. Ezért sokkal nagyobb örömet szerzett számukra az a lehetőség, hogy szeretteiknek a romániai fogadólágerekből is leveleket írhattak haza. Ezekből azonban az ott töltött idő rövidsége miatt csak kevés íródott, s még kevesebb maradt fenn.

A foglyok számára lehetőséget adtak az úgynevezett „optálásra”. Ez azt jelentette, hogy mivel többségük elhurcolásakor magyar állampolgár volt, jogában állt dönteni arról, hogy az időközben megváltozott határok miatt Romániába került otthonába vagy Magyarországra akar-e visszatérni. A legtöbben Erdélyt választották, hiszen elsődleges céljuk a hazatérés volt a családjuk körébe.⁴⁹⁸ Az ekképp döntőkről ezután a tábori adminisztráció megyékként névsorokat állított össze, és szabaduló transzportokba szervezte őket.⁴⁹⁹ A magyarországi letelepedést választókat pedig továbbszállították Debrecenbe.

⁴⁹⁴ Lásd erről: Milyen a hadifoglyok élete a Szovjetszövetségben? A Romániai Magyar Hadifogoly Bizottság vezetője nyilatkozik a Népi Egységnek. *Népi Egység*, 3. (1946), 205. 3.; Szabó (1994): i. m. 129.

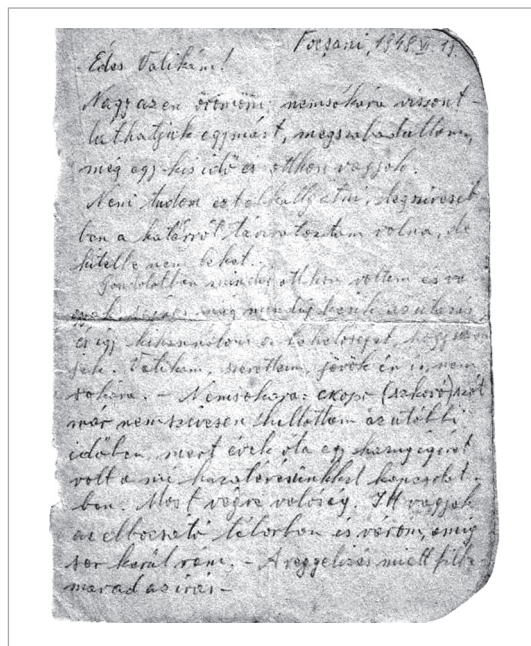
⁴⁹⁵ Ráduly (2005): i. m. 75–78.; Zsigmond (1995): i. m. 261.

⁴⁹⁶ Lásd erről: Folytatjuk a Máramarosszigeten lévő hadifoglyok névsorának közlését. *Világosság*, 4. (1947), 178. 3.

⁴⁹⁷ A foksányi és a máramarosszigeti hadifogolytáborokban megindult a Világosság. *Világosság*, 4. (1947), 175. 4.

⁴⁹⁸ Többek között lásd erről: Szabó (1998): i. m. 32.; Csetri, 2004. április 22.

⁴⁹⁹ Szabó (1994): i. m. 129.

61. kép: „Nagy az én örömöm: nemsokára viszontláthatjuk egymást, megszabadultam.” Kerekes Sándor kolozsvári civil fogoly szeretteinek, a foksányi 176. sz. fogadólágerből, 1948. június 19-én írt levelének első oldala

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: C-138

A két legnagyobb romániai fogadólágerből, Foksányból, 1945 és 1947 között,⁵⁰⁰ Máramarosszigetről pedig zömmel 1946 és 1949 között – főleg az utóbbi helyszínen igen hatékonyan működő 304. sz. repatriációs szerv révén⁵⁰¹ – nagyjából folyamatos volt a foglyok szabadulása. Az 1947-es év őszén, a máramarosszigeti láger tehermentesítése érdekében, az oda érkező magyar foglyok közül a romániai illetőségűeket átirányították Foksányba és onnan engedték szabadon.⁵⁰² A Foksányból szabadon bocsátottak túlnyomó többsége Bodzavásár (Buzău) és Ploiești érintésével, a Tömösi-hágón át, Brassónál lépett újra Erdély földjére.⁵⁰³ Akiknek pedig a fogság mégis Máramarosszigeten ért véget, azokat előbb autóbuszokkal szállították⁵⁰⁴ Nagyváradra, és onnan vonattal utazhattak haza,⁵⁰⁵ vagy Nagyváradon kaptak igazolást, és ott nyerték vissza szabadságukat.⁵⁰⁶ Az utolsó

⁵⁰⁰ A foksányi elosztótáborból megkezdődött a volt hadifoglyok hazabocsátása. *Népi Egység*, 4. (1947), 209. 1.

⁵⁰¹ Ákos (2017): i. m. 3.

⁵⁰² Lásd erről: Focșaniba szállítják át Szigetről a hadifoglyokat. Az MNSZ közleménye a hadifoglyok helyzetéről. *Romániai Magyar Szó*, 1. (1947), 14. 3.

⁵⁰³ Szabó (1994): i. m. 127–131.

⁵⁰⁴ A Szálva–Visó vasútvonal akkorra még nem készült el.

⁵⁰⁵ Papp (2001): 148., 156., 161.; Kelemen, 2008. január 17.

⁵⁰⁶ Varga, 2004. április 16.

magyarországi hazatérőket 1949-től már romániai kitérő nélkül, a Szovjetunióból közvetlenül a debreceni fogadólágerbe irányították, és onnan engedték szabadon.

Szabaduláskor mindegyik fogoly új személyazonosságot igazoló ideiglenes iratot, orosz nyelvű szabadságlevelet, valamint vasúti menetlevelet és a hazautazáshoz némi útiköltséget kapott.⁵⁰⁷ Ez utóbbi gyakran nem volt elég a hazáig tartó úthoz, aminek így egy részét gyalog vagy alkalmi lehetőségekkel élve voltak kénytelenek megtenni.

62. kép: Bitay László kolozsvári civil fogoly Bodzavásáron (Buzău), 1945. szeptember 5-én kiállított, orosz nyelvű szabadságlevele

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: G-401

Többször is előfordult, hogy a szabaduláskor a láger kapujának átlépését repesve váró foglyokat még egy utolsó megaláztatás érte. Egy ilyen tipikusnak mondható esetet ír le az 1948. október végén Foksányból szabaduló Harmati Miklós visszaemlékezésében:

„A szabadulócédulásokat (szabadságlevéllel rendelkezőket – M. J. K.) felsorakoztatták a kapu előtt. Utoljára kiadták a napi kenyérporciót és egy kocka vegyesízét. Az állomás felé induláskor mindenik szabaduló kapott vörös meg piros-sárga-kék zászlót, dicsőítő lozinkát (jelszót tartalmazó táblát – M. J. K.) meg a Román Munkáspárt Központi Bizottsága tagjainak arcképeit. Nekem egy nő arcképe jutott, csak később tudtam meg, hogy Ana Pauker.⁵⁰⁸ [...] Azt a látszatot igyekeztek

⁵⁰⁷ Lásd erről: Ercsey (2006): i. m. 232.; Bitay, 2006. január 13.; Kelemen, 2008. január 17.

⁵⁰⁸ Ana Pauker (1893–1960), szül. Hanna Rabinsohn, zsidó származású, román kommunista politikus, 1947 novembere és 1952 júliusa között Románia külügyminisztere. Később a párton belüli 1952-es tisztogatáskor funkciójától megfosztották, a Román Kommunista Pártból kizárták.

kelteni, hogy mi (szabadulók) mennyire hálásak vagyunk a kommunista rendszernek. Volt lehetőségünk részt venni a Szovjetunió újraépítésén. Számíthat lojalitásunkra a Groza-kormány,⁵⁰⁹ mert átneveltek és megtanítottak versengve dolgozni szovjet módra. A vasútállomásig díszmeneteltettek az utcákon. Kétfelől a járdáról kísért egy-egy szovjet tiszt. A biztatás, hogy éljenezzünk, hiábavaló volt. Az állomás épülete előtt alig vártam már, hogy átadhassam a nagy portrét, és végre tényleg szabadnak éreztem magam.”⁵¹⁰

Így kellett – mintegy a rendszer dicsőségét hirdetve – felvonulniuk a jogtalanul meghurcolt embereknek, akiknek szenvedéseit a kommunista diktatúra gátlástalanul kiforgatta, szabadulásukat mintegy saját érdemének tüntette fel, és végtelenül cinikus módon hálát és lojalitást várt el tőlük.

A foglyok hazaérkezése

Nemcsak az évekig tartó rabságból szabadulók, hanem az otthoniak is nagyon várták már a viszontlátást. A hadifoglyok és civil elhurcoltak hazatérésének hírére szép közösségi kezdeményezések születtek. Elsősorban a nagyobb erdélyi városokban fogott össze a lakosság, hogy az érkező foglyok ellátását, gondozását megszervezze, illetve abban segítsen. Kolozsváron a Magyar Népi Szövetség nőbizottsága, a Népvédelem és a Zsidó Demokrata Népközösség támogatásával hozták létre és működtették az úgynevezett Hazatérők Otthonát. Az intézményben dolgozó önkéntesek rendszeresen ellátták és ételmeztek a hadifoglyokat. A korabeli sajtóban arról lehet olvasni, hogy feketekávéval, bablevessel, túrós puliszkával, kenyérral kínálták a vasútállomásra befutó fogolyszerelvényekkel érkezőket.⁵¹¹ A Hazatérők Otthona konyhájának állandó működtetése, főleg a fogolyszállítmányok sűrűbb érkezésének idején, 1947 és 1948 nyarán folyamatos ellátást igényelt. Ebben lelkes, áldozatkész nők, asszonyok és leányok vállaltak rendszeresen önkéntes munkát. Lisztet, sajtót, zöldséget, zsírt, szalonnát, tojást, cigarettát, sőt még pénzadományokat is gyűjtöttek a megérkező szabadulók ételmezésére.⁵¹² Ugyanakkor Marosvásárhelyen az MNSZ hadifogoly-gondozó bizottsága, az ételmezésen túl, gondoskodott a hazaérkezők pihentetéséről, megfelelő civil ruhákba öltöztetéséről, sőt még munkalehetőségek keresésében is támogatta őket. Hasonlóképpen Temesváron is külön bizottságot alakított az MNSZ helyi szervezete a hazatérő foglyok fogadására, erkölcsi és anyagi támogatására, valamint elhelyezésére.⁵¹³

⁵⁰⁹ Utalás a Petru Groza jogász, miniszterelnök által vezetett, 1945. március 6. és 1952. június 2-a között regnáló román kormányokra, amelyek kezdetben koalíciós összetételűek voltak, majd az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően már teljes egészükben a Román Munkáspárt politikusaiból álltak.

⁵¹⁰ Harmati (é. n.): i. m. 24.

⁵¹¹ Lásd erről: Ma délután érkezik Kolozsvárra az első nagy hadifogolyszállító vonat. Az érkezők között erdélyiek, kolozsváriak is vannak. *Világosság*, 4. (1947), 144. 6.

⁵¹² Adományok a Hazatérők Otthonának. *Világosság*, 4. (1947), 184. 3.

⁵¹³ Lásd erről: Hadifogoly-gondozó. *Világosság*, 4. (1947), 239. 1.

Mindezeket azonban messze felülmúlták a hozzátartozók tömegesen megnyilvánuló egyéni kezdeményezései. Amint bizonyossá vált, hogy a foglyok hazatérhetnek a Szovjetunióból, és megkezdődött nagyobb számban való hazaszállításuk 1947-ben, a hozzátartozók egyre türelmetlenebbül várták, hogy viszontláthassák szeretteiket. Ezért gyakran megesett, hogy elébementek a szabadulóknak. Főleg a máramarosszigeti, de a foksányi fogadóláger kapuját, kerítését is a foglyok családtagjainak tömegei lepték el. A jelenség odáig fajult, hogy 1947 júliusában a hadifoglyok ügyeit intéző országos bizottságnak felhívást kellett intéznie a hozzátartozókhoz, hogy szünni nem akaró érdeklődésükkel ne hátráltassák a bizottság munkáját, mert azzal éppen a foglyok szabadon bocsájtásának folyamata szenved késedelmet.⁵¹⁴ Amúgy is szigorú rendelet tiltotta a fogadólágerekben egészségügyi karanténban lévők meglátogatását és azt, hogy élelmiszer- vagy ruhaneműcsomagokat adjanak át számukra.⁵¹⁵ A szeretteikkel való találkozásra ezért továbbra is várniuk kellett.

Ilyen előzmények után érthető, hogy a nagyobb erdélyi városok, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Csíkszereda stb. vasútállomásaira beérkező, szabadságukat visszanyert foglyokat szállító vonatszerelvényeket minden esetben valósággal „megrohamozta” a helyiek tömege. A lágereket megjárt, legyengült embereket látva még az idegenek is ennivalóval kínálták őket, vagy szállást ajánlottak fel nekik. De a legtöbben elhurcolt szeretteik felől érdeklődtek, kérdéseikkel ostromolták a hosszú úttól kimerült hazaérkezőket.⁵¹⁶

De hogyan is élte meg a hazatérés és családjával való találkozás óriási lelki sokkhatását maga a fogságból szabadult túlélő? Álljon itt négy egykori fogoly visszaemlékezése, akik a hazaérkezést a velük készült interjúkban a következőképpen idézték fel. Az 1945 októberében szabaduló Mile József:

„Foksányba hoztak minket. Vagy két-három napig voltunk ott, majd szélnek eresztettek minket. Én egy vonatútközön utaztam. Akkor még személyszállítás nem volt, csak marhavagonok. Később beültem a vagonba, ott csupa románok voltak, de nagyon jól bántak velem. Enni adtak, de minden azonnal kijött belőlem. Nem tudtam enni. Egy deréknél szakadt orosz katonakabátban és facipőben érkeztem haza Kolozsvárra. Az állomáson akkor állították fel a Dermata-sátrat, hogy fogadja a hazatérőket. Én voltam az első, aki Kolozsvárra hazajött.⁵¹⁷ A sátorból enni akartak adni, de én mondtam, hogy itt *(a közelben – M. J. K.)* lakom, és nem kell semmi. Sok családtag volt, akik várták a hazatérőket. Körülfogtak, érdeklődtek, de én akkor nem tudtam gondolkodni. [...] Az unokabátyám nem ismert meg. [...] Amikor édesanyám meglátott, összeesett. Valósággal búcsújárás volt nálunk, mert mindenki érdeklődött. De az én fejem kihagyott...”⁵¹⁸

⁵¹⁴ Lásd erről: Közljük a máramarosszigeti hadifogolytáborban lévő erdélyiek névsorát. A hadifogolybizottság felhívása. *Világosság*, 4. (1947), 169. 3.

⁵¹⁵ Üzenetek a foksányi hadifogolytáborból. *Világosság*, 4. (1947), 171. 2.

⁵¹⁶ Szinte kivétel nélkül minden hazatért egykori fogoly beszámolt erről a jelenségről. Lásd Papp (2001): i. m. 58.; Szabó (1994): i. m. 132.; Szabó (1998): i. m. 32.; Mile, 2004. március 25.; Varga, 2004. április 16.

⁵¹⁷ Nyilvánvaló túlzás a visszaemlékezésben.

⁵¹⁸ Mile, 2004. március 25.

Az ugyanabban a hónapban hazaérkező Varga Mártont is annyira megviselte az egyéves fogság, hogy őt sem ismerte fel korábbi munkaadója:

„Siettünk hazafele. Vonattal jöttünk Ploieştiről, Brassó, Gyéres,⁵¹⁹ Kolozsvár útvonalon. Nem volt elég, el kellett menni Váradra (*Nagyváradra* – M. J. K.). [...] Mert ott adták volna a papírt, hogy fogságban voltunk. Beérkeztünk Kolozsvárra az állomásra. Kész, leszálltunk. [...] Jöttünk felfele a Wesselényi úton. Hát nem lehetett jönni, mindenki állított meg, hogy nem láttuk x-et, y-t. Elmentem az üzletbe, ahol azelőtt tanonc voltam. Egy orosz köpeny volt rajtam, foltozva, összevissza varrva. Bementem az üzletbe. Mindjárt ráismertem a főnökre, ott volt a felesége is, köszöntem illendőképpen, de nem ismertek meg. Nem haragudtam rájuk, de elég az hozzá, hogy nem ilyen fogadtatást vártam el. Koldusnak néztek.”⁵²⁰

A jóval később, 1949 októberében hazaérkező Kelemen István így emlékezett:

„Máramarosszigetnél hoztak be. De már Dés körül úgy fáj a fejem, már nem voltam itthon. (*sic!*) Meg voltam hülyülve valósággal. [...] Egy lélek sem volt, mintha ki lett volna cserélve egész Kolozsvár. [...] Gyalog jöttem keresztül a hídon,⁵²¹ hátul, a posta háta megett, keresztül a másik fahídon⁵²² és be az Óvárba. A templom⁵²³ előtt mondtam egy Miatyánkot. [...] Bementem a mi utcánkba.⁵²⁴ Leültem az utcasarkon a bőrdörmre és úgy néztem végig az utcát. Mind vártam, néztem, de nem jött ki senki a kapun. Sehol senki. Persze elmentem a kapuig. Benyitottam, bementem. Leültem az asztalhoz. [...] Anyám akkor jött haza a munkából. [...] Bejön a kapun, meglát. Ki kellett fogjam. [...] Szegény anyám. S erre fel, hogy anyám visított, öcsém kijött és nekem jött. Nem ismert meg az öcsém. Volt a konyhában egy ágy és anyámat oda letettem. És helyrejtett aztán.”⁵²⁵

A szintén ötévi fogság után, 1949 novemberében hazaérkező Török Imre szerint:

„A szüleim már nem is számítottak arra, hogy még élve viszontlátnak. [...] Leszálltam Székelyberében⁵²⁶ az utolsó autóbuszállomásnál. A falumig, Berekeresztúrig⁵²⁷ még vagy két kilométert kellett gyalogolnom. De szinte azonnal megállítottak, mert tudták, hogy fogságból jövök. Körülvettek az emberek és kérdezősködtek, hogy honnan jövök, hol voltam fogságban. Mondták, hogy előttem már sokan hazajöttek. [...] Anyám sírt, azt sem tudta, mit csináljon. Mikor meglátott, alig hitt a szemének:

»– Te vagy, Imre fiam?»

»– Én vagyok, drága édesanyám.«

Megölelt. Azzal fogadott, hogy éjjel-nappal imádkozott, hogy segítsen haza a jó Isten, és íme hazajöttem. Nagy volt az öröm. Előkerült az egész család. Heten voltunk testvérek. Édesanyám rögtön étellel kínált, mikor látta, hogy le voltam fogyva. Mindössze 52 kiló voltam.”⁵²⁸

⁵¹⁹ Aranyosgyéres.

⁵²⁰ Varga, 2004. április 16.

⁵²¹ A Horthy (később Horea) úti Szamos hídról van szó.

⁵²² A Malomárok fölött átívelő, akkor még létező fahídról van szó.

⁵²³ Az óvári ferences templomról van szó.

⁵²⁴ Az Izabella (ma: Georges Clemenceau) utcáról van szó.

⁵²⁵ Kelemen, 2008. január 17.

⁵²⁶ Románul: Bereni. Falu Maros megyében, Nyárádszeredától 6 kilométerre északkeletre.

⁵²⁷ Románul: Bára. Falu Székelyberétől 2 kilométerre északra, a Kendői-patak völgyében.

⁵²⁸ Török, 2006. december 6.

63. kép: Izsó István kolozsvári magyar civil hazatérésekor készült fényképe 1946-ból. A szovjet fogságot átvészelő, súlyos sérüléseket szenvedett túlélő szovjet katonai egyenruhában, mankókra támaszkodva, oldalán német csajkával érkezett haza

Forrás: archív felvétel ifj. Knizs Gyula tulajdonában, Kolozsvár

Akik soha nem térhettek haza

Az elhurcoltak és Szovjetunióban fogságot szenvedők egyharmadát hiába várták szeretteik. Mégis, amíg a szabaduló fogolytársak nem hoztak biztosnak tekinthető hírt a halá-

lukról, családjuk állandóan reménykedett a visszatérésükben. „A mi utcánkban⁵²⁹ megy el a vonat” – emlékezett a Kolozsváron élő Mátyás Ilona, aki édesapja elhurcolásakor még csupán nyolcéves volt. „Mindig kiszaladtunk, mi gyermekek, vártuk évekig, hogy nem-e jönnek haza, vagy nem-e dobnak ki egy cédulát valamelyik vagonból. Vártuk a híreket. Amikor aztán az unokanővéreimnek a férjei, akik fiatalok voltak és átvészelték [...], hazajöttek, akkor tudtuk meg tőlük, hogy édesapa már 1945 márciusában, vérhasban meghalt valahol Szibériában.”⁵³⁰

Sokak haláláról azonban soha nem érkezett hír. Szeretteik hiába várták őket, és ahogy teltek az évek, egyre egyértelműbbé vált, hogy már nem térnek haza. Halottá nyilvánításuk és így társadalmi helyzetük rendezése, lezárása mindinkább sürgető probléma lett. Ennek azonban éveken át jogi akadályai voltak Észak-Erdélyben. A gyakorlatilag már 1945 márciusától, jogilag pedig 1947 februárjától román fennhatóság alatt álló területre ugyanis sokáig nem volt érvényes az e kérdésre vonatkozó román törvényi rendelkezés. Romániában még 1944. május 26-án jelent meg az 1944. évi 293. törvény az eltűntek feltételezett halottá nyilvánításáról szóló 1941. évi 173. törvény módosításáról és kiegészítéséről, amely kiterjesztette a korábbi jogi szabályozás hatályát.⁵³¹ Mivel azonban ez Észak-Erdélyre nem vonatkozhatott, később, a román közigazgatás visszaállása után, 1946 augusztusában önálló törvény formájában kellett megszövegezni, hogy az 1940. szeptember 1-je és 1944. augusztus 23-a, azaz a második bécsi döntés és a II. világháborús román átállás közötti négy évben eltűntek, elhurcoltak, deportáltak helyzete is szabályozható legyen. Ez volt az 1946. évi 598. törvény az eltűntek egy bizonyos kategóriájának halottá nyilvánításáról,⁵³² amely viszont továbbra sem rendezte megfelelően a helyzetet, mert egyrészt nem vonatkozott az 1944. augusztus 23-i román átállás után Észak-Erdélyből elhurcolt magyar és szász–sváb civilek tömegeire, akik közül a túlélőket 1948-ban engedte haza legnagyobb számban a Szovjetunió, másrészt pedig azokra a román katonákra, akik az augusztus 23-a utáni magyarországi és más külföldi, például csehszlovák és osztrák területeken vívott harcokban a világháború végéig tűntek el.

Miután 1947. február 10-én aláírták a békeszerződést, és Észak-Erdély ismét hivatalosan is Románia része lett, a korábbi, 1946-os jogforrást természetesen hozzá kellett igazítani az új helyzethez. Ezért 1948-ban egy új törvényerejű rendelet született, amely az előző törvény hatályát kiterjesztette azokra is, akiknek az ország területén kívül veszett nyoma 1941. június 22-e, a Szovjetunió elleni támadás kezdete és 1945. május 9-e,

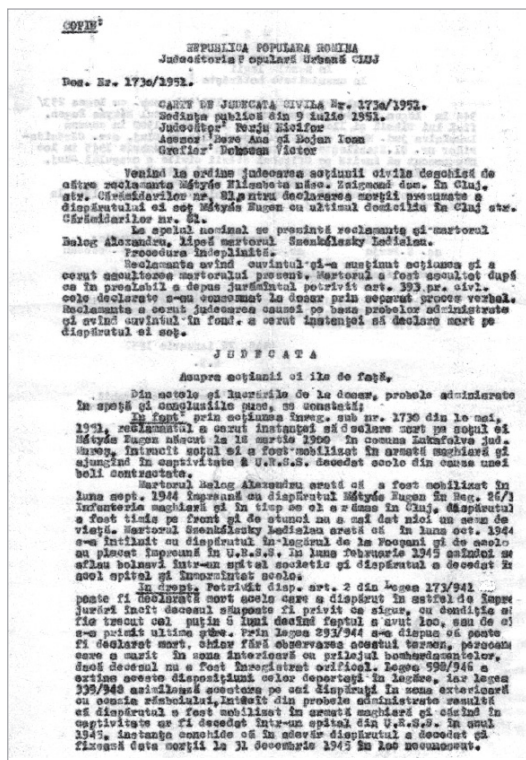
⁵²⁹ A Téglás (ma: Fabricii) utcáról van szó.

⁵³⁰ A szerző által készített interjú Mátyás Ilonával (1936–2021) az egykori elhurcolt Mátyás Jenő lányával, Kolozsvár, 2014. október 20. A szerző tulajdonában.

⁵³¹ Legea nr. 293/1944 pentru modificarea și completarea Legii nr. 173/1941 pentru declararea morții prezumate a celor dispăruți. *Monitorul Oficial*, 112. (1944), 121.

⁵³² Legea nr. 598/1946 pentru declararea morții unei categorii de dispăruți. *Monitorul Oficial*, 114. (1946), 178.

a II. világháború európai befejeződése közötti időszakban.⁵³³ Az 1948. évi 339. rendeletbe, amely a háború ideje alatt, az ország területén kívül eltűntek feltételezett halottá nyilvánításáról címet viselte, már az erdélyi magyar és német civil elhurcoltak is beletartoztak. A szovjet fogságban történt, feltételezett elhalálozások esetében a halottá nyilvánításkor általában 1945. december 31-ét állapították meg mint a halál bekövetkeztének dátumát.⁵³⁴ Ezzel a kérdést a román állam jogi szempontból elintézettnek tekintette.

64. kép: A Kolozsvári Népbíróság 1951. július 9-i döntéséről szóló hivatalos jegyzőkönyv az 1945 márciusában, egy szovjet lágerkórházban elhunyt Mátyás Jenő kolozsvári civil elhurcolt halottá nyilvánítási ügyében
Forrás: Mátyás Jenő hagyatéka

⁵³³ Decretul nr. 339/1948 privitor la declararea morții prezumate a celor dispăruți cu ocazia războiului, în afara zonei interioare. *Monitorul Oficial*, 116. (1948), 273.

⁵³⁴ Lásd 64. kép.

Vákát

A foglyok utóélete

A fogság nehéz éveit túlélő és a Szovjetunióból hazatért foglyok már egy teljesen megváltozott világot találtak maguk körül. Az elhurcolásukkor, 1944-ben még a Magyar Királyság fennhatósága alatt álló Észak-Erdély az évtized végére a kommunista egy pártrendszer által uralt Román Népköztársaság része lett. A fogság poklából szabadulók hirtelen román állampolgárokká váltak egy olyan országban, amely a hazatérőket, de általában az etnikai kisebbségeket összességükben is, biztonsági problémának tekintette. A kommunista rendszer az egykori elhurcoltakat gyanakodva fogadta, és ellenszenvvel viseltetett irányukban. Megbélyegzett emberek lettek. Fogságuk ténye, abszurd módon, a soha nem pontosított bűnösség általános vádját vetítette rájuk.

Hatósági zaklatások, tabusítás, kisemmizés

A fogságból alighogy szabadult embereknek hazaérkezésük után azonnal jelentkezniük kellett a területileg illetékes katonai parancsnokságon és a rendőrségen.⁵³⁵ Részletekbe menően kihallgatták őket, majd ideiglenes személyazonossági igazolványt állítottak ki számukra,⁵³⁶ amellyel visszatérhettek a civil életbe, és munkavállalási jogosultságra tehettek szert.⁵³⁷ Mindennek azonban nagy ára volt: a kommunista rendszer rendőri szervei ugyanis – központi utasításra – minden túlélőt hallgatásra köteleztek. Fogságukról nyilvánosan még említést sem volt szabad tenniük. Ha pedig mégis elkerülhetetlenné válna, hogy arról beszéljenek, akkor azt írták elő számukra, hogy azt csakis a Szovjetunió kötelező dicsőítésével egybekötve tegyék meg. Ellenkező esetben korábbi fogságuk helyszínére való újbóli elhurcolással fenyegették meg őket. Nem csoda, hogy sokan saját maguk és családjuk védelmében fogságukról évtizedeken át mélyen hallgattak. A tilalom sok esetben fásult megszokáshoz, beletörődéshez vezetett. Emiatt napjainkban olyan eset is előfordul, hogy az egykori foglyok leszármazottai sem tudnak apjuk, nagyapjuk kálváriájáról. Hiszen a gyermekek megóvása érdekében a fogság emléke a családi körben gyakran még a hazatért fogoly halála után is tabutémának számított.

Különleges, egyedi kivételt képez ez alól Kolozs⁵³⁸ esete, ahol egy egész közösség szállt szembe a hatalom által megkövetelt hallgatással. A külvilágtól viszonylagos földrajzi elzártságban élő Kolozs megyei nagyközségből 1944 októberében elhurcolt 21 helyi magyar lakos⁵³⁹ közül 11-en a szovjet fogságban hunytak el.⁵⁴⁰ Amikor erről négy évvel

⁵³⁵ Foksányból és Máramarosszigetről hazaérkezett... (1947): i. m. 1.

⁵³⁶ Lásd 65–66. kép.

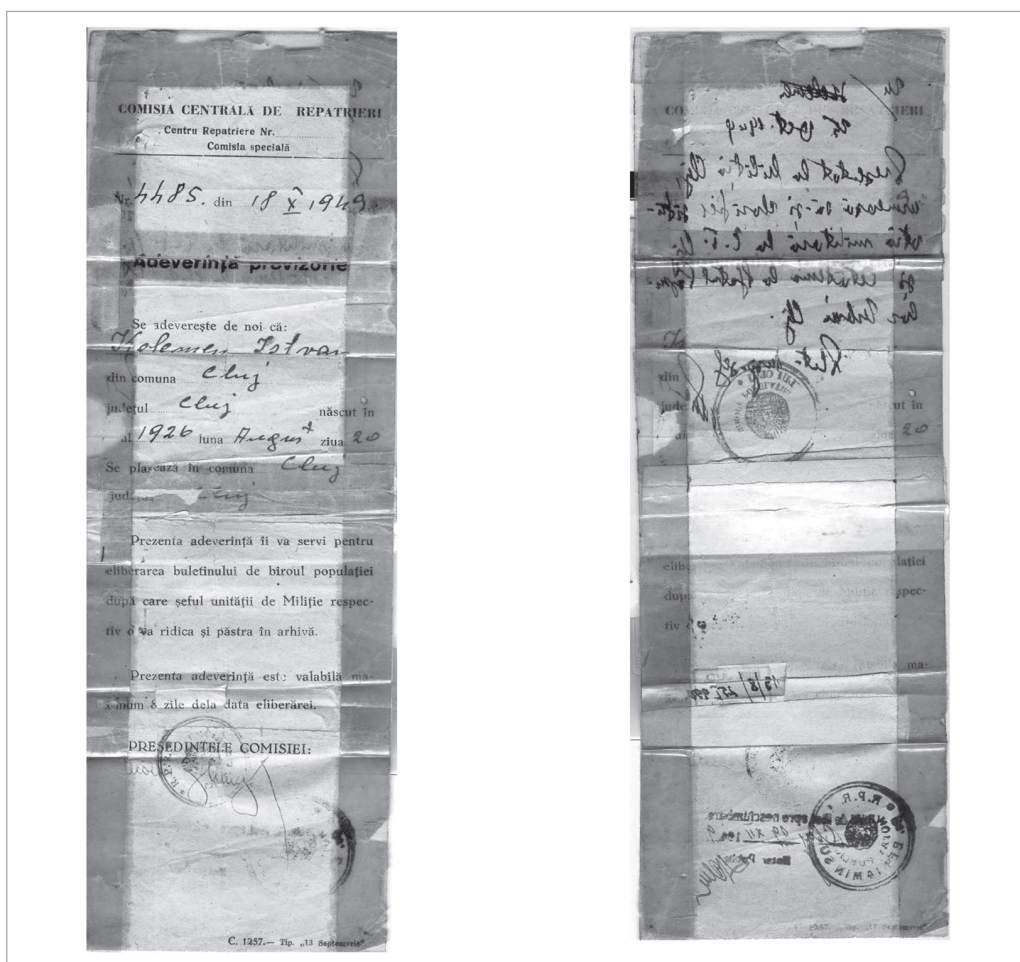
⁵³⁷ Lásd 67. kép.

⁵³⁸ Ma: Cojocna, Kolozs megye, Románia.

⁵³⁹ A szerző által készített interjú ifj. Ilyés Józseffel (sz. 1939. március 8.), id. Ilyés József egykori fogoly fiával, Kolozs, 2021. június 18. A szerző tulajdonában.

⁵⁴⁰ Lásd 6. melléklet.

később a hazatérők hírt hoztak, a mély gyászba boruló családok a tiltó körülmények között is fontosnak tartották, hogy az elhurcolások negyedik évfordulóján, 1948-ban az áldozatokról méltóképpen megemlékezzenek. A kolozsi családok fájdalma közösségi szintre emelkedett, amikor a megemlékezésnek otthont adó helyi református templomban az egész gyülekezet gyászszerartás keretében búcsúzott a szovjet fogságban meghaltaktól.⁵⁴¹

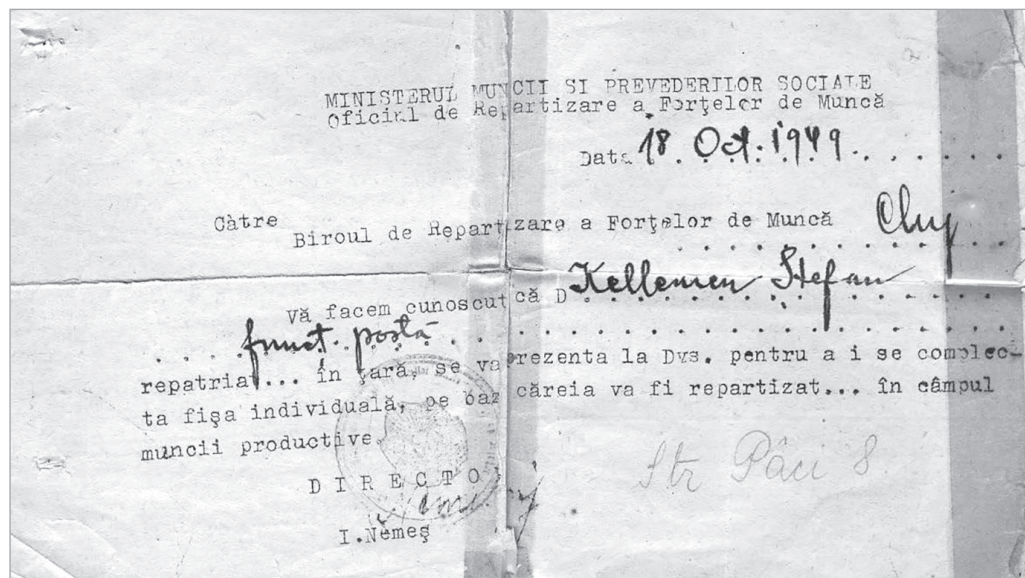

65–66. kép: Kelemen István civil fogoly, négyévi szovjet fogság utáni hazatérésekor, a Központi Repatriálási Bizottság (Comisia Centrală de Repatrieri) által kiállított, mindössze nyolc napra érvényes, ideiglenes személyi igazolványa (elő- és hátlap). Kolozsvár, 1949. október 18.

Forrás: Săpientia-gyűjtemény, leltári szám: G-397

⁵⁴¹ A szerző által készített interjú ifj. Kondrát Józseffel (sz. 1942. október 6.), id. Kondrát József egykori fogoly fiával, Kolozs, 2021. június 18. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Kondrát, 2021. június 18.)

A fogság éveiben meghurcolt és hazatérésük után is megfélemlítésben élő emberek beilleszkedése a békés, civil életbe csak nagy nehézségekkel és fokozatosan következhetett be, sok esetben pedig felemás maradt. A háború utáni nehéz gazdasági helyzetben és a fogoly múlt miatti előítéletekkel terhelt politikai légkörben sokáig a munkába állás is komoly akadályokba ütközött. Az értelmiségiek közül néhányan évekig csak úgy tudták fenntartani magukat, hogy a lágerben elsajátított orosz nyelvet tanították.⁵⁴² A politikai vezetés előírta az orosz nyelv kötelező oktatását az elemi iskolától az egyetemig, és orosz tanárokból akkoriban még igencsak nagy hiány volt.

67. kép: Kelemen István civil fogoly hazatérése után a román Munka- és Szociális Ügyi Minisztérium Munkaerő Beosztási Hivatala (Ministerul Muncii și Prevederilor Sociale. Oficiul de Repartizare a Forțelor de Muncă) által kiállított igazolása, amellyel munkát vállalhatott Romániában. Kolozsvár, 1949. október 18. Forrás: Sapienia-gyűjtemény, leltári szám: G-398

A kommunista rendszer nemhogy segítette volna a volt foglyok társadalomba való reintegrálódását, hanem éppen ellenkezőleg, megpróbálta további életüket minden eszközzel ellehetetleníteni. Ennek elérésére a folytonos zaklatások, az állandó kihallgatásokra való beidézések mellett a legalkalmasabb módszer a gazdasági kisemmizés volt. Erre a román hatóságok már a kommunista rendszer kiépülését megelőzően, tudatos terv szerint készültek. Még tartott a háború, amikor Észak-Erdély katonai elfoglalását és a magyarok, majd a németek elhurcolását követően, 1945. február 10-én az 1945. évi 91. törvénnyel

⁵⁴² Többek között oroszot tanított Kiss Jenő író és Bakó Mihály volt elhurcolt is. Lásd erről: Fodor, 2004. március 23.

létrehozták az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Hivatalt.⁵⁴³ A köznyelvben CASBI-ként elhíresült állami szerv feladata a fizikai és jogi személyek vagyonának átvétele, valamint kezelése volt a Román Fegyverszüneti Bizottság, majd a Békesszerződés Előírásait Végrehajtó Miniszteri Bizottság irányítása alatt.⁵⁴⁴ Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az állam ellenségének tekintett, magyar és német ajkú romániai lakosságot minden ingó és ingatlan vagyonától megfosztották. Különösen súlyos volt a magyar és német középosztály vesztesége, amely bankjainak és vállalatainak államosítása révén gazdaságilag teljesen kiszolgáltatottá vált. A kisebbségi társadalmak gerincét alkotó polgári középosztály anyagi lezüllesztésével a román hatóságok megteremtették a kisebbségi asszimiláció felgyorsításának alapjait.

Az 1948 tavaszán kiépülő kommunista hatalom azután mintegy „megbocsátó gesztusként”, szeptember 8-án megszüntette a CASBI-t. Az erről szóló 228. sz. rendelet kimondta, hogy a CASBI kezelésében lévő vagyonok – amennyiben nincs visszaigénylés a jogos tulajdonosok részéről – a Pénzügyminisztérium igazgatása alá kerülnek.⁵⁴⁵ A visszaigénylésre azonban a rendelet kiadásától számítva mindössze 90 napon keresztül volt lehetőség, személyesen benyújtott kérvény alapján.⁵⁴⁶ Erre a még életben lévő és a Szovjetunióban sínylődő foglyok nagy részének nem volt lehetősége, hiszen aki 1948. december elejéig nem nyújtotta be személyesen visszaigénylési kérelmét a román hatóságokhoz, az mindenét elvesztette. Így azután az 1948 decembere és 1953 nyara között szabaduló foglyok arra érkeztek haza, hogy egykori egzisztenciájuk alapjaiból semmi sem maradt.

Az új hatalom által a német és magyar kisebbséggel szemben indított gazdasági háború azonban nem csak a városi középosztályt érintette. A CASBI-val szinte egy időben ugyanis elfogadták Bukarestben az 1945. évi 187. földbirtokrendezési törvényt. Az 1945. március 23-án életbe lépő román földreform célpontjai a román átállás napja, 1944. augusztus 23-a után külföldre menekültek, azaz az „abszontisták” voltak.⁵⁴⁷ Földjeik és mezőgazdasági javaik elkobzása által próbálta meg az Észak-Erdélyben 1945. március 13-a után berendezkedő román államhatalom ellehetetleníteni azt, hogy a front elől elmenekült vagy fogságba került magyar és szász/sváb földbirtokosok és földművesek a háború végével visszatérjenek. A földbirtokok államosítása révén nemcsak az erdélyi magyar arisztokráciát és a német ajkú földtulajdonos nagypolgárságot, hanem az egyszerű kisbirtokosokat, a magyar és főként sváb földműveseket is hatalmas veszteség érte. Megélhetésük alapjai szűntek meg. A törvényi rendelkezés így elérte célját. A Magyarországról vagy a nyugati államokból visszatérők közül sokan ismét elhagyták az országot,

⁵⁴³ Hivatalos román megnevezése: Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice.

⁵⁴⁴ Legea nr. 91 din 9 februarie 1945 pentru înființarea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice. *Monitorul Oficial*, 113. (1945), 33.

⁵⁴⁵ Decret nr. 228 din 4 septembrie 1948 pentru desființarea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (C.A.S.B.I.) Art. 2. *Monitorul Oficial*, 116. (1948), 205.

⁵⁴⁶ Decret nr. 228 din 4 septembrie 1948 pentru desființarea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (C.A.S.B.I.) Art. 2. *Monitorul Oficial*, 116. (1948), 205. 10. paragrafus.

⁵⁴⁷ Lege nr. 187 din 23 martie 1945 pentru înființarea reformei agrare. *Monitorul Oficial*, 113. (1945), 68.

mások meg a hír hallatára eleve haza sem jöttek. A Gupvi légereit megjárta foglyok közül is többen emiatt kényszerültek végül elhagyni Erdélyt. A folyton „épülő”, de soha fel nem épült szocializmus visszasságait és a múltjuk miatti folyamatos zaklatásokat megelégtelve Nyugatra menekültek.

A fogság traumájának fizikai és lelki utóhatásai

A fogságot túlélők, akárcsak elpusztult társaik, áldozatok voltak. A többéves nélkülözések miatt ugyanis a hazatérők közül is sokaknak annyira megrendült a fizikai állapota, hogy rövidesen meghaltak.⁵⁴⁸ Mások a táborban szerzett, lappangó betegségek folyamatos kiújulásai miatt egész hátralevő életükre kiható egészségügyi problémákkal küszködtek. Viszont ennél sokkal nagyobb megpróbáltatást jelentett minden egyes túlélő számára a lelki trauma. A hazatérők lelkében és emlékezetében ugyanis örökre nyomot hagytak a szenvedések. A fogság éveinek beléjük vésett iszonyata: a folyamatos éhezés, az embertelen munka, a rettenetesen hideg orosz telek, a betegségek, a katasztrófális higiéniai körülmények, a fogolytársak napi rendszerességgel elvesztése és az állandó, gyötrő honvágy emléke a túlélőket is lelki áldozatokká tette. Legtöbbjük nem vagy csak részben tudta feldolgozni az átélt szenvedéseket, és hosszú időnek kellett eltelnie addig, amíg a fogság pszichológiai hatásai alól nagyjából felszabadulhatott. Érzékletesen ír erről visszaemlékezésében Bitay László:

„Itthon még sokáig kísértettek a lágerélmények. Éjszakánként gyakran újraálmodtam az átélteket, s ilyenkor mindig csuromvizes párnán ébredtem fel. Sokáig azt hittem, ezek az álmok okozzák éjszakai izzadásomat, ám később, az álmok megszűntével még mindig átzizadt párnán ébredtem. Más fogságból hazatértek ugyanezt a jelenséget tapasztalták magukon. Úgy látszik, a rendkívül leromlott fizikai állapotnak volt ez a következménye. Hosszú hónapok teltek el, amíg végre annyira összeszedtem magam, hogy már nem reszkettem az élelemért s az evést nemcsak azért hagytam abba, mert szégyelltem tovább enni, hanem azért, mert tényleg jóllaktam.”⁵⁴⁹

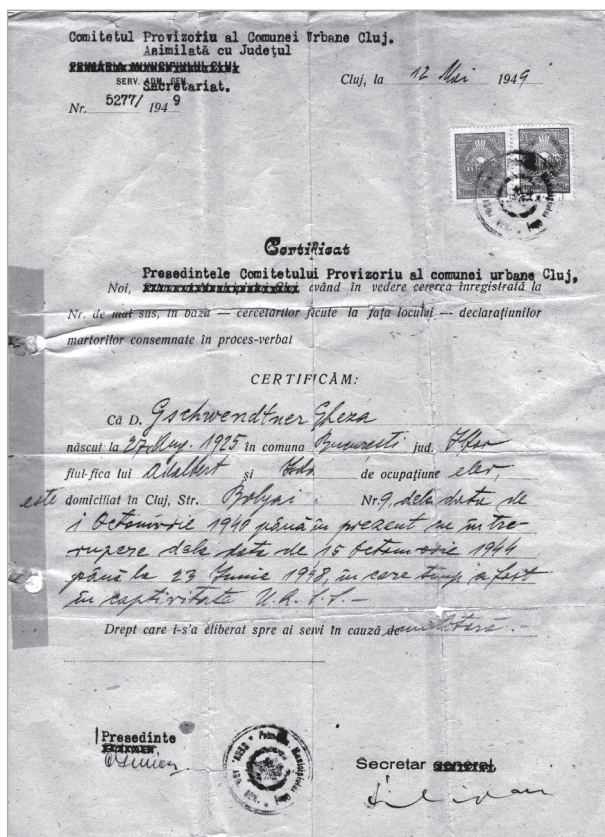
Az átélt szenvedéseket jelentősen súlyosbította, hogy a velük történt szörnyűségeket a túlélőknek magukba kellett folytatniuk. Mint korábban szó volt róla, hazatérésük után évtizedekig nem beszélhettek a fogságról. Kálváriájuk a kommunista Romániában – akárcsak a többi kelet-európai szocialista országban – négy évtizeden keresztül tabutéma volt: szovjet munkatáborok, civil elhurcoltak hivatalosan nem léteztek, azokról írni, a tragédiára nyilvánosan emlékezni, de még csak róla beszélni sem volt szabad.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ Közöttük 49 évesen Schweier Nándor kolozsvári kereskedő is, aki 1958. október 8-án hunyt el. Lásd erről: Schweier, 2004. március 23. és 2. melléklet.

⁵⁴⁹ Bitay László: 6 ló – 40 ember? *Romániai Magyar Szó*, 3. (1991), 613–614. 8.

⁵⁵⁰ A történeteket még Csatári Dániel *Forgószélben. A magyar–román viszony 1940–1945* című, 1968-ban megjelent, a maga korában újszerűnek ható, tényfeltáró jellegű művében sem említi. Hasonlóképpen, Erdély történetének e tragikus epizódját Balogh Edgár sem jegyzi le *Szolgálatban, emlékirat 1935–1944* című, 1978-ban kiadott, terjedelmes és különben igen részletező visszaemlékezésében.

Az utolsó olyan, a román kommunista hatóságok által kiállított dokumentum, amelyben az erdélyi magyar civilek szovjet fogságának ténye még tétélesen szerepelt, 1949. május 12-i keltezésű.⁵⁵¹ Ezt követően a rendszerváltozásig Romániában többé egyetlen iratban sem jelent meg az, hogy a Szovjetunióban civilként fogoly volt valaki.

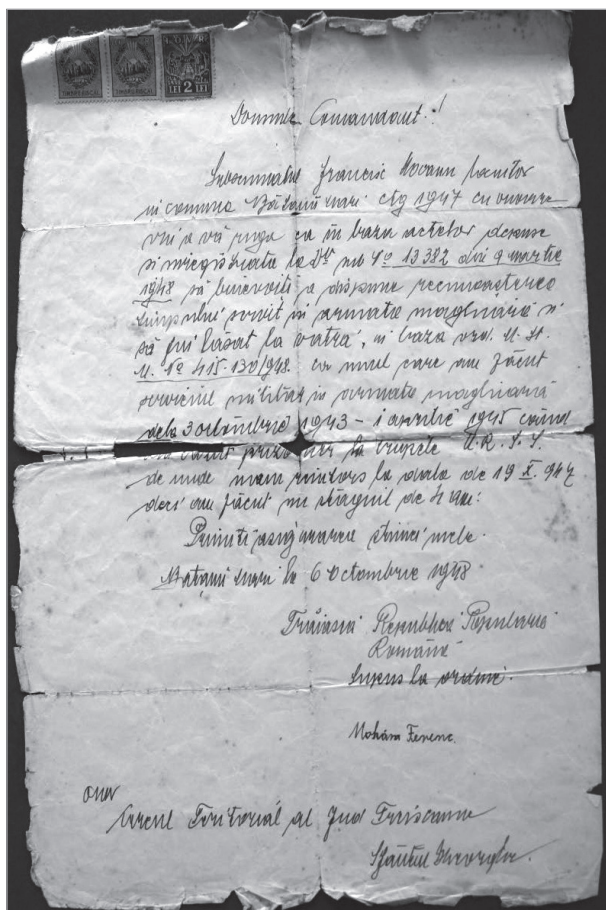
68. kép: Gschwendtner Géza civil fogoly román nyelvű hatósági igazolványa a szovjet fogságról, benne tétélesen leírva az 1944. október 15-e és 1948. június 23-a közötti fogságának ténye. Kiállítva Kolozsvár város Ideiglenes Tanácsa által Kolozsváron, 1949. május 12-én

Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: G-399

A naplók zömét még a szabadon engedés előtt a szovjet örök elkobozták, amelyik pedig valahogy mégis hazajutott, az vagy a román titkosszolgálat házkutatásainak esett áldozatul, vagy olykor éppen maguk a túlélők semmisítették meg attól való félelmükben, hogy amennyiben a hatóságok kezébe kerül, veszélyt jelenthet rájuk és családjukra nézve. Ugyanebből a megfontolásból visszaemlékezéseket 1989-ig jóformán nem írtak, hiszen azokat kiadni úgysem lehetett.

⁵⁵¹ Lásd 68. kép.

Bár miniszteri rendelet írta elő, a Szovjetunióban töltött fogság éveit a helyi hatóságok a legtöbb esetben, amikor erdélyi magyarokról volt szó, nem vették figyelembe, és a hazatérőket román sorkatonai szolgálatra kötelezték. Ez az 1940-es évek végén hároméves időtartamot jelentett. Sokszor előfordult, hogy a többévi fogság után a Szovjetunióból alighogy hazaérkezett, egészségében megrendült túlélőt pár nap után ismét elszakították családjától, és mint sorkötelest Románia Kárpátokon túli, távoli területeire küldték. A román sorozóbizottságok szemében a Magyar Királyi Honvédség keretében letöltött arcvonalbeli szolgálat sem jelentett felmentési okot. Sőt, a volt magyar katonákkal szemben még kíméletlenebbek voltak. Kevesen voltak azok, akiknek sikerült mentesülni a román katonai szolgálat alól.

69. kép: A nagybaconi (Kovácsna m.) Mokán Ferenc tíz hónap háborús szolgálat, valamint két év és hét hónap szovjet hadifogság után – több sorstársától eltérően – mentesült az újabb kötelező besorozástól a román hadseregbe. A katonai szolgálat alól való felmentéséért írt egyik, 1948. október 6-i keltezésű kérvénye
Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: G-394

A politikai vezetés a hazatérők szovjetunióbeli szenvedéseikért még elvi szinten sem volt hajlandó kárpótlást nyújtani, egy idő után pedig már magukról az egykori foglyokról sem vett többé tudomást. A történetek hivatalosan felejtésre lettek ítélve, és az 1989-es rendszerváltozások idejére lassanként szinte már teljes mértékben feledésbe is merültek.

Mindennek következtében nem csoda, hogy napjainkra az erdélyi magyar társadalom kollektív emlékezetéből jóformán kikopott az 1944. őszi civil elhurcolások és a szovjet fogság traumája. A történetek elfelejtése azonban megengedhetetlen! Hiszen a II. világháború iszonyatának árnyékában voltaképpen az erdélyi magyarság egy jobb sorsra érdemes nemzedékének látens megtizedelése ment végbe. Ennek következményei pedig mind a mai napig hatással vannak az erdélyi magyar közösségre. A nyilvánvaló demográfiai veszteségen túl komoly társadalmi utóhatása volt annak a ténynek, hogy a fogságba vetettek tömegében a fiatal magyar értelmiség színe-javát is célirányosan elhurcolták. Emiatt ugyanis a kommunista ideológiával szemben az erdélyi magyar kisebbség védtelenebbé és kiszolgáltatottabbá vált, és soraiban felgyorsultak az asszimilációs folyamatok.

Kárpótlás?

A civilek elhurcolása, fogva tartása, nehéz, már-már elviselhetetlen körülmények közötti dolgoztatása, családjuktól hosszú évekre való elszakítása és az ezekkel járó fizikai és lelki szenvedések minden, e sorsban osztozó ember egész életét meghatározták. Mindennek alapján joggal tehető fel a kérdés: lehet-e kárpótolni az átélt szenvedésekért a szovjet fogságot túlélőket? Létezik, létezhet megfelelő mértékű kárpótlás? Olyan, amely valódi egyensúlyt teremthet? Véleményem szerint nincs és nem is lehet. Az éveken át tartó éhezést, a honvágy lelki gyötrelmeit, a baj- és sorstársak elvesztését nem kárpótolhatja semmi. Mégis, a legalább elvi szintű kárpótlás alapvető fontosságú: ez ismeri el ugyanis azt, hogy a Szovjetunióba hurcolt emberek jogtalanul kerültek fogságba, velük igazságtalanság történt, és szenvedéseikért az azokat előidéző diktatórikus rendszer a felelős. Éppen ebből kifolyólag a kommunizmus bukásáig fel sem merült a kárpótlás kérdése egyetlen szocialista országban sem. Oroszországban azután sem.

Érdembeni változást e téren csak az 1989-es kelet-közép-európai rendszerváltozások hoztak. A forradalom után a volt hadifoglyok kárpótlását Romániában több jogi szabályozással állapították meg.⁵⁵² Az első az 1990/118. számú törvényerejű rendelet volt.⁵⁵³ Előírásai szerint a fogságot munkaviszonyban eltöltött időnek kellett tekinteni, éspedig olyanformán, hogy minden esztendő megszakítás nélkül másfél ledolgozott évnek szá-

⁵⁵² Dáné, 2004. április 6.

⁵⁵³ Decretul-lege nr. 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945. *Monitorul Oficial*, 158. (1990), 50. Később kiegészítve, újra megjelent a *Hivatalos Közlöny* 1991. szeptember 28-i, 198. számában.

mított. Az elhalálozott egykori fogoly hátramaradói a nyugdíjtörvény szerinti utódlási nyugdíjra jogosultak, és az alábbi kedvezmények rájuk is vonatkoznak: nyugdíj- vagy fizetéspótlékot kapnak, és ingyenes orvosi kezelésben és gyógyszerellátásban részesülnek (2. szakasz). Ugyanakkor lakás iránti kérelmeiket soron kívül kell elintézni (3. és 4. szakasz). A még életben levő volt elhurcoltak jogosultságukat a törvény 6. szakasza szerint, hivatalos iratokkal, vagy ezek hiányában tanúkkal is igazolhatták. A tanúk által tett nyilatkozatok fontos forrásai a Gulag-/Gupvi-kutatásnak.

A törvény 5. szakasza kimondta, hogy minden megyében és a fővárosban egy-egy hattagú Különleges Bizottságot⁵⁵⁴ kell létrehozni a törvény előírásainak gyakorlatba ültetésére, élén az elnökkel, aki kötelező módon jogász kell hogy legyen.

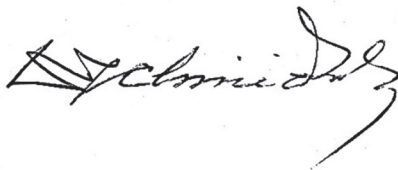
NYILATKOZAT

Alulírott Schneider Mihály Kolozsvár, Caragiale utca 5-7 szám alatti lakos tanusítom, hogy egykori szomszédomat Apau utca 4 szám alatti lakos, név szerint KEREKES SÁNDORT a Szovjet csapatok bevonulásakor velem együtt elhurcoltak Oroszországból. Az elhurcolás ideje k.b. október 12-én 1944 évben történt.

Elhurcolásunk megérkezési helye Baskiria tartomány Asa fővárosa volt, ahova a kolozsvári civil elhurcoltakat szállították.

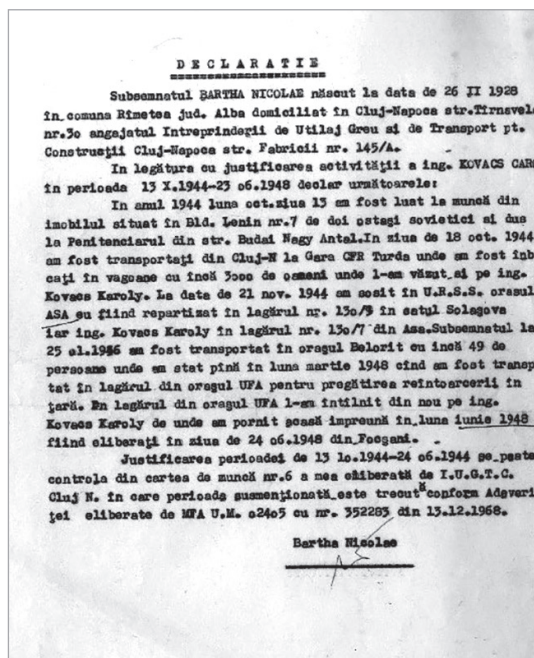
Innen a munka helyi igénylésnek vagy az egészségügyi állapotnak a figyelembe vételével osztották el a elvitteteket. Első értesüések nevzett hozzátartozóihoz 1946-ból érkeztek a 7605 számú táborból.

Hazaérkezéseink időpontja a magyar elhurcoltak időpontjával esik egybe 1948 június 16.

70. kép: Schneider Mihály magyar nyelven írt nyilatkozata, amelyben tanúskodik Kerekes Sándor kolozsvári civil 1944. októberi elhurcolásáról és a Szovjetunióban elszenvedett, megközelítőleg négyévi fogságáról
Forrás: Sapientia-gyűjtemény, leltári szám: G-400

⁵⁵⁴ Hivatalos román megnevezése: *Comisia specială pentru aplicarea Decretului Lege nr. 118/1990.*

71. kép: Bartha Miklós román nyelven írt nyilatkozata, amelyben tanúskodik Kovács Károly kolozsvári civil 1944. októberi elhurcolásáról és a Szovjetunióban elszervezett négyévi fogságáról
 Forrás: Kovács Károly hagyatéka

A megyei bizottságokat valóban megalakították, és ezek meg is kezdték működésüket. A törvényt azonban diszkriminatív módon alkalmazták. Bár a jogesetek zömmel magyar kérvényezőket érintettek, a Kolozs megyei bizottságnak például egyetlen magyar vagy magyarul beszélő tagja sem volt. Ráadásul a bizottságok kísérőként még a legközelebbi családtagot sem engedték maguk elé. Így az egyszerű, sokszor kispénzű kérvényezők csak szabályosan megfizetett ügyvéddel képviseltethették magukat. Ugyanakkor, a törvénynek ellentmondóan, csak a hivatalos dokumentumokkal bizonyított jogosultságokat ismerték el. Az is megtörtént, hogy a kérvényezőket már szóban elutasították, vagy kérvényüket nem iktatták. Még pozitív döntés esetén is, a kifizetések hónapokig elhúzódtak.⁵⁵⁵

A törvény legnagyobb hibája azonban az volt, hogy csak az 1945. március 6-a, a Petru Groza által vezetett kormány hivatalba lépése után történt jogsérelmekre vonatkozott, így a magyar civilek 1944 őszén bekövetkezett elhurcolására és a német (szász, sváb) polgári lakosok 1945 januárjában lezajlott deportálására nem terjedt ki a hatálya. Ezt orvosolta azután a még ugyanabban az évben megszületett, alig egyszakaszos 1990. évi 38. tör-

⁵⁵⁵ Vallasek Magdolna Márta: A 118/1990 számú törvényerejű rendelet értelmezése és alkalmazása közti eltérések néhány erdélyi megyében, különös tekintettel Kolozs megyére. *Magyar Kisebbség*, 5. (1999), 15. 268–272.

vény,⁵⁵⁶ amely kiterjesztette az 1990. évi 118. törvény rendelkezéseit az 1944. augusztus 23-i román átállás után katonákként vagy civilekként a Vörös Hadsereg fogságába eső személyekre. Mindezzel együtt a kárpótlások odaítélésének igencsak lassú üteme és a magyar kérelmezőkkel szembeni diszkrimináció nem sokat változott.

A 118-as törvényt később még három újabb jogforrással egészítették ki. Ezek közül az első az 1992. évi 22. kiegészítő törvény, amely 560 lejre emelte a jogosultak havi díját, és elrendelte, hogy a jövőben a kárpótlási összegek a fizetésekkel arányos mértékben emelkedjenek.⁵⁵⁷ A második kiegészítő jogforrás az 1999. február 18-án kiadott 9. sürgősségi kormányrendelet, amely a magas romániai infláció hatásait figyelembe véve leszögezte, hogy havi 130 000 lejes (azaz 2005-től 13 új lejes) kárpótlás illeti meg az egykori elhurcoltakat.⁵⁵⁸ Végül 2020. november 5-én megszületett az új, 2020. évi 232. kárpótlási törvény, amely kiegészítve és módosítva az 1990. évi 118. törvényt, az időközben immár előrehaladott koruk okán elhunyt egykori foglyok mellett a hozzátartozóiknak és közvetlen leszármazottaiknak is kárpótlási lehetőséget biztosított nyugdíjkiegészítés formájában. Eszerint az egykori foglyok özvegyei, amennyiben később nem mentek ismét férjhez, havi 700 lejes segélyben részesülhetnek, gyermekeik pedig havi 500 lejes támogatást kapnak.⁵⁵⁹ Az új jogi rendelkezés a kárpótlás megítélésének folyamatát is megkönnyítette, így az elmúlt években jelentősen kibővült a fogság utáni kárpótlásban részesülők köre.

Mindemellett említésre méltó, hogy az Észak-Erdélyből magyar állampolgárként elhurcolt magyar és német civileknek volt még egy másik esélyük is a jogorvoslatra. Számukra ugyanis Magyarország is biztosított kárpótlást. Az 1992. évi XXXII. törvény az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról 1. paragrafusa ugyanis kimondta, hogy: „kárpótlás illeti meg e törvényben meghatározott esetekben azokat a személyeket, illetőleg hozzátartozóikat, akiket 1939. március 11. és 1989. október 23. között az életüktől vagy szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak.”⁵⁶⁰ Ebbe természetesen a Szovjetunióba kényszerszolgára hurcolt civilek is beletartoztak, amit az 1992. évi XXXII. törvény 2/b. paragrafusa ekképpen pontosított: „kárpótlás jár a szovjet szervek által történt kényszerszolgára hurcolásért, a szovjet bíróság politikai indítékú ítélete vagy más szovjet hatóság intézkedése alapján végre-

⁵⁵⁶ Legea nr. 38/1990 privind extinderea prevederilor decretului-lege nr. 118/1990 și la persoanele deportate în străinătate după 23 august 1944. *Monitorul Oficial*, 158. (1990), 142.

⁵⁵⁷ Legea nr. 22/1992 pentru modificarea și completarea Decretului-lege 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată la 06.03.1945, precum și celor deportate în străinătate, prizonieri. *Monitorul Oficial*, 160. (1992), 44.

⁵⁵⁸ Ordonanță de Urgență nr. 9 din 18 februarie 1999. *Monitorul Oficial*, 167. (1999), 70.

⁵⁵⁹ Legea nr. 232 din 5 noiembrie 2020 pentru modificarea și completarea Decretului-lege nr. 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și celor deportate în străinătate ori constituite în prizonieri. *Monitorul Oficial*, 188. (2020), 1036.

⁵⁶⁰ 1992. évi XXXII. törvény az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról.

hajtott szabadságelvonásért.”⁵⁶¹ A kárpótlási törvény rendelkezései lehetővé tették, hogy a trianoni határokon kívül élők is részesüljenek a kárpótlásból. Így az 1944–1945-ben szovjet kényszermunkára hurcolt erdélyi magyar és német civilek is – amennyiben kárpótlásért folyamodtak – minden, szabadságuktól megfosztott hónapért 11 ezer forint értékű kárpótlási jegyet kaptak, amelyet Magyarországon lehetett felhasználni, magyar állami tulajdon megvásárlására.⁵⁶² Többen éltek is ezzel a lehetőséggel, ami az összeg alacsony volta miatt ugyan inkább csak jelképes gesztusnak számított, mégis a legtöbb esetben fontos érzelmi gyógyírt jelentett.

A román és a magyar állam által nyújtott részleges történelmi igazságtétel azonban a legtöbb esetben későn jött. A korábbi foglyok közül csak kevesen és rövid időre vehették igénybe, és az esetek többségében a kárpótlásokat már csak a hazatértek özvegyei, leszármazottai vehették át. Odaítélésük mindezzel együtt annak jelképe volt, hogy a társadalom mégsem felejtette el egészen az egykor szovjet fogságban sínylődött emberek szenvedéseit.

⁵⁶¹ 1992. évi XXXII. törvény 2/b. §.

⁵⁶² Lásd erről: Balló Áron: Pontosítások a volt magyar állampolgárságú hadifoglyok, munkaszolgálatosok és deportáltak ügyében. *Szabadság*, 4. (1992), 199. 1.

Emlékezet és emlékeztetés – a szovjet fogság a köztudatban

A magyar civilek szovjet fogságának története, amely oly sokáig tabutémának számított mind Romániában, mind Magyarországon, napjainkban sem ismert kellő részletességgel. Fokozottan igaz ez Romániára nézve, ahol az erdélyi szovjet elhurcolásokban aktívan közreműködő román katonai és polgári hatóságok érintettsége miatt a téma igencsak kényes mind a mai napig. Mint ahogy korábban már szó volt róla, az 1989-es politikai fordulatig Romániában erről semmilyen visszaemlékezés vagy összefoglaló nem jelenhetett meg, a történetek tudományos kutatása lehetetlen volt, de még a hétköznapi társalgásban sem volt ajánlatos a fogság kérdését feszegetni. Így, ebben a mély hallgatásban nőtt fel két egymást követő generáció, és ahogy az elhurcolások traumája időben egyre távolabb került, a társadalom ez irányú érzékenysége is mindinkább csökkent. Egyedül a számukban állandóan fogyatkozó túlélők, illetve családjaik, jobb esetben közeli barátaik tartották számon a lágervilág félárnyékban maradt borzalmait, a többéves fogság szenvedéseit.

A rendszerváltozás után hirtelen eltűntek az évtizedek óta fennálló tiltások és korlátozások, és lehetőség nyílt arra, hogy a Gupvi táborvilágát megjárt foglyok nyilvánosan is megemlékezzenek az elhurcolásról és a fogságról. Ám a hallgatás falát csak kevesek – és ők is nagyon nehezen – voltak képesek lebontani, a legtöbb túlélő még ekkor sem merte felfedni élete ezen nehéz korszakát, ahogy attól is féltek, hogy erről bármilyen formában nyilvánosan megemlékezzenek.

Visszaemlékezések

A kommunizmus bukása után leghamarabb a memoáriródalom ocsúdott fel, és törte meg a csendet. Míg az 1989-es esztendőt megelőzően a túlélők közül alig néhányan mertek – szigorúan az asztalfióknak írva – pár rövid feljegyzést készíteni a szovjet rabtelepeken töltött nehéz időkről, addig a fokozatosan kibontakozó új rendszerben egymás után láttak napvilágot az egykori foglyok és az elhurcolások szemtanúinak visszaemlékezései. Kezdetben csak Magyarországon, majd az 1990-es évek első felétől Romániában is sorra jelentek meg a különböző memoárok. Így az erdélyi civilek szovjet fogságát feldolgozó emlékirat-irodalom egyre gazdagabbá, egyre színesebbé vált. Attól a pár soros említéstől, amit a témáról elsőként csempészett be Balogh Edgár kommunista közíró *Férfimunka. Emlékirat 1945–1955* című, Budapesten, 1986-ban kiadott visszaemlékezéseibe,⁵⁶³ alig pár év alatt terjedelmes kéziratok publikálásáig jutott el a folyamat. Közvetlenül a rendszerváltozás után megjelentek az első, kifejezetten ezzel a témával foglalkozó memoárok és tanulmányok. Közöttük említésre érdemes Katona Szabó István, szintén Budapesten, 1990-ben kiadott, *A nagy remények kora. (Erdélyi demokrácia 1944–1948)* című,

⁵⁶³ Balogh Edgár: *Férfimunka. Emlékirat 1945–1955*. Budapest, Magvető, 1986.

kétkötetes munkája,⁵⁶⁴ amely ugyan eléggé szubjektív hangvételű, mégis sok érdekes részletkérdésre világít rá a szovjet fogság tekintetében is. Ezzel szemben kevés helytálló ténnyel szolgál Tompa István, jórészt közvetett forrásokra, hallomásokra alapozó emlékirata, amely 1995-ben, Kolozsváron jelent meg *Hogyan történhetett*⁵⁶⁵ címmel.

Volt, akinek nem sikerült visszaemlékezéseit önálló könyv formájában megjelenítenie. A publikálásban azonban nagy segítségére volt az erdélyi magyar sajtó. Mások mellett ilyen helyzetben volt a Kolozsvárról elhurcolt Vincze Sándor, akinek memoárját „Pokoljárás” címmel a kolozsvári *Szabadság* napilap közölte folytatásokban 1991-ben,⁵⁶⁶ valamint Bitay László, akinek *6 ló–40 ember?* című, pontos és igen értékes emlékiratát ugyanabban az évben a Bukarestben megjelenő *Romániai Magyar Szó* című napilap tette közzé.⁵⁶⁷

Mindezek mellett az erdélyi magyar civilek 1944. őszi elhurcolásának témakörében a négy legfontosabb írás kétségkívül a szépiró Kiss Jenő, 1992-ben, az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában megjelent *Ithaka messze van* című vallomásregénye,⁵⁶⁸ Komáromi Attila *Életre ítélték* címmel, Svájcban megjelent memoárja,⁵⁶⁹ Szabó György klasszika-filológus 1994-ben, Kolozsváron napvilágot látott *Kolozsvári deportáltak az Uralban* című krónikája⁵⁷⁰ és a költő Lőrincz László 1997-ben, Budapesten kiadott visszaemlékezése *Szibériai priccseken* címmel.⁵⁷¹ Közülük a Szabó György által jegyzett, tényszerű összefoglaló tudományos forrásként való besorolását a 2013-ban elhunyt Kiss András, neves főlevéltárosnak köszönhetjük.⁵⁷² Ezek mellett a romániai szász és sváb civilek 1945. januári deportálásáról Georg Weber 1995-ben, a Böhlau osztrák–német kiadónál, Bécsben megjelentetett *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion 1945–1949* című munkája⁵⁷³ szolgált először értékes adatokkal.

A visszaemlékezések sorozatos megjelenésének lendülete az ezredforduló utáni első években is kitartott. Ercsey Gyula nagyenyedi kollégiumi tanár *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon* című, igen részletes és pontos, ugyanakkor nagyon olvasmányosan megírt memoárja viszont már csak a szerző halálát követően jelent meg 2006-ban, Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum-Egyesület jóvoltából, e kötet szerzőjének szerkesz-

⁵⁶⁴ Katona Szabó (1990): i. m.

⁵⁶⁵ Tompa István: *Hogyan történhetett*. Kolozsvár, (k. n.), 1995.

⁵⁶⁶ Vincze (1991): i. m.

⁵⁶⁷ Bitay (1991): i. m.

⁵⁶⁸ Kiss (1992): i. m.

⁵⁶⁹ Komáromi Attila: *Életre ítélték*. (H. n.), Gilde Verlags- Und Handels-GMBH, (é. n.).

⁵⁷⁰ Szabó (1994): i. m.

⁵⁷¹ Lőrincz László: *Szibériai priccseken*. Budapest, Noran, 1997.

⁵⁷² Kiss András: A Kolozsvári deportáltak az Uralban című emlékirás helye a jelenkori erdélyi emlékirodalomban. *Limes*, 9. (1996), 25. 157–163.

⁵⁷³ Georg Weber: *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion 1945–1949*. (H. n.), Böhlau, 1995.

tésében és előszavával.⁵⁷⁴ A megrázó visszaemlékezést Ausztriában, 2012-ben, német fordításban is publikálták.⁵⁷⁵

Természetesen mindemellett több memoár kéziratban maradt. Kiadásukat vagy maga az írás színvonala akadályozta meg, vagy a szerző anyagi lehetőségei, esetleg publikálásban való járatlansága. Olykor mindhárom tényező együtt. Az elhurcoltak nagy része ugyanis nem volt értelmiségi, és visszaemlékezéseiket nem is feltétlenül a nyomdai megjelenés reményében, hanem elsősorban élettörténetük e tragikus időszakának lejegyzésével, családjuk, közeli ismerőseik számára való hátrahagyásának szándékával írták meg. A legfontosabb ilyen kéziratok között említhetők a Kolozsvárról elhurcolt civilek közül Harmati Miklós *Kegyetlen élettapasztalat. A Közelmúlt árnyékában 1944–1948* címmel 1997-ben papírra vetett visszaemlékezése⁵⁷⁶ és Kelemen István cím és keltezés nélkül hátrahagyott feljegyzései. Érdekes adalékokkal szolgál még a szintén kolozsvári Kocsis István által 2000–2001-ben összeállított, stilizált és rendszerezett, terjedelmesebb iratanyag, amely Fogarasi Sándor, Kerekes György és György András kolozsvári levették fogságba esését és a szovjet lágerekben töltött rabságuk éveit foglalja magában.⁵⁷⁷

Tudományos feldolgozás

A szubjektív memoáriródalom mellé jóval lassúbb ütemben zárkózott fel Erdélyben a tudományos, történészi megközelítés. A témában folytatott kutatások 1989 után előbb a volt hadifoglyokra, egykori honvédek sorsára fókuszáltak, hiszen a civilek elhurcolásának ténye még a történészek körében is alig volt ismert. Az erdélyi és azon belül is elsősorban székelyföldi magyar frontkatonák szovjetunióbeli fogságáról az 1990-es évektől kezdve Benkő Levente, Berekméri Árpád-Róbert és különösen Nagy József, majd legújabban Benkő József folytatott kiterjedt, interjúkra alapozó kutatásokat.

A magyar civilek Szovjetunióba hurcolását tudományos igényű munkában először 1995-ben említették, az RMDSZ kiadásában, Kolozsváron megjelent *Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenés atrocitásokról* című, igen jelentős forrásértékű összegzésben.⁵⁷⁸ Ezután azonban a téma elég hosszú időre kikerült a történészi kutatások látóköréből. Magyarországgal ellentétben, ahol e tematika földolgozása immár szerteágazó intézményi háttérrel, bizonyos mértékig szervezeten és programszerűen kezd működni, Erdélyben még napjainkban is jórészt csak egyéni kezdeményezések vannak. Az erdélyi magyar civilek 1944. őszi elhurcolásának körülményeiről egyelőre kizárólag magyar történészek végeznek feltárómunkát. E könyv szerzője elsősorban a Kolozsváron és Tordán történekről, az egész Erdélyben legnagyobb számban foglyul ejtett magyarokról írt

⁵⁷⁴ Ercsey (2006): i. m.

⁵⁷⁵ Ercsey Gyula: *Im Schatten der Wölfe. Klausenburger im Gulag*. Übersetzt von Peter Gschwendtner, Neckenmarkt, Novum Pro Publishing GmbH, 2012.

⁵⁷⁶ Harmati (é. n.): i. m.

⁵⁷⁷ Kocsis (é. n.): i. m.

⁵⁷⁸ Gál – Gajdos Balogh – Imreh (1995): i. m.

számos tanulmányt és szakcikket, amelyek 2004-től kezdve, az utóbbi másfél évtizedben magyarországi, csehországi és romániai szakfolyóiratokban, konferenciakötetekben, kulturális-tudományos folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben sorozatosan jelentek meg.⁵⁷⁹

Ezek mellett az emlékek összegyűjtésében úttörő kezdeményezésnek számít Papp Annamária *Szögesdrót* címmel, Sepsiszentgyörgyön, 2001-ben kiadott interjúgyűjteménye, amely azonban inkább a honvéd hadifoglyokkal, semmint a Szovjetunióba deportált magyar és német civilekkel foglalkozik.⁵⁸⁰ Szélesebb merítésben, az 1944 őszen romániai fogolytáborokba hurcolt erdélyi magyarok sorsát is bemutatva, jelent meg hat évvel később, 2007-ben Benkő Levente és Papp Annamária kétkötetes munkája *Magyar fogolysors a második világháborúban* címmel, ezúttal Csíkszeredában, a Pallas-Akadémia Könyvkiadó gondozásában.⁵⁸¹ A két történész igen jelentős, több évtizedes kutatómunkát fejtett ki egyrészt az erdélyi magyarok – főleg honvédek – szovjet hadifogságának tárgyában, másrészt a Székelyföldön bekövetkezett, tömeges romániai internálások témakörében.⁵⁸² Hasonlóképpen fontos, értékmentő munkát folytat Gazda József székelyföldi író, szociográfus is, akinek *A Golgota útján* című, 2017-ben napvilágot látott, vaskos interjúkötete több mint 400 ember sorsán keresztül világít rá a Kárpát-medence magyarságának 1944–1945-ös szenvedéseire, közöttük a málenkij robot tragédiájára is.⁵⁸³

⁵⁷⁹ A korábban már idézett művek mellett, a teljesség igénye nélkül, lásd Murádin János Kristóf: A megítélt város. *Korunk*, 15. (2004), 10. 57–65.; Murádin János Kristóf: Malenkij robot – kolozsváriak szovjet fogságban 1944–1948. *Történelem és Muzeológia*, 1. (2014), 2. 81–85.; Murádin János Kristóf: Erdélyi magyarok a Szovjetunió kényszermunkatáboraiában. In Egyed Emese – Pakó László (szerk.): *CERTAMEN III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016c. 415–428.; Murádin János Kristóf: Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban 1944 és 1953 között – különös tekintettel a reformátusokra. In Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor (szerk.): *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében*. Debrecen, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017a. 63–84.; Murádin János Kristóf: Valóság és propaganda. Erdélyi magyar civilek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiában (1944–1949). In Géczi Róbert (szerk.): *Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25–26)*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2017d. 59–86.; Murádin János Kristóf: Kelemen István fogoly levelei a Szovjetunióból Kolozsvárra. *Archív.Net XX. Századi Történeti Források*, 17. (2017c), 1.; Murádin János Kristóf: Egy erdélyi kisváros az 1944 őszi szovjet deportálások metszéspontjában. A tordai magyarok elhurcolása. In Dupka György (szerk.): „Kitárni az országot és a világot az igazságot.” *GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma 2018*. Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix, 2019a. 191–213.; Murádin János Kristóf: „Ha a jóisten hazaségít, nehezen fognak megismerni.” Erdélyi magyarok és németek a GUPVI lágervilágában és hazatérésük körülményei. In Bognár Zsolt – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *GUPVI, GULAG. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45–2019/20*. Miskolc, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz, 2021. 87–103.; Murádin János Kristóf: „Meghalni könnyebb, mint elválni.” Az 1944-ben szovjet fogságba hurcolt erdélyi magyar civilek otthonmaradt családjaiknak helyzete. In Bali János – Deáky Zita – Vámos Gabriella (szerk.): *Családok a kitelepítések árnyékában. Tanulmánykötet*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2022. 151–165.

⁵⁸⁰ Papp (2001): i. m.

⁵⁸¹ Benkő–Papp (2007): i. m.

⁵⁸² Egyebek mellett lásd erről: Benkő (1999): i. m.; Benkő (2003): i. m.

⁵⁸³ Gazda József: *A Golgota útján*. Budapest, Hét Krajcár Kiadó, 2017.

A tudományos feldolgozások sorát bővíti újabban a Cech Vilmos, Józsa István Lajos és Kékkői Károly szerkesztésében, Tordán, 2017-ben kiadott, az ottani magyarok elhurcolását bemutató kis kötet, amelynek megjelenése – akárcsak Gazda József korábban említett könyvének publikálása – a *Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszer-munkások emlékéve* keretében valósult meg.⁵⁸⁴

A szovjet fogságot szenvedők 2015–2016-os emlékéve igen nagy lendületet adott a téma kutatásának és tudományos feltárásának. Erdélyben is jelentős eredmények születtek. A magyar kormány 2015. évi 1009. (I. 20.) határozata értelmében meghirdetett emlékévet később meghosszabbították, és 2017. február 25-i lezárulásáig számos értékes projekt valósult meg. Ezek közül kiemelkedik a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem keretében létrehozott állandó emléktárgy-kiállítás, amely az 1944–1945-ös erdélyi civil deportálások regionális, múzeumi jellegű gyűjteményét mutatja be. A megnyitása óta eltelt években többezres látogatottságnak örvendő, látványos tárlatnak a Sapientia EMTE Kolozsvári Karának épülete ad otthont. A „*Meghalni könnyebb, mint elválni.*” *Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban 1944–1949. Emlékkiállítás* címet viselő tárlat több mint 400 darabos anyagát a túlélők emléktárgyai, a foglyok táborból hazahozott munka- és evőeszközei, korabeli dokumentumok, egyedi fényképfelvételek, naplók, levelek és tábori levelezőlapok, valamint eddig még meg nem jelent visszaemlékezések eredeti kéziratjai alkotják.⁵⁸⁵

Ugyancsak az emlékév keretében született meg 2017-ben egy igen sikeres, 65 perces magyar nyelvű, ismeretterjesztő dokumentumfilm *Hazajöttem az orosz fogságból* címmel. A Tóth Orsolya rendezésében készült film a szerző, valamint Benkő Levente történész szakértő bevonásával, 11 székelyföldi és Kolozs megyei túlélővel készített interjú anyagát foglalja össze.

Mindemellett az emlékév talán egyik legfontosabb eredménye annak az egyetemi hallgatókat is magában foglaló kutatócsoportnak a létrehozása volt, amely a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán, a *Regionális kutatások, emlékgyűjtés határon túli területeken diákok bevonásával* című program keretében, a szerző és Benkő Levente történészek vezetésével értékteremtő és maradandó munkát végzett. A kutatócsoport az 1944 őszi Kolozsvárról és más erdélyi településekről a Szovjetunióba hurcolt magyar civil férfiak többéves fogságával kapcsolatban kiterjedt adatgyűjtést végzett. A túlélőkkel korábban készített interjúk anyagának feldolgozásával és átfogó sajtókutatással elért eredményeket egy új, kimondottan e téma bemutatására létrehozott honlapon (gul.hu) sikerült a nagyközönség számára hozzáférhetővé tenni. Az illető honlapon közzétett interjúk hang- és képanyaga, valamint stilizált szövege, illetve a kolozsvári kiállítás emléktárgyaitól készült felvételek és a témában megjelent különböző tanulmányok így könnyen elérhetővé váltak a világon bárhol élő és dolgozó magyar történészek számára, és segítséget nyújthatnak kutatásaik előbbre vitelében.

⁵⁸⁴ Cech–Józsa–Kékkői (2017): i. m.

⁵⁸⁵ Egyebek mellett lásd erről: Mészáros Tímea: Emléktárgyak mesélnek a túlélők helyett a „málenkij robot” borzalmairól. *Főútró, 2016. június 4.*

Végül a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve keretében megvalósított tudományos programok között említésre méltó még a *Magyarok szovjet fogságban 1944 és 1953 között* című előadás-sorozat, amely 2016 májusa és 2017 februárja között összesen 11 előadást ölelt fel a magyar civilek Szovjetunióba hurcolásának tárgyában. Az előadás-sorozat szerves folytatását képezte a még 2014. október 16–19-e között, az elhurcolások 70. évfordulóján, szintén a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán tartott, első nagyobb nemzetközi konferenciának, amelyen csehországi, magyarországi, kárpátaljai és erdélyi kutatók első alkalommal mutathatták be Romániában a magyar civilek szovjet fogságával kapcsolatos kutatási eredményeiket.

Az erdélyi magyarokhoz hasonlóan a romániai német származású lakosság kényszermunkára hurcolásáról is elsőként maguk a szászok és a svábok kezdtek kutatásokat. Az elmúlt évtizedekben számában nagyon megfogyatkozott romániai német ajkú közösség azonban nem tudott olyan átfogó kutatásoknak teret biztosítani, mint amilyet a magyar kisebbség esetében a legutóbbi időben láthattunk. A szovjet fogságot túlélő szász és sváb emberek nagyobb része Németországba távozott vagy szétszóródott a világban, és a helyi német közösségek az 1990-es évekre elszórványosodtak. A túlélőkkel készített interjúkra alapozó, rendszerváltozás utáni első kutatások emiatt igencsak sporadikusak voltak. Nagy segítséget jelentett, hogy az 1989 után megalakult Romániai Németek Demokrata Fóruma igyekezett összefogni a kutatásokat, és intézményes keretet nyújtott számukra. Ennek eredményeképpen, 1994-ben, Hannelore Baier szerkesztésében megjelenhetett az első, levéltári dokumentumokat tartalmazó forráskiadvány *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică 1945: culegere de documente de arhivă*⁵⁸⁶ cím alatt, majd 1995-ben az első interjúkötet is „*Ich weiß, daß du mein Vater bist, aber ich kenne dich nicht*”. *Erzählungen von Rußlanddeportierten*⁵⁸⁷ címmel. Ezek lettek az alapjai a később e témában megjelenő, főként román történészek által írt munkáknak. Közöttük említésre méltó Doru Radosav *Donbas. O istorie deportată* című interjúkötete⁵⁸⁸ és a *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportaţi în URSS* címmel, Târgovişte-ben, 2012-ben megjelent, a kérdést átfogóan kezelő, tudományos összegzés.⁵⁸⁹ Emellett még számos tanulmány és rövidebb írás dolgozza föl a történeteket, főképp Mircea Rusnac,⁵⁹⁰ Constantin Aioanei és Cristian Troncotă,⁵⁹¹ valamint Ilie Schipor⁵⁹² román történészek tollából. Erdélyi magyar szerzők ugyanakkor eléggé ritkán nyúlnak a romániai németek elhurcolásának témájához. Az erről napvilágot látott kevés írás között említhető Pék

⁵⁸⁶ Baier (1994): i. m.

⁵⁸⁷ Tigla–Kremm (1995): i. m.

⁵⁸⁸ Doru Radosav: *Donbas. O istorie deportată*. Ravensburg, (k. n.), 1994.

⁵⁸⁹ Lavinia Betea et al.: *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportaţi în URSS*. Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2012.

⁵⁹⁰ Rusnac (2009): i. m.

⁵⁹¹ Constantin Aioanei – Cristian Troncotă: Minoritatea germană din România, o privire istorică. *Magazin Istoric*, 29. (1995), 1. 56–60.

⁵⁹² Ilie Schipor: *Deportarea în fosta URSS a etnicilor germani din România. Argumente arhivistice ruse*. Sibiu, Editura Honterus, 2019.

Sándornak a tasnádi svábok deportálását összefoglaló, mindmáig kéziratban maradt dolgozata,⁵⁹³ valamint e kötet szerzőjének e témakörhöz kapcsolódó írásai.⁵⁹⁴

Am mindezen eredmények dacára megállapítható, hogy a szovjet fogságra vonatkozó történelmi feldolgozások a legutóbbi években bizonyos mértékben veszítettek lendületükből. E jelenség egyik fő oka az, hogy az egykori elhurcoltak közül ma már szinte senki nincs életben, és a még közöttünk lévő néhány túlélő is kivétel nélkül 90 év feletti életkorban van, így lényegében lehetetlenné vált egy igen fontos forráscsoport, a személyes interjúk további felhalmozása. Nagyon fontos kutatási forrás tűnik végleg el, és e tekintetben valóban a huszonnegyedik órában vagyunk, vagy már azon is túl. A székelyföldi falvakban szétszórta él még néhány lágert megjárt idős ember, akiknek túlnyomó többsége azonban tényleges hadifogoly volt, nem civil elhurcolt. Az elmúlt, majdnem nyolc évtizedben lakosságának számát és nemzetiségi összetételét tekintve (is) gyökeresen megváltozott Kolozsváron viszont jelenleg már csak egyetlen túlélőről van a szerzőnek tudomása azok közül, akiket 1944 októberében mint civileket vittek el a Szovjetunióba. Az 1945. januári deportálási hullám keretében szovjet lágerekbe hurcolt bánsági svábok közül pedig a legnagyobb, tízezres számban mérhető véráldozatot hozó Krassó-Szörény megyében is alig néhány túlélő maradt. Megkérdezésük, emlékeik lejegyzése csak részben történt meg. Ilyen körülmények között olyan látványos eredmény, mint amelyet Rózsás János 2000-ben, Magyarországon kiadott *Gulág lexikon* című, hatalmas anyagot átfogó munkája hozott, Erdélyben nem valószínű, hogy megszülethet. Az egykori foglyok számbavétele, névsorainak elkészítése azonban már régóta folyamatban van. E kötet szerzője másfél évtizedes kutatómunkával több mint 800 magyar polgári személy nevét gyűjtötte fel azok közül, akiket 1944 októberében Kolozsvárról hurcoltak el.⁵⁹⁵

Emellett igen jelentős eredménynek számít, hogy a Tordai Honvéd Hagyományörző Bizottság 2014-ben elhunyt néhai elnöke, Pataky József kezdeményezésére az Aranyos menti kisvárosból 1944 őszén elhurcolt magyar civilek közül a fogságban elhunytak névsorát már sikerült összeállítani.⁵⁹⁶ Mindez azonban nem egyéb, mint csepp a tengerben, és még nagyon távol állunk attól, hogy a szovjet fogságba vetett mintegy 20 000 erdélyi magyar és több mint 70 000 szász és sváb civil teljes névsorának adatbázisa elkészülhessen. Erre nincs is valós kilátás, még úgy sem, hogy – amint az a bevezetőben is olvasható – az Orosz Föderáció 2019 őszén, egy együttműködési egyezmény keretében 682 131 személyi fogolynyilvántartó karton másolatát adta át a Magyar Nemzeti Levéltár

⁵⁹³ Pék (2012): i. m.

⁵⁹⁴ Murádin János Kristóf: The Deportation of Germans from Romania to the Soviet Union in 1944–1945. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 7. (2015b), 1. 41–49.; Murádin (2016b): i. m.; Murádin János Kristóf: „A magyarokat meg kell büntetni!” Elmondhatatlan történet. Erdélyi magyarok és németek deportálása a Szovjetunióba, 1944–1953. *Rubicon*, 27. (2016a), 294–295. 52–60.; Murádin János Kristóf: Gulag vagy málenkij robot? Erdélyi magyar és német polgári lakosok deportálása a Szovjetunióba 1944–1953. In Kiss Réka – Simon István (szerk.): *Gulag–Gupvi. A szovjet fogság Európában*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017b. 57–77.

⁵⁹⁵ Lásd 2. melléklet.

⁵⁹⁶ Lásd 3. melléklet.

megőrzésébe.⁵⁹⁷ Mint korábban szó volt róla, a hatalmas számú kartonlap tudományos feldolgozása igencsak aprólékos és időigényes munka, ráadásul a szovjet nyilvántartások csak azoknak a foglyoknak az adatait tartalmazzák, akik eljutottak a táborokig. Az elhurcolásukkor és a kiszállítás közben elpusztultakról senki nem állított ki személyi kartonlapot. Ilyen körülmények között az elhurcoltak teljes névsorának összeállítása továbbra is reménytelen. Mégis törekedni kell rá, mert minden apró információ, adat felkutatásával közelebb kerülhetünk a múlt e felejtésre ítélt részének megismeréséhez.

A civil elhurcolások kutatása, az eredmények folyamatos közlése és ismertetése végső soron nagymértékben segíti a kollektív emlékezet fenntartását, a majd' nyolc évtizeddel ezelőtt történt tragikus események beépülését a köztudatba. Hiszen múltunk részeként ez is a nemzeti identitás egyik fontos alkotóeleme, aminek megőrzése mindenkor kiemelt cél kell hogy legyen.

Emlékművek Erdélyben

A történelmi feldolgozások, szakkönyvek, tanulmányok, cikkek és más publikációk, valamint a nyilvánossá tett névsorok mellett az emlékezés és emlékeztetés szolgáltatásban állnak a most már Erdélyben is egyre szaporodó köztéri emlékművek. Érdekes módon a közösségi emlékezés szimbolikus terét képező első alkotást Románia területén még a kommunista időszakban (!) állították fel. Ez a bánási svábok elhurcolásának állít emléket a temes megyei Bakóváron,⁵⁹⁸ ahol a sváb telepés falu alapításának kétszáz éves évfordulóján, 1986-ban, a település temetőjében avatták fel az emlékművet. A kapuszerű alkotás a faluból a donbászai szénmedence lágereibe hurcolt 438 sváb lakosnak és közöttük az 57, táborban elhunyt áldozatnak állít emléket.⁵⁹⁹

A rendszerváltozást követően már egymás után jelenhettek meg az újabb és újabb emlékművek. A magyar civilek málenkij robotra hurcolásához kötődően először a tordai központi magyar temetőben történt kopjafaállítás. Erre azonban még csak az avatás évét, az 1995-ös évszámot merték felvélni, illetve egy kis méretű márványtábla hirdette rajta általános értelemben, hogy a II. világháború áldozatainak emlékére készült. Húsz évnek kellett elteltie ahhoz, hogy a mintegy 700 elhurcolt tordai magyar közül elpusztult 216 áldozat névsorát⁶⁰⁰ tartalmazó gránittömbökkel és egy kétnyelvű emléktáblával kiegészítve, 2014. október 4-én, a hetvenedik évfordulón újraavathassák az emlékművet, felemelő ünnepség keretében. Az emléktábla felirata azóta nyilvánosan hirdeti, hogy az emlékmű

⁵⁹⁷ Magyarország megkapja a szovjet táborokba került magyar foglyok kartonjait. *Magyar Hírlap*, 2019. október 14.

⁵⁹⁸ Románul: Bacova, németül: Bacowa.

⁵⁹⁹ *Bacova, Timiș* (é. n.). Wikipedia.

⁶⁰⁰ A legújabb kutatások azóta egy névvel gazdagították a tordai áldozatok névsorát, ezért a 3. melléklet már 217 nevet tartalmaz.

kimondottan a *málenkij robotra elhurcolt tordai magyar polgári áldozatoknak* állít emléket a Tordai Honvéd Hagyományörző Bizottság áldozatos tevékenységének jóvoltából.⁶⁰¹

72–73. kép: A tordai magyar civilek elhurcolásának emléket állító kopjafa 2009-ben, előtte Pataky József kezdeményező (bal oldalon), és a márványtáblákkal kiegészített emlékmű 2014. október 4-i újraavatásakor (jobb oldalon) a tordai Központi Magyar Temetőben

Forrás: Cech–Józsa–Kékkői (2017): i. m. 19., 45.

Romániában a németek 1945-ös deportálása a magyarokénál – valószínűleg kiterjedtebb méretei okán – továbbra is nagyobb közismertségnek örvend. 1995. október 14-én felavatták a németek szovjetunióbeli rabságának emlékművét, amelynek talapzatán felsorolták a 39 fogolytábornak helyet adó település nevét is a történeteket leginkább megszenvedő Resicabányán. Hans Stendl alkotását a bánági svábok tömeges elhurcolásának helyszínén, a Krassó-Szörény megye közigazgatási központjának számító bányaváros szívében, a Cărașana-parkban állították fel. Kétnyelvű, román–német felirata tanúsítja, hogy az Oroszországba hurcolt áldozatok emlékére készült, feltüntetve fogságuk időtartamát is: „În amintirea victimelor deportării în Rusia 1945–1950; Zum Gedenken an die Opfer der Deportation nach Russland 1945–1950.”⁶⁰² Ez tekinthető a németek deportálása emléket őrző legfontosabb romániai emlékműnek, ahol minden év január 19-én, a szomorú

⁶⁰¹ A tordai csatára emlékeztek. *Honvédelem*, 2014. október 5.

⁶⁰² Magyar fordításban: Az oroszországi deportálások áldozatainak emlékére 1945–1950.

esemény évfordulóján, a Romániai Németek Demokrata Fóruma az egyre fogyatkozó számú túlélők részvételével megemlékezéseket szervez.⁶⁰³

74. kép: A bánási svábok elhurcolásának emlékműve Resicabányán. A felvétel 2014. január 16-án, a deportálások 69. évfordulóján tartott megemlékezéskor készült

Forrás: La Reșița, comemorarea deportaților în orele amiezii ale lui 16 ianuarie 2014, după 69 de ani. *InfoCS.ro*, 2014. január 17.

Megközelítőleg két évtizeddel később, 2013. október 6-án, a bánási mellett a szatmárvidéki, jobbra elmagyarosodott svábság deportálásának is emléket állítottak. A román–magyar határ közelében, Nagykároly térségében található Szatmár megyei községet, Szaniszlót különösen súlyosan érintették az elhurcolások. A 400 falubeliből, akiket 1945 januárjában a Szovjetunióba kényszermunkára vittek, többen magyarok, néhányan pedig románok voltak, így a települést lakó mindhárom nemzetiség megszenvedte a háborút követő fogságot. Erre figyelmeztet a helyi római katolikus templom mellett felavatott emlékmű háromnyelvű (román–német–magyar) felirata is: „Au suferit fără să aibă vreo vină; Sie mussten büssen ohne zu sündigen; El nem követett bűnökért szenvedtek.” A Romániai Németek Demokrata Fórumának Észak-Erdélyi Szervezete

⁶⁰³ A legutóbbi, 2022. januári megemlékezésekről lásd Marian Averescu: 77 de ani de la deportarea germanilor din Banatul Montan în URSS. Peste 9.000 de oameni au ajuns în lagărele de muncă forțată din Donbas, Urali și Siberia. *Resita.ro*, 2022. január 18.

kezdeményezésére létrehozott emlékmű a Szaniszlói Önkormányzat és a településről külföldre elszármazottak adakozásaiból valósulhatott meg.⁶⁰⁴ Két fekete márványtábláján az elhurcoltak neve olvasható.

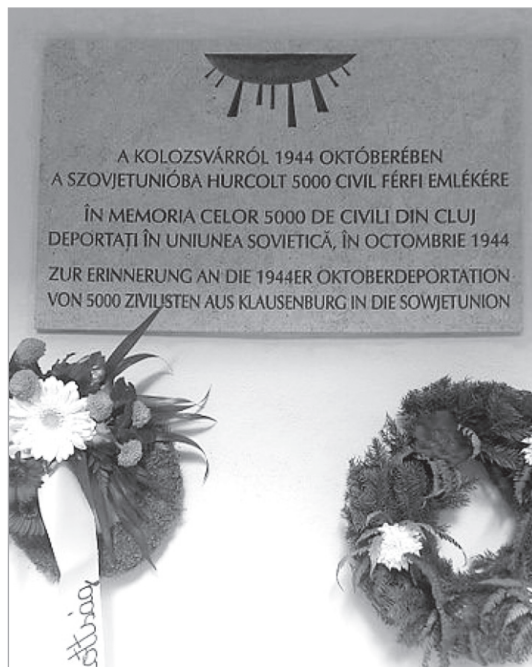
75. kép: A szatmári svábok elhurcolásának emlékműve Szaniszlón, fekete márványtáblákon a faluból deportált 400 ember nevével

Forrás: I. Z.: La Sanislău s-a ridicat un monument dedicat sătenilor deportați în Ucraina. *Informația Zilei*, 2013. október 5.

Ahogy az 1945 januárjában deportált romániai németek sorsára figyelmeztető emlékművek egyre szaporodtak, mind időszerűbbé vált, hogy valamiféle emlékjel felhívja a társadalom figyelmét az 1944 őszén szovjet fogságba hurcolt magyar polgári lakosság szenvedéseire is. Az emlékmű felállítására a legmegfelelőbb helyszínnek egyértelműen Kolozsvár bizonyult, ahonnan a legtöbb magyart vitték el egész Erdélyben. E több részről megfogalmazott igény hozta létre a hetvenedik évforduló küszöbén, 2014. szeptember 9-én, Kolozsváron a Szovjet Elhurcolások Emlékbizottságát, amely erdélyi magyar értelmiségiek, történészek, tanárok és lapszerkesztők mellett intézmények képviselőit is magában foglalta. Részt vesz benne a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, az erdélyi Evangélikus-Lutheránus Egyház, Kolozsvár városvezetésének magyar tagjai

⁶⁰⁴ Tötös (2013): i. m.

stb. Első lépésként az Emlékbizottság, az Evangélikus-Lutheránus Egyházzal közösen, 2014. október 14-én emléktáblát állított a kolozsvári Házsongárdi temetőben. A Gergely Zoltán kolozsvári szobrászművész által készített emléktábla háromnyelvű (magyar–román–német) felirata hirdeti, hogy „a Kolozsvárról 1944 októberében a Szovjetunióba hurcolt 5000 civil férfi emlékére” állították.⁶⁰⁵

76. kép: A magyar civilek elhurcolásának emléktáblája Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben. A felvétel a 2014. október 14-i ünnepélyes leleplezéskor készült

Forrás: Málénkij robot (é. n.). Wikipédia

E szerény kezdeti lépés után, a *Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékére* révén, két évvel később nyílt lehetőség arra, hogy a kincses városból elhurcolt áldozatokra emlékezve immár látványosabb emlékművet állítsanak. Erre 2016. november 19-én, szintén a Házsongárdi temető lutheránus sírkertjében került sor, ahol ettől kezdve már négy nyelvű (magyar, román, német és angol) felirattal ellátott, ugyancsak Gergely Zoltán kivitelezésében készült, stílusos emlékmű helyettesíti a 2014-es emléktáblát.⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ Konferenciát tartottak Kolozsváron a 70 éve Szovjetunióba hurcolt civilek emlékére. A Házsongárdi temetőben kedden állított emléktábla megkoszorúzásával ért véget vasárnap az a többnapos emlékkonferencia Kolozsváron, amellyel a hetven éve kezdődött szovjet deportálások emlékét idézték fel a Malenkij Robot emlékvé keretében. *Hirado.hu*, 2014. október 19.

⁶⁰⁶ Az emlékmű felavatásáról lásd Papp Annamária: „Kötelességünk megemlékezni, emléküket hűségesen ápolni.” Emlékműavatás Kolozsváron az 1944 őszén elhurcoltaknak. *Szabadság*, 2016. november 15.

Ez utóbbit pedig a kolozsvári Evangélikus-Lutheránus Püspökség belvárosi épületének utcai homlokzatára tervezik felállítani.

77. kép: A magyar civilek elhurcolásának emlékműve Kolozsváron, a Házsongárdi temető lutheránus sírkertjében. A felvétel a 2016. november 19-i ünnepélyes felavatáskor készült

Forrás: a szerző felvétele

Időközben folytatódott a bánsági svábok Szovjetunióba való deportálását felidéző emlékművek állításának folyamata is Romániában. Így került sor, egyebek mellett, 2015. március 8-án egy új emlékmű felavatására Adam Müller-Gutterbrunn⁶⁰⁷ temesvári házának udvarán. A deportálások 70. évfordulójára az Egykori Elhurcoltak Egyesülete (*Asociația foștilor deportați*) és a Németországba Emigrált Bánsági Svábok Egyesülete (*Asociația Șvabilor emigrați din Banat în Germania*) kezdeményezésére és anyagi támogatásával állították fel a fehér márványból készült, feliratos obeliszket.⁶⁰⁸

⁶⁰⁷ Adam Müller-Gutterbrunn (1852–1923) újságíró, író, költő, bécsi színházigazgató. Nagy néprajzi és történeti anyagot gyűjtött össze a magyarországi németekkel kapcsolatban. *Der große Schwabenzug* című, híres történelmi regénye a Duna menti német betelepedést dolgozza fel.

⁶⁰⁸ Irina Stan: Deportări în fosta URSS au un monument memorial la Timișoara. *Gazeta din Vest*, 2015. március 9.

78. kép: A Szovjetunióba deportált bánsági svábok emlékműve Temesváron. A felvétel a 2015. március 8-i ünnepélyes felavatáskor készült

Forrás: Stan (2015): i. m.

A számukban egyre gyarapodó emlékművek fontos jelképei a lokális közösségi emlékezetnek. Arra figyelmeztetnek, hogy az elhallgatás hosszú évtizedei után Romániában is fokozatosan teret nyer a kommunizmus kisebbségi áldozatainak emlékezetkultúrája, amely a helyi etnikai csoportok identitása megőrzésének igen jelentős eleme. Segít megélni a múltat, és egyben gátat vet annak, hogy a civilek elhurcolásának oly hosszú ideig eltussolt tragédiája ismét letagadható vagy eljelentékteleníthető legyen.

Párhuzamos múltértelmezések

Mint ahogy az a korábbiakból látható, mára már Erdély-szerte számos emlékmű hívja fel a figyelmet a szovjet fogság tényére. Mégis az erdélyi magyar és szász, sváb civilek elhurcolása és szovjetunióbeli rabsága a kommunizmus bukása után sem nyert igazi rehabilitációt Romániában. A román politikai rendszer mindaddig nem ismerte el, még csak utalás szintjén sem a korabeli román hatóságok szerepét a történetekben. Az igazság

nyilvános kimondása helyett az utóbbi évtizedekben két párhuzamos múltértelmezés alakult ki Romániában. A még köztünk lévő maroknyi túlélő, a fogságról ismeretekkel rendelkező hozzátartozók és a ma sem túl „divatos” témával foglalkozó, igen kevés magyar és szász, sváb történész, újságíró mondhatni állandó szélmalomharcot folytat a történetek társadalmi köztudatba való visszahozásáért. A román történészek java része viszont nem partner ebben, és bár egyre több román nyelven írt tudományos és ismeretterjesztő munka jelenik meg a témában, azok túlnyomó többsége továbbra sem említi a román állami szervek elhurcolásokban való közreműködését, vagy ha mégis, akkor annak jelentőségét igyekszik elbagatellizálni, és a felelősséget kizárólag a szovjet hatóságokra hárítani.⁶⁰⁹

Miközben a magyar és német polgári lakosság elhurcolását napjaink erdélyi magyar és számában rendkívül megfogyatkozott szász és sváb társadalma egyre inkább számontartja, a román lakosság hatalmas tömegei szinte semmit sem tudnak e tragikus eseményekről. A románság többsége számára ugyanis jórészt még mindig csak az 1990-es évek elejére jellemző posztceausista történelemhamisítás torzképe az elsődleges ismeretforrás. Ennek pedig egyik talán legeklektantsabb példája éppen Kolozsváron, a legnagyobb civil elhurcolások színhelyén található. A régi vármegyeháza – ma polgármesteri hivatal – épületének főhomlokzatára, az akut magyarellenességéről és idegengyűlöletéről hírhedté vált Gheorghe Funar egykori kolozsvári polgármester kezdeményezésére 1994-ben kihelyezett bronz emléktábláról van szó. Az emlékjel a kommunista történetírás hagyományait követi. Szövege a város 1944-es „felszabadítására” emlékeztetve a valóságban meg sem történt hősiess városi harcokat említ, amelyeket a román királyi hadsereg vívott volna meg, miközben a Vörös Hadseregről és főképp a magyar polgári lakosok elhurcolásáról egy szó sem esik benne. A kizárólag román nyelvű emléktábla szövege magyar fordításban így hangzik: „1944. október 11. – 1994. október 11. Fél évszázada szabadította fel a bécsi diktátum által rabságba taszított városunkat (*sic!*) a román hadsereg. Ez az épület volt az ellenség ellenállásának utolsó jelentős helye, amelyet hadseregünk győzedelmes előnyomulása során foglalt el, amikor Észak-Erdélyt, ezt az ősi román földet, visszahelyezte természetes határai közé. Örök dicsőség a nemzet hőseinek!”⁶¹⁰

⁶⁰⁹ Ez utóbbira egyebek mellett lásd Lavinia Betea: *Drama nemților deportați din România în URSS. Adevărul.ro*, 2012. április 6.

⁶¹⁰ Az emléktábla eredeti, román nyelvű szövege: „11 octombrie 1944 – 11 octombrie 1994 O jumătate de secol de când orașul nostru a fost eliberat de către armata română din robia în care îl aruncase Dictatul de la Viena. Această clădire a fost ultimul punct important al rezistenței inamice, cucerit de armata noastră în înaintarea ei victorioasă, care a readus Ardealul de Nord – străveche vatră românească – în granițele ei firești. Glorie eternă eroilor neamului!”

79. kép: A kolozsvári polgármesteri hivatal Mócok úti (Calea Moşilor) épületének homlokzatára a város „felszabadításának” 50. évfordulója alkalmából, 1994-ben kihelyezett román nyelvű, történelemhamisító emléktábla

Forrás: a szerző felvétele

Jó példája ez annak, hogy a hallgatás és elhallgatás több évtizedes hagyománya miként vezet tudatlansághoz és ebből eredően ignoranciához. Napjainkban az erdélyi magyarok elhurcolásának témája a románság java része számára ismeretlen, és ezért hitetlenkedve fogadott, hiszen nem illik bele a kommunizmusból örökölt hamis történelmi önképbe. Ha váratlanul mégis felbukkan, akkor pedig az abban való román szerepvállalás miatt azonmód kényelmetlen helyzetet teremt, legtöbbször zsigeri elutasítást váltva ki.

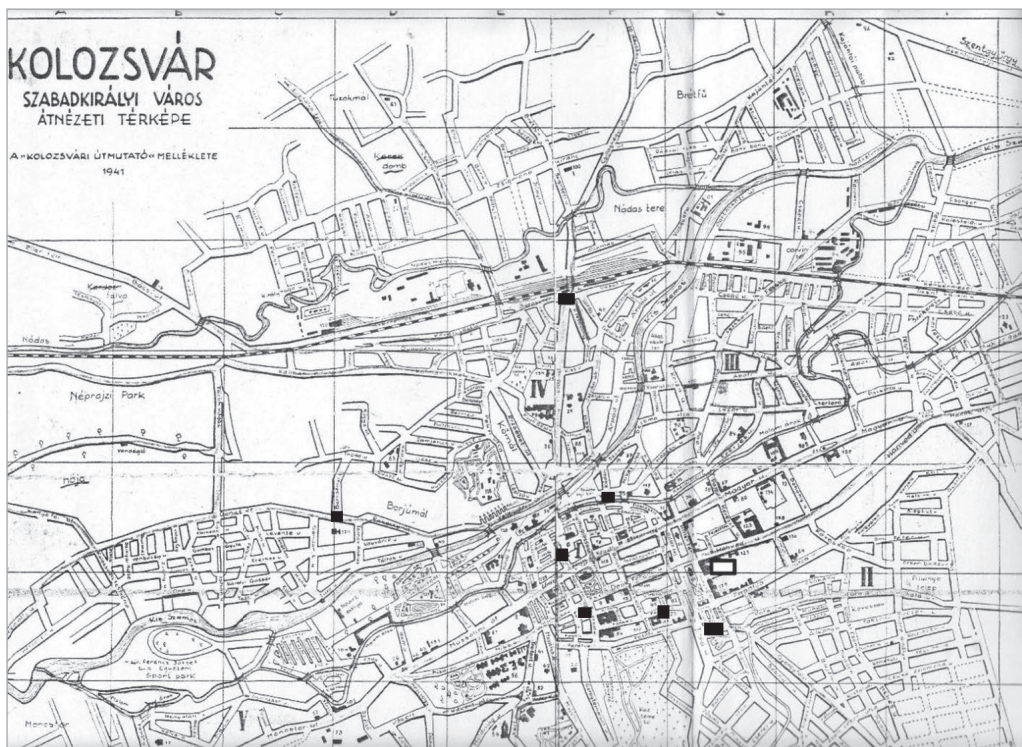
Mindez azt mutatja, hogy a két évtizede magunk mögött hagyott 20. század még számos feldolgozatlan és kellőképpen le nem tisztázott kérdése kísért közöttünk. Ezek megismertetése a társadalommal és a nyitott, a tényeket elfogadni képes megközelítés elvezethetne végre a múltból örökölt tabuk közös lebontásához, ami e könyvnek is célja. Így a történelmi események különböző értelmezései közelíthetnének egymáshoz, hozzájárulva a valódi etnikai megbékéléshez Erdélyben. Úgy legyen.

Mellékletek

Vákát

1. melléklet

Fogolygyűjtő helyek Kolozsváron 1944. október 12–15. között

Fogolygyűjtő helyek (fekete négyzetek) és a törvényszéki fogda, ahova az elfogottakat kihallgatásra bekísérték (fekete keretes téglalap) Kolozsvár 1941-es várostérképén

Forrás: Kolozsvár szabad királyi város átnézeti térképe. In Ferenczi Sándor: Kolozsvári útmutató földtani, őslénytani, történelmi és természetrajzi vonatkozásokkal. Kolozsvár, „Erdély” Könyvnyomda, 1941. Melléklet alapján a szerző szerkesztése

2. melléklet

A Kolozsvárról 1944 októberében szovjet fogságba hurcolt magyar civilek részleges névsora¹

Összeállította: a szerző²

1. Ádám Gyula	16. Angyalosi (?), tordai
2. Ádám Zsigmond, 31 éves,
nyelvész, író, műfordító, román
szakos tanár a kolozsvári
Református Kollégiumban
(megszökött a foksányi lágerből)	17. Antal Ferenc
3. Adorján Albert marosvásárhelyi
kereskedő (fogságának időtartama:
1 év, 2 hónap – hazatért
1945. december 21-én)	18. Apa Lajos
4. Adorján Dezső, jogász, tanár	19. Árgosi László
5. Adorján János	20. Ari Gábor
6. Agh (?)	21. Árvay József, néprajzkutató,
múzeumőr
7. Albert Alexander	22. Babcsák (?), fűszeres (7210/15. sz.
láger)
8. Albert András (6029. sz.
különleges lágerkórház)	23. Babos Viktor
9. Albert István	24. Bagaméri Béla
10. Albert János, 34 éves,
mozdonyvezető (fogságba esett
a Széchenyi téren – fogságának
időtartama: 2 év, hazatért
1946 őszén)	25. Bagoly (?), MÁV-tisztviselő
11. Albert Mihály, pék	26. Bajusz János, 33 éves,
az Unitárius Egyház alkalmazottja
(fogságba esett 1944. október
elején, Asa – † hastífuszban, Asa,
1945. március)
12. Albu Zoltán	27. Bajusz Pál
13. Andrási Rudolf	28. Bajusz (?), fűtő (†)
14. Angy József, orvos	29. Baki Jenő
15. Angyal Kálmán, villanyszerelő	30. Bakk Péter, 36 éves
(sz. 1908. november 15-én), francia
szakos tanár és a kolozsvári
Tanítók Háza igazgatója (fogságba
esett 1944. október 13-án, Asa –
† tífuszban, 1945. január–február)
	31. Bakman József, vételező

¹ A foglyok neve után, ahol ismertek, a következő adatok vannak feltüntetve: a fogoly életkora, születési dátuma, foglalkozása 1944-ben, majd zárójelben a fogságba esés időpontja, helye, a fogság helyszíne, időtartama, valamint egyes esetekben a hazatérés időpontja vagy †-tel jelölve az elhurcolt fogságbeli elhalálozásának időpontja. Végül, amennyiben ismert, a hazatérés utáni elhalálozás időpontja.

² A szovjet fogságba hurcolt 5000 kolozsvári magyar civil közül a kutatás során interjúk, visszaemlékezések és a korabeli sajtóban megjelent információk alapján 804 fogoly nevét sikerült azonosítani. A névsor ezeket tartalmazza.

32. Bakó József, 16 éves, IV. osztályos gimnáziumi tanuló a kolozsvári Református Kollégiumban († 1944. november, foksányi láger)
33. Bakó Mihály, 33 éves (sz. 1911. június 20-án), kenyérkihordó (fogságba esett 1944. október 12-én, Magnyitogorszk, kolhozok – fogságának időtartama: 3 év, 9 hónap – hazatért 1948 júliusában, meghalt 1993. augusztus 27-én)
34. Bakos András
35. Balla Endre, csendőr
36. Balla Sándor
37. Balázs Géza, cigányprímás
38. Balázs Gyula
39. Balázs István
40. Balázs János
41. Balázs Sándor Benedek, ferencrendi szerzetes (Tula, 323/4. sz. láger)
42. Balázs (?), kertész
43. Balázs (?), 15-16 éves, a kolozsvári Zágoni Mikes Kelemen Piarista Főgimnázium diákja
44. Balázsy Károly, 14 éves (fogságba esett 1944. október 13-án, még aznap megszökött a kolozsvári törvényszék fogdájából)
45. Balázsy Károly, 47 éves (fogságba esett 1944. október 13-án, Ufa – † 1945)
46. Balogh László, 30 év körüli, magyar szakos tanár
47. Bántó Sándor (114/14. sz. láger)
48. Bányai Rezső, tisztviselő a kolozsvári villamosműveknél
49. Bara József, 16 éves
50. Barabás József, kályhás (7149/8. sz. láger)
51. Barabás (?), tanár
52. Barabás Mihály, 50 éves, a kolozsvári Koccintó vendéglő tulajdonosa († a foksányi lágerben, 1944 októberében, szökési kísérlet miatt halálra verték)
53. Barabás Vilmos (fogságának időtartama: 5 év – 1949-ben érkezett haza)
54. Baranyi Imre (Krasznodar 148/5. sz. láger)
55. Baráth Béla római katolikus pap (még Kolozsváron elengedték kevésse elfogatása után, 1944. október 13-án a New York Szálloda udvaráról, mint „román papot”)
56. Bardócz (?), tisztviselő
57. Barkó (?)
58. Barta Márton
59. Bartalis József, 40 év körüli, református pap, a kolozsvári Református Kollégium matematikatanára (Magnyitogorszk, 10 hónap, † Belebej, 1945. augusztus)
60. Bartha András
61. Bartha Ignác, ügyvéd (megszökött a foksányi lágerből)
62. Bartha Miklós, 16 éves (sz. 1928. február 26.), torockói származású diák kolozsvári a M. Kir. Áll. Gép- és Villamosipari Középiskolában (fogságba hurcolták 1944. október 13-án a Kossuth Lajos – ma Bulevardul 21. Decembrie 1989 – utca 7. sz. házból – fogságának időtartama: 3 év, 8 hónap és 11 nap, Asa, Salasova 130/9. sz. láger, Beloreck, Ufa, 1948. június 24-én szabadult a foksányi lágerből)

63. Bartha Sándor, a kolozsvári Gép- és Villamosipari Középiskola IV. osztályos diákja
64. Batár László
65. Bátor István, parkettező mester
66. Báthory János
67. Baumann Sándor
68. Bazsó Márton
69. Beke József
70. Belfenyéri László, postatisztviselő
71. Bell Ármin, vasesztergályos (fogságának időtartama: 1 év, 2 hónap – hazatért 1945. december 21-én)
72. Benedek István (Sahti 182/6. sz. láger)
73. Benedek József
74. Bérces Albert (fogságba esett 1944. október 13-án a Bethlen u. 27. sz. házban, Nyikolajev – fogságának időtartama: 4 év, hazatért 1948-ban)
75. Berecki (?) († 1945 eleje, Magnitogorszk)
76. Beregszászi János
77. Berek Zoltán
78. Berényi (?)
79. Berger László, 18 éves, a kolozsvári Református Kollégium VII. osztályos diákja († Asa, 1945. augusztus)
80. Berki István
81. Berki Sándor
82. Bertalan László, iparosmester
83. Betegh Tamás, 46 éves (sz. 1898. május 17.), aradi születésű (fogságba esett 1944. október 12-én, † Asa, 1945. január–február)
84. Bilewicz Rudolf, 18 éves (†)
85. Binder András, pék
86. Bíró János
87. Bíró Jenő
88. Bíró Pál, 19 éves postatisztviselő (†)
89. Bíró Sándor
90. Bitay József, 43 éves, kolozsvári MÁV-intéző (fogságba esett 1944. október 12-én, † Magnitogorszk)
91. Bitay László, 16 éves (sz. 1928. április 17.), a kolozsvári Zágoni Mikes Kelemen Piarista Főgimnázium VI. osztályos diákja (fogságba esett 1944. október 12-én a Széchenyi, ma: Mihai Viteazul téren, Kazany, Cseljabinszk 102. sz. láger – fogságának időtartama: 11 hónap, hazatért 1945. szeptember 5-én, meghalt 2018. október 15-én)
92. Blága György (Sztálingrád 362/10. és 362/6. sz. láger)
93. Bocskor József
94. Bodnár (Bognár?) († Szovjetunió)
95. Bodor Aurél, 40 év körüli román ember (1944 októberében a foksányi lágerből hazaengedték)
96. Bodor (?), 17 év körüli román fiú († vérhasban, a foksányi lágerben, 1944 októberében)
97. Bodrogi János, 32 éves, református pap, a kolozsvári Református Kollégium természetrajz tanára (Asa, fogságának időtartama: 1 év és 1 hónap – hazaindítás 1945. október 31-én † Lemberg/Lviv, 1945. november 23.)
98. Bogyó Mihály
99. Ifj. Bogyó Mihály
100. Bolgár Dániel
101. Bonda Imre

102. Bordos László
103. Bota Ferenc
104. Botos Mihály
105. Both István
106. Both Károly
107. Bölönyi József, gépkocsivezető
(Peresztlav-Zalesszkij, 282/8. sz. láger)
108. Bräutigam Albert (foglyul ejtése után édesapja román katonakönyvével igazolta magát, ezért még a kolozsvári törvényszékről elengedték)
109. Buh István
110. Bujáki Sándor
111. Bukas Jenő
112. Bukszár János, légoltalmi oktató
113. Burbuka András
114. Butyka János, hóstáti (Kolozsvár külvárosa) mezőgazdász
115. Butyka József
116. Buza László, jogászprofesszor
117. Bükkfalvi József
118. Czank (?)
119. Czellez István, 14 éves, a brassói római katolikus gimnázium diákja (a brassói lágerből hazaengedték)
120. Czinege Ferenc
121. Czink Gyula, kelmefestő (Sahti, 182/3. sz. láger)
122. Czirják Sándor Dániel (144/9. sz. láger)
123. Csák (?)
124. Csáp József
125. Cseh András
126. Cseka István
127. Cseke (?)
128. Csép József
129. Csete István
130. Csetri Elek, 20 éves
(sz. 1924. április 11.), I. éves történezs hallgató a kolozsvári I. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karán (fogságba esett 1944. október 12-én, Magnyitogorszk, 257. sz. láger, kolhozok – fogságának időtartama: 1 év és 4 hónap, hazatért 1946. február végén, meghalt 2010. január 24-én)
131. Csicsai (?) mészáros a kolozsvári vágóhidnál
132. Csiszér (?)
133. Csizmadia János, cipész
134. Ifj. Csorba József
135. Csorba László, IV. osztályos gimnáziumi tanuló a kolozsvári Református Kollégiumban (a foksányi táborból hazaengedték)
136. Csulak (?)
137. Csöregi Ferenc, 22 éves (†)
138. Csutak Lajos, 40 éves
(sz. 1904. június 4-én), vendéglőtulajdonos Kolozsváron, a Mátyás király utcában (ma: Matei Corvin) († 1945. január 7., Nyikolajev-Ukrajna, 126. sz. láger)
139. Dalacsi Mihály, cipész
(Krasznodar, 148/25. sz. láger)
140. Dálnoki Zoltán, aranyműves
141. Daróczi Béla, 47 éves (sz. 1897-ben), karbantaró műszerész a Dermata-műveknél (fogságba esett 1944. október 11-én, † Feodoszija)
142. Daróczi István, ügyvéd
143. Darvas Endre (Csebokszári, 118/1. sz. láger)
144. Dávid Jenő
145. Dávid György
146. Dávid Vilmos (144/3. sz. láger, kóborlái kórház)

147. Deák Sándor (Krasznodar, 148/26. sz. láger)
148. Deák Zoltán
149. Decsi István, ügyvéd
150. Dege (?), tordai
151. Dékány Árpád
152. Demény Miklós
153. Denderle József, 33 éves (sz. 1911. december 24-én), római katolikus pap, a kolozsvári Zágoni Mikes Kelemen Piarista Főgimnázium történelem szakos tanára (fogságba esett 1944. október 13-án, megszökött a foksányi lágerből, meghalt 2002. november 2-án)
154. Dénes József, főpincér a kolozsvári Bagolyvár étteremben
155. Dénes László, tisztviselő
156. Derzsi Ottó, 17 éves, a kolozsvári Zágoni Mikes Kelemen Piarista Főgimnázium VII. osztályos diákja
157. Dési József, gyógyszerész
158. Dezső Sándor
159. Diriti Zoltán, cukrász
160. Donáth Ernő, tordai származású tanár († 1945 eleje, Isimbaj)
161. Dósa Dénes, 45 éves, kefekötő, kisiparos mester
162. Dózsa János, 17 éves (sz. 1927. augusztus 28-án), a kolozsvári Bauch Ernő-féle rövidáruüzlet alkalmazottja (fogságba esett 1944. október 14-én, † 1945. április 7., Asa, 130. láger, sírja: Asa III/8-as parcella)
163. Ecsedi (?) (megszökött a foksányi lágerből)
164. Ecsedi István, 16 éves
165. Egri Márton († a Szovjetunióban)
166. Egyed György
167. Ekárt István
168. Elek Pál (Tula, 323/4. sz. láger)
169. Engelbrecht József, a kolozsvári dohánygyár alkalmazottja
170. id. Ercsey Gyula, 49 éves, tordatúri malomtulajdonos (fogságba esett 1944. október 13-án, megszökött a foksányi lágerből)
171. Ifj. Ercsey Gyula, 18 éves (sz. 1926. április 14-én), gimnáziumi tanuló a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban (fogságba esett 1944. október 13-án, Salasova, Asa, Minjar, Karpacsova, Beloreck, Ufa – fogságának időtartama: 4 év, hazatért 1948 júliusában, meghalt 2000. október 30-án)
172. Erdő János, későbbi unitárius püspök
173. Erőss Lajos, római katolikus pap (még Kolozsváron elengedték kevéssel elfogatása után, 1944. október 13-án a New York Szálló udvaráról mint „román papot”)
174. Fábián Mátyás
175. Faragó Ferenc, teológiai tanár (megszökött a foksányi lágerből)
176. Faragó József, 22 éves (sz. 1922. február 2-án), író, néprajzkutató (megszökött a foksányi lágerből)
177. Farkas Ferenc
178. Farkas József, a New York Szálló portása (7053. sz. láger)
179. Farkas Lajos, 16 éves, gimnáziumi diák, (fogságba esett a Csértörő, ma: Scortarilor utca 59. sz. ház kapujában – fogságának

- időtartama: 2 év és 2 hónap,
hazatért 1946 decemberében)
180. Fazakas Gyula, a kolozsvári
Református Kollégium német–
román szakos helyettes tanára
(fogságának időtartama: 4 hónap †
Asa, 1945. február)
 181. Fazekas Imre, cipész (Kisinyov,
198/1. sz. láger)
 182. Fehér Imre (Cseljabinszk)
 183. Fejér-Horváth Sándor, köszörűs,
vulkanizáló mester
 184. Fejér Miklós, a kolozsvári
Református Kollégium tanára
(Kaukázus – fogságának
időtartama: 4 év)
 185. Fekete Elek, dévai joghallgató
(fogságba esett 1944. október 13-
án)
 186. Fekete János
 187. Fekete József (7149/8. sz. láger)
 188. Felicse István
 189. Fenes (?)
 190. Finta Zoltán, 28 éves, a kolozsvári
Református Kollégium magyar–
francia szakos helyettes
tanára (lakásáról hurcolták el
1944. október 15-én †)
 191. Fischer Vilmos, kifutófiú
a kolozsvári Biasini-
vegyeskereskedésben
 192. Floruca György
 193. Fodor (?)
 194. Fogarasi Géza
 195. Forrai Imre János, 39 éves
(sz. 1905. augusztus 20-án), tímár
a kolozsvári Rendor-bőrgyárban
(fogságba esett 1944. október
12-én, † 1945. március,
Magnyitogorszk)
 196. Furu József postás (a Téglás, ma:
Fabricii utcából hurcolták el †)
 197. Fülep László (fogságba esett
1944. október 12-én)
 198. Fülöp Jenő
 199. Füssy (?), tisztviselő a kolozsvári
Vízműveknél
 200. Ifj. Gaál János
 201. Gábor Ferenc, munkás
a kolozsvári Dermata-műveknél
 202. Gál Sándor, autókarosszéria-
készítő
 203. Galambodi László, műszaki tiszt
a kolozsvári MÁV-főműhelyben
 204. Gálfi Béla, a kolozsvári Minerva
Könyvkiadó Rt. alkalmazottja
 205. Gáll (?), asztalos (Krasznij Lucs,
256. sz. láger)
 206. Gárdos László
 207. Gáspár Gyula
 208. Gebe János, ács
 209. Geréb Endre, 33 éves (fogságának
időtartama: 5 év, hazatért
1949 végén)
 210. Gergely András, 30 év körüli
(fogságának időtartama: 3 év,
hazatért 1947 végén)
 211. Gergely Ferenc, 18 éves, kőműves
 212. Gergely István (Kisinyov,
198/3. sz. láger)
 213. Gergely József
 214. Gergely Sándor
 215. Ifj. Gespann (?), orvos
 216. Gindele József
 217. Gotthárd János, 45-50 év körüli,
csoportvezető a kolozsvári Vasúti
Műhelyekben
 218. Görög Pál, 38 éves, fűtő
az Ortopéd és Gyermekebészeti
Kórházban (†)
 219. Gschwendtner Géza, 19 éves
(fogságba esett 1944. október
15-én, Asa, Beloreck,
Ufa – fogságának időtartama:

- 3 év 8 hónap és 8 nap, hazatért
1948. június 23-án, kitelepedett
az NSZK-ba 1986. augusztus 27-
én, meghalt 1993. június 29-én)
220. Gyarmati (?)
221. Győrbíró (?)
222. Györgyjakab Mihály,
töltőtolljavító a Jókai (ma:
Napoca) utcában (fogságba esett
1944. október 12-én az Izabella,
ma: Georges Clemenceau utcában,
megszökött a brassói lágerből)
223. György Zoltán
224. Györke József, asztalos (†)
225. Gyurkó János
226. Haáz Ferenc, 30 év körüli,
néprajzkutató
227. Halmágyi (?)
228. Halmágyi Béla, a kolozsvári
Református Kollégium
VII. osztályos diákja (fogságának
időtartama: 4 év, hazatért
1948 őszén)
229. Haraszti Frigyes (Kisinyov,
198. sz. láger)
230. Hargitai Endre, postai
mérnökalkalmazott
231. Harmatta Sándor, kovácslegény
232. Harmati Gyula, 44 éves,
mozdonyszerelő a kolozsvári
vasúti Műhelyeknél
(† 1945. február 8-án
munkabalesetben, Novi Salasova)
233. Harmati Miklós, 16 éves,
a kolozsvári Gép- és Villamosipari
Középiskola diákja (Novi
Salasova, Asa – fogságának
időtartama 4 év és két hét,
hazatért 1948. október végén)
234. Harmatta Lajos
235. Harmatta Sándor
236. Hatházi András
237. Havlin József
238. Havranek Árpád (†)
239. Herbert Béla
240. Herembás Miklós, ács
241. Hevesi Sándor
242. Hirsch Jenő / László (?), (Sahti,
182/3. sz. láger)
243. Hilf Ádám, a kolozsvári
Vízművek alkalmazottja
244. Homonits (...ics?) Rudolf,
(fogságba esett 1944. október 13-
án)
245. Homovics Rezső
246. Horváth Gyula
247. Horváth István, 50 év körüli,
géplakatos († 1945. tavasz, Novi
Salasova)
248. Horváth József, mészáros
249. Horváth Kálmán, 27 éves
250. Horváth Lajos (Beketovka,
108/3. sz. láger)
251. Horváth László, esztorgályos
252. Horváth Sándor, 30 éves
(sz. 1914. május 27.) hölgyfodrász
a Jókai (ma: Napoca) utca 6–8. sz.
alatt (megszökött kiszállításkor
a vonatból)
253. Hunyadi Béla, 18 év körüli
kőművessegéd (Feodoszija,
Szimferopol)
254. Hunyadi János, ügyvéd
255. Huszár Pál (7430. sz. láger)
256. Illés István
257. Ilyefi-Bokor Kálmán
258. Illyés József, altiszt a kolozsvári
Történelmi Múzeumban
259. Illyés Mihály, franciatanár
(elmebetegén tért haza)
260. Imecs János
261. Imecs Lajos, 40 év körüli,
földművelő hóstáti gazda
a Helsinki (ma Baladei) utcából

- (fogságba hurcolták 1944. október 12-én a Helsinki u. 11. sz. alatti családi házból, †)
262. Imre Lajos
263. Imre Péter
264. Imre Sándor, 18 év körüli, pincér (Feodoszija, Szimferopol)
265. Incze (?), gépkocsivezető
266. Izsó István, 36 év körüli, nyomdász, gépmester a Minerva nyomdában (fogságba hurcolták 1944. október 12-én a Helsinki u., ma Baladei, 1. sz. alatti családi házból, lábfejét levágta a vonat, sérülése miatt 2 év után, 1946-ban hazaengedték)
267. Jakab Géza
268. Jakab Gyula, fogtechnikus
269. Jakab László, faesztergályos
270. Jancsó Béla, 41 éves (sz. 1903. július 25.), a kolozsvári Református Kollégium iskolaorvosa és közegészség tanára, az I. Ferenc József Tudományegyetem Orvostörténeti Intézetének tanársegéde, közíró, kritikus, orvosi szakíró (hazatért a fogságból, meghalt közúti balesetben, 1967. július 28-án)
271. Jancsó Béla, orvos
272. Járosi Andor, 47 éves (sz. 1897. december 5.) kolozsvári evangélikus esperes, író († Magnyitogorszk, 1944. december 26.)
273. Jaskó Dezső, 33 éves
274. Jenei Jenő
275. Jenei József, földműves
276. Jersala István, tisztviselő
277. Józsa Domokos (a kommunista mártír, Józsa Béla öccse)
278. Józsa Endre, 39 éves, áruforgalmazó
279. Józsa Lajos, 37 éves, vegyész, gyártulajdonos
280. Józsa Sándor
281. Juhász István, munkás a Dermata-műveknél (Kistim, 180/12. sz. láger)
282. Juhász József
283. Juhos Ferenc, földműves
284. Kacsó Boldizsár, fűszeres (Kisinyov, 198/1. sz. láger)
285. Kaizer Dezső
286. Kajtár Gergely, szabó
287. Kakasi Albert, női szabó
288. Kalló Béla, IV. éves jogászhallgató
289. Kallós András
290. Kallós Ferenc
291. Kallós János
292. Kalmár András, 22 éves, szövőmester, művezető az Ady harisnyagyárban, fogságának időtartama: 7 év (hazatért 1951-ben, meghalt 2005-ben)
293. Kalmár András Elek, 44 éves, könyvelő (Magnyitogorszk 257/2. sz. láger, Cseljabinszk 102/30., 102/24. és 7618. sz. láger – fogságának időtartama: 3 év, hazatért 1947-ben, meghalt 1979-ben)
294. Kalmár (?), szabó
295. Kálmán Péter
296. Kálmán Zoltán
297. Kanabé (?)
298. Kapcsos Károly (Beketovka, 108/11. sz. láger)
299. Karácsony Gyula
300. Karácsony János
301. Karádi János
302. Kari (?)
303. Károly Mihály

304. Katona József, gimnáziumi tanár
305. Katona Károly (megszökött Tordáról)
306. Kavi József János
307. Kecskés János, szabó
308. id. Kelemen Ferenc, 43 éves, asztalos egy Horthy Miklós (ma: Horea) úti műhelyben (fogságba esett 1944. október 12-én az Izabella, ma: Georges Clemenceau utcában, Magnyitogorszk, 1081, 1080. sz. láger – fogságának időtartama: 10 hónap és három hét, hazatért 1945. szeptember 4-én, meghalt 1982-ben)
309. Kelemen István, 18 éves (sz. 1926. augusztus 20.), postai távírásh (fogságba esett 1944. október 12-én az Izabella, ma: Georges Clemenceau utcában, Magnyitogorszk, 1079, 1080, 1081. sz. láger, Tvarájá Platyina, Cseljabinszk, Kopejszk, 201, 202, 204. sz. láger – fogságának időtartama: 5 év és 1 hét, hazatért 1949. október 19-én, meghalt 2011. április 19-én)
310. Kelemen István, 16 éves, szakmunkás
311. Kelemen János, szabómester
312. Kelemen Sándor
313. Kenyeres Sándor
314. Kerek László
315. Kerekes Endre, 14 éves, a kolozsvári Református Kollégium diákja (iskolába menet az utcán foglyul ejtették – a foksányi lágerből elengedték, gyalog hazatért)
316. Kerekes János
317. id. Kerekes Mihály, földész
318. Kerekes Mihály, 16 éves, IV. osztályos diák a kolozsvári Református Kollégiumban (iskolába menet az utcán foglyul ejtették – Urál hegység lágerai, †)
319. Kerekes Sándor, 36 éves (sz. 1908. április 28-án), géplakatos a Magyar Acél gyárban (fogságba esett 1944. október 12-én, Magnyitogorszk, 257. sz. láger, Cseljabinszk, 102/5. sz. láger, Magnyitogorszk, 7605. sz. láger – fogságának időtartama: 3 év és 8 hónap, hazatért 1948 júniusában)
320. Kersztes (?)
321. Keresztes László
322. Kereszthuri (?)
323. Kilin Sándor, IV. osztályos gimnazista diák
324. Kilin Sándor, 46 éves, földművelő hóstáti gazda a Helsink (ma Baladei) utcából (fogságba hurcolták 1944. október 12-én a Helsink u. 12. sz. alatti családi házból, †)
325. Kincses József, fűszeres
326. Kincses József, tejszarnokos
327. Király István, 33 éves, felvinci származású († a Szovjetunióban)
328. Király Jenő
329. Kiril Miklós (Beketovka, 108/12. sz. láger)
330. Kis Károly
331. Kiss Vencel, parajdi fényképész (fogságba esett 1944. október 13-án a Bethlen, ma: Baba Novac u. 27. sz. házban, Nyikolajev, fogságának időtartama: 4 hónap – átirányították a Magyar Demokratikus Hadseregbe,

- Debrecenbe, onnan hazatért
1945. május elején)
332. Kiss Árpád
333. Kiss Gyula (megszökött a brassói
lágertől)
334. Ifj. Kiss István
335. Kiss János, 39 éves, női szabó
(fogságba esett 1944. október 15-
én az Egyetem, ma: Universităţii
utca 3. sz. alatti családi házból,
† Brassót elhagyva, valahol
útban a Szovjetunió felé. Utólag
hivatalosan: 1945. május 9-én)
336. Kiss János, 40 év körüli,
dobozgyáros
337. Kiss Jenő, író, költő (megszökött
a foksányi lágertől, meghalt
1995. december 16-án)
338. Kiss Károly, iparosmester
339. K. Kiss Sándor
340. Kiss Zoltán, a Fermeta vasáru-
gyár igazgatója (fogságának időtartama:
8 hónap és 7 nap, hazatért
1945. június 21-én)
341. Klein (?), volt zsidó
munkaszolgálatos
342. Knizs Gyula, 38 éves, zilahi
származású nyomdász, gépmester
a Minerva nyomdában (fogságba
esett 1944. október 12-én
a Helsinki, ma Baladei utca 1. sz.
alatti családi házból, †)
343. Kocsis Ferenc
344. Kolozsvári Árpád, gépkocsivezető
345. Kolozsvári László, géplakatos-
mester (Kisinyov, 198/1. és
198/2. sz. láger)
346. Koncz Dezső, 18 éves, bágyoni
származású
347. Koncz Domokos, 38 éves, sinfalvi
születésű, munkás a kolozsvári
idegklinikán (fogságba esett
1944. október 13-án a Pata utca
és a Tordai út között, Asa 6. sz.
láger † 1945 októberében)
348. Korodi József
349. Kósa Árpád
350. Kósa-Huba Ferenc, 34 éves
(sz. 1910. május 7-én) szobrász,
keramikusművész (fogságának
időtartama: 5 év, hazatért 1949-
ben, meghalt 1983. szeptember
23-án)
351. Kosza (?)
352. Koszorús Ferenc
353. Kovács Dénes, a kolozsvári Gábor
Áron Diákközpont kapusa
354. Kovács Ferenc (Donyeck-medence
280/19. sz. láger)
355. Kovács Gyula, kovácssegéd
356. Kovács János, tisztviselő
(fogságba esett 1944. október
13-án a Bethlen ma: Baba
Novac utca 27. sz. házban,
Nyikolajev – fogságának
időtartama: 4 év, hazatért
1948 őszén)
357. Kovács József
358. Kovács Károly, 16 éves
(sz. 1928. február 25-én),
II. osztályos diák a kolozsvári
M. Kir. Áll. Gép- és Villamosipari
Középiskolában (fogságba
esett 1944. október 13-án
a Kossuth Lajos – ma Bulevardul
21. Decembrie 1989 – utca
7. sz. alatti házból, Asa 130/7.,
Ufa 319/2, 3., 7771. és 7774. sz.
láger – fogságának időtartama:
3 év, 8 hónap és 11 nap, hazatért
a foksányi táborból 1948. június
24-én, meghalt 2000. március
28-án)
359. Kovács Lajos, iparos

360. Kovács László
361. Kovács Tamás
362. Kovács Zoltán, 36 éves (sz. 1908-ban), fizikus, egyetemi docens (hazatért, meghalt 1977-ben)
363. Kovács Zoltán, 17 éves, a kolozsvári Református Kollégium VII. osztályos diákja (fogságának időtartama: 4 év, hazatért 1948 őszén)
364. Kovács Zoltán, 19 éves, postai távirás
365. Kovács Zoltán, a kolozsvári Református Kollégium matematika tanára (fogságának időtartama: 4 év, hazatért 1948 őszén)
366. Kozma Antal, gépkocsivezető a kolozsvári vármegyeháznál
367. Kozma András (fogságba esett 1944. október 13-án)
368. Kőházi János
369. Köpeczi János, pap
370. Kőrmendi Lajos
371. Kőszegi Miklós földműves
372. Krasznai János
373. Krazmer Andor, vasöntő
374. Krémer József (Krasznij Lucs, 256/43. sz. láger)
375. Kreta József
376. Krizsán János, vasipari kereskedő
377. Kugler (?)
378. Kún Sándor
379. Kún Sándor István
380. Kupás József
381. Id. Laczka József, 41 éves, gyógyszerész
382. Lajoczi Péter
383. Lazsádi István, 44 éves, felvinci származású († Taganrog)
384. Láposi József (Kisinyov, 198/2. sz. láger)
385. Larosi István
386. László Béla (Sztálingrád, 362/9. sz. láger)
387. László Dezső (mint papot a kolozsvári törvényszékről elengedték)
388. László Ferenc
389. László László, 40 év körüli faesztergályos (fogságának időtartama: 5 év, hazatért 1949. október 19-én)
390. László Miklós, 43 éves MÁV-munkás a kolozsvári Vasúti Műhelyekben (Nyikolajev – fogságának időtartama: 1 év, 8 hónap, hazatért 1946 júniusában)
391. László Tibor
392. László Tihamér, tanár a kolozsvári Unitárius Kollégiumban
393. László Zoltán
394. Lázár Béla, 25 éves, cukrász
395. Lázár Ferenc
396. Lázár Rudolf
397. Len János, cipész
398. Lengyel Dénes (Kropotkin)
399. Lengyel Lajos
400. Lengyel László, cipész
401. Lenkei Kálmán
402. Lestyán Ferenc gyulafehérvári római katolikus vikárius (még Kolozsváron elengedték kevéssel elfogatása után, 1944. október 13-án a New York Szálló udvaráról mint „román papot”)
403. Ligner Árpád, borbély
404. Liszay (?)
405. Lizák Sándor, 20 év körüli (†)
406. London György
407. Losonczi (?), szobafestő
408. Losonczi István, gyógyszerészsegéd

409. Losonczy István, 18 éves,
a kolozsvári Református
Kollégium VII. osztályos diákja
(† 1945. január–február, Salasova)
410. Lovász Márton, asztalos
411. Löke Ernő
412. Löke József
413. Lörincz János
414. Lörincz László, kolozsvári
jogászhallgató († 1944. december,
Magnyitogorszk 257. sz. láger)
415. Löstner István
416. Madarasi Ferenc
417. Magyar Mihály, vasúti tisztviselő
418. Magyar Tibor, 14 éves,
a kolozsvári Református
Kollégium diákja (a brassói vagy
a foksányi lágerből hazaengedték)
419. Magyar Endre, 18 év körüli
(Nyikolajev – fogságának
időtartama: 1 év, 8 hónap, hazatért
1946 júniusában)
420. Magyar Ferenc, 42 éves
(sz. 1902. november 12-én),
munkás a Dermata-műveknél
(fogságba esett 1944. október
12-én, Magnyitogorszk,
Ufa – fogságának időtartama: 4 év,
8 hónap, hazatért 1949 júniusában,
meghalt 1982. április 24-én)
421. Magyar Károly
422. Magyar Sándor, 21 éves
(fogságának időtartama:
1 év, 6 hónap, hazatért
1946 áprilisában)
423. Magyarosi Jenő, 17 éves (Asa,
Beloreck, Ufa)
424. Majchim Béla, kolozsvári MÁV-
tisztviselő
425. Majornik (?), újságíró
426. Májai Boldizsár
427. Makkai Ernő, 26 éves, filozófia-
történész, az I. Ferenc József
Tudományegyetem Bölcsészeti-,
Nyelv- és Történettudományi
Karának tanársegéde
(1944. október 13-án a Farkas
utcai kollégiumi tanári lakásokból
hurcolták el, †)
428. Makkay László
429. Maklári Ernő, a kolozsvári
Református Kollégium tanára
430. Maklári Béla
431. Makó András (fogságba esett
1944. október 13-án)
432. Mander (?), pék
433. Margitai Ferenc (Krasznij Lucs,
256/1. sz. láger)
434. Markenstein Simon, a kolozsvári
Royal-mozi gépésze
435. Markos (?), (Pereszlavl-Zalesszkij,
282/7. sz. láger)
436. Markovits (?) fűszerkereskedő
(† Magnyitogorszk)
437. Márton Imre, gépkocsivezető
438. Ifj. Márton József, festőművész
439. Márton Mihály, szabó
(Sztálingrád, 362. sz. láger)
440. Márton (?), kolozsvári városi sofőr
441. Másody Gyula, 31 éves, kolozsi
származású szabó (fogságba esett
1944. október 13-án, Asa, 130. sz.
láger, fogságának időtartama:
3 év, 10 hónap, hazatért a foksányi
lágerből 1948. augusztus 25-én,
meghalt 1980 áprilisában)
442. Máté Ferenc, bőrdíszműves
(fogságba esett a Széchenyi
téren – †)
443. Máthé Andor agrártechnikus
444. Máthé János, a kolozsvári
Református Kollégium tanára
(† Magnyitogorszk)

445. Máthé Lajos, motorkerékpár-szerelő
446. Máthé Lajos, 37 éves, zetelaki származású hentes (a brassói lágerben látták utoljára élve, több hír nem jött róla, † valószínűleg 1945. január 15-én a Szovjetunióban)
447. Matlák József (Sztálingrád, 362/3. sz. láger)
448. Matlák Béla
449. Mátyás István, 20 éves
450. Mátyás Jenő, 44 éves, a kolozsvári New York Szálló főportása (fogságba esett a Téglás utca 81. sz. alatti családi házban, † 1945. február, vérhasban, lágerkórház, Szovjetunió)
451. Mátyás Pál, 32 éves
452. Megyaszai István, cipésmester
453. Mestitz János, a kolozsvári Lakatos-vonósnégyes tagja
454. Mezei Gyula (fogságba esett 1944. október 13-án)
455. Ifj. Mezei István, tanító (fogságba esett 1944. október 13-án – Maghino, Ukrajna)
456. Mezei (?)
457. Mészáros Gyula, péklegény
458. Mészáros Ernő, singyári munkás
459. Migali Endre, 44 éves (Asa, 130/4. sz. láger – † 1945. február 12., sírja: KL. L. 130/4, KV.1, M. 14)
460. Mihály Jenő, 40 év körüli
461. Mikecs László, 27 éves (sz. 1917. szeptember 27-én), csángókutató történész, író (fogságba esett 1944. október 15-én, Taganrog, – † 1944. december 4., vérhasban és tüdőgyulladásban)
462. Mikla Pál, hentes
463. Miklós Albert
464. Miklós Samu
465. Mikó Imre, 33 éves (sz. 1911. március 27-én), kisebbségjogász, újságíró, magyar országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt országos politikai főtitkára (fogságba esett 1944. október 13-án, Taganrog, 356/1., 251/2. sz. láger – fogságának időtartama: 3 év, 9 hónap, hazatért 1948 júliusában, meghalt 1977. március 21-én)
466. Mile József, 21 éves (sz. 1923. augusztus 27.), felsőzsuki postamester (fogságba esett 1944. október 12-én, a Dávid Ferenc utcában, Magnitogorszk – fogságának időtartama: 1 év, hazatért 1945. október 13-án, meghalt 2015. december 21-én)
467. Id. Mile Ferenc, 49 éves, kolozsvári MÁV-asztalos (mint idős embert a brassói lágerből 1944. október végén hazaengedték)
468. Ifj. Mile Ferenc, 18 éves, modelasztalos-tanonc a kolozsvári Magyar Acél gyárban (túl fiatal volt, ezért a brassói lágerből 1944. október végén hazaengedték)
469. Milicz Miklós, fodrász
470. Miska János, ácsmester
471. Miskolczi (?), 50 év körüli kocsmatulajdonos
472. Miskolczi Gyula, diák
473. Miskolczi József
474. Moldován (?), cipész

475. Molnár Ferenc
476. Molnár István
477. Móni István, 35 éves, kőműves
478. Móni Géza, cipész
479. Monori Gábor (†)
480. Monori Árpád (†)
481. Mozer (?), sofőr
482. Muszka Géza
483. Muszka István, gépkocsivezető
484. Müller Ferenc
485. M. (?) András
486. Náguly Mihály (Sztálingrád, 362/3. sz. láger)
487. Nagy András (mint református papot a kolozsvári törvényszék fogdájából hazaengedték)
488. Nagy Barnabás, bőrgyógyász
489. Nagy Béla, fodrász (7149/4. sz. láger)
490. Nagy Boldizsár, mészáros
491. Nagy Dénes
492. Nagy Elek
493. Nagy Ernő
494. Nagy Ferenc, 47 éves, hóstáti földműves gazda (idősebb lévén a szovjet határról hazaengedték)
495. Nagy Géza (Krasznodar, 148/27. sz. láger)
496. Nagy János
497. Nagy József
498. Nagy József
499. Nagy Károly, 32-33 éves, a Rendor-bőrgyár alkalmazottja (Asa)
500. Nagy Lajos, 40 éves, géplakatos
501. Nagy László (Urál hegység)
502. Nagy Mihály, 24 év körüli, lakatos (Tordáról megszökött)
503. Nagy Miklós, mozdonyvezető
504. Nagy Sándor, 20 éves, I. éves orvostanhallgató a kolozsvári I. Ferenc József Tudományegyetemen (Magnyitogorszk, fogságának időtartama: 1 év, hazatért 1945. októberében, † 1945. november 15., gégetébécé)
505. Nagy Sándor, fűszerkereskedő
506. Nagy Tibor, 35 éves, ügyész (Asa, 130/1. sz. központi gyűjtőláger – fogságának időtartama: 10 és fél hónap, hazatért 1945. augusztus 31-én)
507. Nagy V. Sándor (Beketovka, 108/2. sz. láger)
508. Nagy Zoltán (Kisinyov, 198/1. és 198/2. sz. láger)
509. Nánási Antal
510. Németh András
511. Németh Gergely
512. Novák Pál
513. Nyilas Sándor
514. Nyíri Béla, villanyszerelő
515. Nyitrai Gábor
516. Nyitrai József
517. Oda István (Kisinyov, 198/3. (sz. láger)
518. Oláh István, festő
519. Orbán (?)
520. Orbán András
521. Orbán B. Ferenc, 35 éves, kolozsvári rendőrségi altiszt (megszökött Kolozsvár délkeleti szélén, a Palocsay-kert környékén)
522. Orbán Béla, 15 éves, a kolozsvári Zágoni Mikes Kelemen Piarista Főgimnázium V. osztályos diákja
523. Orbán Miklós, cipész
524. Orosz János, férfisزابó
525. Orosz Miklós
526. Orosz Pál
527. Örmény Ferenc, 18 éves, géplakatos
528. Ötvös Zoltán

529. Pái Mihály
 530. Pákai Lajos
 531. Pálffy Antal, tanársegéd,
 az Erdélyi Történelmi Múzeum
 alkalmazottja (fogságba esett
 1944. október 14-én)
 532. Páll József, 32 éves,
 elektrotechnikus, tartalékos
 légvédelmi tüzér (fogságba esett
 a Pata utca környékén közvetlenül
 1944. október 11-e után, utoljára
 Tordán látták élve az elhurcoltak
 tömegében †)
 533. Páncél (?)
 534. Pap Márton, utcaseprő (Kolozsvár
 észak részén, a Bulgáriatelepen
 esett fogságba)
 535. Papp Gyula, a kolozsvári
 Zágoni Mikes Kelemen Piarista
 Főgimnázium francia–román
 szakos tanára
 536. Papp János, kolozsvári MÁV-
 mozdonyfűtő
 537. Papp Károly, borbély
 538. Papp Lajos, 23 éves,
 történészhallgató
 a kolozsvári I. Ferenc József
 Tudományegyetem Bölcsészeti-,
 Nyelv- és Történettudományi
 Karán, főgépész, a kolozsvári
 Rendőr-bőrgyár alkalmazottja
 († vérhasban)
 539. Páskó Károly, munkás
 a kolozsvári Dermata-műveknél
 540. Patko (?)
 541. Pázsint Elek, 15 éves,
 székelykeresztúri diák (fogságba
 esett 1944. október 12-én,
 Salasova – 6. sz. láger, Asa,
 Isimbaj – † 1945. május, isimbaji
 feljavító)
 542. Péntek Balázs, tordai
 543. Péntek Károly
 544. Perger Ferenc
 545. Péter András, mozdonyvezető
 (fogságba esett 1944. október 14-
 én)
 546. Péter István
 547. Péter János
 548. Péter Pál, autófényező
 549. Péterffy Árpád, 42 éves, órás,
 ékszerész (az utcán fogták el, †)
 550. Péterffy Lajos, 42 éves, ötvös
 (az utcán fogták el, †)
 551. Péterfi Gyula székelykeresztúri
 tanár (fogságának időtartama:
 1 év, 2 hónap – hazatért
 1945. december 21-én)
 552. Péterfi István, jogász
 553. Péterfi István, 31 éves, géplakatos
 (fogságának időtartama:
 3 év – hazatért 1948-ban, meghalt
 1998. január 7-én)
 554. Péterfi János
 555. Péterfi József, postatisztviselő
 556. Péterfi Mihály
 557. Péterfi (?), tanár
 558. Petermann (?)
 559. Pethes József
 560. Petreczki Zoltán (Beketovka,
 108/9. sz. láger)
 561. Petri József, 25 éves, református
 segédlelkész (†)
 562. Id. Petri József, cipésmester (†)
 563. Petri Béla
 564. Pibza (?), cipész
 565. Pikéthi Károly, történész,
 a kolozsvári I. Ferenc József
 Tudományegyetem egyetemi
 gyakornoka
 566. Piros János
 567. Pivó Rezső, szobafestő
 568. Pocsai Károly, 23 éves
 569. Pohot Ádám

570. Polacsek Márton, fűszeres
571. Polyfeack János
572. Práger Dénes, 18 éves,
vegyésztanuló
573. Prell (?), festő
574. Prokop Mihály, kályhás
575. Puskás István, kalaposmester,
majd a zsidók deportálása után
kényszerűségből levélkihordó
a kolozsvári polgármesteri
hivatalnál (fogságba esett az utcán
vagy a munkahelyén, † vérhasban
a foksányi lágerben)
576. Rácz Ferenc
577. Radovics József, kesztyűs
(Kisinyov, 198/1. sz. láger)
578. Rákóczi (?)
579. Rápolti Béla, kefekötő
580. Rárót Béla
581. Régeni Tibor Arnold, 27 éves,
vendéglős (fogságba esett
munkahelyén, a Széchenyi tér
24. sz. alatti vendéglőben, †
vérhasban)
582. Régner Kálmán
583. Reschner Gyula
584. Rigner Kálmán
585. Rikner Gyula
586. Ripka Ottó, borbély
587. Rocsing János
588. Román Antal
589. Romáz (?)
590. Ruha Gyula (Sztálingrád,
362/3. sz. láger)
591. Ruzs József
592. Ruzsa István, tanító
593. Sajgó Ferenc (Krasznodar,
148/27. sz. láger)
594. Sajgó Imre
595. Salamon László
596. Sándor Gábor, néprajzkutató
(hazatért, meghalt a fogságban
szerzett betegségben, 1947-ben)
597. Sántha László
598. Sárközi Sándor (fogságba esett
1944. október 12-én)
599. Id. Sáska Pál, 34 éves
(sz. 1910. április 16-án), tordai
asztalosmester (fogságba
esett 1944. október 12-én,
a Honvéd, ma: Dorobanților
utcai asztalosműhelyében,
Magnyitogorszk, Cseljabinszk
102/2, 9. és Magnyitogorszk,
7602. sz. láger – fogságának
időtartama: 4 év, hazatért
1948 októberében, meghalt
1985. november 9-én)
600. Schneider Mihály, jogász
(fogságba esett 1944. október
12-én a Brassai Sámuel utcában,
Asa, fogságának időtartama: 3 év,
8 hónap, hazatért 1948. június
16-án)
601. Schweier Nándor, 35 éves
(sz. 1909. június 26-án), kereskedő,
férfidivat-üzlet tulajdonos
(fogságba esett 1944. október
13-án, a Mátyás király, ma Unirii
téren, Taganrog – fogságának
időtartama: 1 év, 18 nap, hazatért
1945. október 31-én, meghalt
1958. október 8-án)
602. Schütz Gyula, cukrász
603. Sebrahám György
604. Semlyén István, volt
zsidó munkaszolgálatos
(1944 októberében szabadon
engedték)
605. Senkálcsky László
606. Simon Antal
607. Simon Ferenc, utcaseprő

608. Simon János
609. Simon M. (?), munkás a kolozsvári Dermata-műveknél
610. Sipos Lajos, 22-23 éves, aranyosgyéresi származású, vasutas (fogságának időtartama: 1 év, Ufa)
611. Sonkoly Aladár, 16 éves
612. Soós Árpád (114/14. sz. láger)
613. Soós Ferenc
614. Stangl János
615. Stir (?)
616. Strasszer András
617. Strasszer Ferenc, munkás a kolozsvári Dermata-műveknél
618. Surányi (?), női fodrász
619. Sütő János
620. Sváb János
621. Szabi József, kertész
622. Szabó András
623. Szabó Aladár, fűszeres
624. Szabó Béla, cipész
625. Szabó Dezső, asztalos
626. Szabó Ernő
627. Szabó Ferenc, vízvezeték-szerelő
628. Szabó Gergely (Gorlovka, 242. sz. láger)
629. Szabó György, 24 éves, a kolozsvári Régészeti Intézet tanársegéde (fogságba esett 1944. október 14-én, Asa, 130/1, 3, 4, 5, 7. sz. láger – fogságának időtartama: 10 hónap és 17 nap, hazatért 1945. augusztus 31-én, meghalt 2011. május 10-én)
630. Szabó György (Novosahtyinszk, 430/2. sz. láger)
631. Szabó István
632. Szabó János (Krasznij Lucs, 256/13. sz. láger)
633. Szabó Jenő, asztalos
634. Szabó József (Sahti, 182/1. sz. láger)
635. Szabó József, kertész
636. Szabó Lajos
637. Szabó Mihály, asztalosmester (†)
638. Szabó Zoltán, művezető a kolozsvári Minerva nyomdában
639. Ifj. Szacsvai József, 22 éves, a kolozsvári Gép- és Villamosipari Középiskola IV. osztályos diákja
640. Szakács Béla
641. Szakács János, bonchidai fűszeres
642. Szakács József
643. Szalai József, 16 éves (a bulgáriatelepi Luther, ma: Arad utcában esett fogságba)
644. Szalvadi György, szíjgyártó
645. Szaniszló (?), 20 éves (†)
646. Szaniszló (?), 30 éves (†)
647. Szarvadi György
648. Szász Ádám, festőmester
649. Szász Ferenc
650. Szász Gerő, szobafestő
651. Ifj. Szász Gerő
652. Szász György, szobafestő
653. Szász István, 29 éves, római katolikus pap, piarista szerzetes, 1940-től a kolozsvári Zágoni Mikes Kelemen Piarista Főgimnázium hittantanára (fogságba esett 1944. október 13-án, † 1944. november 11-én, Harkov)
654. Szász Károly
655. Szász Lajos, 41 éves (sz. 1903. október 9-én), cipésmester a kolozsvári Dermata-műveknél (fogságba esett 1944. október 11-én, a Helsinki, ma Baladei utca 7. szám alatti családi házban, † 1944. október végén a foksányi lágerben)
656. Szatmári Lajos, vendéglős

657. Szauer Károly
658. Ifj. Szebehely Géza
659. Székely Attila, 17 éves,
marosújvári születésű,
a kolozsvári Gép- és Villamosipari
Középiskola diákja (fogságba
esett 1944. október 13-án
a Kossuth Lajos – ma Bulevardul
21 Decembrie 1989 – utca 7. sz.
házból – fogságának időtartama:
3 év, 8 hónap és 11 nap, Asa,
Salasova 130/9. sz. láger,
Beloareck, Ufa, hazatért a foksányi
lágerből 1948. június 24-én)
660. Székely Balázs, cukrász
661. Székely Ferenc, postaműszerész
662. Székely György
663. Székely Imre, földműves
664. Székely István, gépkocsivezető
665. Székely János, tűzoltó
666. Székely József
667. Székely Lajos, férfitodrász
668. Székely Zoltán
669. Székely (?)
670. Székér B. János
671. Szekeres Antal, borbély
672. Szekrényes János, volt feleki
határrendőr-szakaszvezető
(1945 nyarán hazaengedték)
673. Szél Árpád
674. Szentpétery László, 20 éves,
I. éves egyetemi hallgató
a kolozsvári I. Ferenc József
Tudományegyetem Bölcsészeti-,
Nyelv- és Történettudományi
Karán († 1944. december,
Magnyitogorszk 257. sz. láger)
675. Szép Lajos
676. Szigeti Sándor, 43 éves, tímár
a Rendőr-börténárban (Taganrog)
677. Sziogyártó Károly
678. Szilágyi András
679. Szilágyi Árpád (7618. sz. láger,
fogságának időtartama: 4 év,
hazatért 1948 őszén)
680. Szilágyi Ferenc
681. Szilágyi János, asztalos
682. Szilágyi József, vendéglős
683. Szilágyi Sándor, munkás
a kolozsvári Dermata-műveknél
684. Szilassi János, vasöntő
685. Szilveszter Péter, altiszt az Erdélyi
Történelmi Múzeumban (fogságba
esett 1944. október 14-én, †)
686. Szöcs Lajos, református
egyházközségi gondnok
(fogságának időtartama: 1 év,
2 hónap, hazatért 1945. december
21-én)
687. Szőke Albert, munkás a kolozsvári
Dermata-műveknél
688. Szőke János, 30 éves, marosújvári
689. Szöllősi Miklós, 24 éves, cukrász
a kolozsvári Uránia cukrászdában
(† – Urál hegység)
690. Sztankóczy Ödön, kolozsvári
MÁV-segéd-tiszt
691. Szűcs (?), mozdonyfűtő
692. Szűcs András
693. Szűcs Gyula
694. Szűcs Tibor
695. Taar (?)
696. Takács Ferenc (27/52. sz. láger)
697. Takács Nándor, a kolozsvári
Jakab Jenő-féle könyvüzlet
alkalmazottja
698. Takács Zoltán, 19 éves, nyomdász
699. Tálas János
700. Talpas Miklós, cipész (Uvarovka,
59/25. sz. láger)
701. Tamás Ferenc, vállalkozó
702. Tamás Lajos, férfitodrász (fogságának
időtartama: 1 év, 2 hónap, hazatért
1945. december 21-én)

703. Tánczos Dénes, bőrdíszműves inas
704. Tánczos György, 30 év körüli, vasúti jegyellenőr, fogságba esett a Kővári László utcai lakásában, munkába indulásakor (fogságának időtartama: 3 és fél év, hazatért 1948 áprilisában)
705. Tárkányi Ferenc
706. Tárkányi Mihály (432/2. sz. láger)
707. Tarnasi István
708. Tarr János
709. Tasnádi (?)
710. Tavaszy Sándor, 56 éves (sz. 1888. február 25.) református teológiai tanár, filozófiai író (papnak mondta magát, ezért foglyul ejtése után a kolozsvári törvényszék fogdájából hazaengedték, meghalt 1951. december 8-án)
711. Tegagy Mihály, a Magyar Teherfuvarozók Országos Szövetkezete–MATEOSZ alkalmazottja
712. Tekeres (?)
713. Telegdi Lajos
714. Teleki (?), vendéglős (Tula, 323/4. sz. láger)
715. Teszlér Imre
716. Tischler István
717. Tischler József, kereskedő
718. Tolnai József
719. Tolnai Miklós, munkás a kolozsvári Dermata-műveknél
720. Tordai Árpád, vasesztergályos (fogsába esett a Széchenyi téren, munkahelyére menet)
721. Tordai Lajos
722. Tóth Árpád, mészáros
723. Tóth Balázs
724. Tóth Béla, szabó (7149. sz. láger)
725. Tóth Jakab
726. Tóth Lajos
727. Tóth László, szeszügynök
728. Tóth Sándor
729. Tóth (?)
730. Tőkés Gyula (7149/14. sz. láger)
731. Tőkés István, 28 éves (sz. 1916. augusztus 8-án), református lelkész, püspöki titkár (mint református papot, elfogása után a kolozsvári törvényszék fogdájából hazaengedték, meghalt 2016. január 15-én)
732. Török András
733. Török Béla (Kropotkin)
734. Török Endre
735. Török Gergely
736. Török Imre, 16 éves (sz. 1928. február 22-én), géplakatos inas (fogságba esett 1944. október 13-án a Széchenyi, ma: Mihai Viteazul téren, Feodoszija, Szimferopol, Gorlovka 28. sz. láger – fogságának időtartama: 5 év, 18 nap, hazatért 1949. október 31-én)
737. Török István
738. Török János, altiszt a kolozsvári megyeházán
739. Török Károly, 40 év körüli, postai kihordó (†)
740. Török Márton, 30 éves, munkás a kolozsvári Dermata-műveknél
741. Török Mihály (7430. sz. láger)
742. Tribez Sándor, fűszerkereskedő (Saratov)
743. Truca János
744. Tulogdi Béla, a kolozsvári Nemzeti Színház asztalosmestere
745. Túri József
746. Turóczi Tibor, színész (Gorlovka, 242/2. sz. láger)

747. Turzai Ferenc, 30 éves,
nagyenyedi
748. Tyukodi Lajos, 16 éves, ipari
iskolás tanuló
749. Ugron Győző, EMGE-hivatalnok
750. Újvári Imre, 18 éves, pékmester
751. Urmántzi Jenő, 31 éves, munkás
a kolozsvári Dermata-műveknél
752. Urszuly (?), kovács
753. Vadász János, szovátai kőműves
754. Vágó János
755. Val László, cipész
756. Válóczy Dezső
757. Vangus István, cipész
758. Varga Béla, pincér vagy szakács
759. Varga János
760. Varga József földművelő
(a Bulgáriatelepen esett fogságba)
761. Varga László (1945-ben a hazatérő
foglyoktól Ufában betegen
lemaradt, †)
762. Varga Márton, 18 éves
(sz. 1926. június 9-én), bőr-
és cipőkellékszertan tanonc
(fogságba esett 1944. október
14-én, a Rákóczi, ma:
General Eremia Grigorescu
úton, Harkov, Sztálinó, ma:
Donyeck – fogságának időtartama:
1 év, hazatért 1945 októberében,
meghalt 2005. február 18-án)
763. Varró Gábor, 17 éves, kutyfalvi
764. Vas János
765. Vass Albert orvos
766. Véber János
767. Végh József, kolozsvári
lapszerkesztő († a Szovjetunióban,
1946)
768. Vekény József
769. Veres Attila
770. Veress Domokos
771. Veress István
772. Veress János, könyvkötő mester
773. Veress Lajos, 40 éves
774. Veress Márton
775. Veress Sándor
776. Vernes Attila, 14 éves, torockói
származású gimnáziumi tanuló
(fogságba esett 1944. október 12-
én, fogságának időtartama: 2 év
és 9 hónap, hazatért 1947 nyarán)
777. Veszprémi Árpád, tordai
778. Veszprémi Ferenc, tordai
779. Veszprémi József, 36 éves,
tordai szücs († vérhasban,
1944 december, Magnyitogorszk)
780. Vincze István, 40 éves
781. Vincze Péter
782. Vincze (?) (fogságba esett
a Téglás, ma: Fabricii utcában, †)
783. Vincze Sándor, 21 éves, postás
784. Id. Vinczi Ferenc († Salasova,
6. sz. láger)
785. Ifj. Vinczi Ferenc
786. Vitos Gábor, a „Szövetség”
szövetkezeti központ egyik
vezetője
787. Id. Viszt Árpád (†)
788. Virk Mihály
789. Wagner István (7. sz. láger)
790. Wagner Sándor, 45 év körüli
791. Wébel József, segédmérnök
792. Weirich N. (?)
793. Wertheim Tibor, vegyészmérnök,
volt zsidó munkaszolgálatos
794. Winkler Jenő, törökszentmiklósi
gépgyári titkár
795. Wunder Jenő
796. Id. Zabolai Sándor, 56 éves,
cipészmester († Taganrog,
1945. január 2.)
797. Zabolai (?), vasutas
798. Zima István
799. Zsejki József

800. Ifj. Zsigmond Balázs, 15 éves
801. Id. Zsigmond István, munkás
a kolozsvári Dermata-
műveknél (fogságba esett
1944. október 12-én a Téglás,
ma: Fabricii utca 85. sz. alatti
családi házban, 1944. október
közepén a kolozsvári Dermata
bőr- és cipőgyár vezetősége
közbenjárására szabadult ki
- a törvényszéki fogdából a gyári
termelés megindítása érdekében)
802. Ifj. Zsigmond István, körülbelül
19 éves, leventakiképzésben
részesülő fiatal (fogságba esett
a Téglás, ma: Fabricii utca 85. sz.
alatti családi házban – †)
803. Id. Zsigmond Lajos (†)
804. Zsombori Károly

3. melléklet

Az 1944 októberében szovjet fogságba hurcolt 217 tordai magyar civil áldozat névsora¹

1. Ábrahám Géza, 46 éves	29. Böszörményi Géza, 45 éves
2. Achim Árpád, 21 éves	30. Brandeis Olga, ³ 21 éves
3. Ács János, 43 éves	31. Brandoffer Antal, 44 éves
4. Ámirás Márton Endre, 39 éves	32. Csetri Zoltán, 23 éves
5. Apáczai Károly, 20 éves	33. Csipkés József, 46 éves
6. Babos Viktor, ² 41 éves	34. Csunderlik János, 49 éves
7. Balázs János	35. Dankó János, 36 éves
8. Balázs Mózes, 54 éves	36. Dávid József, 21 éves
9. Balogh Béla, 40 éves	37. Deák István, 21 éves
10. Barátosi Tibor, 17 éves	38. Demeter Mihály, 34 éves
11. Bardócz Andor, 31 éves	39. Dénes Ferenc, 24 éves
12. Bardócz Béla	40. Donáth Ernő, ⁴ 32 éves
13. Baróti Dezső, 42 éves	41. Durugy József, 33 éves
14. Bartha János, 17 éves	42. Erdei Sándor, 39 éves
15. Bartha Károly, 42 éves	43. Fedurágai Károly, 18 éves
16. Bartha Lajos	44. Fehér Gábor, 42 éves
17. Bartus Károly, 42 éves	45. Ferenczi József, 34 éves
18. Beder Árpád, 17 éves	46. Finta Lajos, 49 éves
19. Bedő András, 49 éves	47. Finta Miklós, 56 éves
20. Bedő Antal, 45 éves	48. Fodor Árpád, 27 éves
21. Bedő Ferenc, 50 éves	49. Fodor Egon, 17 éves
22. Benkő József	50. Fodor Ferenc (Frici), 54 éves
23. Benkő Károly, 39 éves	51. Fodor István, 32 éves
24. Berecki Béla, 14 éves	52. Fodor István, 49 éves
25. Blényesi Kálmán, 22 éves	53. Fodor Jancsi
26. Boda Géza, 20 éves	54. Fodor József, 17 éves
27. Borbély Géza, 21 éves	55. Fodor Márton
28. Botos Ferenc, 24 éves	56. Fricz Ferenc, 41 éves

¹ Pataky József kutatásai és Cech Vilmos, Józsa István Lajos és Kékkői Károly összeállítása alapján.

² Hasonló nevű fogoly szerepel a Kolozsvárról elhurcoltak névsorában is. Nem zárható ki, hogy ugyanarról a személyről van szó. Lásd 2. melléklet.

³ Minden bizonnyal téves adat, ugyanis Tordáról 1944 októberében nőket nem hurcoltak el kényszer-munkára a Szovjetunióba.

⁴ Hasonló nevű fogoly szerepel a Kolozsvárról elhurcoltak névsorában is, ahol tordai származásúként van megjelölve. Ugyanarról a személyről van szó. Lásd 2. melléklet.

57. Füsy Gyula, 44 éves
58. Füzér Ferenc, 30 éves
59. Galambosi János, 49 éves
60. Galambosi József, 41 éves
61. Gáspár András, 35 éves
62. Gegesi Árpád, 37 éves
63. Gergely Róbert, 17 éves
64. Gönczi Árpád, 49 éves
65. Gönczi Béla, 46 éves
66. Gönczi Lajos, 50 éves
67. Grim Lajos
68. Halmágyi Pistike, 19 éves
69. Halmágyi Tamás, 47 éves
70. Hartl Lajos, 22 éves
71. Hávrának Elemér, 45 éves
72. Hollunzer Lajos, 42 éves
73. Horváth Gyula, 24 éves
74. Irsai Ferenc, 35 éves
75. Issza Zoltán, 36 éves
76. Jakab Samuné,⁵ 55 éves
77. Kacsó György, 41 éves
78. Kanyaró Sándor, 20 éves
79. Káptalan N. József, 22 éves
80. Kékedi Árpád, 17 éves
81. Kékedi Árpád, 42 éves
82. Kelemen Károly
83. Kemény Tibor, 42 éves
84. Keresztes Endre
85. Kiss Ernő, 42 éves
86. Kiss Ferenc,⁶ 34 éves
87. Kiss Sándorné,⁷ 72 éves
88. Koncz András, 48 éves
89. Koncz László, 14 éves
90. Koncz László, 17 éves
91. Korpádi Gyula, 42 éves
92. Kósa Károly, 38 éves
93. Koszta Józsefné,⁸ 58 éves
94. Koszta Mihály, 15 éves
95. Koszta Miklós, 14 éves
96. Kovács Albert, 33 éves
97. Kovács Dénes, 38 éves
98. Kovács József, 17 éves
99. Kovács József, 42 éves
100. Kovácsics Lajos, 51 éves
101. Kőmíves János, 46 éves
102. Köntös József, 52 éves
103. Króner Béla, 49 éves
104. Kubik Lajos, 41 éves
105. László Lajos, 16 éves
106. Léhman Mátyás, 39 éves
107. Lickai Lajos, 25 éves
108. Losonczy Dezső, 51 éves
109. Lőrincz Árpád, 25 éves
110. Lőrincz József, 21 éves
111. Lőrinczy György, 38 éves
112. Magyarosi Sándor, 60 éves
113. Magyarosy Zoltán, 49 éves
114. Major Sándor, 20 éves
115. Makkai Miklós, 61 éves
116. Mátyás Albert, 41 éves
117. Medgyesi Béla, 27 éves
118. Milotai Lajos, 62 éves
119. Milotai Sándor, 40 éves
120. Moldován György, 10 éves⁹
121. Monitorisz Ferenc, 37 éves
122. Monoki Béla (Adalbert), 34 éves

⁵ Minden bizonnyal téves adat, ugyanis Tordáról 1944 októberében nőket nem hurcoltak el kényszermunkára a Szovjetunióba.

⁶ Hasonló nevű és életkorú fogoly szerepel a Tordaszentmihályról elhurcoltak névsorában is. Valószínűleg ugyanarról a személyről van szó. Lásd 4. melléklet.

⁷ Minden bizonnyal téves adat, ugyanis Tordáról 1944 októberében nőket nem hurcoltak el kényszermunkára a Szovjetunióba.

⁸ Minden bizonnyal téves adat, ugyanis Tordáról 1944 októberében nőket nem hurcoltak el kényszermunkára a Szovjetunióba.

⁹ Valószínűleg téves adat, ugyanis ennyire fiatal gyermekeket nem hurcoltak el kényszermunkára a Szovjetunióba.

123. Móricz Miklós, 42 éves	159. Sánta József, 44 éves
124. Móricz Miklós, 51 éves	160. Sas Árpai, 18 éves
125. Nagy Mátyás, 43 éves	161. Scrabák Attila, 19 éves
126. Nagy Pál, 28 éves	162. Scrabák János, 46 éves
127. Nagy Sándor, 23 éves	163. Siló Károly, 28 éves
128. Nemes László, 29 éves	164. Simon András, 52 éves
129. Németi József, 22 éves	165. Simonfy Zoltán, 17 éves
130. Németi Sándor	166. Sípos Gábor
131. Nótás Károly, 26 éves	167. Szabados József
132. Orbán József, 19 éves	168. Szabó Ambrus, 49 éves
133. Pál Fábián, 17 éves	169. Szabó Árpád, 47 éves
134. Páskuly István, 29 éves	170. Szabó Ferenc, 34 éves
135. Páskuly Márton, 49 éves	171. Szabó Ferenc, 25-30 év körüli
136. Pataki András, 18 éves	172. Szabó István, 32 éves
137. Péntek Balázs ¹⁰	173. Szabó József, 17 éves
138. Pethő Samu, 17 éves	174. Szabó Tamás, 17 éves
139. Pető Lajos, 14 éves	175. Szabó Tamás, 18 éves
140. Petri Béla ¹¹	176. Szaka Béla, 33 éves
141. Petri József, 23 éves	177. Szakolczi Dezső, 14 éves
142. Piffer Antal, 17 éves	178. Szász Zsiga, 37 éves
143. Porzsolt János	179. Székely Béla, 40 éves
144. Pöfer Antal (Dódi), 17 éves	180. Székely Béla, 47 éves
145. Rácz Béla, 17 éves	181. Székely Bella ¹²
146. Ravai Árpád	182. Székely Gyula, 20 éves
147. Ravai Elek, 45 éves	183. Székely Gyula, 50 éves
148. Ravai Elemér, 18 éves	184. Ifj. Székely Gyula, 17 éves
149. Ravai Lajos, 58 éves	185. Székely Lajos, 44 éves
150. Ravai Miklós, 54 éves	186. Széll Sándor, 19 éves
151. Rézi Mihály, 39 éves	187. Szilágyi Dezső, 33 éves
152. Rozenberg János, 42 éves	188. Szilágyi Ferenc
153. Rozsos János, 51 éves	189. Szilágyi Gyula, 22 éves
154. Salamon József, 18 éves	190. Szilágyi István
155. Sándor Béla, 42 éves	191. Szilágyi Sándor, 38 éves
156. Sándor János, 47 éves	192. Szőcs Árpád, 31 éves
157. Sándor János, 58 éves	193. Tasnádi Márton, 41 éves
158. Sándor Miklós, 50 éves	194. Tompa Lajos, 43 éves

¹⁰ Hasonló nevű fogoly szerepel a Kolozsvárról elhurcoltak névsorában is, ahol tordai származásúként van megjelölve. Nagy valószínűséggel ugyanarról a személyről van szó. Lásd 2. melléklet.

¹¹ Hasonló nevű fogoly szerepel a Kolozsvárról elhurcoltak névsorában is. Nem zárható ki, hogy ugyanarról a személyről van szó. Lásd 2. melléklet.

¹² Minden bizonnyal téves adat, ugyanis Tordáról 1944 októberében nőket nem hurcoltak el kényszer-munkára a Szovjetunióba.

195. Tompa Sándor, 44 éves	207. Veress Zsigmondné, ¹⁵ 64 éves
196. Tordai József	208. Veszprémi Árpád, ¹⁶ 39 éves
197. Tóth László, 41 éves	209. Veszprémi Ferenc, ¹⁷ 42 éves
198. Tóth Pál, 57 éves	210. Veszprémi József, ¹⁸ 36 éves
199. Tőkés Béla, 44 éves	211. Veszprémi Lajos
200. Török Olga, ¹³ 17 éves	212. Vincze Sándor, 20 éves
201. Török Róza, 4 éves ¹⁴	213. Wekerle Károly, 42 éves
202. Turony József, 35 éves	214. Welman Károly
203. Üveges János, 18 éves	215. Zalányi Antal, 40 éves
204. Venczel János, 35 éves	216. Zilah Samu, 49 éves
205. Veress Árpád, 18 éves	217. Zürich László
206. Veress Zsigmond, 80 éves	

¹³ Minden bizonnyal téves adat, ugyanis Tordáról 1944 októberében nőket nem hurcoltak el kényszer-munkára a Szovjetunióba.

¹⁴ Minden bizonnyal téves adat, ugyanis Tordáról 1944 októberében ennyire fiatal kisgyermeket nem hurcoltak el kényszerszermunkára a Szovjetunióba.

¹⁵ Minden bizonnyal téves adat, ugyanis Tordáról 1944 októberében nőket nem hurcoltak el kényszer-munkára a Szovjetunióba.

¹⁶ Hasonló nevű fogoly szerepel a Kolozsvárról elhurcoltak névsorában is, ahol tordai származásúként van megjelölve. Ugyanarról a személyről van szó. Lásd 2. melléklet.

¹⁷ Hasonló nevű fogoly szerepel a Kolozsvárról elhurcoltak névsorában is, ahol tordai származásúként van megjelölve. Ugyanarról a személyről van szó. Lásd 2. melléklet.

¹⁸ Hasonló nevű és életkorú fogoly szerepel a Kolozsvárról elhurcoltak névsorában is, ahol tordai származásúként van megjelölve. Ugyanarról a személyről van szó. Lásd 2. melléklet.

4. melléklet

Az Aranyosvidék falvaiból 1944 októberében szovjet fogságba hurcolt magyar civilek névsora⁶³¹

Aranyosegerbegyről elhurcoltak

1. Péter István
2. Szász György, 30 éves
3. Tökés (?)

Aranyosgyéresről elhurcoltak

1. Vér Vilmos, 18 éves

Aranyospolyánról elhurcoltak

1. Mikes Zsigmond, 40 éves
2. Mikó Béla, 40 éves
3. Taar József, 34 éves
4. Sebesi Gábor, 17 éves

Bágyonról elhurcoltak

1. Bajka József, 25 éves
2. Bakk András, 34 éves
3. Balogh András, 67 éves
4. Balogh Márton, 36 éves
5. Balogh Tamás, 22 éves
6. Baranyai Domokos, 38 éves
7. Bíró Béla, 45 éves
8. Blényesi Mózes, 35 éves
9. Csegezi József a Ferencé, 38 éves
10. Csép Gyula, 34 éves
11. Csép Lőrinc, 46 éves
12. Csép Miklós, 21 éves
13. Csíki József, 33 éves
14. Fodor Alexandru, 41 éves
15. Fogarasi Dezső, 34 éves
16. Jenei Miklós, 46 éves
17. Józan Ferenc, 33 éves
18. Józan György, 36 éves

19. Kaszás Béla, 30 éves
20. Kaszás Gyula, 35 éves
21. Kiss László, 38 éves
22. Kiss Pál, 35 éves
23. Kiss Tamás, 33 éves
24. Makkai Mihály, 48 éves
25. Nagy János, 33 éves
26. Német András, 35 éves
27. Német Gábor, 22 éves
28. Német György, 33 éves
29. Német Lőrinc, 22 éves
30. Pálfi Balázs, 24 éves
31. Pesler Sámuel, 37 éves
32. Szatmáry Mihály, 16 éves
33. Székely Tamás, 39 éves
34. Szél János, 26 éves
35. Tóth Mihály, 35 éves

Detrehemtelepről elhurcoltak

1. Győri Károly, 28 éves
2. Moldvai Béla, 21 éves
(sz. 1923-ban), vasúti tisztviselő,
(elhurcolták 1944. december
közepén, Tiraszpol, Kijev, fogsá-
gának időtartama: 2 év, hazatért
1946 decemberében, meghalt
2016-ban)
3. Moldvai Ferenc, 40-50 év körüli,
(elhurcolták 1944. december
közepén, Tiraszpol, fogságának
időtartama: fél év, mint beteg
hazaengedték 1945 elején)

¹ ANR. ANIC. Fond 27. Uniunea Populară Maghiară, M.A.D.O.SZ.

4. Moldvai János, 31 éves
5. Moldvai Károly, 21 éves (elhurcolták 1944 december közepén, Tiraszpol, fogságának időtartama: 2 év, hazatért 1946 decemberében)
6. Moldvai Lajos, 23 éves (elhurcolták 1944. december közepén, Tiraszpol, fogságának időtartama: 2 év, hazatért 1946 decemberében)
7. Szász Ferenc, 23 éves (elhurcolták 1944. december közepén, Tiraszpol, fogságának időtartama: 4 év, hazatért 1948 decemberében)

Harasztosról elhurcoltak

1. Bartha Gergely, 43 éves
2. Csatári István, 23 éves
3. Fazakas Kalló Sándor, 22 éves

Magyarfrátáról elhurcoltak

1. Rozsnai Ferenc, 21-22 éves (†)

Mezőbodonról elhurcoltak

1. Demeter Ferenc, 34 éves
2. Fekete Ferenc, 22 éves

3. Szász János, 27 éves
4. Szász Dániel, 21 éves
5. Szász Ferenc, 30 éves
6. Szász Márton, 28 éves

Mészkőről elhurcoltak

7. Halmágyi István, későbbi református pap
8. Halmágyi László, később mezőgazdasági mérnök Kövenden

Tordaszentmihályról elhurcoltak

1. Bajka Sándor, 54 éves
2. Daczó Ferenc, 45 éves
3. Kiss Ferenc, 34 éves²
4. Kiss László, 21 éves
5. Kiss Márton, 18 éves
6. Kiss Sándor, 34 éves († Cseljabinoszki)
7. Székely K. Sándor, 53 éves, későbbi mezőgazdasági szövetkezeti elnök Tordaszentmihályon

² Hasonló nevű és életkorú fogoly szerepel a Tordáról elhurcoltak névsorában is. Valószínűleg ugyanarról a személyről van szó. Lásd 3. melléklet.

5. melléklet

A Szilágylompértről 1944 novemberében szovjet fogságba hurcolt magyar civilek névsora⁶³³

1. Ardi András, 33 éves	12. Lóga Bálint, 37 éves
2. Demjén J. Ferenc, 41 éves	13. Lóga György, 23 éves
3. Demjén M. Márton, 39 éves	14. Lóga Samu, 33 éves
4. Demjén M. Sándor, 35 éves	15. Lóga Sándor, 28 éves
5. Gál T. Ferenc, 45 éves	16. Lóga G. János, 30 éves
6. Gál T. Gyula, 31 éves	17. Lóga G. Sándor, 32 éves
7. Gál T. Tamás, 41 éves	18. Rácz Bálint, 29 éves
8. Gál T. Zsigmond, 36 éves	19. Sólyom Dezső, 32 éves
9. Kerekes Bálint, 36 éves	20. Sólyom Péter, 34 éves
10. Kerekes Ferenc, 42 éves	21. Vargha K. Miklós, 40 éves
11. Kirer Lőrinc, 33 éves	

¹ A névsor eredeti közlése: Hadifogoly híradó. Ki tud róluk? *Világosság*, 4. (1947), 226. 2.

6. melléklet

Az 1944 októberében szovjet fogságba hurcolt 11 kolozsi magyar civil áldozat névsora⁶³⁴

1. Borzás József	6. Gergely József
2. Csete József	7. Görög József
3. Deák Ferencz	8. Ilyés József
4. Fazakas István	9. Kondrát József
5. Gergely István	10. Kún József
	11. Kún Sándor

¹ Kondrát, 2021. június 18.

7. melléklet

A Backamadarasról 1944. október 24-én szovjet fogságba hurcolt magyar civilek névsora⁶³⁵

1. Csíki Imre (Bender, Kijev, Kisi-nyov, fogságának időtartama: 3 év, 2 hónap, hazatért 1947. december 19-én)
2. Demeter Sándor († Bender)
3. Farkas Dénes († Bender)
4. Kacsó Gábor († Bender)
5. Kiss Márton († Bender)
6. Mészáros Dezső († Bender)
7. Orosz Mihály (sebesülése miatt 1944. október 29-én Barcaföldvár-ról hazaengedték)
8. Szabó Lajos (Bender, Kijev, Kisi-nyov, fogságának időtartama: 3 év, 2 hónap, hazatért 1947 végén)
9. Szócs Antal († Bender)
10. Széll József († Bender)
11. Toszó György († Bender)

¹ A névsor eredeti közlése: Pál-Antal – Makkai (1992): i. m. 68.

Vákát

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Arhivele Naționale Române

- Serviciul Arhive Naționale Istorie Centrale. Fond 27. Uniunea Populară Maghiară, M.A.D.O.SZ.
- Direcția Județeană Cluj. Arhiva Colegiului Reformat din Cluj. Fond 289. 157. sz. 1/1944. Tanárkari jegyzőkönyv. 1944. december 20.

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára

- Erdélyi Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának levéltára. Kolozsvár. 1945/147.
- fd. A22. E. Egyházmegyei vizitációs jegyzőkönyvek másodpéldányai. Kolozsvári Egyházmegye, 1944. évi csomó, sz. n. Az egyházközség 1944. évi életéről és munkájáról szóló lelkészi jelentés melléklete.

Goszudartsnennij Arhiv Rosszjiszskoj Federacii. Centr hranenija isztoriko-dokumentalnih kollekcij – Moszkva

- fl/p op 12e d20. fl/p ole d81.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténeti Levéltár és Irattár. Tanulmánygyűjtemény

- 3216. fsz. Kemény György: *Egy páncélos hadnagy naplója az 1944-es galíciai és dél-erdélyi harcokról valamint angol hadifogságról 1944–1945.* (É. n.)
- 3378. fsz. Varga Imre: *Résztvételem a második világháborúban.* (É. n.)

Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár – Külügyminisztériumi iratok

XIX-J-1-a. 61. doboz. IV-138. csomó

- 40.821/Bé. Csutak Béla levele Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz. 1945. október 10.
- 41. 667/Bc. Demeter Béla: *Transylván helyzetkép.* 1945. november 24.

XIX-J-1-j. 18. doboz. 16/b csomó

- Demeter-csomó, sérelmi anyag

Törvények és rendeletek

Convenția de armistițiu între guvernul român, pe de o parte, și guvernele Uniunii Sovietice, Regatul Unit și Statele Unite ale Americii, pe de altă parte din 12.09.1944. *Monitorul Oficial*, 112. (1944), 219. 6372–6374.

Decret nr. 228 din 4 septembrie 1948 pentru desființarea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (C.A.S.B.I.). *Monitorul Oficial*, 116. (1948), 205.

Decret nr. 339/1948 privitor la declararea morții prezumate a celor dispăruți cu ocazia războiului, în afara zonei interioare. *Monitorul Oficial*, 116. (1948), 273.

Decret-lege nr. 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945. *Monitorul Oficial*, 158. (1990), 50. 1992. évi XXXII. törvény az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99200032.tv#>

Legea nr. 293/1944 pentru modificarea și completarea Legii nr. 173/1941 pentru declararea morții prezumate a celor dispăruți. *Monitorul Oficial*, 112. (1944), 121.

Legea nr. 91 din 9 februarie 1945 pentru înființarea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice. *Monitorul Oficial*, 113. (1945), 33.

Legea nr. 187 din 23 martie 1945 pentru înfăptuirea reformei agrare. *Monitorul Oficial*, 113. (1945), 68.

Legea nr. 598/1946 pentru declararea morții unei categorii de dispăruți. *Monitorul Oficial*, 114. (1946), 178.

Legea nr. 38/1990 privind extinderea prevederilor decretului-lege nr. 118/1990 și la persoanele deportate în străinătate după 23 august 1944. *Monitorul Oficial*, 158. (1990), 142.

Legea nr. 22/1992 pentru modificarea și completarea Decretului-lege 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată la 06.03.1945, precum și celor deportate în străinătate, prizonieri. *Monitorul Oficial*, 160. (1992), 44.

Legea nr. 232 din 5 noiembrie 2020 pentru modificarea și completarea Decretului-lege nr. 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și celor deportate în străinătate ori constituite în prizonieri. *Monitorul Oficial*, 188. (2020), 1036.

Ordonanță de Urgență nr. 9 din 18 februarie 1999. *Monitorul Oficial*, 167. (1999), 70.

Tudományos gyűjtemények

„Meghalni könnyebb, mint elválni.” Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban 1944–1949. Emlékkiállítás. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Kar Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék

Hagyatékok

Bakó Mihály (1911–1993) hagyatéka, Kolozsvár
 Csetri Elek (1924–2010) hagyatéka, Kolozsvár
 Kacsó Mihály (1905–1965) hagyatéka, Kolozsvár
 Kovács Károly (1928–2000) hagyatéka, Kolozsvár
 Mátyás Jenő (1900–1945) hagyatéka, Kolozsvár
 Mikó Imre (1911–1977) hagyatéka, Kolozsvár

Magángyűjtemények

Ifj. Knizs Gyula magángyűjteménye, Kolozsvár
 Murádin János Kristóf magángyűjteménye, Kolozsvár
 Papp Annamária és Benkő Levente magángyűjteménye, Magyarvista, România

Dokumentumgyűjtemények

Andreescu, Andreea – Lucian Nastasă – Varga Andrea (szerk.): *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*. Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2002.

Baier, Hannelore: *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică 1945: culegere de documente de arhivă*. Sibiu, Editura Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994.

Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása. Orosz–fegyverszüneti egyezmény. Kolozsvár, Józsa Béla Athenaeum, 1945.

Online adatbázisok

Szovjet táborok magyar foglyai (é. n.). Magyar Nemzeti Levéltár, Adatbázisok Online. Online: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/kereses>

Online enciklopédiák

Bacova, Timiș (é. n.). Wikipedia. Online: [https://ro.wikipedia.org/wiki/Bacova,_Timi%C8%99](https://ro.wikipedia.org/wiki/Bacova,_Timi%C8%99Málenkij_robot)
Málenkij robot (é. n.). Wikipédia. Online: https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%Allenkij_robot

Archív fényképgyűjtemények

Poze, Imagini, Focșaniul vechi si de astăzi. *Focșani*, 2013. március 30. Online: <https://despre-focșani.blogspot.com/2013/03/poze-imagini-focsaniul-vechi-si-de.html>
Torda. *Erdélyi képeslapok a múltból. Pethő Csongor gyűjteménye*, 2012. április 12. Online: <https://kepesslapok.wordpress.com/2012/04/12/torda/>

Dokumentumok

Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929 (é. n.). IHL Databases. International Humanitarian Law Databases. Online: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/305-IHL-GC-1929-2-EN.pdf>
Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907 (é. n.). IHL Databases. International Humanitarian Law Databases. Online: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-IHL-19-EN.pdf>

Statisztikai kiadványok

Indicatorul localităților din România. Datele recensământului general din 6 aprilie 1941. (H. n.), Imprimeria Institutului Statistic, 1943. Online: <http://bp-soroca.md/soroca/Indicatorul%20localitatilor%20din%20Romania%201941.pdf>
Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992). Etnikai statisztikák* (é. n.). Online: <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=5300>

Kronológiák

Benda Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája. 1848–1944.* III. kötet. Budapest, Akadémiai, 1993.

Gaal György: *Kolozsvár a századok sodrában. Várostörténeti kronológia.* Kolozsvár, Kincses Kolozsvár Egyesület – Kriterion, 2016.

Szakkönyvek

- Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944.* Budapest, Jaffa, 2011.
- Applebaum, Anne: *A Gulag története.* I–II. kötet. Budapest, Európa, 2005.
- Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968).* Kolozsvár, Polis, 2003.
- Bank Barbara – Benkő Levente – Bognár Zsolt – Deák László – Dupka György – Köteles László – Márkus Bea – Murádin János Kristóf – Weiss Rudolf: *„Itt volt a végállomás” – Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenességek a Kárpát-medencében 1944–1949.* Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2015.
- Benkő Levente: *Fogolykönyv.* Sepsiszentgyörgy, (k. n.), 1999.
- Benkő Levente: *Székely golgota. Haláltábor Földváron, 1944–1945.* Sepsiszentgyörgy, Kaláka Könyvek, 2003.
- Benkő Levente – Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban.* I–II. kötet. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2007.
- Betea, Lavinia – Cristina Diač – Florin-Răzvan Mihai – Ilarion Țiu: *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS.* Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012.
- Bognár Zsolt: *GULAG, GUPVI, „Málenkij Robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban.* Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2017.
- Bognár Zsolt: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945.* Budapest, Kairosz, 2012.
- Bognár Zsolt – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017.* Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz, 2017.
- Csatári Dániel: *Forgószélben. A magyar–román viszony 1940–1945.* Budapest, Akadémiai, 1968.
- Cseke Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete.* Kolozsvár, Polis, 2004.
- Ferenczi Sándor: *Kolozsvári útmutató földtani, őslénytani, történelmi és természetrajzi vonatkozásokkal.* Kolozsvár, „Erdély” Könyvnyomda, 1941.
- Fleischhacker, Hedwig: *Die Deutsche Kriegsgefangenen in der Sowjetunion. Der Faktor Hunger. Zur Geschichte der Deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges.* III. kötet. München, (k. n.), 1965.
- Gál Mária – Gajdos Balogh Attila – Imreh Ferenc: *Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenességetől.* Kolozsvár, RMDSZ Ügyvezető Elnökségének Politikai Főosztálya, 1995.
- Gosztonyi Péter: *Háború van, háború.* Budapest, Népszava Kiadó Vállalat, 1989.
- Gosztonyi Péter: *Vihar Kelet-Európa felett.* Budapest, Népszava Kiadó Vállalat, 1990.
- Gosztonyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, Korona, 2001.
- Haas György: *Második Trianon.* Békéscsaba, Tevan, 1995.
- Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944.* Debrecen, Püldo, 2000.
- Illyés Elemér: *Erdély változása. Mítosz és valóság.* München, Aurora Könyvek, 1976.
- Kolozsvári József (szerk.): *Litteris et Pietati Sacrum. Adalékok a Kolozsvári Református Kollégium történetéhez.* I. kötet. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2007.

- Kotek, Joël – Pierre Rigoulot: *A táborok évszázada. Fogva tartás, koncentrálás, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve.* Ford. Szilágyi András – Vajda Lőrinc, Budapest, Nagyvilág, 2005.
- L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Csíkszereda, Pro-Print, 2002.
- Lipcesey Ildikó: *Erdélyi autonómiák. (Történeti tanulmányok).* Budapest, (k. n.), 1990.
- Mit kell tudnia mindenkinek a Magyar Népi Szövetségről?* (H. n.), a Magyar Népi Szövetség kiadása, 1945.
- Papp Annamária: *Szögesdrót.* Sepsiszentgyörgy, Háromszék Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 2001.
- Polian, Pavel: *Against Their Will. The History and Geography of Forced Migrations in the USSR.* Budapest – New York, CEU Press, 2004.
- Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944.* Budapest, Petit Real, 2002.
- Rieder, Kurt: *A koncentrációs táborok története.* (H. n.), Vagabund, 2001.
- Schipor, Ilie: *Deportarea în fosta URSS a etnicilor germani din România. Argumente arhivistice ruse.* Sibiu, Editura Honterus, 2019. Online: https://moscova.mae.ro/sites/moscova.mae.ro/files/carte_deportare_schipor.pdf
- Stark Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1989.
- Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Budapest, Lucidus, 2006.
- Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945.* Debrecen, Püldo, (é. n.).
- Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. 1830-tól napjainkig.* III. kötet. Budapest, Akadémiai, 1986.
- Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben.* Kolozsvár, Nis, 1993.
- Varga Éva Mária: *Magyarok szovjet fogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében.* Budapest, Russica Pannonica, 2009.
- Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban.* Budapest, Korona, 2001.
- Weber, Georg: *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion 1945–1949.* (H. n.), Böhlau, 1995.

Interjúkötetek

- Gazda József: *A Golgota útján.* Budapest, Hét Krajcár Kiadó, 2017.
- Radosav, Doru: *Donbas. O istorie deportată.* Ravensburg, (k. n.), 1994.
- Tigla, Erwin Josef – Werner Kremm: *„Ich weiß, daß du mein Vater bist, aber ich kenne dich nicht”. Erzählungen von Rußlanddeportierten.* Reşița, Kultur und Erwachsenenbildungsverein „Deutsche Vortragsreihe Reschitza”, 1995.

Tanulmányok

- Aioanei, Constantin – Cristian Troncotă: *Minoritatea germană din România, o privire istorică. Magazin Istoric,* 29. (1995), 1. 56–60.
- Benkő Levente: *A tervszerű merénylet. Korunk,* 14. (2003), 2. 88–99.
- Benkő Levente – Papp Annamária: *Állampolgárság vagy/és nemzetiség? Romániai magyarok és németek alattvalói/etnikai hovatartozásának értelmezése a második világháborús*

- fogság és a hazatérés idején. In Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *GUPVI, GULAG. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45 – 2019/20. A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága VIII. nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete*. Miskolc, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, 2021. 104–131.
- Bognár Zalán: Az elmaradt szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. (2000), 4. 861–886.
- Bognár Zalán: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? Az 1941–1945 között szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma és halálozási arányuk. In Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Ember az embertelen világban. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017*. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz, 2017. 66–93.
- Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokonként 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 22. (1944), 1–3. 1–20.
- Galickij, V. P.: Vengerskije voennoplennie v SSSR. *Voenno Isztoriceszkij Zsurnal*, (1991), 10. 45–47.
- Gerhardt Éva: Adalékok a magyar hadifogoly kérdés alakulásáról a II. világháború után. A Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság. *Levéltári Szemle*, 43. (1993), 2. 18–34.
- Kiss András: A Kolozsvári deportáltak az Uralban című emlékirás helye a jelenkori erdélyi emlékirodalomban. *Limes*, 9. (1996), 25. 157–163.
- L. Balogh Béni – Bárdi Nándor: A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 162–167.
- Lipcesey Ildikó: Szovjet katonai közigazgatás. Észak-Erdély 1944. november 14. – 1945. március 23. In Bárdi Nándor (szerk.): *Erdély a történelemben*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 353–360.
- Murádin János Kristóf: A megtizedelt város. *Korunk*, 15. (2004), 10. 57–65.
- Murádin János Kristóf: Kolozsváriak keresztútja az Urálban 1944-ben. *Rubicon*, 15. (2005), 2–3. 118–120.
- Murádin János Kristóf: Elhallgatott múlt. Kolozsvári civilek a GULAG-on. In Székely Tünde (szerk.): *RODOSZ Konferenciakötet 2009*. Kolozsvár, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók Szövetsége (RODOSZ) – Clear Vision, 2009. 303–315.
- Murádin János Kristóf: Az 1944-es frontátvonulás Kolozsváron. In Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől*. Budapest, L'Harmattan, 2012. 39–47.
- Murádin János Kristóf: Malenkij robot – kolozsváriak szovjet fogságban 1944–1948. *Történelem és Muzeológia*, 1. (2014), 2. 81–85. Online: www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/history-journal/pdf/1_2014_2/MURADIN.pdf
- Murádin János Kristóf: „Malenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részekről. In Bank Barbara – Benkő Levente – Bognár Zalán – Deák László – Dupka György – Köteles László – Márkus Bea – Murádin János Kristóf – Weiss Rudolf: *„Itt volt a végállomás” – Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenességek a Kárpát-medencében 1944–1949*. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2015a. 88–100.
- Murádin, János Kristóf: The Deportation of Germans from Romania to the Soviet Union in 1944–1945. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 7. (2015b), 1. 41–49. Online: <https://doi.org/10.1515/auseur-2015-0004>

- Murádin János Kristóf: „A magyarokat meg kell büntetni!” Elmondhatatlan történet. Erdélyi magyarok és németek deportálása a Szovjetunióba, 1944–1953. *Rubicon*, 27. (2016a), 294–295. 52–60.
- Murádin János Kristóf: Az erdélyi magyar és német civil lakosság „málenkij robot”-ra hurcolása 1944–1945-ben. In Dupka György – Zubánics László (szerk.): *„Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!...” Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban. Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlás Kárpátalján. Nemzetközi emlékkonferencia a GULAG-GUPVI Emlékév alkalmából a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Művelődési Intézet szervezésében (Beregszász, 2015. november 20.) A konferencia anyagai*. Ungvár–Budapest, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet – Intermix, 2016b. 19–41.
- Murádin János Kristóf: Erdélyi magyarok a Szovjetunió kényszermunkatáboraiában. In Egyed Emese – Pakó László (szerk.): *CERTAMEN III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016c. 415–428.
- Murádin, János Kristóf: Ungarische Zivilisten von Klausenburg in sowjetische Gefangenschaft 1944–1949. *West Bohemian Historical Review*, 6. (2016d), 1. 79–93.
- Murádin János Kristóf: Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban 1944 és 1953 között – különös tekintettel a reformátusokra. In Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor (szerk.): *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében*. Debrecen, Református Közeleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017a. 63–84.
- Murádin János Kristóf: Gulag vagy málenkij robot? Erdélyi magyar és német polgári lakosok deportálása a Szovjetunióba 1944–1953. In Kiss Réka – Simon István (szerk.): *Gulag–Gupvi. A szovjet fogság Európában*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017b. 57–77.
- Murádin János Kristóf: Kelemen István fogoly levelei a Szovjetunióból Kolozsvárra. *Archív.Net. XX. Századi Történeti Források*, 17. (2017c), 1. Online: www.archivnet.hu/kelemen-istvan-fogoly-levelei-a-szovjetuniobol-kolozsvarra
- Murádin János Kristóf: Valóság és propaganda. Erdélyi magyar civilek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiában (1944–1949). In Géczy Róbert (szerk.): *Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25–26)*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2017d. 59–86.
- Murádin János Kristóf: Egy erdélyi kisváros az 1944 őszi szovjet deportálások metszéspontjában. A tordai magyarok elhurcolása. In Dupka György (szerk.): *„Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma 2018*. Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix, 2019a. 191–213.
- Murádin, János Kristóf: Minority Politics of Hungary and Romania between 1940 and 1944. The System of Reciprocity and Its Consequences. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 16. (2019b), 1. 59–74. Online: <https://doi.org/10.2478/auseur-2019-0012>
- Murádin János Kristóf: „Ha a jóisten hazasegít, nehezen fognak megismerni.” Erdélyi magyarok és németek a GUPVI lágervilágában és hazatérésük körülményei. In Bognár Zsolt – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *GUPVI, GULAG. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45–2019/20*. Miskolc, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz, 2021. 87–103.
- Murádin János Kristóf: „Meghalni könnyebb, mint elválni.” Az 1944-ben szovjet fogságba hurcolt erdélyi magyar civilek otthonmaradt családjaik helyzete. In Bali János – Deáky

- Zita – Vámos Gabriella (szerk.): *Családok a kitelepítések árnyékában. Tanulmánykötet.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2022. 151–165.
- Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: Észak-Erdély másodszori „felszabadulásának” előzményei. A román közigazgatás visszatérése és kiutasítása Észak-Erdélyből (1944. szeptember–november). *Székelyföld*, 4. (2000), 5. 96–119.
- Pál-Antal Sándor – Makkai Endre: A kommunizmus jármában. In Pál-Antal Sándor (szerk.): *Backamadaras 600 éve 1392–1992.* Székelyudvarhely, INFOPRESS Rt., 1992. 68–82.
- Rusnac, Mircea: Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică (1945). Cu referire specială la Banat. *Istoria Banatului*, 2009. június 17. Online: <https://istoriabanatului.wordpress.com/2009/06/17/mircea-rusnac-deportarea-germanilor-in-uniunea-sovietica-1945-cu-referire-speciala-la-banat/>
- Stark Tamás: Magyar zsidók szovjet fogságban. *História*, 16. (1994), 2. 11–12.
- Stark Tamás: Magyarok szovjet fogságban. *História*, 17. (1995), 2. 21–24.
- Thirring Lajos: A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. *Magyar Statisztikai Szemle*, 18. (1940), 8–9. 662–678.
- Vallasek Magdolna Márta: A 118/1990 számú törvényerejű rendelet értelmezése és alkalmazása közti eltérések néhány erdélyi megyében, különös tekintettel Kolozs megyére. *Magyar Kisebbség*, 5. (1999). 15. 267–280.

Memoáriróladom

- Balogh Edgár: Hatalomváltás Kolozsvárt 1944-ben. *Korunk*, 3. (1992), 10. 108–116.
- Balogh Edgár: *Szolgálatban, emlékirat 1935–1944.* Bukarest, Kriterion, 1978.
- Balogh Edgár: *Férfimunka. Emlékirat 1945–1955.* Budapest, Magvető, 1986.
- Bethlen Béla gróf: *Visszaemlékezéseim. A cenzúrázatlan és teljes változat.* Budapest, Szépművés–Athenaeum, 2019.
- Bitay László: 6 ló – 40 ember? *Romániai Magyar Szó*, 3. (1991), 613–614. 8.
- Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006.
- Ercsey Gyula: *Im Schatten der Wölfe. Klausenburger im Gulag.* Übersetzt von Peter Gschwendtner, Neckenmarkt, Novum Pro Publishing GmbH, 2012.
- Friessner, Hans: *Árulások, vesztett csaták. A Wehrmacht harcai Magyarországon 1944–45-ben.* Budapest, Conexus Printer, 1992.
- Ívás István: *Az utolsó székely határőrök. Katonáságom története 1943–1944.* Budapest, Timp, 2004.
- Katona Szabó István: *A nagy remények kora. (Erdélyi demokrácia 1944–1948).* I–II. kötet. Budapest, Magvető, 1990.
- Kiss Jenő: *Ithaka messze van. Vallomás helyett krónika.* Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1992.
- Komáromi Attila: *Éltre ítélték.* (H. n.), Gilde Verlags- Und Handels-GMBH, (é. n.).
- Lőrincz László: *Szibériai priccseken.* Budapest, Noran, 1997.
- Nagy Károly: *Tanúság. Tények és tettek.* Kolozsvár, Kriterion, 2011.
- Péter Sándor: Vert hadak útján (1944–1945). In Péter Sándor: *Apa és fia két világháborúja.* Kolozsvár, Polis, 2015. 121–240.
- Ráduly Béla: *Törhetetlen hittel. Egy hadifogoly emlékei.* Kézdivásárhely, Ambrózia, 2005.
- Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944.* Budakeszi, Budakeszi Kultúra Alapítvány, 2008.

- Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Kolozsvár, Komp-press – Korunk Baráti Társaság, 1994.
- Szabó Zsigmond: *Hol vagy iskolám?* Kolozsvár, Apáczai Baráti Társaság, 1998.
- Teleki Béla: Harminc év távlatából. In Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben*. Kolozsvár, Nis, 1993. 11–18.
- Tompai István: *Hogyan történhetett*. Kolozsvár, (k. n.), 1995.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991a), 9. 3.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991b), 14. 3.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991c), 16. 4.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991d), 18. 3.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991e), 20. 2.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991f), 21. 3.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991g), 26. 4.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991h), 27. 3.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991i), 28. 3.
- Vincze Sándor: Pokoljárás. *Szabadság*, 3. (1991j), 31. 6.
- Zsigmond Ferenc: *Hadifogságban. Naplótöredékek, emlékfesztlányok 1944–1948*. Bukarest, Kriterion, 1995.
- Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből 1944–1948*. Marosvásárhely, Mentor, 2002.

Sajtó

Nyomtatott sajtó

- 170 hadifogoly érkezett haza Marosvásárhelyre és a megyébe. *Szabad Szó*, 4. (1947), 119. 1.
- 60.000 hadifogoly úton van Románia felé. Kolozsvári és Kolozs megyei illetőségűek érkeztek az első kisebb csoporttal. *Igazság*, 5. (1947), 117. 2.
- Adományok a Hazatérők Otthonának. *Világosság*, 4. (1947), 184. 3.
- A foksányi elosztótáborból megkezdődött a volt hadifoglyok hazabocsátása. *Népi Egység*, 4. (1947), 209. 1.
- A foksányi és a máramarosszigeti hadifogolytáborokban megindult a Világosság. *Világosság*, 4. (1947), 175. 4.
- Ajtay Ferenc: Egy vasúti vonalszakasz 60 éve. *Szabadság*, 14. (2002), 271. 6.
- Ákosi Zolt: A máramarosszigeti átmeneti fogolytábor. *Szabadság*, 29. (2017), 174. 3.
- A Szovjetunióból újabb hadifogoly csoportok érkeztek Focșaniba. További csoportok érkezését várják. *Romániai Magyar Szó*, 2. (1948), 171. 1.
- Balló Áron: Pontosítások a volt magyar állampolgárságú hadifoglyok, munkaszolgálatosok és deportáltak ügyében. *Szabadság*, 4. (1992), 199. 1.
- Beszélgetés a fogságból hazatértekkel. Pénteken reggel 380 főnyi erdélyi csoport érkezett Kolozs várra – Máramarosszigetről újabb ezres csoport van úton hazafelé. *Igazság*, 5. (1947), 132. 3.
- Focșaniba szállítják át Szigetről a hadifoglyokat. Az MNSZ közleménye a hadifoglyok helyzetéről. *Romániai Magyar Szó*, 1. (1947), 14. 3.
- Foksányból és Máramarosszigetről hazaérkezett az első hadifogoly csoport. 1500 hadifoglyot már elengedtek. *Világosság*, 4. (1947), 234. 1.

Folytatjuk a Máramarosszigeten lévő hadifoglyok névsorának közlését. *Világosság*, 4. (1947), 178. 3.

Hadifogoly-gondozó. *Világosság*, 4. (1947), 239. 1.

Hadifogoly híradó. Ki tud róluk? *Világosság*, 4. (1947). 226. 2.

Háromszékbe 43 hadifogoly hazaérkezett. Nemcsak a betegek – az egészségesek is, mindenki hazajön. *Népi Egység*, 4. (1947), 122. 3.

H. J.: Sokszázmillió lejjel segítette Máramaros magyarsága a hazatérő hadifoglyokat. Segítséget kér a máramarosi Magyar Segélyező Bizottság, hogy továbbra is elláthassa feladatát. *Világosság*, 3. (1946), 255. 3.

Jönnek a romániai hadifoglyok! Az MNSZ és a foksányi főispáni hivatal közlése szerint kedd délután útnak indult az első romániai szállítmány. A Szovjetunióban lévő hadifoglyok hazaszállítása is rövidesen megkezdődik. *Szabad Szó*, 4. (1947), 213. 1.

Két felhívás a román kormányhoz. Több száz délerdélyi magyar vezető személyiséget internált a román kormány. *Ellenzék*, 65. (1944), 199. 12.

Két hadifogoly-szállítmány érkezett Iași-ba a Szovjetunióból. *Szabad Szó*, 3. (1946), 193. 3.

Közljük a máramarosszigeti hadifoglytáborban lévő erdélyiek névsorát. A hadifogoly-bizottság felhívása. *Világosság*, 4. (1947), 169. 3.

László Ferenc: Magyarok, románok testvéri kézfogása a szovjet hadifogságban. *Utunk*, 1. (1946), 11. 9.

Ma délután érkezik Kolozsvárra az első nagy hadifogolyszállító vonat. Az érkezők között erdélyiek, kolozsváriak is vannak. *Világosság*, 4. (1947), 144. 6.

Magyar Népi Szövetség Népvédelmi Egyesület: A Magyar Népi Szövetség és a Népvédelmi Egyesület drámai rangú kiáltványa az internáltak ügyében. *Szabad Szó*, 2. (1945), 13. 2.

Megérkeztek Foksányból az első marostordai hadifogolycsoportok. Népvándorlás, megható jelek az állomáson – „Jól bántak velünk” – mondják egybehangzóan a hazatértek. *Szabad Szó*, 4. (1947), 215. 1.

Megkezdődött a romániai magyar hadifoglyok elbocsájtása a focsani-i foglytáborból. *Népi Egység*, 2. (1945), 148. 1.

Megszakítás nélkül állandóan folyik a volt hadifoglyok hazaszállítása. „Megismertük és megszerettük a szovjet népet!” írják a hazatért volt hadifoglyok. *Romániai Magyar Szó*, 2. (1948), 265. 7.

Milyen a hadifoglyok élete a Szovjetszövetségben? A Romániai Magyar Hadifogoly Bizottság vezetője nyilatkozik a Népi Egységnek. *Népi Egység*, 3. (1946), 205. 3.

Nagy László: Szovjet felszabadítás, hadifoglyok, munkaszolgálat. *Szabadság*, 14. (2002), 135. 3.

Nagy Károly: Tanúság. *Szabadság*, 26. (2014), 234. 3.

Újabb volt hadifoglyok érkeztek haza a Szovjetunióból. Romániai magyar hadifoglyok nagy tömege érkezett Focsaniba. Újabb fogolyszállító vonatok érkezését várják. *Romániai Magyar Szó*, 2. (1948), 196. 1.

Papp Annamária: „Kötelességünk megemlékezni, emléküket hűségesen ápolni.” Emlékműavatás Kolozsváron az 1944 őszén elhurcoltaknak. *Szabadság*, 2016. november 15.

Sztálin generalisszimusz kijelentette: Az idén hazatérnek az összes magyar hadifoglyok. Még májusban megkezdik a hadifoglyok hazaszállítását. *Igazság*, 5. (1947), 110. 1.

Tompá Sándor: A Tompa testvérek kerámiagyára. *Szabadság*, 9. (1997), 110. 5.

Több száz Maros-megyei hadifogoly érkezett haza a napokban. *Szabad Szó*, 3. (1946), 195. 3.

Üzenetek a foksányi hadifoglytáborból. *Világosság*, 4. (1947), 171. 2.

Online sajtó

- A tordai csatára emlékeztek. *Honvédelem*, 2014. október 5. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/a-tordai-csatara-emlekeztek.html>
- Averescu, Marian: 77 de ani de la deportarea germanilor din Banatul Montan în URSS. Peste 9.000 de de oameni au ajuns în lagărele de muncă forțată din Donbas, Urali și Siberia. *Resita.ro*, 2022. január 18. Online: <https://resita.ro/77-de-ani-de-la-deportarea-germanilor-din-banatul-montan-in-urss-pest-9-000-de-de-oameni-au-ajuns-in-lagarele-de-munca-fortata-din-donbas-urali-si-siberia/>
- Betea, Lavinia: Drama nemților deportați din România în URSS. *Adevărul.ro*, 2012. április 6. Online: <https://adevarul.ro/stiri-interne/societate/drama-nemtilor-deportati-din-romania-in-urss-1197825.html>
- I. Z.: La Sanislău s-a ridicat un monument dedicat sătenilor deportați în Ucraina. *Informația Zilei*, 2013. október 5. Online: www.informatia-zilei.ro/sm/la-sanislau-s-a-ridicat-un-monument-dedicat-satenilor-deportati-in-ucraina/
- Konferenciát tartottak Kolozsváron a 70 éve Szovjetunióba hurcolt civilek emlékére. A Házsongárdi temetőben kedden állított emléktábla megkoszorúzásával ért véget vasárnap az a több napos emlékkonferencia Kolozsváron, amellyel a hetven éve kezdődött szovjet deportálások emlékét idézték fel a Malenkij Robot emlékévé keretében. *Hirado.hu*, 2014. október 19. Online: <https://hirado.hu/2014/10/19/konferenciat-tartottak-kolozsvaron-a-70-eve-szovjetunioba-hurcolt-civilek-emlekere/>
- La Reșița, comemorarea deportaților în orele amiezii ale lui 16 ianuarie 2014, după 69 de ani. *InfoCS.ro*, 2014. január 17. Online: www.infocs.ro/video-la-resita-comemorarea-deportatilor-in-orele-amiezii-ale-lui-16-ianuarie-2014-dupa-69-de-ani/
- Magyarország megkapja a szovjet táborokba került magyar foglyok kartonjait. *Magyar Hírlap*, 2019. október 14. Online: www.magyarhirlap.hu/belfold/20191014-magyarorszag-megkapja-a-szovjet-taborokba-kerult-magyar-foglyok-kartonjait
- Mészáros Tímea: Emléktárgyak mesélnek a túlélők helyett a „malenkij robot” borzalmairól. *Főtér.ro*, 2016. június 4. Online: https://foter.ro/cikk/20160603_emlektargyak_meselnek_a_tulelok_helyett_a_malenkij_robot_borzalmazmairol/
- Stan, Irina: Deportatții în fosta URSS au un monument memorial la Timișoara. *Gazeta din Vest*, 2015. március 9. Online: <https://gazetadinvest.ro/deportatii-in-fosta-urss-au-un-monument-memorial-la-timisoara/>
- Tőtös Tímea: Emlékmű a szaniszlói deportáltaknak. *Szatmári Friss Újság*, 2013. október 7. Online: <https://frissujsg.ro/emlekmu-a-szaniszloi-deportaltaknak/>

Kéziratok

- Harmati Miklós: *Kegyetlen élettapasztalat! A közelmúlt árnyékában*. Kiadatlan kézirat a szerző tulajdonában.
- Kocsis István (összeáll.): *Kolozsvári leventék emlékezései az orosz fogságról*. Kiadatlan kézirat a szerző tulajdonában.
- Pék Sándor: *A tasnádi római katolikus plébánia 20. századi története*. Államvizsga-dolgozat. (Kolozsvár, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Római Katolikus Teológia Kar, 2012.) Kézirat, a szerző tulajdonában.

Interjúk

- Benkő Levente által készített interjú Bonjainé Brenner Agneth Teresia (sz. 1920), egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában.
- Benkő Levente által készített interjú Filpes Iuliusné Zengea Klotild (sz. 1916), egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában.
- Benkő Levente által készített interjú Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene (sz. 1913) egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában.
- A szerző által készített interjú László Ferenc (1930–2009) kolozsvári újságíróval, Kolozsvár, 2003. február 11. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Holok Péterrel, az elhurcolt Denderle József unokaöccsével, Kolozsvár, 2004. március 22. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Fodor Eszterrel, az elhurcolt Bakó Mihály leányával, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Magyar Eszterrel, az elhurcolt Magyar Ferenc leányával, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Schweier Ágnessel, az elhurcolt Schweier Nándor leányával, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Mile József (1923–2015) felsőzsuki postamesterrel, egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. március 25. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Orbán Erzsébettel, az elhurcolt Forrai Imre János leányával, Kolozsvár, 2004. március 29. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Forrai János (1924–2018) volt hadifogollyal, Kolozsvár, 2004. március 30. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Kovács Jolánnal, az elhurcolt Kovács Károly özvegyével, Kolozsvár, 2004. március 31. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú ifj. Sáska Pállal, az elhurcolt id. Sáska Pál fiával, Kolozsvár, 2004. április 5. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú id. Dáné Tibor (1923–2006) kolozsvári jogásszal, Kolozsvár, 2004. április 6. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Varga Márton (1926–2005) egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. április 16. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Dózsa Sándorral (1930–2014), az egykori elhurcolt Dózsa János öccsével, Kolozsvár, 2004. április 19. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Csetri Elek (1924–2010) kolozsvári egyetemi tanárral, egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. április 22. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Bitay László (1928–2018) egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2006. január 13. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Török Imre (sz. 1928. február 22.) egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2006. december 6. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Kelemen István (1926–2011) egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2008. január 17. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Mátyás Ilonával (1936–2021), az egykori elhurcolt Mátyás Jenő leányával, Kolozsvár, 2014. október 20. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Moldvai Béla (1923–2016) egykori elhurcolttal, Detrehemtelep, 2016. február 11. A szerző tulajdonában.

- A szerző által készített interjú Császár Sándor (sz. 1927. január 31.) magyarfrátai lakossal, Magyarfráta, 2016. július 11. A szerző tulajdonában.
- Benkő Levente és a szerző által készített interjú Balló András (sz. 1924. május 18.) egykori honvéd hadifogollyal, Nagybacon, 2016. július 15. Benkő Levente és a szerző tulajdonában.
- Benkő Levente és a szerző által készített interjú Benkő Vilmos (sz. 1925. január 21.) egykori honvéd hadifogollyal, Székelyszáldobos, 2016. július 15. Benkő Levente és a szerző tulajdonában.
- Benkő Levente és a szerző által készített interjú Virág Mihály (sz. 1925. december 16.) egykori honvéd hadifogollyal, Nagybacon, 2016. július 15. Benkő Levente és a szerző tulajdonában.
- Benkő Levente és a szerző által készített interjú Bara András (sz. 1925. november 1.) egykori honvéd hadifogollyal, Kézdisztentlélek, 2016. július 16. Benkő Levente és a szerző tulajdonában.
- Benkő Levente és a szerző által készített interjú Imre Domokos (sz. 1924. március 4.) egykori honvéd hadifogollyal, Bereck, 2016. július 16. Benkő Levente és a szerző tulajdonában.
- Benkő Levente és a szerző által készített interjú Nagy Borbély Sándor (sz. 1920. december 13.) egykori honvéd hadifogollyal, Sepsiszentgyörgy, 2016. július 16. Benkő Levente és a szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Kiss László (sz. 1923. március 1.) tordaszentmihályi lakossal, egykori elhurcolttal, Tordaszentmihály, 2016. október 22. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú Lőrincz Zoltán (sz. 1937. július 1.) nyugalmazott felenyedi református lelképásztorral, Nagyenyed, 2020. június 6. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú ifj. Ilyés Józseffel (sz. 1939. március 8.), id. Ilyés József egykori fogoly fiával, Kolozs, 2021. június 18. A szerző tulajdonában.
- A szerző által készített interjú ifj. Kondrát Józseffel (sz. 1942. október 6.), id. Kondrát József egykori fogoly fiával, Kolozs, 2021. június 18. A szerző tulajdonában.

Vákát

Az Észak-Erdélyt 1944 szeptember–októberében elfoglaló szovjet katonai alakulatok mintegy húsz-ezer magyar civilt hurcoltak el a Szovjetunióba többéves kényszerszolgálatra. A foglyul ejtett emberek közel harmada nem élte túl az évekig tartó fogságot. Az Erdély társadalmára sokszerűen ható 1944-es elhurcolásokról és azok utóhatásairól hosszú éveken át hallgatni kellett. A történetek a kommunizmus évtizedeiben tabutémának számítottak, így kutatásuk csak a közelmúltban vált lehetségessé. A könyv célja éppen ezért az, hogy a kényszerű hallgatás következményei, a felejtés és a közöny ellen küzdve megismertesse az olvasót ezzel a kollektív tragédiával, egyben emléket is állítva az ártatlanul elhurcoltaknak.

Az olvasmányosan megírt, gazdagon illusztrált kötetet mind a történészsakma képviselői, mind a közelmúltunk iránt érdeklődő olvasóközönség haszonnal forgathatja.

„Itthon még sokáig kísértettek a lágerélmények. Éjszákanként gyakran újraálmodtam az átélteket, s ilyenkor mindig csuromvizes párnán ébredtem fel. Sokáig azt hittem, ezek az álmok okozzák éjszakai izzadásomat, ám később, az álmok megszűntével még mindig átizzadt párnán ébredtem. Hosszú hónapok teltek el, amíg végre annyira összeszedtem magam, hogy már nem reszkettem az élelemért, s az evést nemcsak azért hagytam abba, mert szégyelltem tovább enni, hanem azért, mert tényleg jóllaktam.”

Bitay László

